YAPAYALNIZ KALACAKSIN GECENİN ORTASINDA

Mikis Theodorakis

Mikis Theodorakis

YAPAYALNIZ KALACAKSIN GECENİN ORTASINDA

(YAŞAMIM ve MÜZİĞİM)

Türkçesi
AHMET CEMAL

CAN

Mikis Theodorakis

YAPAYALNIZ KALACAKSIN GECENİN ORTASINDA

ÇAĞDAŞ DÜNYA YAZARLARI

Bu kitap. İstanbul'da, Can Yayınları'nda dizildi,
Evrim Basımevi'nde basıldı.(1990)

Mikis Theodorakis

YAPAYALNIZ KALACAKSIN GECENİN ORTASINDA

ANILAR
1925-1944

Türkçesi
AHMET CEMAL

CAN YAYINLARI LTD.ŞTİ.
Bâbıâli Caddesi, Sıhhiye Apartmanı, no: 19/6, İstanbul
Telefon: 528 61 13-513 51 88

© Editions Pierre Belfond/Onk Ajans Ltd.Şti./
Can Yayınları (1988)

ANILARIMIN TÜRKÇE BASIMI İÇİN

MİKİS THEODORAKİS

Anılarımın Türkçeye çevrilen ilk cildine önsöz yazmaktan büyük sevinç duyuyorum.

Bir ay kadar önce yazar ve yayıncı Erdal Öz ile İstanbul'da karşılaştım. Elen Başbakanının Türk halkına bir mesajını iletmek üzere Elen-Türk Dostluk Komitesiyle birlikte İstanbul'a gelmiştim. Bu, halklarımız arasında barış, dostluk ve işbirliğinin kökleşmesi için Elenlerin ve Türklerin 1985 Kasımında başlattıkları çabaların önemli bir aşamasıydı.

Erdal Öz'ün benden istediği önsözü Atina'ya döner dönmez yazmayı tasarlıyordum. Ama karanlık güçlerin hizmetinde bulunan birtakım şoven, madrabaz Yunanlı gazeteci, daha uçağın merdivenindeyken bana bir oyun oynadılar. Elen toprağına daha ayak basmadan beni "ulusal hain" ilan ettiler. Suçum, tüm ulusları, kendi ulusumu sevdiğim gibi sevmekmiş. Ve doğal olarak, bu denli ortak yanımız olan Türk ulusunu da. Şunu eklemem gerekir: Elenlerle Türkler arasında yaratılan gerilim, iki ulusun zararınadır. Oysa bu iki ulus arasında oluşturulacak bir işbirliği büyük atılımlara yol açabilir. Bu kısa sürede gerek Elen, gerekse Kıbrıs basınında yalan, çamur ve fanatizm dolu binlerce yazı yayımlandı. Bu yazıların tek ortak yanı, kör bir nefrettir. Ama bu görülmemiş saldırılar, bana gereği gibi yanıt verme olanağını sağladı. "Her kötülük bir nebze iyilik içerir," derdi eski Elenler. Böylece belki ilk olarak, bilinmeyen kimi gerçekler açıklanmış, gizli kalmış ayrıntılı tarih olayları ortaya çıkarılmış, kimi suçlu vicdanlarda saklı yalanlar da açığa vurulmuştur. İlişkilerimizle ilgili sorunlar halkımızca derinlemesine tartışılmıştır. Halkımız, Türk halkı gibi iyidir, barışseverdir. İlerlemeden yanadır, yalın olandan yanadır, mutluluğunu yalın şeylerde arar. Sevgiden, dostluktan, aşktan, şaraptan, şarkıdan, danstan yanadır.

Bizim sıcak, tatlı güneşimiz, tüm Ege'yi ve Türkiye'nin kıyılarını, Boğaz'ı, Girit'i ısıtır, aydınlatır. Ve bu güneş, yüzyıllar boyu, dünyaya aynı gözle bakan, iki benzer yürek yaratmıştır. Aramızdaki buzlar eridiğinde, çocuklarımızla torunlarımız, Türk çocuklarıyla Elen çocukları elele

vererek Ege ve Küçük Asya kıyılarında sevgiyle, barışla sürdürecekler yaşamlarını. Ancak o zaman tamamlanmış olacak çalışmalarımız. Ve o zaman ruhlarımız, erinçle, Samanyolundaki yolculuklarına mutlu olarak çıkabilecekler.

Cebrail'in Yolları adını verdiğim, Türkçesi *Yapayalnız Kalacaksın Gecenin Ortasında* adıyla çıkacak olan anılarımı, kendi içime dönme gereksinmesini duyduğum bir zamanda yazdım. Nereden geliyorum? Çıkış noktam nedir? Neler yaşadım? Bu yolculuğum, bana, Yunanistan'ın, bugünkü Elenlerce bile bilinmeyen birtakım gerçekleri, tüm ayrıntılarıyla ortaya koymama olanak verdi.

Birinci ciltte, 1930 yılındaki Elen kasaba yaşamı yer alır. Özellikle ayrıntılar üzerinde durdum. Şuna inanıyorum ki insan, ayrıntılardan yola çıkarak yavaş yavaş oluşur.

Doğal olarak, kitabın tüm sayfalarında, şu temel sorun görülür: "Neden müzikçi?" "Nasıl müzikçi?"

Salt herhangi bir öğrenim yapmak amacıyla müzikçi olmadım. Bu, benim için bir gereksinmeydi. (Gerçi öğrenim de çoğu zaman kişiyi belirli bir amaca yöneltebilir.)

Şimdi şu gerçeği iyice anlayalım: Midilli kıyılarında denize bakmak, Kefalonya'da bir bahçeden gelen bayıltıcı bir koku, İlia bölgesinin Pirgos yöresinden geçen bir kız öğrencinin geçici ama anlam dolu bir bakışı, Tegea bölgesinde beklenmedik bir fırtına, Pire limanının bir kenarında yeşil bir kazak ve benzeri önemsiz olaylardır beni besteci yapan. Dünyayı değiştirecek denli büyük olaylar değil de tüm bu önemsiz ayrıntılardır yaratıcılığımın 'pillerini' dolduran. Samanyolunda, yaygın bir merkez var: Buna *armoni* derler. Bu, bir yasadır. Güneşin çevresinde rakseden yıldızların dans düzenini, bu yasa sağlar. Buna, *evren* denir. Evren, nötronların, Atom'un merkezi ile olan ilişkilerini düzenler. Ayrıca, bir de dünyamız var. İnsana gelince:

Evrenin bu ahengiyle uyum halinde olanlar kaç kişidir, bunlar kimlerdir, yaşamlarının bir anı için olsun bu Merkez'le bu Yasa ile ilişki durumunda olan kaç kişi var? Bunu kaç kişi başarabilmiştir?

1940 yılları da insanlık için büyük önem taşır. Bu dönemde İkinci Dünya Savaşı oldu. Bu dönem Yunanistan için trajik bir dönemdir. Yunan iç savaşı, benim gibi yaşam 'tünel'ine, 15 yaşında giren çocuklar için sarsıcı olmuştur.

Böylece okur, bu büyük tarihsel olayları, Khaos'un içinde yürümeye, gelişmeye çalışan küçük ve önemsiz bir çocuğun gözüyle görecek.

Bir süre önce yapıtımın dördüncü cildini tamamladım. 1950 yılına

kadar olan süreyi kapsayan bu ciltte, özellikle Girit'te geçirmiş olduğum 3-4 aylık süreden de söz ediyorum. Girit, babamın vatanıdır. Buraları ilk olarak 1949 yazında, insanları, bedence ve ruhça çökerten Makronisi'deki sürgün kampından kurtulduktan sonra gördüm. Üçüncü cilt bir aylık bir süreyi kapsar. 1949 Temmuz'unda Kremlin'de bulundum. Orada tarihsel liderlerden Stalin, Troçki, Buharin, Enver Hoca, Zahariadis ve Mayakovski'nin ağzından, bir ütopyanın ağıt söylevlerini duydum. Bu ütopyayı biz, onbinlerce kurban vererek ödedik. Hayatta kalabildik, ancak, kızgın demirlerle açılan yaralarımız hiç kapanmayacağa benzer.

Dördüncü cilt Girit'le ilgili. Bu ciltte, büyük lir çalıcısı Teodoromanolis'in oğlu büyük dedem Therianos'tan söz ediyorum. Yanya paşası geçen yüzyıl ortalarında Teodoromanolis'in kafasını kesmiş. Bu cildin sayfalarında Elenlerle Türkler içiçedir. Ama bu kimin aklına gelebilir ki: Therianos'un Erofili'den sekiz oğlu oldu. Tüm bu çocuklara Hıristiyan adları verildi. Hıristiyanların, 4 yaşındayken dilini kestikleri Emine'den de 12 oğlu oldu. Bu çocuklara da eski Elen adları verildi. Therianos'un her bir oğlu onar oğlan çocuğu yaptı. Bunların hiçbiri Emine'nin Türk olduğunu bilmedi. Böylece Emine'nin üç oğlu, Türklere karşı savaşmak üzere Elen ordusuna gönüllü olarak girdiler. Biri Epir'in Bizani bölgesine, biri Selanik'e gönderildi, biri de Türkiye'ye gitti, kemikleri Sakarya'da kaldı.

Onların çocukları önce Almanlara karşı savaştı, daha sonra iç savaşa katıldılar.

Therianos'u 1949'da tanıdım. 100 yaşındaydı. Bana şarkı söylemeyi ve dans etmeyi öğretti. Girit müziğini de ondan öğrendim. Daha önce 'yaşama öpücüğü'nü verdi bana. Girit'in öpücüğünü. Böylece, geliştim. ölümünden önce bana korkunç gizini açıkladı, Emine'yi söyledi. İçimden, 'Tanrı buyruğu!' dedim.

Kuşaklar, uluslar ve dinler birbirine karışır, sonuçta bu dünyanın tek gerçeği su yüzüne çıkar: İnsan!

Gerçekten, ne denli küçük, basit ve saçma bir olaydır insanı insandan ayırmak. Ona belirli adlar takmak. Üzerine çeşitli etiketler yapıştırmak. Ve kendi kardeşini öldürmesi için eline silah vermek.

'Therianos' olarak adlandırdığım dördüncü ciltten sonra biraz dinlenmek kararındayım. Tarih fırınından bir çeşit insan çamuru olarak çıkıyorum. Sıcacık, suçsuz ve ne yapmam gerektiğini bilemeden, yaşamımın büyük yolculuğuna başlamak üzere Pire'den yola çıktım.

Atina, 25 Nisan 1988

Elenceden çeviren: PANAYOT ABACI

THEODORAKİS YA DA AKDENİZ'İN SESİ

YAŞAR KEMAL

Her çağ büyük sanatçısını, düşünürünü, kahramanını kendi suretinde yaratır. Ondokuzuncu yüzyıl büyük oluşumlar çağıdır. Tolstoy'u, Marx'ı, Engels'i, Dostoyevski'si, dünyamızı, bizim çağımızı etkileyenlerden kim aklımıza gelirse ondokuzuncu yüzyıllıdır çoğunlukla. Bu çağa tansık yüzyıl diyenler çok. Büyük roman, büyük düşünür, büyük kahramanlar ondadır. Biz, yüzyılımıza böylesi derin, zengin, durmuş oturmuş, büyük, yaratıcı bir yüzyıldan girdik. Bir karmakarışıklığın, yeni bir oluşumun, değerlerin altüstlüğünün ortasına düştük. Bizim yüzyılımız dünya savaşlarının başladığı yüzyıl oldu. İki dünya savaşı her şeyi, bir anlamda, kökünden söktü attı. Yeni dünyalar kuruldu, yeni düzenler, yeni denemeler... Çağımız biraz da denemeler çağı oldu. Örgütlü ırkçılık, faşizm, Nazizm bizim çağımızın başyapıtlarındandır. Ve çağımız kendisine yakışmayan bir de işkenceler ülkesi oldu. Savaş utançları, Nazizm utançları, sömürü utançları, insanın insanı aşağılaması, ırkçılık utançları gibi utançları yaşadık. En beteri de işkence utançları yaşıyoruz.

Çağımızdaki utançlar saymakla bitmez. Ama bu utanılacak olayların, durumların karşısına olumlu, yiğit, insan onuruna yakışır düşünceler, kütleler çıktı. Dünyamız şu anda bir *meydan muharebesi*'nin içinde. Üçüncü Dünya Savaşı'nın korkunç gölgesi tepemizdeki atomla birlikte üstümüzde. Dünyayı belki on kere, yüz kere yok edebilecek bir güç, küçücük bir düğmeye basılmasını bekliyor. Doğamız yok ediliyor ve insan eğitim kurumlarınca, iletişim araçlarınca bilinçli bir köleleştirilmede. Irkçılık, işkence, insanın insanı aşağılaması... Bunlar da cabası... Bütün olumsuz güçlere karşı dünyamız da canını dişine takmış dövüşmekte. Ve bizim çağımız da kendi suretinde yaratmakta temsilcilerini. Bizim çağımızın büyük insanlarından birisi de komşumuz Yunanistan'ın yetiştirdiği büyük usta Theodorakis. Birkaç ay önce ona altın plak verdiğimde, onun

için şöyle bir konuşma yapmıştım:

"O, yalnız müziğin ustası değil, o, kardeşliğin, barışın, sevginin, halktan halka, kişiden kişiye dostluk taşımanın, insan güzelliğinin, arkadaşlıkların da ustasıdır. Kötülüklere, zulme, işkencelere, savaşa, nükleere, ırkçılığa, sömürüye, o ki, insana yakışmayan her neyse, bütün bunlara karşı koymanın ustasıdır. Bu niteliğinden dolayı da çağımızın simgesi, yani çağımızın suretinde yaratılmış bir sanatçıdır. Yurdunu Alman Nazileri işgal ettiğinde bu gencecik adamın sesi, türküleri, halkıyla birlikte en ön saflarda Nazi sürülerine karşı dövüştü. Çağın her namusu, namus simgesi gibi o da birçok yılını hapislerde, sürgünlerde geçirdi. Nazilerden sonra albaylar cuntası da Yunanistan'ı işgal eylediğinde gene karşısında Theodorakis'i ve onun türkülerini buldu. Hapisler, sürgünlükler ona vız geldi. O, türküleriyle bütün dünyayı dolaşarak albaylara karşı inanılmaz bir savaş açtı. Ve albayların başına dünyayı dar etti. Işığa tutulmuş baykuş gibi albaylar, dünyanın ortasında yapayalnız kalakaldılar. Theodorakis ve arkadaşlarının türkülerinin ışığında ve demokrasi savaşımcılarının özverili yiğitliklerinin ışığında...

Geçenlerde İstanbul'da dinlediğimiz Theodorakis, işte böyle çağın simgesi, onuru olmuş bir kahramandı. Ve ben sahnede onu ilk olarak görüyordum. Konserin yarısına doğru yanımızdaki arkadaş kulağıma eğildi, eski Yunan destanlarından çıkıp gelmiş bir tanrıya benziyor bu, dedi, böyle bir insan olabilir mi?

Eski Yunan mitolojisinde, benim bildiğim kadarıyla bir kartal tanrı yok. Eski Mısır'da horozdan tanrı var da eski Yunan'da kartaldan tanrı yok. Olsaydı eğer, ben Theodorakis'i, sahnedeki duruşu, ötüşü, bütün devinimleriyle bir kartal tanrıya benzetirdim. Theodorakis gibi bir sanatçıyı ben ilk kez gördüm. O, saçının kılının ucundan ayak parmaklarının tırnağına kadar yönetirken de, türkü söylerken de sese, renge, sevgiye, barışa, gökyüzüne, buluta, akan suya, düşen yaprağa, uçup giden gölgeye kesiyordu. Bir insanın bir doğayı sırtında, yüreğinde taşıması, doğa oluvermesi...

Onun müziği insanlığın sesiydi. Onun müziğinin temelinde halklar vardı. O müziğini Yunan halkıyla, Anadolu halkıyla, bütün Akdeniz'in halklarıyla birlikte yaratmıştı. O, müziğini Bizans'la, Itrî'yle, Âşık Veysel'le, sazla, buzikiyle yoğurduğu gibi İspanyol, Mısır, Mezopotamya müziğiyle de beslemiştir. Theodorakis Akdeniz'dir, Akdeniz'in sesidir.

Çağımız böyle sanatçılar yaratıyor. Nazım Hikmet de böyleydi. Hem çağların büyük şairi, hem de insanlığın kahramanı. Theodorakis hem çağların büyük müzik adamı hem de çağın kahramanı. Bizim çağımız böyle sanatçılar istiyor demek ki... Hem büyük sanatçı hem de kendi-

sine mitoloji tanrısı dedirtecek kadar büyük bir kişilik. Demek ki, bu iki büyük nitelik biraraya gelmeden çağımıza simge olanıyor insanlar. Bizim çağımızın da huyu bu olsa gerek.

Şimdi de kafasına takmış, ille de Türklerle Yunanlılar kardeş kardeş yaşayacak. İki ulusa da yakışmayan durum düşmanlık. O, iki halkın müziğini kendi kişiliğinde yoğurduğu gibi, iki halkın gönlünü de birleştirecek... Onun türküsünün gücüne güvenmeliyiz. Eski Yunan filozoflarından Anadolulu bir hemşerimiz *"Bir ülkenin türkülerini yapanlar, yasalarını yapanlardan daha güçlüdür,"* demiş. İstanbul'da Theodorakis'in türküsünün gücünü gördük. Hepimizi büyülemedi mi? Bence o bir büyücü değildi. Sanırım, o her şeyin ustasıydı da büyünün ustası değildi. Büyücülükle de hiç uğraşmamıştı. Ama müziği hepimizi büyüledi. Yıllardır bütün dünyayı büyülüyor. Daha büyüleyecek. Demek ki, ustamız çağın büyük bir büyücüsü de.

Sözlerimi Ayşecan'la bitiriyorum. Ayşecan benim yakın arkadaşımın dokuz yaşındaki kızıdır. Cin gibidir. Epey de okur yazardır. Şimdilik onunla ortak hikâyeler uyduruyoruz. Anası onu alıp Theodorakis'in konserine götürmüş.

Ayşecan sahnedeki Theodorakis'e bakmış bakmış, *"Bunun boyu da çok uzunmuş,"* demiş. Anası, *"epeyce,"* diye karşılık vermiş, Ayşecan, *"yaşlıymış da,"* demiş. Anası, *"Altmıştan fazla olacak,"* diye karşılık vermiş. Ayşecan, *"Bu da ölecek mi?"* diye sormuş. Anası, *"Herkes gibi,"* demiş, *"o da..."* Ayşecan susmuş. Konser bitmiş, Ayşecan anasının boynuna sarılmış, *"Söyle de ona ölmesin, ölmesin,"* diye yalvarmış.

Sevgi büyücüsü, dostluk, kardeşlik, barış, müzik büyücüsü Theodorakis ölmesin.

5 Aralık 1988

ÇEVİRMENİN NOTU

AHMET CEMAL

Biraz "ihtiyat" ister genelde ünlülerin kendilerinin kaleme aldıkları yaşam öyküleri. Çünkü insan doğasının bir güdüsünden genelde ünlüler de kendilerini kurtarabilmiş değillerdir; kaleme alma eylemi sırasında bir şeyler "düzeltilir"; kimi kusurlar "hafifletilebilir"; zaafların yerini güçler alabilir, erdemlerin dozu biraz kaçırılabilir vb. Dediğimiz gibi, aslında insanın doğasında yatan bir özelliktir bu. Kim, kendi iç dünyasına tuttuğu aynadan yansıyan görüntüyü geniş kitlelere de sunmayı kolay göze alabilir? Dahası, insan zaman olur, bu görüntüden kendisi de başını çevirebilir.

İşte bütün bunlardan ötürü, ünlülerin kendi kalemlerinden çıkan yaşam öyküleri, biraz "ihtiyat" ister.

Mikis Theodorakis'e gelince, çevirmeni olarak bir noktayı rahatlıkla belirtebilirim: bu yaşam öyküsünde her türlü ihtiyatı, kuşkuyu, tedirginliği bir yana bırakabilirsiniz. Çünkü kendi kaleminden öyküsünü okuyacağınız kişi, İkinci Dünya Savaşı sırasında ülkesi işgal altındayken ve kendisi de direnişçiler arasındayken, kendi kendine rahatça: "Ben, bir sanatçıyım, bu kargaşada benim ne işim var?" sorusunu yöneltebilen ve bu soruyu sorduğunu herkese de ilan edebilen bir dünya vatandaşı. Böylelerine yalanlar, yapmacıklar ve yapay betimlemeler uzaktır.

On beş yaşındayken dünyayı yeterince tanımış olduğunu ve "o dünyaya" sırtını çevirdiğini, kendi iç dünyasının ve sanatının çizdiği yolda ilerlediğini söyleyen Theodorakis'in yaşam öyküsünü anlatış biçimi, satırlarında ve satır aralarında yazılı olanların bütünüyle birlikte, en başta YALANA ve ZORBALIĞA indirilmiş bir tokattır. Ayrıca yine bu yaşam öyküsü, kimi zaman epey bulanan bireysel dürüstlük kavramına tazelik katabilecek türdendir.

Konu, kendi kaleme aldığı yaşamı olduğuna göre, sözümü daha da uzatıp okurun Theodorakis'e ulaşmasını geciktirmek gibi bir haddini bilmezlik yapacak değilim. Cümlelerimi bir noktaya daha dikkatleri çeke-

rek bağlamak istiyorum. İlerki sayfalarda katıksız bir sanatçının nelere başkaldırdığını, hangi yapaylık ve yalanlarla boğuştuğunu görecek olan okurlar, kendi yaşadıkları ülkenin çok özel konumunu da gözlerinin önünde somutlaştırırlarsa, kanımca ortaya çok çarpıcı bir panorama çıkacaktır. Günümüz Türkiyesi, iktidarı ve, daha da önemlisi, muhalefetiyle, on yıldan bu yana bir cuntanın dikte etmiş olduğu bir anayasa düzeninde yaşamayı demokrasiye geçiş sanan siyasilerin ülkesidir; pancar ve gübre fiyatlarına yapılan zamları, cuntaların yasalarından daha güncel ve sakıncalı bulan insanların ülkesidir.

Bu örnekler sonsuza götürülebilir.

Ama ben, sözü hemen Theodorakis'e bırakmayı yeğliyorum.

Eski cunta liderlerini devletin en yüksek mevkilerine çıkaracak, oradan ayrıldıkları zaman da hâlâ oradaymışlarcasına baştacı edecek kadar özgürlük ve demokrasi bilincinden yoksun kimi çevrelerin varoldukları bir ortamda, Mikis Theodorakis gibilerinin *kendi çizgilerinde gitmek isteyen bireylere* söyleyebilecekleri çok şey vardır kanısındayım...

İstanbul, 18 Mayıs 1990

ÖNSÖZ

MİKİS THEODORAKİS

Benden şarkılarımın dizelerini ve başlangıçtan bu yana bestelediğim şiirlerin tümünü kitaplaştırıp yayımlamamın istendiği, çok oldu. Kısa süre önce, bir yayın için "malzeme"nin bütününü önüme yığdığımda – şimdi yapıtlarımla şu ya da bu açıdan bir ilinti kurmuş herkes için böyle bir çalışmayı ben de yararlı buluyorum –, kafamda yavaş yavaş olabildiğince her şarkının, her bestenin öyküsünü anlatma düşüncesi oluştu. Bu da beni – EPITAFIOS[1] üzerine yazmaya başladığımda – zorunlu olarak birbirine koşut iki yayın hazırlamaya itti: Bunların birincisinde şarkı metinleri ve şiirler, ikincisinde ise benim anlatacaklarım yer alacaktı. Ancak sonuncusu bir sorunu da beraberinde getirdi. Şarkılarımın öyküsü, yaşamımın öyküsüyle örtüşüyordu. O halde ne yapmalıydım? "Anılar"ımı mı yazacaktım? Hayır! Yalnızca şarkılar ve şiirsel bir metne dayanan senfonik yapıtlar üzerinde yoğunlaşmaya karar verdim. İşte bu nedenle okur, bu kitapta yaşamımın öteki sayfalarına, örneğin toplumsal ve siyasi etkinliklerime, özellikle 1940'dan sonraki tarihsel olaylara katılışıma, ya da bütün bu yıllar boyunca bana rehberlik eden ve 1963'den bu yana [2] ülkemizin siyasi gelişmesiyle çok yakından bağıntılı düşüncelerimle tasarımlarıma ait hemen hiçbir şey bulamayacaktır. Bu konularda yalnızca yazılması kesinlikle gerekli olana yer verilecek, o kadar. Niyetim en azından şimdi, yani Yunan halkının ilerleme yolunda bir duraklamayı simgeleyen ve bana gerçekdışıymış gibi görünen şu anda böyle. Şimdi Yunan halkı

---

1. *EPITAFIOS:* Theodorakis'in 1958-59 yıllarında bestelediği şarkı dizisi. Jannis Ritsos'un aynı adlı şiirinin bazı bölümlerini temel alan bu yapıt, Theodorakis'in "sanat müziği düzeyinde halk şarkısı" türüne geçişinde bir dönüm noktası niteliğindedir.

2. Theodorakis'in 1963'den sonraki siyasi yaşamı: Sol hareket içersinde görevli olarak yer aldı. 8.5.1963'de kurulan Demokratik Gençlik'in başkanı oldu. 1964'de ilk kez EDA'dan milletvekili seçildi. 1967-1974 yılları arasında Vatanseverler Cephesi'nin (PAM) başkanlığını üstlendi. 1970-1972 arasında Komünist Parti'nin yürütme kurulu üyeliğini yaptı. 1975'de Iliu ve Glezos'la birlikte EDA'nın yeniden kuruluşunu gerçekleştirdi. 1978'de belediye seçimlerinde Komünist Parti'den aday oldu. 1981-1986 yılları arasında Komünist Parti'den milletvekili seçildi.

kendi içersinde olayların ve düşüncelerin yerli yerine oturmasını beklemekte; amacı, tıpkı bir zamanlarki gibi, yapıcı, dolayısıyla da tarihsel bir eylemi gerçekleştirebilmek ve girişimi yeniden eline alabilmek. Çünkü bu halk, yıllardır hareketsiz. Belki de bunun nedeni, sürekli olarak köşeye sıkıştırılıp, ardından: "Sen kendi işine bak, gerisine karışma..." sözlerini işitmiş olması. Şimdi şımartılmış çocuk rolünü oynayarak parmağını emiyor. Böyle anlarda yapılabilecek en iyi şey ortadan kaybolmak, kimseyi korkutmamak veya öfkelendirmemek. Özellikle de yaralara dokunmamak.

Bu satırları 1985 Ağustosunda yazıyorum. Vrachati'deyim ve Zeus gibi, dağlık Korint'den esen dumanları ciğerlerime çekiyorum. Bölgemizde alevler, dört cephe halinde yükselmekte.[3] İşin şakaya gelir yanı gerçekten yok. Bütün Yunanistan'da böyle yüze yakın yangın var. İncil'i çağrıştıran bu felaket, bir simge mi acaba? Veya daha şairane bir söyleyişle: Romalılıktan ve Yunanlılıktan geriye kalanlar, ateş tanrısına mı kurban edilmekte? Bu arada her renkten sorumlular, hem iktidar, hem de muhalefet partilerinin üyeleri kıyılarda ve adalarda yan gelmiş keyif çatmaktadırlar. Neron gibi kılları kıpırdamaksızın, Roma'yı silip süpüren ateşi seyrediyorlar. Roma'dan, *Romiosini*'den[4] bize ne diyenler olacak şimdi. Ya da Neron'dan, halkın sevgisini yitirmekten. Yerin dibine batsın hepsi! Peki ama, yarın toprağa verilecek olan Sakis Karagiorgas,[5] hangi direnişe katılmıştı? Kimin için ve kime karşı savaşmıştı? Yandaşları olsun, karşıtları olsun, neredeler şimdi? Anma törenlerinden ve yaldızlı sözlerden başka hiçbir şey yok televizyonda. Bütün bunları izliyorum ve bana gerçekten korkunç geliyor - sanki: "Bir öl, bak görürsün o zaman!" diyorlarmış gibi. Peki ne oldu: Direniş diye bir şey, var mıydı gerçekten? Bir cunta var mıydı? Yabancı işgali, kendi kurduğumuz Makronisos kampları, güvenlik polisi[6]- var mıydı bütün bunlar? Ve ben, her şeyi GÜNEŞ VE

---

3. Her yaz Yunanistan'ın her yanında büyük kuraklık nedeniyle binlerce hektar orman yanar. Bu yangınlar, daha sonra toprağın satışına izin verilsin diye, kısmen kundaklama sonucu da çıkar. Ama bu kundaklama eyleminin siyasi nedenleri de vardır, çünkü yasadışı faşist hareket, 4 Ağustos gününü kendi bayram günü ilan etmiştir.

4. Metindeki *Romalılık* ve *Romiosini* sözcükleri, Bizans Rumcasında "Yunanlılık" karşılığında, Bizanslıların, Roma İmparatorluğu'nun mirasçıları olduklarını göstermek için kullanılırdı.

5. *Sakis Karagiorgas:* Yunanlı siyaset adamı. Cunta döneminde Andreas Papandreou'nun PAK Vatansever Hareketi'nde yönetici üye olarak çalıştı. 1974'ten sonra PASOK yönetiminde görev aldı. Yetmişli yılların sonunda yeni bir sosyalist hareket başlatan Karagiorgas, 1985 Ağustosunda öldü.

6. Buradaki "güvenlik polisi," cunta dönemiyle de eşanlamlı olarak kullanılan ünlü Asphalia (ESA) örgütüdür.

ZAMAN'da[7] güzel güzel söyledikten sonra, neden köşeme çekilip rahatıma bakmadım? Sonraki bütün o *gereksiz*[8] açıklamalar, nedendi? Anagnostakis'le, öteki "şerefsiz şairler," zamanında uyarmamışlar mıydı beni? Tanrıtanımaz şair, 1973'te besteleyeyim diye bana Paris'e aşağıdaki satırları göndermiş, hatta "seninle ilgilidir," diyerek, benim için önemli olan yerlerin altını da çizmişti: "Belki de kimse beklemiyor artık dönüşünü," veya "Geleceğin şairleri yaşamıyorlar artık," gibi[9]. Evet, şimdi gel de, bu tür deneyimlerin ardından hâlâ savaş yeni bir şeyler için... Savaştım gerçi, ama ne kaldı geriye? Ritsos'un da dediği gibi, yalnızca kucaklaşma.

Şimdi bu konular üzerine konuşmanın zamanı değil, diye yazmıştım. Bir arkadaşım, güncel olaylara ilişkin bazı notları okuduktan sonra "sanki bir sabuklama," demişti. Demek ki gerçek, bir *sabuklamaya* benziyor. Ağır hasta olmalısın, ateşin 41 dereceye çıkmalı ve meleklerle konuşmaya başlamalısın ki, bu delilik içersinde "gerçeği" söyleyebilesin... Ve şimdi yalnızca büyükteyze eksik; büyükannenin kızkardeşi olan büyükteyze; o, sana üstünde Başmelek Mikhail'in resminin bulunduğu mukaddes ikonayı getirecek; Tanrı seni kurtarsın diye, bizi de bu uğursuz, unutulmuş ve yararsız şeylerden kurtarsın diye: ...Savaşında ölmüştü - İdam edildi - İşkencecilerin elinde öldü - Sakat kaldı... Peki sonra? Ne var bunda? Kimin kimi öldürdüğü - kimin, kendini kimin uğruna öldürttüğü - kimin kim uğruna yıkılıp gitmeye ses çıkartmadığı - bir önemi var mı şimdi bütün bunların? Şimdi artık yasaların ve bakanlık kararnamelerinin egemen olduğu bir zamanda[10] yaşıyoruz; ölüler ve sakatlar, güzel güzel kuyruğa girecekler ve eğer Sayın Bakan - ya da Hükümet! - herhangi

---

7. *GÜNEŞ VE ZAMAN:* Theodorakis'in 1967'de, hapisteyken yazıp bestelemiş olduğu şarkı dizisi.

8. Buradaki *gereksiz* açıklamalar nitelendirmesiyle, Theodorakis'in siyasi yaşamı boyunca siyasi duruma ilişkin olarak sık sık yapmış olduğu (örneğin 1974'teki "Ya Karamanlis, ya da Tanklar!" sloganı gibi); "bağnazlıktan kaçınan," ama solcular tarafından hiçbir zaman üzerinde gereken ciddiyetle dilşünülmemiş veya benimsenmemiş açıklamalara atıfta bulunulmaktadır.

9. Theodorakis, 1970 yılında hapisten kurtulduktan sonra, 1974'e kadar Paris'te, sürgünde yaşadı. Alıntılanan dize, *Bunlar Son Dizeler Olabilir* adlı şiirden alınmadır. Theodorakis, daha 1973 yılında Anagnostakis'in, aralarında bunun da bulunduğu altı şiirini bestelemiş ve bu besteleri BALADLAR adlı şarkı dizisine almıştı.

10. Metindeki *yasaların ve bakanlık kararnamelerinin egemen olduğu bir zamanda* ifadesi, Andreas Papandreou'nun 1981'de iktidara gelen sosyalist PASOK hükümetinin siyasi uygulamalarını alaylı bir biçimde anlatmak için kullanılmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana ilk kez bu iktidar döneminde çıkarılan bir yasayla, Alman işgaline karşı gerçekleştirilen ulusal direniş hareketi resmen tanınmış oldu. Soldaki siyasi bölünme (sosyalistler ve komünistler), bu tanımanın hemen tümüyle "ahlaki" nitelikteki yapısına ilişkin tartışmalara yolaçtı.

bir zaman lütfederlerse, o zaman yeni birer pantolon alabilsinler diye kendilerine biraz harçlık verilecek... Çünkü bunca yıl canlı canlı gömülü kalınca, giysileri elbet eskimiş. Böylece artık ölülerle sakatların kavga ettikleri, fraksiyonlar oluşturdukları ve koltuk değnekleriyle birbirlerine saldırdıkları noktaya vardık. Ölüler tükürebilirler mi? Bunu yapabiliyorlarsa eğer, o zaman hepsi birbirinin yüzüne tükürüyordur! "Bizi tanıdılar sonunda," diye bağırıyorlardır kimileri. "Ama yalnızca kâğıt üzerinde," diye karşılık veriyorlardır başkaları. Gelgelelim hem ölü olmak, hem de tanınmak, önemli bir şey ne de olsa! Bunu kabul etmek zorundayız... Hem kısa süre önce, Yunanistan Cumhuriyeti'nin Sayın Cumhurbaşkanı[11] ne demişti televizyonda? "Bugün (Temmuz ayında; M.T.) *adsız savaşçıları* ilk kez olarak kabul resmine davet ettik," ve ardından televizyon kamerası havayı gösterdi... Adsızlar zorunlu olarak bedensiz, yani salt hava olduklarından, başka neyi gösterebilirdi ki?

Zaman zaman doğal olarak belli olaylardan, müziğin dışında kalan etkinliklerden söz etmek zorunluğunu duyacağım. Ama bunu yalnızca başka çare kalmadığında, herhangi bir şarkının veya yapıtın anlaşılmasına katkıda bulunacaksa eğer, ya da ruhsal durumumu aydınlatabilecekse yapacağım. Böylece müzik daha iyi anlaşılabilir. Zaten en önemli hedef, bu. Belli bir şarkıyı neden yazdım? Hangi konumdaydım? Müziğin yanısıra, nelerin etkisi altındaydım?

Her şeyden önce, kendimizi aldatmamamız gerek. Elli yıl öncesinin Yunanistan'ında bir müzik kültürünün gelişmesini sağlayacak hiçbir koşul yoktu: Senfoni orkestraları, korolar, konserler, konservatuarlar, nota basımevleri - bütün bunlar, Yunanistan denilen taşrada bilinmeyen şeylerdi. Ayrıca, bugünden farklı olarak, çeşitli müzik üslûplarının dinlenebileceği bir radyo da yoktu. İşte ben bu bilinmeyen toprakların, adı Yunanistan taşrası olan bu efsane ülkesinin bir çocuğuyum. Çocukluğuma ait şu kentler ve tarihler, ne demek istediğimi somutlaştırmaktadır: 1925 yılında Kios'ta doğdum. Sonrası ise şöyle: 1925-1928 Mitilini, 1929 Siros ve Atina, 1930-1932 Ianena, 1933-1937 Argostoli, 1937-1939 Patra, 1939-1940 Pirgos, 1940-1943 Tripolis, 1943 Atina. Bu durumda yaşamının ilk onsekiz yılını Kios ile Atina arasında geçirmiş birinin yolunun sonunda müziğe çıkması, ancak bir rastlantı - ya da "talihin cilvesi" mi demeliyim! - olabilir... İlk saptama: Benimkisi, sosyolojik açıdan ilginç bir olay. Nereye gidersek gidelim, "laik" müzik çalan "kumpanyalar"la hiçbir

11. Yunanistan'ın bugünkü Cumhurbaşkanı Christos Sartzetakis.

ilintimiz yoktu - zaten o zamanlar bu müziği kimlerin dinlediğini yalnız Tanrı bilir -; laik müziğe ait halk çalgıları, buzukiler, baglamaslar, kemanlar, hepsi bana yabancıydı. Senfoni orkestrasına gelince, onu ilk kez 1942 yılında, bir sinema perdesinde gördüm ve o zaman "bizler yaşamı mızı değiştirmiştik"[12] - ama bundan daha sonra söz edeceğim. Bugünün ölçütlerine göre, düzeyi 1930 ya da 1940'lardaki bir Yunan kentinden daha iyi olmayan tek bir Yunan köyü bile yoktur. 1932'nin Ianena'sıyla ya da 1942'nin Tripolis'iyle bugün ancak Afrika, Asya veya Güney Amerika'daki bazı üçra köyler kıyaslanabilir... Ianena'da ilkokula gitmeye başladığımda, bütün çocuklar yalınayak koşuşmaktaydılar ve saçsız olmalarına karşın kafalarında bitler sürüler halinde gezinmekteydi. Türk mahalleleri (Machalades) çamur ve pislik içindeydi, çünkü kanalizasyon denen şey, o zamanlar hiç bilinmiyordu. Bu durumda bir Yunan köyünün nasıl göründüğünü varın siz gözünüzün önünde canlandırın. Ipiros'taki bölge yönetiminin genel sekreteri olan babam, zamanının çoğunu dolaşarak geçirirdi. Söylendiğine göre çok duygulu, iyi yürekli bir adamdı ve "uygarlık her yere ulaşabilsin" diye yollar yapmayı, su boruları döşetmeyi, sulama tesisleri kurmayı ve köyleri o zaman çok daha ender bir şey olan elektriğe kavuşturmayı yaşamının hedefi bilmişti. Vissani'ye, Paramithia'ya, Metsovo'ya giderken beni de yanına alırdı. Ipsiros'taki tek otomobil olan ve şoförümüz Wanja'nın kullandığı bir Ford Coupé'yle giderdik; bir köye vardığımızda, her yanı derin bir sessizlik kaplardı. Yetişkinlerin gözleri hayretten faltaşı gibi açılırken, çocuklar kaçışıp saklanırlardı. Bir canavar görmüş gibi olurlardı. Şaşkınlıkları, Patra'ya giderken yanımıza aldığımız ve hayatında ilk kez denizde bir gemi görünce avaz avaz bağırmaya başlayan, on beş yaşındaki keçi çobanı kızınki kadar büyük olurdu. Ne inanılmaz şeylerden söz ediyorum, değil mi? O halde bütün bunların üzerinden sanki çok uzun zaman geçmiş gibi yapmaktan vazgeçelim...

Ağustos 1985

---

12. "bizler yaşamımızı değiştirmiştik": Dize, Giorgios Seferis'in, 1960 yılında Theodorakis tarafından bestelenmiş olan *Yadsıma* adlı şiirine aittir.

I. BÖLÜM

KİOS - MİTİLİNİ - SİROS - ATİNA - IANENA - ARGOSTOLİ (1925-1936)

Ne kadar ararsam arayayım, Kios'la Patra arasındaki dönem için "belleğimin arşivinde" pislik içersinde yüzen, yaşamın sanki tüm kent kirli bir gömleğe sarılıp karanlığa boğulmuş gibi yerinde saydığı Machalades'ten başka bir şey bulamıyorum. Argostoli'de ise her şey biraz daha aydınlığa kavuşur gibi. Sekiz yaşımdan on yaşıma kadar orada kaldım. Kent, deniz kenarındadır. Çevresi doğa bakımından olağanüstü güzelliktedir. Argostoli'nin ana caddeleri asfalt döşeliydi, öteki yollar da temizdi. Okulumuz, yani tepenin eteklerindeki 1. İlkokul, yeni sayılabilecek bir yapıydı, onun karşısında bahçeleri cennet bahçelerini andıran lânetli ev vardı. İki yıl önce, hâlâ bahçe duvarının bir köşesinde duran fıstıkçamından bir kozalak kestim. Bütün Argostoli'nin yer sarsıntısından ötürü geniş ölçüde harap olmasına karşın, ev iyi durumda. Dedim ya, adı lânetli ev. Yazları Metelas'a denize girmeye giderdik. Soldaki erkeklere, sağdaki de kadınlara ait olan ahşap deniz hamamları çürümüş tahta kokardı. Öğlenleri babamı valilikten alırdım; hep aynı kabineyi, sağdaki son kabini kullanırdık. Soyunmaya başladığımızda babam önce göğsünün üst kısmındaki yarayı gösterir, sonra kurşunun çıkmış olduğu yeri göstermek için arkasını dönerdi. Kimi zaman kendi kendime: "Peki, ya kurşun arkadan girip önden çıkmışsa?" diye sorardım. Babam ise sanki muzır düşünceleri anlıyormuş gibi, hep aynı öyküyü anlatırdı: "Ansızın Türkleri tepemde

gördüm.[13] Kaçmaya meydan bulamadan kurşunun göğsüme girdiğini hissettim. Yere yuvarlanıp ölmüş gibi kaldım. İyi ki böyle yapmışım, çünkü Türkler yaralıları vuruyorlardı. Sonradan bizimkiler geldiler ve beni bir kağnı arabasıyla Prevesa'ya götürdüler." Daha sonra dar iskeleye koşardık. Babam suya hep çömlekleme atlardı. Burnunu tutup atladığında, su büyük bir gürültüyle yarılır ve iri dalgalar oluşurdu. Babam o sıralarda şüphesiz yüz kilodan fazlaydı. Ben de babamın her gün verdiği Yunanistan tarihi derslerini hazmetmeye çalışarak, balıklama suya dalardım. Babamın yanında yüzerken, kendimi tüy gibi hafiflemiş ve mutlu hissederdim. Kıyıdan epey açılıp neredeyse deniz fenerine yaklaştığımızda dalmaya başlardık, ya da başka oyunlar oynardık. Örneğin birbirimizin sırtına binip batırırdık. Gözlerimi açıp sanki camdan yapılma bir dünyayı seyrederdim. Kumlara ve denizin dibindeki bitkilere bakardım. Üzerimde ise batırılma sırasının gelmesini bekleyen babamın gölgesini görürdüm.

Bay Olimpidis'in evinde oturduğumuzda neredeyse yarım saat süren, uzun bir yolumuz vardı. Babam, çok titiz bir insandı. Bürosundan ayrılacağı zaman, yazı masasının üstündeki bütün kâğıtları ve öteki şeyleri derli toplu bırakırdı. Küçük ve ani hareketlerle dolmakalemin, kurşun kalemin, cetvelin, ıstampanın – özellikle ıstampanın – yerlerini, birbirlerine tam yatay ya da tam dikey konuma gelene değin, birkaç kez değiştirirdi. Eve hep aynı yoldan gider, aynı dükkânlara uğrardık. İyi gıda maddeleri satan – biri Kunadis'in, biri de Pefanis'in olmak üzere – iki dükkân bulunduğundan, alışverişimizi sırayla bunlardan yapardık. Babam peynirden ve sardalyelerden tadar, hep aynı miktarda, yani bir okka – yaklaşık bir kilo üçyüz gram – ısmarlar, veresiye defterini çıkarıp hesabı yazdırır, sonra bir sürü iltifat ederek dükkândan ayrılırdı. Karşısındakilerin gururlarını okşamaktan çok hoşlanırdı. Örneğin kadınlara: "Bugün her zamankinden güzelsiniz!" ya da erkeklere, özellikle de hastalıklı ve soluk görünüşlü olanlara: "Bugün yüzün çok iyi görünüyor!" derdi; "Nefis bir hava!" – "Deniz olağanüstü!" – "Açık renkler size çok yakışıyor!" gibi sözler de doğal olarak

13. Theodorakis'in babası onaltı yaşındayken, 1912-1913 Balkan krizi sırasında Ipsiros'ta Türk birliklerine karşı savaşmıştı.

eksik olmazdı – babam bütün bunları Girit'te, doğup büyüdüğü Galata'da âdet olduğu üzere, abartılı bir biçimde, her zaman iyimser ve biraz alaylı olarak dile getirirdi... Gıda maddeleri satan dükkânlarda işimizi bitirdikten sonra asfalt yola çıkardık. Küçük balıklar, taptaze maridalar ya da sardalyeler alırdık; balıkçı, okkası bir drahmiden verdiği balıkları bir gazete kâğıdına sarardı ve biz de katedrale gelmezden hemen önceki öteki asfalt yola, dağa doğru uzanan yola sapardık – insanın soluğunu kesecek kadar dik bir yokuştu. Elindeki paketlerle ve şişman gövdesiyle soluk soluğa kalan babam, buna karşın bana öyküler anlatmaktan da vazgeçmezdi. Kendi büyükannesine, Girit ihtilaline, Bisani'de ve sonra Vurla'da geçen zamanlarına ilişkin öykülerdi bunlar; şişman ve soluk benizli bir kız olan annemle Vurla'da tanışmıştı – tanışır tanışmaz da annemi erkek kardeşinden, Vurla Tasarruf Sandığı müdürü olan Andonis Dayıdan istemişti. Babam ise o sıralarda vali vekiliydi! Venizelos adı o günlerde konuşmalarında hiç geçmezdi. Belki de babam yaklaşmakta olan diktatörlüğün[14] ufuktaki bulutlarını önceden görmüştü ve korkuyordu. Valianos Kitaplığı'nın bulunduğu köşedeki yemişçide bir karpuz seçerdi. Karpuzu kulağının hizasına kaldırıp sıkıştırırdı. "Trak diye ses gelirse eğer, o zaman tatlı demektir." Oradan daha iki yüz metre kadar yokuş çıkardık. Evimiz yolun sağındaydı ve üç yaşındaki kardeşim Yannakis, bizi genellikle terasta bekliyor olurdu. Babam daha aşağıda, evin merdivenlerinde annem için iltifatlara, sevgisini dile getiren sözcükler ve şarkılar söylemeye başlardı. Dükkândan çıkmazdan önce bir kadeh atmışsa eğer, o zaman mutlaka "Annene söyle, yeniden doğursun" adlı şarkıyı söylerdi. Annem de sanki henüz on altı yaşındaymışlar ve birbirlerini yeni yeni seviyorlarmış gibi, babama sevgi dolu küfürler yağdırırdı. Sonra mutfaktan yemek kokuları gelirdi. Babam havaya kaldırdığında, Yannakis'in neşeli çığlıkları bütün evin içinde yankılanırdı; bu çığlıklar, öteki gürültülerle birlikte hepimiz örtülerin üstüne uzanana değin sürerdi. Bu, herhalde Küçük Asya'ya özgü bir âdetti; çünkü Kios'ta geçirdiğim tüm yazlar bo-

14. O sıralarda başbakan olan General Ioanis Metaxas, 4 Ağustos 1936 tarihinde Yunanistan'da faşist bir diktatörlük kurdu. Bu yönetim, 1941 yılında İtalyanların Yunanistan'a girmeleriyle birlikte son buldu.

yunca hepsi de göçmen olan[15] teyzelerimin öğlen vakitleri yerlere örtüler ve çarşaflar serdiklerine tanık oldum; böyle yapınca döşeme daha bir serin oluyordu ve hepimiz yanyana bunların üstüne uzanıyorduk. Argostoli'de kaldığımız dört yıl içersinde iki yazı annem ve erkek kardeşimle birlikte Kios'ta geçirdim. Anneannem, teyzem Froso, kocası Manos Mastromanolis ve anneannemin evlenmemiş iki kızkardeşi Marika ile Erofili, Kios'ta yaşamaktaydılar. Erofili, öğretmendi; ama kansere yakalanmış olduğundan ve sürekli ağrılar içersinde kıvrandığından mesleğinden ayrılmıştı.

Babam okullar tatil olur olmaz hepimizi bavullar ve sepetlerle birlikte bütün Kefalonya'nın tek kamyonu olan küçük kamyona yerleştirirdi; kamyonla doğru Sami'ye giderdik. Orada, kıyıda Prevesa'ya gidecek olan tarifeli gemiyi beklemeye başlardık. Her iki yolculuğumuz sırasında da denizin fırtınalı olduğunu, bavullarla ve yolcularla tıkabasa dolu mavuna ve sandalların beşik gibi sallandıklarını anımsıyorum. İçleri boş başka mavunalar ve kayıklar ise gemiden alınayı umdukları yükü beklerlerdi. Biz, kıyıdaki kahveye oturur ve her zamanki gibi bir "denizaltı," yani suya daldırılmış bir kaşık vanilyalı krema ısmarlardık. Valilikte müdür olması nedeniyle babamın en iyi tekneyi ve resmi makamların güvenini kazanmış olan en becerikli sandalcıyı almaya hakkı vardı! Gemi demirleyeceği yere gelir gelmez düdüğünü neşeli neşeli öttürür ve dimdik, uzun ince bacasından bir ejderha gibi dumanlar püskürtürdü. Sandalcı, teknesine binmemiz için yardımcı olurdu. Denizden korkan annemin ve elinden tutulması gereken kardeşimin binmelerinde doğal olarak güçlükle karşılaşılırdı. Benim için ise hepsi neşeli bir oyundan ibaretti. Denizi, tekneleri ve fırtınayı severdim, büyük gemilere ise âdeta tapardım. Bu gemileri – özellikle de eskilerini – gördüğümde, o tuhaf heyecanı bugün bile içimde duyarım. Başka çocuklar normal olarak masallardaki perilere gönül verirler. Bense beyaz köprüleri, renkli bacaları, vantilatörleri, kabinlerdeki yuvarlak ve minik pencereleri, bucurgatları ve parlak çelik çarmıklı

---

15. Yunanistan'ın 1919–1922 Türk İstiklâl Savaşı'nda yenilgiye uğramasından sonra Lozan'daki Barış Konferansı'nda, Yunan ve Türk azınlıkları arasında bir mübadele kararlaştırıldı. Bu anlaşma sonucu 1,5 milyon Rum, Anadolu'dan Yunanistan'a göç etti. Daha önce de Türk birliklerinin önünden kaçan binlerce Rum, Yunan adalarına geçmişti.

direkleriyle gemilere âşık olurdum.[16] Küçük bir çocukken hep böyle gemilerin resimlerini yapardım; bu nedenle Argostoli'de evli bir çiftten resim dersleri almaya karar verdim. Adamın yalnızca gemi resimleri yaptığını duymuştum. Ama ne yazık ki dersleri karısından almak ve Avrupa manzaraları yapmak zorunda kaldım. Öte yandan ise boyaların sihirli kokuları, kadının atölyesine ilişkin bir anı olarak belleğimden hiçbir zaman silinmedi. Asıl yaptığım boyaları koklamaktı da denebilir. Ve her boya tüpünün kendine özgü kokusu vardı. Koyu maviyi sarıdan veya beyazdan gözüm kapalı ayırabiliyordum. Sami limanının dışında bekleyen, kıyıda durup bize el sallayan babamı çoktan unutmuş olurdum. Sonra etkisinden bugün de kurtulamadığım bir olgu eklenirdi. Hep çekip gitme tutkum. Beni hep bir mıknatıs gibi çeken yolculuk tutkusu. Gözlerimi gemiden ayıramazdım. Dalgalar, içinde bulunduğumuz tekneyle sanki bir fındık kabuğuymuşçasına oynardı. Oysa bir başka dünyadan gelme o demirden yapılma gizemli gemi, sanki gövdesini yalayan ve hiçe sayıldığı için öfkeye kapılan denizle eğlenmek istiyormuşçasına, hiç hareketsiz dururdu. Kimi zaman geriye dönüp, ansızın göğe doğru yükseliyormuş gibi gözüken adaya bakardım. Babam, nohut büyüklüğünde olurdu. Kayıkçılar ve motorcular canlı yüklerini geminin merdivenlerine boşaltmaya çalışırlarken, bir bağrışmadır giderdi. Teknemiz gemiye yanaşıp, kapkara çelik gövdeye yapıştığında, merdivenin alt basamağını bazen iki metre üstümüzde, bazen de altımızda görürdük. Zavallı annem Yannakis'e sımsıkı sarılıp, bana: "Dikkat et, boğulacaksın!" diye bağırır, sonra üç adam tarafından merdivene yerleştirilirdi. Benim için ise iş kolaydı. Merdivene atlar ve yürek çarpıntıları içersinde bir an sonra göreceğim mucizeye doğru tırmanırdım! Geminin salonu, geminin içindeki merdivenler, yuvarlak pencereli kabineler, mide bulantılarında kullanılacak kaplar, sonra çifte ranzalar. Annem kendini hemen alt kattaki yatağa atar ve daha gemi kalkmazdan önce iki kez kusardı. Onun yanındaki Yannakis ya ağlar, ya da gülerdi. Alabildiğine mutlu ve özgür olan ben ise gemiyi keşfe

---

16. ...*gemilere âşık olurdum;* karş. Theodorakis, *Anatomie der Musik* (Müziğin Anatomisi), Almancaya çeviren: Asteris Kutulas, Luxemburg (editions phi) 1985, s. 15 vd.

çıkardım. Sami'yi arkamızda bırakırdık. İthaki[17] solumuzda kalırdı ve gemi Kefalonya'nın son burnunu da geçip açık denize ulaşır ulaşmaz denizin o tertemiz, taze ve güçlü fırtınası çevremizde tozutmaya başlar, gemiyi de pençelerine alırdı; öyle ki, sallantıdan sağı solu, yukarsını aşağısını şaşırır olurduk. Deniz, öcünü böylece alırdı ve bunun bedelini en çok kabinesinde inlemekte olan zavallı annem öderdi. Gece başlarken Patra'ya[18] yaklaşırdık; şimdi yalnızca ışıkları anımsıyorum - benim gibi, hep sokaklarında tek tük lamba bulunan küçük yerlerde yaşamış biri için pek kabarıktı bu ışıkların sayısı ve pek ayrı bir dünya demekti. Sonra uyurdum. Berzahı her iki yolculukta da kaçırdım. Pireas'da[19] uyanırdık. Denizdeki ve makinelerin iş- leyişindeki dinginlikten buraya vardığımızı hemen hissederdik. Büyük limanı görmek için güverteye koşardım. Gemilerin, kayıkların, mavunaların çokluğu ve düdük sesleri başımı döndürürdü. Kocaman yapılarıyla dev rıhtım, şaat, tramvaylar, otobüsler, otomobiller, at arabaları, kaldırımlarda karıncalar gibi koşuşan insanlar da bunlara eklenirdi. Gemi yanaşırdı ve biz salonda, sayıştayda yüksek dereceli bir memur olan dayım Andonis Pulakis'in bizi almaya gelmesini beklerdik. Dayım, beraberinde iki ya da üç hamal da getirirdi; taksi rıhtımda beklerdi. "Düşün bir, Stasa," derdi dayım öğlende karısına, "şoför, bugün elliyle gitti!" Pireas Yolu boyunca, Pireas'tan Atina'ya yapılan yolculuk, benim için çok heyecan verici bir olaydı. Bindiğimiz taksi at arabalarının, otobüslerin, yayaların, katırların, hamalların ve tramvayların arasından geçerdi. Pek renkli bir kargaşaydı bütün bunlar, ama bir füze gibi hızımızı saatte elli kilometreye çıkarabildiğimize göre, Sindagma Alanı'nın[20] arkasındaki cadde çok hoş olmalıydı. Pulakis'ler o sıralarda Nea Smirni'de bir ev yaptırmakta olduklarından, Stasa Teyzenin kardeşi Yannis İsigonis'de kalıyorlardı. Yannis İsigonis, Merkez Bankası'nda mühendis olarak çalışmaktaydı. Çevresinde tarlalardan başka bir şey olmayan evi, bugünkü

17. *İthaki:* Ege Denizinde, Kefalonya Adası yakınındaki İthaka Atası.
18. *Patra:* Peloponisos'un kuzeybatı sahilinde, Yunanistan'ın üçüncü büyük kenti olan liman kenti.
19. *Pireas:* Pire Limanının Yeni Yunanca'daki adı.
20. *Sindagma Alanı:* Öteki adıyla *Anayasa Alanı,* Atina'da parlamentonun ve kentin en lüks otellerinden "Grande Bretagne" otelinin önündeki alan.

Filothei bölgesindeydi. Canavar, başka deyişle Lavrion-Kifisia hattında işleyen tren, hep evin önünde dururdu. Ama Atina'daki villa, yine de taşradaki Türk kulübelerinden farklıydı. Banyo, buzdolabı, parke yerler ve başkaca lüks şeylerle yaşamımda ilk kez karşılaşıyordum; bu nedenle utanıp annemin eteklerine yapıştığımı anımsıyorum. Kendimi tedirgin hissediyordum. Benim dünyam değildi burası; ondan ötürü de gittikçe daha terbiyesiz ve çekilmez bir çocuk oldum. Çevrelerdeki tarlalarda yalınayak dolaşıyor, yemeklerimi büyük bir isteksizlikle yiyordum; pahalı sofra takımları sanki: "Bizler sana göre değiliz, pis taşralı..." diye fısıldamaktaydı. Birkaç gün sonra - bu arada annem biraz kendine gelmiş olurdu - yeniden Pireas'a doğru yola çıktığımızda, rahatladığımı hissederdim.

O günlerden "Alberta" adlı bir gemi, belleğimde kalmış. Kios ve Mitilini'ye giden buharlı gemiler, Kefalonya'dakilerden çok daha büyüktü. Belki de bu gemiler koca bir denizi, yani Ege'yi geçerken daha çetin hava koşullarıyla çarpışmak zorundaydılar. Hepimiz "Alberta"ya bindikten sonra salonda oturduk. Biraz sonra gelen bir tayfa, elindeki küçük bir çanı çalarak yolcuları geçirmeye gelenleri gemiyi terke davet etti. Dayımız ve teyzemizle vedalaştıktan sonra kabine indik; annem hemen uzandı. Gemi ağır ağır kalktı. Düdüğünü birkaç kez neşeli neşeli öttürdü. Limanı selamladı. Limandan da onu selamladılar. Sonra gemideki sarsıntı arttı. Motorlar tamyol çalışıyordu. Saronikos Körfezinden çıktık. Buraya kadar her şey zararsızdı. Annem, küçük kardeşimi beslememi, benim de bir şeyler yememi söyledi. Yiyeceklerimiz sepetteydi. Suyumuzu kabindeki sürahiden alıyorduk. Yannakis'le birlikte tuvalete gidip çişimizi yaptık. Sonra birlikte yukardaki yatağa tırmandık; kaçmak için herkesin uyumasını bekledim. Önce salona, oradan da güverteye çıktım. Bana göre gizemli bir hava taşıyan, sanki gerçekdışıymış, bir tanrı ya da bir ejderhaymış gibi gelen bacaya yaklaştım. Başımı makine dairesine soktum. Neredeyse tümüyle çıplak, bedenleri terden parlayan ateşçilerin kazanın altındaki ateşe kömür attıklarını gördüm. Sonra geminin burnuna doğru koştum, korkuluğa iyice yapışıp bir denize, bir gökyüzüne bakmaya koyuldum. Büyük dalgaları kimi zaman alttan, kimi zaman da üstten yararak ilerleyen geminin ritmine uydum ve kendimi, bir binicinin

atını sürmesi gibi, gemiyi kullananın ben olduğuma inandırdım. Kimbilir o anda kafamdan daha ne düşünceler geçmiştir. Ve ansızın fırtına tüm canlılığı ve gücüyle yeniden ortaya çıktı! Sonunda Ege Denizine varmıştık. Mahut Kavondoros, "Alberta"yı bir fındık kabuğu gibi sallamaktaydı. Birkaç kez tayfalar beni geri çekilmeye zorlayarak biraz patakladılar. Bir defasında zavallı annem kendini zorlukla sürükleyerek salona kadar geldi, "Evladımı kurtarın!" diye bağırdı ve kusmaya başladı. Bir düzine kadar tayfa, hemen beni aramak üzere koşuştular, yakaladıktan sonra da şaplaklar eşliğinde beni kabineye kapattılar. Yolculuğumuzu gece de sürdürüyorduk; sabah olduğunda Ege Denizinin ortasındaydık, öğlenden sonra Kios'a vardık. Tanrım, ne kadar muhteşem bir limandı bu! Her renkten binlerce tekneyle, yolcu ve yük gemileriyle, dev vinçleri bulunan mavnalarla doluydu. "Alberta" limana kıçtan yanaştı, merdiven indirildi. Etraf çok, ama çok kalabalıktı. İşyerleriyle, seyyar satıcılarıyla, kahveleriyle görünüş, tam anlamıyla neşeli bir panayır havasındaydı. Rıhtımda bizi akrabalarımızdan oluşma bir kalabalık beklemekteydi. Öpüşmeler, kucaklaşmalar, "Ne kadar da büyümüş!", "Ne güzel olmuş!" gibi bağrışmalar birbirini izledi. Tek ya da iki at koşulu arabalara bindik; oturduğumuz yerlerin sertliği, atların büyük gücünü duyumsamamızı sağlıyordu. Sonra o büyük ve eski ev. Karşılama sırasında verilen tatlı. Zengin yemek sofrası. Yemişler ve toprağa uzanılarak çekilen öğlen uykusu. Kios'ta iki ay kaldık. Bana bir çift paten almışlardı; bu patenler nedeniyle mutlu olmaktan çok, gururlanmıştım, çünkü böylece Makalas'taki[21] öteki çocuklarla aramda fark oluyordu. Ayrıca ben zaten "yabancı"ydım. Çok yolculuk yapmış, Atina'yı görmüş, bir otomobile, bir gemiye binmiş olan çocuktum... Kios'ta en çok limanı beğenmiştim. Özellikle de tersaneyi. O sıralarda kırmızı renkli, dev bir omurga bitmek üzereydi ve biz, yâni bir sürü çocuk, yapılan son çalışmaları izlemekteydik. Katranın ve ateşte ısıtılan öteki malzemenin kokuları burnumuza çok hoş gelirdi. Kısa bir süre sonra alabildiğine özgür ve gururlu, engin denizlere yelken açacak olan o tekneyi çok kıskanmış olduğumu anımsıyorum. Bu arada bir başka çok hoşuma giden de, Froso Teyzenin Yanna-

21. *Makalas*: Türklerin yaşadığı kesim.

kis'le aynı yaştaki kızı Poli'ydi. Çünkü biz evde iki erkek çocuktuk; Poli'nin çişini nasıl yaptığını görünce, içimde yalnızca merakı aşan bir şeyler duydum. Gerçi nedenini anlamamıştım bu heyecanımın, ama hoşuma gitmişti. Onun için bir gün onu, benimle birlikte çiş yapması için avluya çıkarmaya çalıştım. Ancak bir başka gün Poli'nin babası, yani Manos Enişte, bizi görünce, kemerini çıkarıp bana dayak attı; o zaman, günah olduğu için, bu güzel duyguyu saklamam gerektiğini anladım. Ertesi yıl, bütün kadınların Yannakis'i banyoda yıkadıkları sırada, Poli'nin onun pipisine baktığını görünce, süpürgeyi aldığım gibi kafasına fırlattım. Bu arada neredeyse bir gözünü çıkaracaktım. Ondan sonra yediğim dayak sırasında şaplakları sayarken: Günah, neden taraflardan birine ait oluyor? diye soruyordum kendime.

Evdekiler yalnızca Çeşme[22] üzerine konuşuyorlardı. Erofili Teyze – yatmadığı zamanlar – yakası dantelli, güzel uzun elbiseler giyerdi. İnce yapılı, uzun boylu, hüzünlü bakışlı bir kadındı, her zaman ciddi ifadeliydi; içinde "kâğıtların," bulunduğu küçük sandığın anahtarlarını hep kendisinde muhafaza ederdi. Beş kadın, düzenli aralıklarla bu sandığın çevresinde toplanıp otururlardı; Erofili Teyze sandığı açıp "eski tapuları" ortaya çıkardığında, sessiz sessiz ağlamaya başlarlardı. Yitirilmiş bir cennetin ardından yakınırlardı. Biri evden, biri sebze bahçesinden, bir üçüncüsü oralardaki güzel hayattan söz ederdi... Sonra hep kapalı tuttukları pencereyi açar ve sırayla dışarıya, Küçük Asya'ya bakarlardı; Kios'tan iki adım ötedeydi Küçük Asya ve aşağıda, sağ tarafta Çeşme vardı. "Mikis, gel göstereyim sana!" derdi büyükanne Stamatia. "Oradaki evleri görüyor musun? Bak, orada, kenardaki bizim ev işte. Denizin iyice yukarsındaki. Rahmetli büyükbabanın teknelerini acaba kim kullanıyordur şimdi?" Bunun üzerine bir soprano sesi olan Froso Teyze, daha yüksek perdeden bağırırdı. Hepsi birden istavroz çıkarırlardı. Büyükanne, tamamen yere çökene kadar tövbe dualarını ederdi. Maria, içinde tütsünün bulunduğu kabı getirirdi. Hep birlikte Ikonostasion'un[23] önüne giderler, yakınmalar ve çığlıklar arasında Meryem Ana için de bir Troparion[24] söylerler-

22. İzmir'in sayfiyesi olan Çeşme, Teodorakis'in annesinin ailesinin vatanıdır.
23. *İkonostasion:* Ortodoks kilisesinde "tasvirli duvar." Üstüne birkaç sıra ikonanın dizildiği ahşap iskelet. Yunanistan'da pek çok evde bunun küçük taklitleri bulunur.

di. Tuhaf şeyler bunlar, diye düşünürdüm. Anlaşılmaz şeyler. Bakışlarımı ikonaların, içinde kâğıtların bulunduğu küçük sandığın, hep birlikte ağlayan, dua ve ilahi söyleyen, bazen de pencereden Türkiye'de bulunan evlerine ve sebze bahçelerine bakan beş kadının üzerinde dolaştırırdım.

Sonraları bir defasında hastalandığımda, üstünde başmelek Mikail'in bulunduğu, "mucizeler yaratan" ikonanın öyküsünü de öğrendim. Anlattıklarına göre bu ikona, Türklerin egemenliği altında olduğu yıllarda Kios limanında bulunmuştu. Bu, gerçek bir mucizeydi! Tanrı, bu ikonayı koruduğu gibi, onu bulup kurtarmış olanlardan da lütfunu esirgemezdi. Ateşim çıktığı zamanlar beni bu ikonayı öpmeye zorlarlardı; ayrıca, ikona hep yastığımın altında bulundurulurdu. O zamandan beri her hastalığım sırasında beni kurtaran doktorlar ve ilaçlar değil, ama altın renkli kanatları ve melankolik bakışıyla, Başmelek Mikhail olmuştur. Maria Teyze, çok ileri yaşlarına kadar bizimle kaldı; Büyükanne Stamatia da Başmelek Mikhail ve öteki ikonalarıyla birlikte bizden hiç ayrılmadı. Ama benimle sürekli ilgilenen, yalnızca ve yalnızca adaşım oldu. Başmelek Mikhail, bugün de evimde, şöminenin yanında duruyor.

Büyükbabamın ölümü, tuhaf bir biçimde oldu. Mitilini'de oturduğumuz sıralarda, yazları kentin güneyinde, Varia adlı bir sayfiyede geçirirdik. Orada, deniz kıyısında iki katlı bir ev kiralamıştık. Ailemizin dışında daha başkaca akrabalar da bizimle oturmaktaydılar. Bunların hepsi de Küçük Asya'dan gelmeydi ve annemin ailesindendi. Tatiller, bizim için yemekle, dansla, gezintilerle ve deniz banyolarıyla geçen sürekli bir şenlikti; akşamları hepbirlikte tarlaların yanındaki çimenlerin üstüne yayılmış battaniyelerde, yıldızların altında yatardık. Temmuz ya da Ağustos göğünü seyrederken, hep yıldızlardan söz ederdik. Kutup Yıldızı, Vega, Venüs, Merih, Yunan mitolojisi kökenli burçlar ve hikâyeler, ağustosböceklerinin şarkılarıyla, guguk kuşlarının sesleriyle ve de-

24. *Troparion:* Bizans kilise müziğinde bir şarkı türü 5. yüzyıldan başlayarak bağımsız bir gelişme süreci yaşamıştır.

nizin hışırtılarıyla birlikte, uykuya kayarken bana eşlik ederlerdi.

Güneş, Türkiye'deki dağların ardından yükseldiği zaman uyanır hemen denize koşardık. Bu arada hizmetçilerimiz kahvaltıyı hazırlamış olurlardı. O günlerde burjuva evlerinde hizmetçi kadınlara köle gibi davranılır ve ücret olarak yalnızca – çoğunlukla ancak ölmeyecek kadar olmak üzere – yemek verilirdi. Bu hizmetçiler sık sık efendilerinden dayak yerler ya da "hırsızlık yapmamayı," "gizli gizli yemeklerin tadına bakmamayı," "gizli gizli sokağa bakmamayı öğrensinler," diye soğuk bodruma kapatılırlardı. Bizim de "hizmetçiler"imiz vardı. Ama bir göçmen olan annem, onlara kızlarıymışlar gibi davranırdı. O sıralarda yanımızda olan Stamatina, beni büyütmüştü ve benim için ikinci annem gibiydi. Bir öğlenden sonrasında aile, bir gezinti yapmak için kentten küçük bir "kamyon" kiraladı. Mitilini'ye geri döndüğümüz sırada haydutların kurdukları pusuya düştük. Kısa süre önce Amerika Birleşik Devletleri'nde Lindbergh'lerin küçük çocukları kaçırılmıştı; şimdi bu Lesvos'ta da moda olmaya başlıyordu. Pusu kuranları uzaktan, tüfekleriyle arabaya nişan alırlarken gördüm. Yüzlerine siyah boya sürmüş olduklarından, gözleri küçük ampuller gibi parlamaktaydı. Biri "çocuğu sakla," dedi; kendimi bir anda Erofili Teyzenin baldırlarının arasında buldum. İlk başta burnuma henüz lavanta kokusu geliyordu. Ama sonra bir başka ve tuhaf koku ağır bastı; başlangıçta hoşuma giden bu koku, hemen ardından midemin bulanmasına neden oldu. Neredeyse bağırmak üzereydim; gelgelelim Erofili Teyze beni baldırlarının arasında sıkıştırdı ve eliyle başımı aşağıya doğru bastırdı. Haydutlar, arabanın içini aramak istiyorlardı. Herhalde muhbirler aracılığıyla, arabada bir çocuk bulunduğunu biliyorlardı ve niyetleri çocuğu rehin almaktı. Bizimkiler haydutları engellemek için para ve altın ziynet eşyaları teklif ettiler. Babam cüzdanını verdi. Adamlar hepsini almalarına karşın, aramayı sürdürdüler. Erofili Teyzenin baldırları ve burnuma gelen koku nedeniyle boğulma tehlikesi içersinde olduğumdan tam bağıracağım sırada, bir silah sesi duydum. Araba hareket etti ve korkunç bir hıza ulaştı. Ne olmuştu? Cesur şoför haydutları çiğnemek istemişti. Ansızın hareket edivermişti. Bunun üzerine haydutlar adama ateş etmişlerdi. Kurşun, şoförün eline rastlamıştı. Çok kan kaybetmesine karşın, bizi kente kadar götürdü. Orada çektiğim işkence son buldu, ama herkes beni öpüp sevmek istediğinden, bir yenisi baş-

lamış oldu. "Zavallı çocuk kurtuldu," diyorlar, ama kan kaybetmekte olan şoförü düşünmüyorlardı. Sonunda şoför bayıldı. Adamı alıp hastaneye götürdüler. Jandarmalar haydutların peşine düşüp yakaladılar. Bugün mahkeme edilişlerini bile anımsıyorum. Ne var ki, haydutlar bana sevimli ve iyi insanlarmış gibi gözükmüşlerdi. Ayrıca çok sonraları, büyüdüğümde ve artık iktidar denen şeyin sırlarına ortak edildiğimde bana anlatıldığına göre, korkunç dayak yemişlerdi.

Bir akşam herkes uyuduktan sonra, tarladaki başakların saplarının arasında o "şeyi" gördüm. Aslında "hissettim" demek daha doğru olur; her neyse, o zamandan beri o şey, bana her yerde eşlik etti. İşgal yıllarında, Tripolis'de varlığını özellikle yoğun bir düzeyde algıladım. O nedenle erken yatar, ispermeçet mumunu söndürür, sonra yarı rüyada, yarı hayal kurarak kendimi onun kucaklayışına bırakırdım. Duygularım bir coşku düzeyine varmışsa eğer – ki bu durum, hiç kuşkusuz içinde bulunduğum ergenlik dönemiyle de ilintiliydi – o zaman sinir sistemim, örneğin Akdeniz'de seyreden gemilerin Mors işaretlerini ya da başkaca vericilerden gelen dalgaları andıran elektrik dalgalarının bir tür "alıcısına" dönüşürdü. Tüüt–tüüt sesi sihirli bir biçimde beynimde yankılanırdı; sinirlerimin duyarlılığında bir değişme meydana geldiğinde vericinin dalga uzunluğu, yani tınısıyla ritmi de, veya doğrudan vericinin kendisi de değişime uğrardı. Kimi zaman Mors işaretleri yerine müzik sesleri alırdım. Böyle uykusuz geçen gecelerden sonra mutlaka ateşim yükselirdi; böyle durumlarda annem hemen Başmelek Mikhail'in ikonasını yastığımın altına yerleştirirdi. Lesvos'ta ise şöyle bir olay oldu: Bizimkiler geceyarısı uyandıklarında beni yerimde göremeyince, her yerde aramaya koyuldular. Beni başakların arasında bulduklarında, içlerinden biri beni korkutmak için sesini değiştirerek: "Öcü geliyor," dedi. O zamandan beri ne zaman karanlık bir odada kalsam, içimi açıklanması olanaksız bir korku kaplar. "Şey," hiçbir zaman bir daha o muhteşem "biçim" içersinde görünmedi. Görünümü güzel olmaktan çok, korkutucudur; çoğu zaman da, örneğin 1939'da Arkadya'da, Chrisovitsi köyünde gece ormanda ansızın ortaya çıkıp Frankenstein gibi önüme dikildiğinde olduğu gibi, tiksindirici bir görünüşü vardır.

İkiyle dört yaşlarım arasında, yani 1927-1929 yılları arasındaki dönem, sanırım benim için bir dönüm noktası niteliğindeydi. O yazlardan birinde "şey"in başlangıçtaki konumunun, yani geceleri ağırlığımdan kurtulmamı sağlayan konumunun daha ayrıntılı olarak bilincine vardım. Öyle zamanlarda bedenimin bütün ağırlığı uçup gidiyordu. Annemin, babamın ve akrabalarımın düzenli, ama hareketsiz ve kapalı gözlerle soluk alıp verdiklerini görünce çok şaşırmış olduğumu hatırlıyorum. Onlara, diyelim on metre yüksekten bakıyordum; fakat bu on metre, dünya ile yıldızlar arasındaki uzaklığı doldurmaya yetiyordu. Gündüzleri denize gidiyordum. Özellikle de deniz bitkileriyle, istiridyelerle ve başkaca kabuklu deniz hayvanlarıyla kaplı olan kayaları inceliyordum. Oyuklarda, kimi zaman çok büyük ve tehlikeli kıskaçları olan yengeçler gizlenmekteydi. Burada kendimi evimde hissediyor ve hiçbir şeyden korkmuyordum. Üstelik hemen her zaman yalnızdım. Kıyıda ya annem, ya hizmetçilerden biri veya büyükbabam bana dikkat ederlerdi; ama bunu, bana hiç hissettirmeksizin yaparlardı. "Alberta" önümden geçip gittiği zamanlar çok farklı şeyler duyardım. Ta uzaklara, Türk kıyılarına kadar uzanan mavi deniz ve güneyden ansızın çıkan, son hızla Mitilini Limanına giden o bembeyaz ve sihirli gemi. Kimi zaman bu gemiye eşlik eden beyaz yelkenli tekneler, o anın sihrini daha da artırırdı. Geceleri yıldızlarla, tarladaki başaklarla ve "şey"le başbaşaydım. Gündüzleri denizi, kayaları, billur görünümünde suyla uzanıp giden uçsuz bucaksız bir manzarayı ve haftada bir de suyun koyu mavisiyle çok ahenkli bir karşıtlık oluşturan bembeyaz gemiyi yaşamaktaydım. Yetişkinlerin yaşamlarının beni ilgilendirmemesi doğaldı. Ailemin tek çocuğuydum ve kendi dünyama kapanmış olarak yaşıyordum.

Bu nedenle, örneğin kuşlar gibi uçabileceğime ya da suda balıklar gibi kalabileceğime inanmam doğaldı. Bunun aksine inanmamı sağlamak, kimsenin elinden gelmiyordu. Yalnız denizde, kayanın oyuğunda arkadaşım kırmızı yengeç gibi kalamayışıma kendim şaşırıyordum. Başımı ikide bir suyun üzerine çıkarıp soluk almak zorunda kalıyordum ve yengeç yuvarlak gözleriyle bana öyle alaylı alaylı baktığında, kendimi tedirgin hissediyordum. Ailemdekiler herhalde bütün bunların kokusunu almış olmalıydılar, çünkü nezaretleri günden güne sıkılaşıyordu. Bir öğleden sonra büyükbabam

Ioanis'le duvarın üzerindeki terasta oturmuş, denize girenlere bakıyorduk. O sırada içimde ansızın kuşlar gibi uçma isteği uyandı. Koşullar idealdi. Duvar iki metre yüksekliğindeydi, sonra cadde geliyordu; oradan kıyıya kadar olan uzaklık yine iki metreydi. Toplam dört metre yükseklik ve yaklaşık on metrelik bir uzaklık sözkonusuydu. "Büyükbaba," diye bağırdım, "gel, denize kadar uçalım," ve o beni yakalamaya meydan bulamadan kollarımı kanat gibi açıp kendimi boşluğa bıraktım. Sağ elimi kırdım; yerinden fırlamış olan büyükbabam ise arkamdan atladı ve sağ bacağını kırdı. Beni hastaneye götürüp elimi alçıya aldılar. Büyükbabam ise bizimkine yakın olan küçük bir evde yatıyor ve boyuna kendi kendisini suçluyordu. Biraz yemek yemesi ve süt içmesi için ona yalvarmak zorunda kaldım. O ise iri iri açılmış gözleriyle bana bakıyor ve durmaksızın ağlıyordu; "uçuşumu" ve düşmemi önleyemediği için vicdan azabı çekiyordu. Suyun dışında hiçbir şey kabul etmiyordu; günün birinde son nefesini bir kuş gibi sessizce verip, aramızdan ayrıldı; adı zaten Pulakis'di; ardından yakınmalar ve ağlamalar başladı. Tedirginlik içersinde: "Büyükbabamın nesi var?" diye sordum. Bunun üzerine biri, o esrarlı sözcüğü söyledi: "O, öldü." Ama ben, o sıralarda bunun ne demek olduğunu anlamadım; çünkü, daha önce de söylediğim gibi, arkadaşlarımın, yani "şey" ile yengeçlerin, gündüzleri konuşan ve elleriyle, kollarıyla hareketler yapan insanlarla hiçbir ortak yanları yoktu; geceleri ise, tıpkı şimdi büyükbabam Ioanis'in yattığı gibi, hareketsiz yatarlardı. Aslında hiç istemeksizin, küçük bir katil olup çıkmıştım. Çok erken başlamıştım. Ve öyle sanıyorum ki daha o zaman ailemle olan ilişkime bir gölge düşmüştü. Büyükbabam, işte böylesine tuhaf koşullar içersinde ölmüştü. O sıralarda tam altmış yaşında olmalıydı.

Bu arada Andonis Dayı, Mısır'da, İskenderiye Konsolosluğunda bir göreve atanmıştı. 1929'da, yani bir yıl sonra geri döndüğünde, herkese bundan böyle benim Michalis veya Michalakis diye çağrılmamamı, çünkü bu adın kulağa çok kaba ve köylü adı gibi geldiğini söyledi. Bana daha uygar, daha Avrupai bir ad verilmesi uygun olacaktı. Andonis Dayı, Mikis adını önerdi. Amerika Birleşik Devletleri'nde Miki Maus'lar hızla moda olmuyor muydu? Böylece bu ad daha sonra, daha büyüdükten sonra da bütün

karşı koymalarıma karşın üstüme yapışıp kaldı. Oysa Michail adı, kulağa bundan çok daha güzel geliyordu. Üstelik ben, yastığımın altındaki Başmelek Michail ile birlikte büyümüştüm. Andonis Dayının bize Mısır'dan getirdiği öteki yenilik ise bir gramafondu! Bu, elle kurulabilen ve hoparlörü aygıtın içine yerleştirilmiş, şaşırtıcı bir gramafondu. Tamamı ahşap olup, ince gri deriyle kaplanmıştı. Gramafonla birlikte üç plak albümü de gelmişti; bunlardan ikisi normal plaklar için, üçüncüsü ise dev plaklar içindi. Doğal olarak plakların hepsi 78 devirliydi. Ağır ve kalın olan plaklar, kolaylıkla kırılabiliyordu. Ortalarında, üstünde megafondan gelen sesi dinleyen küçük köpek resminin bulunduğu o ünlü kırmızı etiket vardı. His master's voice. Ayrıca yeşil ve mavi renkli etiketleri olan plaklar da vardı. Bütün bunların hepsi sanki sihirli şeylerdi. İğnelerin sık sık değiştirilmesi gerekiyordu; bu yapılmadığı takdirde ses bozuluyordu. İğne cızırdamaya başladığında, orkestranın ve insan seslerinin de bozulmaya başladığını duymak, çok kötüydü. *Mavi Tuna* valsini koyduğumuzda ve kemanların sesi o sihirli kanatlarıyla odayı doldurduğunda, babam annemi belinden yakaladı ve onunla birlikte villanın terasında dönmeye başladı. Ben, kısa zamanda bu şeytani aletin tek kullanıcısı oldum. Plakları düzenli olarak temizliyordum; aleti kuruyor, iğneyi hışırdamasın diye büyük bir dikkatle ilk oluğa yerleştiriyordum; ondan sonra da şenlik başlıyordu... Önümdeki çiftler, ritmlere kendiliklerinden uyuyorlardı. Özellikle fokstrot ya da çarliston sözkonusu olduğunda, dans edenler kendilerinden geçiyorlardı. Sıçrıyorlar, ayaklarını savuruyorlar ve hep bir ağızdan bağırıyorlardı. Tam bir halk dansları şenliği gibi. Valste ise durum çok farklıydı. Daha önce de söylediğim gibi, babam valste bile o canlı dans figürlerini yapmaktan geri kalmaz, damının: "Giorgos, sen delisin..." diyecek kadar başının dönmesine yol açardı; tangoda ise etraf sakinleşirdi. Çiftler birbirlerine sarılırlar, yanaklar birbirine değerdi. Yalnız babam yine kendini göstermek istediğinde, yani dizini iyice annemin baldırlarının arasına soktuğunda, annem: "Giorgos, sen delisin..." diye yinelerdi. Yemekten sonra şarkı söylenirdi. Hızlı tempoyla söylenen bir şarkıyı bugün de anımsıyorum: "Alo, alo - buyrun - Söyleyin bana, Mister, kimsiniz siz. Burada elinde ahizeyle, bir hanımdır bekleyen - Alo, alo, alo, buyrun." Bir de: "Ah Barbe, be-

nim sevgili Barbe'm" diye bir şarkı vardı. Ağır tempolu şarkılar arasında ise anımsadığım şarkı, doğal olarak şuydu: "Delikanlım, gel, kalk ayağa ve kollarıma gel;" bu şarkıya masada bulunan herkes eşlik ederdi. Bir albümde yalnızca dans müziği vardı. Hepsi de caz tempolu ve o dönemin en gözde parçalarıydı. Öteki albümde ise *Şen Dul, Çardaşfürstin,* Johann Strauss'un valsleri gibi örneklerle Viyana müziği ve Yunanca şarkılar vardı. Üçüncü albümde İtalyan operalarından aryalara yer verilmişti. Örneğin Bellini'nin *Norma* operası gibi. 1929 ile 1943 yılları arasındaki dönemde sürekli olarak bu müziği dinlerdim. İşgal sırasında koleksiyonumu *Cavalleria Rusticana*'nın uvertürü ve Bach'ın *İki Keman için Konçerto*'suyla zenginleştirdim.

Şimdiye kadar anlattıklarımdan anlaşılabileceği üzere, o zamana kadar gerçeklikle herhangi bir ilintim olmamıştı. Buna, o sıralarda daha dört, beş yaşında olduğum söylenerek itiraz edilebilir. Ama görüleceği üzere, belli nesnel nedenler, çevremde neler olup bittiğini anlamama ondan sonra da izin vermedi. En önemli neden, babamın sürekli olarak bir kentten ötekine atanmasıydı. Yani ben daha nerede olduğumu doğru dürüst anlayamadan bir başka yere gönderiliyorduk. Bir başka ortama, yabancı çocukların, yabancı insanların, başka gelenek ve göreneklerin, başka bir evin, okulun, yeni eğitimcilerin ve öğretmenlerin vb. bulunduğu bir yere. Bu nedenle evim, ailem, aynı zamanda sığınağın, inim ve tek dünyamdı. Başlangıçta yalnızca gramafonumla oyalanırdım. Sonra buna babamın ve annemin öyküleri eklendi. Annem hemen yalnızca Çeşme'den ve Küçük Asya'daki yaşamdan söz ederdi. Babam ise Girit, Galata, annesi ve büyükannesi hakkında bir şeyler anlatırdı. Her sabah, annemle babamın yataklarına tırmanıp aralarına uzandığımda, babam Galata'daki evlerinde, yatağın karşısındaki duvarda asılı olan büyük halıyı anlatırdı; halıya çeşitli renklerle bir ortaçağ kalesi işlenmişti; kalenin önünde savaşa veya ava gideceği için prensesiyle vedalaşan, etrafı kendisine eşlik edenlerle, askerler, uşaklar, atlar, köpekler ve trompetçilerle sarılı bir prens vardı. Babam bana her sabah prense, prensin ilişkilerine, sorunlarına, aile durumuna ve planlarına ilişkin yeni bir öykü anlatırdı. Annemle babamın yatağına gitmeyi Patra'da oturduğumuz sıralarda da sürdürdüm. Pirgos'ta, yani ortaokul üçüncü sınıftayken de,

babam yolculuğa çıktığında onların yatağında, annemin yanında uyuduğumu anımsıyorum. Bu sabah ziyaretlerime ancak Tripolis'te, yani yetişkin bir erkek olduğumda son verdim.

Mobilyaları çok severdim: Konsolu, büfeyi, salon takımını, masayı, komodini (bu komodin hâlâ bende; Vrachati'de, fıçıların yanında çürüyor) ve özellikle de dört adet cam kapağı bulunan kitaplığı. Bütün bunlar mutfak malzemeleriyle, örtülerle, giysilerle, kitaplarla ve tül perdelerle birlikte babamın her atanışında babamın kendi yapmış olduğu ve hep aynı eşyalar aynı sandıklara girsin diye numaraladığı büyük tahta sandıklara yerleştirilirdi; daha sonra babam sandıkları kendi eliyle kapatıp çivilerdi. Bütün bunlar yaklaşık bir ay kadar sürerdi; yolculuk gününün sabahında hamallar gelip sandıkları kamyonlara yüklerlerdi. Daha sonra sandıklar limana – Mitilini, Siros, Prieas, Prevesa, Argostoli veya Patra limanlarına –, geminin yanına taşınırdı; vincin konsolu, salon takımını havaya kaldırışını görürdük ve yüreğimiz sıkışırdı. Havada halatların tuttuğu sandıktan gıcırtılar geldiğinde, vefakâr dostlarımızın acı çekmekte olduklarını bildiğimden içimde bir şeyler kopardı. Sonra ambar. Sonra sandıkları yine oradan çıkarıp kamyonlara bırakan vinç. Daha sonra Prevesa'dan Ianena'ya uzanan yol. Bir cadde, daha doğrusu cadde ne kelime, sayısız çukurlarla dolu bir yol. Otomobilin içinde, önümüzdeki kamyonu izlerken, her şeyin şimdi parçalarına ayrılacağını düşünürdük. Ama yeni eve vardığımızda babam çivileri yerinden çıkarır ve numaralanmış sandık kapaklarını bir sonraki atama için bodruma kaldırırdı. Her eşya yeniden eski yerine yerleştirildiğinde, duyduğum sevinç sonsuz olurdu. Doğal olarak bütün eşyalar zaman geçtikçe daha da ağırlaşan birtakım yaralar almış olurlardı. Fakat ne olursa olsun, kitaplık yerini yeniden alırdı ve bizde kitapları tahta sandıklardan çıkarıp yerleştirirdik. Ortaya, en güzel yere, sırtında altın yaldızlı harfler bulunan, kırmızı deri ciltli *Büyük Eleftherudaki Ansiklopedisi* konurdu, kaç cilt olduğunu bilmiyorum. Sonra güzel renkli karton kapaklı dizi gelirdi: *Büyük Mistikler, Faust,* Landormy'nin *Müziğin Tarihi,* bir Renan. Olduğu gibi Shakespeare. Klasik metinleri içeren *Papyros* dizisinin açık renk ciltleri. Griparis'in çevirisinden kla-

sikler. Polilas'ın önsözüyle, kırmızı Dionisios Solomos[25] cildi. Palamas'ın [26] büyük boy mavi kitabı. Tripolis'te ikibin bir kitaplığımız vardı. Orada arkadaşlarımın ödünç aldıkları kitaplar için bir defter tutuyordum. Onların okuma tutkularını hissetmek, hoşuma gidiyordu. Defter hâlâ bende. Kitaplar ise artık yok. Ya fazla eli açık olduğum için kaybolup gittiler, ya da Galata'daki evimiz henüz yıkıntı halindeyken ve ailem başka yerde yatmak zorunda kaldığında, çalındılar. Şimdi elimizde yalnızca *Ansiklopedi*'nin birkaç cildi, büyükbabam Michail'in değerli koleksiyonunda, aralarında Lord Byron'ın şiirlerinin ve Fransız Devrimi üzerine bir kitabın da bulunduğu bir, iki kitap kaldı. Basımı geçen yüzyıla ait böyle dev kitaplardan bizde çok vardı ve onları en çok kışın, hava erken kararduğında - işgal döneminde - lambanın altında, odun sobasının yanında okurduk.

Hoşuma giden bir başka şey de pullardı. Özellikle renklerini, tuhaf harflerini, çeşitli betimlemelerini, fotoğraf ve resimlerini severdim. Onları dikkatle yerlerinden çıkarır, yıkar, kurutur, sonra ülkelere göre ve sırayla yeniden yapıştırırdım. Çok erken yaşlarımda Jules Verne'i okudum. *Onbeş Yaşındaki Kaptan, 80 Günde Devrialem* ve *Deniz Altında Yirmibin Fersah* - kitapların hepsi de çok iyi baskı resimlerle donatılmıştı; o nedenle düşlerimde dünyanın her yanına giderdim. Bir atlasım vardı; bu atlas, pullarla ve ansiklopediyle birlikte "şey"in içimde uyandırmış olduğu gereksinimi, havalanmak ve uzaklara gitmek gereksinimini karşılamamı sağlardı. Yavaş yavaş mahalledeki çocuklarla da oynamaya başlamıştım; ama bu daha çok koşmak, beden eğitimi yapmak, boğuşmak, yorgun düşmek gibi doğal bir istekten kaynaklanmaktaydı. Ve bazen öteki çocukların protestolarına hiç aldırmaksızın oyunu yarıda kesip pullarımın başına koşardım. Annem ya da hizmetçilerden biri öğlenden sonraları yediğim tatlı veya yağlı ekmeği getirirdi; ben de çalışmalarıma ve düşlerime dalıp giderdim. Dizlerimden ve dirseklerimden hiç eksik olmayan yaraları bağlayan baba-

---

25. *Dionisios Solomos (1798-1875):* İyonya Adalarında yaşadı. İtalya'da yüksek öğrenim gördü. 1821 yılındaki Yunan ayaklanmasının etkisiyle halk dilinde (Dimotiki) yazmaya başladı. Yeni Yunan şiirinin kurucusu sayılır.

26. *Kostas Palamas (1859-1943):* Yazar ve şair. Yeni Yunan edebiyatının ilk önemli eleştirmeni.

mı beklerdim. Babam yaraları oksijenli suyla siler, sonra tentürdiyot ve güzel kokulu, beyaz bir merhem sürerdi; ben de ona alışılmadık kadar uzun ve dar pulları olan Yeni Kaledonya'yı ya da vahşi hayvanlarıyla Tanganika'yı sorardım.

Komşu çocukları kural olarak bana düşmanca davranırlardı. Bir yabancıydım ve kulaklarına tuhaf gelen bir konuşma biçimim vardı (Ianenalılar, Mitilini şivesini duyduklarında, Kefalonyalılar Ianena'dan gelenleri dinlediklerinde, Patralılar da Kefalonyalıların konuşmalarına vb. gülerlerdi.) Üstelik babam, "makam sahibi"ydi – bir belediye dairesinin müdürüydü! –, annem, giysilerimin hep temiz olmasına dikkat ederdi – çocukların gözünde bütün bunlar, olumsuz göstergelerdi. Ama ne konuştuklarını ve ne düşündüklerini anlamadığımdan, benim de onlarla sorunlarım vardı. Her kentin, dahası her mahallenin kendine göre âdetleri, çocukların kendilerine göre oyunları, şakaları, davranış kuralları vardı. Bu nedenle, kendime güvenememekten de öte, kendimi gülünç hissediyordum. Öteki çocuklar da bunu anlıyorlar ve bana gülüyorlardı. Yaptığım her şeyle alay ediyorlardı. Sonunda, aradan iki, üç hafta geçince, beni de oyunlarına aldılar. Ama beni hep sonuncu olarak alıyorlardı. Büyüklerimden utandığım için, bu konuda onlarla asla konuşmuyordum. Kendimi mahallede söz sahibi olan çocuklarla karşılaştırdığımda aptal, çirkin ve beceriksiz olduğumu düşünüyordum. Mahalle de tıpkı dilleri, oyunları ve şakaları gibi, tümüyle onlarındı. Nereye gitsem, bir yabancı olarak kalıyordum. Ianena'da Atinalı'ydım, Argostoli'de İpiroslu'ydum, Patra'da Kefalonyalı'ydım vb. Atina'da, Mikhail Voda mahallesinde oturduğumuzda, beş yaşındaydım. Mahalle denen şeyi ilk kez tanıyordum. Burada çocuklar, başkentli gibi davranıyorlardı. Bunların arasında benim gibi katmerli bir taşralının, Lesvos'dan ayrıldıktan sonra kısa bir süre Siros'da kalıp buraya gelmiş olan birinin işi bitikti. Çocukların arasında en arsız ve saldırgan olanı, koca kafalı bir erkek çocuğu, çetenin reisiydi. Koşuda onu geçtiğim zaman bana ya dirsek atar, ya da çelme takardı. Ötekileri bana karşı kışkırtırdı. Böyle zamanlarda benim de kanım beynime sıçrardı; çevremdekilere vurur, utanır ve eve koşardım. Ama beni en çok oğlanın önümde bir otomat gibi, kocaman kafasını bir sağa, bir sola hareket ettirerek koşması olurdu. Bu hareket koşmasının ritmine asla

uymuyordu ve bilmediğim bir nedenden ötürü beni son derece sinirlendiriyordu. Bu çocuktan nefret ediyordum; ama en çok böylesine düzensiz hareket eden ve beni kızdıran kafasından nefret etmekteydim. Onu önümden böyle koşmaması için kaç kez uyarmıştım. Ama o, beni geçmek için türlü numaraya başvuruyor ve ritimden yoksun kafasını burnumun ucunda oynatarak, kendini beğenmiş bir edayla önümden koşmayı sürdürüyordu. Günün birinde artık dayananıadım. Kocaman kafası beni bir mıknatıs gibi kendisine çekiyordu. Elime büyük bir taş alıp öylesine indiriverdim. Kanın fışkırdığını, taşın, elimin ve onun saçlarının kıpkırmızı kesildiğini gördüm. Çocuk yere yığıldı. Bana gelince, eve döndüm, yemek odasına kapandım, büfenin üstüne tırmanıp oraya uzandım. Babam yanında polisle gelip, belinden kemerini çıkararak beni tehdit edene kadar yerimde kaldım. Kısacası, çok dayak yedim, çocuk hastaneye kaldırıldı ve sonunda kurtarıldı. Neyse ki bu olaydan kısa süre sonra babam İpiros'a atandı; böylece, daha beş yaşımdayken beni neredeyse katil yapacak o mahalleden ayrıldık.

Bu atama ailemizin yararınaydı. 1928'den beri Atina'da Venizelos iktidardaydı. Hükümete yakın olan memurlardan biri büyük bir olasılıkla babamın siyasi görüşlerini biliyordu ve ondan yana çıkmıştı; böylece babam, memuriyet mesleğinin en yüksek görevine getirildi ve İpiros'ta vali muavini oldu. Aylığı da ona göreydi. Evimiz, yiyip içtiklerimiz, giysilerimiz, davetler, bayramlar, gezintiler ve iktidarın o büyülü atmosferi! Ianena'daki olaylar, benim için çok önemliydi: Giritli olan büyükbabam Mikhail ile karşılaşmam, 1932 yılında erkek kardeşimin doğuşu, Eleftherios Venizelos'un bizi evimizde ziyaret edişi ve benim onun, yani ülkenin başbakanının üzerine işeyişim. Başkaca önemli olaylar: İlkokul, Yahudiler, göl ve ada, karı ve donmuş gölüyle kış mevsimi, av, yılanbalığı kızartması, İpiros'un dağlarıyla, köyleriyle ve çiftçileriyle karşılaşma. Daha önce de söylediğim gibi, o sıralarda boğazına çok düşkün olan babam, yalnızca şişman değil, aynı zamanda da çok iri yapılıydı. Birseksen boyundaydı ve kalın siyah bir bıyığı vardı. Benim gözümde babam gerçek bir devdi, onun yanındayken hiçbir şeyden korkmazdım. Onun gibi bir adamın olmadığına inanırdım. Ama günün birinde salonumuzda babamdan da büyük bir

devle karşılaştım. Babamdan farkı büyük, beyaz bir bıyığının olması, üstünden bir saatin altın zincirinin sarktığı bir yelek giymesi, ayakkabılarını da gri renkli tozlukların süslemesiydi. "Bu, Michalis mi?" diye sordu şarkıyı andıran bir Girit şivesiyle. Annem de bana acele bir buyruk verdi: "Büyükbabanın elini öp, Mikis!" "Bu da ne demek oluyor!" dedi adam öfkeyle, "Onu Michalis diye vaftiz ettirdiniz, ben de Michalis diye çağıracağım. Gel buraya, Michalis!" Korkuyla ona baktım, çünkü benim tanıdığım büyükbabanın görünüşü çok farklıydı. Daha küçük yapılıydı. Gerçi onun da uzun, beyaz bir bıyığı vardı ama o anda önümde duran büyükbabanın bıyık uçları çengel gibi yukarı kıvrılkken, ötekininkiler aşağı dönüktü. Daha ben kapıldığım korkudan kurtulmaya meydan bulamadan beni yakalamış, başının üzerine kaldırıp şöyle demişti: "Soyumuza çekmiş misin, görelim bakalım! Sen de bir Giritli olacak mısın?" Babamın bir başkasının önünde hazırol vaziyetinde durduğuna ve onun her şeyiyle ilgilendiğine ilk kez tanık oluyordum. Baca gibi sigara içen babam, anneme şöyle demişti: "Tablaları sakla! Babam, gözlerinin önünde sigara içmemi yasakladı." Büyükbabam içeri girer girmez babam hemen yerinden fırlıyor ve: "Bir şey mi istediniz baba?" diye soruyordu. Büyükbabam her zaman sertti, asık suratlıydı, gerekmedikçe konuşmazdı ve hepimizin saygı göstermekle yükümlü olduğumuz alışkanlıkları vardı. Erken kalkar, yıkanır, aynanın önünde bıyığını tarardı; bu iş saatlerini alırdı; sonra giyinir, pantolonunu, yeleğini, ceketini temizlerdi; kadın hizmetçiler – Ianena'da babamın mevkii ve aylığı, iki yardımcı kadın kullanmaya olanak sağlıyordu – ayakkabılarını parlatırlardı; daha sonra büyükbabam yemek odasında hiçbir zaman şeker koymadığı kahvesini içer, gri kasketini giyer, yeniden girişteki aynanın karşısına geçer, ağır, kızılkahverengi bastonunu alır, hızla merdivenlerden inerdi; bütün bunları tek kelime söylemeksizin yapardı. O sıralarda Zosimos Okulu'nun karşısında, kentin merkezinde oturmaktaydık ve büyükbabam caddelerde hızlı hızlı yürümekten, tanıdıklarını kasketini kibarca çıkararak selamlamaktan, valiliğin karşısındaki hep aynı kahvede oturmaktan, yerel ve ulusal basını okumaktan hoşlanırdı. Büyükbabam bizde kaldığından beri babam artık eve hep tam zamanında geliyordu. Büyükbabamın yemek odasında olduğunu duyumsadığında alçak sesle konuşuyordu. Hatta

bir defasında mutfağa, annemin yanına gitti ve ona, patates püresinin üstüne çatalla bir Girit haritası çizmesini söyledi. "Bu, hoşuna gidecektir," diye fısıldadıktan sonra, babası kızmasın diye annemi sessiz sedasız öptü. Bu durumdan benim hiç hoşlanmayışım, çok doğaldı. Bu büyükbaba, yavaş yavaş bütün ayrıcalıklarımı çalmaktaydı. Önce ona servis yapılıyordu, onunla sanki küçük bir çocukmuş gibi ilgileniliyordu. Yani sanki o, benmişim gibi! Üstelik ebedi "Bugün nasılsın bakalım, Michalis?" sözünden başka benimle hiç konuşmaması da cabasıydı. Ve büyükbabam öğlen yemeğinden sonra koltukta uykuya dalıp horlamaya başladığında, babam parmaklarının ucunda dolaşır, sağa sola "Pist!" deyip dururdu; evin içi sanki mezarlığa dönerdi. Bu durum büyükbabam uyanana, cep saatine bakıp hep aynı şeyi söyleyene, yani: "Gecikmişim," diyene kadar sürerdi; sonra yüzünü yıkamak için mutfağa giderdi; annem de havlu vermek için arkasından koşardı. Daha sonra büyükbaba, kente bir gezinti yapardı. O çıktığında, normal yaşam evimize geri dönerdi; odalarda yüksek sesler yankılanırdı; bunlar, çoğunlukla güzel kalçalarına çimdik atmaktan hoşlandığım genç hizmetçilerin çığlıkları olurdu. Büyükbabamın okuduğu gazetelerden herkes, sayın muavinin babası Bay Michail Teodorakis'in Venizelos'un siyasi bir muhalifi olduğunu anlayabilirdi. Bu nedenle büyükbabam kısa sürede Venizelos'un siyasi hasımlarının ortasında yer aldı; bu hasımlar seçimler yaklaştıkça daha meydan okurcasına ve etkin bir tutumla ortaya çıkmaktaydılar. "Beni güç duruma düşürüyor," diyordu babam gizlice anneme, "ama onunla konuşamam. Aksi takdirde bağırmasıyla bütün evi kafamıza geçirir." Ve gerçekten, bir öğlen vakti, Giritli bir büyükbabanın ne demek olduğunu anladım. "Dinle beni, Giorgos," diye bağırıyordu büyükbabam kendinden geçmişçesine, olduğu yerde büzülen babama, "o şeytan, Yunanistan için bir felaketten başka bir şey değil. O, ulusumuz için bir ayıp, vatanımız için, Girit için bir lekedir. Ve sen aile geleneklerimize karşı çıkarak, korkudan ya da ucuz hesaplarla adını bile ağzıma almak istemediğim o onursuz insana oy verecek olursan eğer, seni ölünceye kadar lanetlerim." Babam, çok uysal bir ifadeyle "Size temin ederim ki, ben yalnızca mesleğimin gereğini yapıyorum, babacığım," diye karşılık verdi, "ama en azından bugün bir Venizelos hükümetinin iktidarda olduğunu da

kabul etmemiz gerekir..." "O adı bir daha söyleme! Duymak istemiyorum. Kulaklarımı kirletiyorsun..." Ve konuşma böylece sürüp gitti. Bu arada ikisinin de birbirleriyle en katıksız Katharevusa'yla[27] konuştuklarını belirtmeyi unuttum.

Theodorakis sülalesinin kurucusu, ünlü bir lira çalgıcısı ve şarkıcı olan Theodoromanolis'tir. Bir defasında, Theodoromanolis, Sfakia[28] ağasının evindeki bir şenlikte şarkı söylemek üzere davet edilir. Şenlik sırasında Rum kızları da içeri girerler ve ağanın önünde dansederler. Ancak ağanın ayaklarının dibine nohut serpmesi üzerine dengelerini yitirip yere yuvarlanırlar. Bu arada kızların iç çamaşırlarını gören ağa çok eğlenir. Aynı akşam ağaya tuzak kuran Theodoromanolis, onu öldürür. Fakat bu arada ayakkabısının bir tekini yitirir ve böylece kim olduğu ortaya çıkar. Türkler, Theodoromanolis'in karısını ve çocuklarını yakalayıp Kanya[29] kalesine kapatırlar. "Teslim olmazsan, aileni öldürürüz!" diye de ilan ederler. Bunun üzerine çaresiz kalan Theodoromanolis, Kanya'daki paşaya teslim olur; paşa da onun başının kesilmesini emreder. Oğullarından biri - ki o da kaçaktır - Sfakia'dan Kambos'a gider; ora ahalisinden karşısına ilk çıkıp da, görünüşünün korkunçluğundan ötürü kaçacak delik arayanlara: "Bu topraklar bana ait," der. Böylece Kambos'a yerleşir. Büyükbabam İstanbul'dan geri döndüğünde, yeğeninin Girit Parlamentosuna[30] seçilebilmesi için nüfuzunu kullanır. Seçmenlere yazar, atına atlayıp köy köy dolaşır, konuşmalar yapar. Çok kültürlüdür. Yanında büyük bir kitaplık getirmiştir. Yazı dilini büyük bir zarafet, anlatım zenginliği ve düşlem gücüyle kullanır. Ekmeğini kazanabilmek için, Kanya'da bir terzi atölyesi açmak zorunda kalmıştır. Bu, Avrupa modasının, oradakilerin deyişiyle Frenk modasının izlendiği ilk atölyedir. Avrupa'ya özenen bütün Giritliler, doğal olarak büyükbabamın müşterisi olurlar. Bu müşterilerden biri de, üstelik aralarında hısımlık bağı da bulunan Venizelos'dur. Biri: "Kuzen Michalakis," diye

---

27. *Katharevusa:* Aydınların 20. yüzyıla değin yazı dili olarak kullandıkları eski Yunanca.
28. *Sfakia:* Girit'in güneybatısında bir liman kenti. Çok sayıda ulusal hareketin merkezi olmuştur.
29. *Kanya:* Girit'in kuzeybatı yanında büyük bir kent.
30. *Girit Parlamentosu:* Girit ilk kez 1913 yılında Yunanistan'a bağlandı. O zamana kadar adanın kendi parlamentosu vardı.

seslenir, öteki: "Kuzen Lefterakis," diye karşılıklı verir. 1909'da Venizelos ilk kez başbakan olduğunda, fağını büyükbabam diker. Ama kısa bir süre sonra bağnaz Venizelos yandaşları, bilmediğim bir nedenden ötürü büyükbabamın sevgili yeğenini öldürürler. Sevgi ve hısımlık, o andan başlayarak tükenmez bir nefrete dönüşür. Aralarının bir daha barışmamak üzere son kez nasıl açıldığını amcam Petros'tan birkaç kez dinlemiştim. Yeni başbakan olan Venizelos, kendi avukatlık bürosunun karşısında ve hükümet konağına giden caddede bulunan terzi atölyesine gelir. Kutlamalar ve kucaklaşmalar bekler, ancak büyükbabam ona öfkeyle bakar. Venizelos sanki hiçbir şey olmamış gibi yapar ve konuşur: "Merhaba, Michalakis, birkaç giysi ısmarlamak için geldim." "Ne paranı, ne de burada olmanı istiyorum." "Politikayı bırak, Michalakis." "Senden rica ediyorum, çık git ve bir daha bu eşikten içeri ayak basma." Venizelos, başını önüne eğer ve çıkıp gider. Ama bu olayın hemen ardından kıyamet kopar, çoğu Venizelos yandaşı olan müşteriler, büyükbabamın atölyesini boykot ederler. Aile yoksul düşer, dahası açlık bile çeker. Bütün bunlar 1910-1913 yılları arasında olur.

Babam o sıralarda gönüllü olarak Balkan Savaşı'na katılmıştır. On altı yaşındadır. Bisani'de yaralanır, ardından hukuk öğrenimi yapar. Öğrenimini tamamladıktan sonra devlet hizmetine girer, önce Drama'ya, ardından da İpiros'a atanır. Orada Stergiadis'le tanışır; 1920 yılında Smirni valisi olarak Vurla'ya yerleşen Stergiadis, babamı da vali muavini olarak yanına alır. O zamana kadar babasının etkisi altında, kendini hep bir kralcı olarak tanıtmıştır. İzmir'den döndükten sonra ise, ihanet denen şeyi Küçük Asya'da bir hükümet memurunun bakış açısından, yani birinci elden tanımış olduğu için, artık ateşli bir Venizelos yandaşıdır. Ama babasına çok saygı duyduğundan ve onu üzmek istemediğinden, bunu ondan saklar.

Büyükbabam bir süre sonra yine Ianena'dan ayrıldı ve Girit'e geri döndü; bizim ziyaretimize ise Venizelos geldi! O sıralarda gölün yakınlarında, başka bir evde oturmaktaydık. Bir gün evimizde bir koşuşmadır gittiğini gördüm. Her şey yıkanıp paklanıyor, dışardan alışveriş yapılıyor, yemekler pişiriliyordu. Jandarma, evimizin önüne nöbetçiler dikti. Annemin dostları olan jandarma komutanı-

nın karısı, Hazine müdürünün karısı ve savcının karısı da erkenden geldiler; bunlar kurabiye ve helva uzmanıydılar. Bu koşuşma kafamı karıştırdığından, evimizin arkasındaki çitin üzerinden atlayarak - küçük bir bahçemiz de vardı - eski kalede oturan çocuklarla oynamak için göle gittim. Bunu kimse anlamasın diye de ayakkabılarımı evde bırakıp yola yalınayak çıktım. Öğlen vakti geri döndüğümde, bütünüyle değişmiş bir kentle karşılaştım. Dükkânların vitrinlerine bayraklar asılmıştı. Zaten çoğu kapanmıştı. İnsanlar kaldırımlarda birikmişlerdi. O sırada Vanya'nın arabasını gördüm; üstü açılmıştı, arka koltukta babamla birlikte küçük, beyaz bir sakalı ve bıyığı bulunan yaşlı bir bey oturmaktaydı. İkisi de gülüyorlar ve çevrede birikmiş olanları selamlıyorlardı. Araba evimizin bulunduğu yöne gidiyordu. Onun arkasından gittim. Evimizin önüne vardığımda büyük bir kalabalıkla ve bir sürü jandarmayla karşılaştım. Yüksek sesle bir şeyler söyleyenler bile vardı. Kimse farkına varmaksızın kalabalığın arasına girdim ve merdivenden yukarı koştum. Salona gireceğim sırada bir bey beni engelledi: "Nereye gitmek istiyorsun? Odada kimin bulunduğunu bilmiyor musun?" O sırada annem yatak odasından çıktı, elinde pudra kutusu vardı ve kendini güzelleştirmekle meşguldü. Böyle anlarda hep çok sinirli olurdu. "Çıplak ayaklı avare! Utanmıyor musun? Sayın Başbakan seni böyle görse, çocuk yetiştirmek nedir bilmediğimizi sanacak! Çabuk yıkan ve güzel giysilerini giy!" "Yeni bir büyükbaba daha," diye düşündüm, "günlük yaşamımı altüst eden, evde benim yerimi alan, babam üzerinde hak iddia eden, annemin canına okuyan yeni bir büyükbaba; hiç kuşkusuz onun yüzünden yemeğimi mutfakta hizmetçilerle yemek zorunda kalacağım." Ama yine de yıkandım; hatta olup bitecekleri görebilmek için o gülünç denizci giysisini bile giymeye hazırdım.

Salona gittim ve koltuklara yerleşmiş olduklarını gördüm. Babam tıpkı büyükbabam burada olduğu sırada davrandığı gibi davranmaktaydı. Benim yeni büyükbaba dediğimle sürekli ilgileniyordu. "Bu benim oğlum, Sayın başbakan, adı Michail Theodorakis'tir. Sizin dostunuzun adını taşıyor." Anlamlı bir ifadeyle bunu söyledikten sonra gülümsedi. Venizelos ellerimi tuttuktan sonra, bana büyükbabamı çok anımsatan şu sözleri söyledi: "bakalım gerçek bir Giritli olacak mısın!" Eliyle hafiften yanağımı okşadıktan

sonra ekledi: "Michalakis benden hâlâ nefret ediyor mu?" "Aman rica ederim Sayın Venizelos. Kendisi kısa süre önce buradaydı! Sizin bir yandaşınız olduğunu rahatlıkla söyleyebilirim." "Aman tanrım!" diye düşündüm, "babam ne yalanlar sıralıyor böyle?" Çünkü Venizelos adı geçer geçmez, hemen büyükbabamın nasıl bağırmış olduğunu anımsamıştım: "Bu adı duymak istemiyorum!" Demek o Venizelos, buydu. "Şimdi Mikis, yani Michalis demek istiyorum," diye devam etti babam, "uslu bir çocuk gibi gidip yemeğini yiyeceksin, sonra da ev ödevlerini yapacaksın. Gitmeden önce allahaısmarladık de!" Bu sözler üzerine evimizi dolduran bütün bu yabancılardan ötürü gerçekten öfkeye kapıldım ve kendimi haklı sandığım her zaman yaptığım gibi, bağırmaya, sandalyeleri ve önüme gelen her şeyi oraya buraya fırlatmaya başladım. Ortalık birbirine girdi. Venizelos müdahale etti: "Çocuk ne istiyor?" – "Bizimle kalmak istiyor." – "O halde neden yerine getirmiyoruz onun bu dileğini?" – "Aman rica ederim, sayın başbakan, onu şimdi iyice pataklayacağım!" Babam, gerçekten de beni kulaklarımdan yakaladı. O zaman Venizelos ayağa kalktı ve beni kucağına aldı. Ama ne yazık ki artık iş işten geçmişti. Çünkü işin işten geçtiğini ve bir tehlikeyle karşı karşıya olduğumu anladığım böyle olağanüstü durumlarda hep baldırlarımda sıcak bir ıslaklık duyardım, kısacası işeyiverirdim. Sayın başbakan da bu ıslaklığı kısa bir süre sonra kendi pantolonunda duymuş olacaktı ki, ne olduğunu anlamak için beni biraz havaya kaldırdı, ben de oradan kaçıverdim. Herkes tarafından terkedilmiş ve utanmış olarak bahçeye koşup sığınağıma, yani kümese girdim ve kıyametin kopmasını beklemeye başladım.

Erkek kardeşim Yannakis, Ianena'da, kentin merkezindeki ilk evimizde dünyaya geldi. Annemi yatak odasına kapattıkları ilk kez olmuyordu. Böyle zamanlarda hizmetçimiz beni yanına alırdı; bahçede, başka bir odada ya da bodrumda, kısacası uzak bir yerlerde kalmak zorundaydık; sonra annem ansızın gırtlaklanıyormuşçasına bir çığlık atardı, hizmetçi ise bana: "Merak etme, bir şey yok, yakında hepsi geçecek," derdi. (Mitilini'de daha önce annemin ikisi de erkek iki çocuğu ölü doğmuştu, kardeşimle aramızda yedi yaş gibi büyük bir yaş farkının bulunması bu yüzdendir.) Sonra bana bir kuşun annemin yatağının yanına küçük bir erkek kar-

deş bıraktığı, artık evde benimle evin içinde oynayacak birinin bulunduğu söylenirdi. Ama benim için bütün bunların içersinde önemli olan tek şey, artık kimsenin benimle ilgilenmemesiydi. Ne olmuştu babamın bütün o şakalarına ve bana yönelik sevgi gösterilerine? Babam, evde bulunduğu her saniyeyi, içinde şişmiş ve çok çirkinmiş gibi görünen bebeğin bulunduğu beşiğin başında geçiriyordu. Herkesin, ama istisnasız herkesin: "Ne güzel bir bebek, tıpkı babasına benziyor," diye bağrışmasının nedenini anlayamıyordum. Nasıl yorumlanmaya çalışılırsa çalışılsın, bu benim için ağır bir darbeydi. Evin dışındaki durumum çok zordu, evde ise başrol oyunculuğundan figüranlığa düşmüştüm. Zavallı Yannakis büyüyene ve bana güçlü bir konumda karşı koyabilene kadar neredeyse bir cehennemi yaşadı. Oysa iyi yürekli, sevimli bir çocuktu, hep gülerdi ve bana saygı gösterirdi. Herhalde ben de onu zaman zaman sevmişimdir. Ama annemle babamın sevgilerinden bir parçasını benden almış olmasını hiçbir zaman affedemedim. Görünüşe bakılırsa, bu sevgiyi çok gereksinmiştim. Oysa bu sevginin gerçekten esirgendiği olmuş muydu hiç?

Her neyse, zamanla her şey normale döndü. Okullar açıldı. İkinci sınıfa gitmeye başladım. Daha ilk gün okulun önünde şu sahne geçti: Jandarmalar, iplerle bağlanmış birkaç köylünün ve işçinin başına uzun, kandan kıpkırmızı kesilmiş sopalarla vuruyorlardı. Başlarına vurulan, kan denen o tuhaf kırmızı sıvıyı öylesine savruk bir biçimde harcayan o pis insanlara karşı büyük bir tiksinti ve nefret duydum. Jandarmanın yaptığının kötü olduğunu bir an bile düşünmedim. Tam tersine, jandarma benim için kendi dünyamızın simgesiydi. Polisler her yerde bize eşlik etmiyorlar mıydı? Beni korumuyorlar mıydı? Bizim isteklerimizi yerine getirip, çok rahatsız edici bir biçimde ekmek dilenen dilencileri ve başkaca serserileri kaba tekmelerle kovmuyorlar mıydı? Evimizde verdiğimiz haftalık partilerde sevdiği tango plağını koyduğum için beni çok seven jandarma komutanına eşlik etmiyorlar mıydı? İster çocuk, ister yetişkin olsun, bütün yerli halktan nefret ediyordum, özellikle de yalınayak, pislik içersindeki, benden daha hızlı koşan ve daha uzağa taş atabilen, sapan yapan ve iyi nişan alabilen, üstüm başım hep temiz olduğundan, ayağımda ayakkabı bulunduğundan, yeni, beyaz Atina giysileriyle dolaştığımdan hep benimle alay eden ço-

cuklardan nefret ediyordum.

İç dünyamda bir düzen vardı. Bu düzene göre bir yanda bizim dünyamız, yani memurların ve zenginlerin dünyası, öte yanda da *mahalle*'lerde yaşayan, bir polis geçti mi gözlerini yere diken üstübaşı kirli insanların dünyası yer almaktaydı. Bu nedenle ilk iki okul yılı yitirilmiş bir zaman parçası olarak kaldı. Pislik içersinde ve tıklım tıklım dolu sınıflarda öğretmen, yıl sonunda bile öğrencilerinin adlarını doğru dürüst öğrenebilmiş değildi. Öğrencilerin saçları sıfır numarayla kesilmişti. Çoğu çıplakayak, sümüklü ve bitliydiler. Bunun sonucu olarak ya okula hiç gitmiyordum, ya da Başmelek Michail yastığımın altında, hasta yatıyordum; böyle zamanlarda büyükannem Stamatia, küçücük odasında ikonaların karşısında diz çöküp *Alala ta chili ton asevon*[31] adlı mezmuru söylerdi. Bütün bunlardan anımsadığım tek şey din dersleri; nedeni ise çok sayıda insanın birlikte şarkı söylediğini ilk kez din derslerinde duymuş olmam. Ne var ki, grup halinde dua başlar başlamaz derin bir melankoli, ruhsal bir acı duymaya başlardım. Bu nedenle din derslerini kırdım ve bir daha hiç gitmedim. Bu ruhsal acının kaynağı ne olabilirdi? Belki de din derslerine gelen kadının yüzünün, sanki o anda Tanrıyla birleşmek üzereymişçesine, çok köpeksi, başka deyişle çok doğaldışı ve yapay bir ifade almasıydı. Gerçekte olduğundan çok farklı bir görünüme bürünmesiydi. Aynı nedenle, karnaval sırasında kılık değiştirmekten veya okuldaki şenliklerde maske takmaktan, farklı giysiler giymekten de hiç hoşlanmazdım. Bir başkası olmak, başkalarıyla alay etmek isteğini hiçbir zaman duymadım. "Ben, ben değilim. O halde ben kimim?" Maskeli şenlikler her zaman sinirimi bozardı ve beni zorlamak istediklerinde bir köşeye oturup susardım. Çevremde her şey melankoliye bürünürdü.

Her şeyi arındıran ve güzelleştiren karı çok severdim. Kar yağdığında kirli mahalleler ve balçık sıvalı kulübeler görünmez olurdu. Her şey (tıpkı yatak odasında asılı duran duvar halısının üstündeki kule gibi) bir masalın sihirli atmosferinden gelmiş gibi bir görünüm alırdı; evler ve insanlar bir kristalin içindeymiş gibi

---

31. *Alala ta chili ton asevon:* "Vay haline tanrıtanımaz dudakların," Bizans müziğinden kalma bir ilahi.

parlar, kristalin renkli yansımalarına bürünürlerdi. Ağaçlardan aşağı uzanan sarkıtlar, kış güneşinin ışık demetlerini parıltılarla gerisin geri yansıtırlardı. Cami başka zamanlar olduğundan çok daha görkemli bir görünüm alırdı, çünkü ayaklarının dibinde uzanan uçsuz bucaksız göl, onu yansıtan dev bir aynaya dönüşürdü. O zaman Ianena kenti, şöyle konuşmaya başlardı: "Elveda yoksulluk, elveda pislik. Şimdi ben sihirli bir ülkeyim. Şimdi ben yalnızca düşlerde, aslında hiçbir zaman sevmediğim o yabancı erkek çocuğunun görmüş olduğu düşlerde varım..." Böyle zamanlarda babamın arkadaşları avladıkları hayvanlardan getirirlerdi. Yaban kazlarının rengârenk tüylerini görenler, onların cennetten kaçmış olduklarını sanırdı. Bu da bir başka sihirli atmosferdi. Ve öğlen vakti annem, melodik bir sesle haber verirdi: "Bugün tuğlada kızartılmış yılanbalığı yiyeceğiz."

İki yazı hemen tümüyle Ianena dışında geçirdim. İkinci yıl, artık biraz daha büyümüş olduğumdan, babam bölge mühendisiyle birlikte bir çadırda kalmama izin verdi. Kaldığımız yer Metsovo'dan pek uzak olmayan, rahat sayılamayacak ve çok yüksekte yer alan bir bölgeydi. Gündüzleri yol ölçümüne yardım ediyordum, ya çubuğu tutuyor, ya da herhangi bir aygıtı taşıyordum. Bölgedeki doğa vahşi bir doğaydı, yalnızca kayalıklar, çalılıklar ve vadiler vardı. Nereye baksak orman görüyorduk. İnsan sanki boğulur gibi oluyordu. Başkalarını bilemiyorum ama o zamana kadar hep deniz kıyısında yaşamış olduğumdan ben, dağların arasına sıkıştığımda kendimi tuhaf hissediyordum – aynı duyguyu bugün de yaşarım. Bu nedenle, 1933'de Vanya'nın küçük kamyonu Ianena'dan Prevesa'ya geri döndüğünde, içim tanımlanması olanaksız bir sevinç ve kurtuluş duygusuyla doldu. Denizin yaklaşmakta olduğunu duyumsuyordum. Çok yakında yeniden özgür olacağımı da. İçimden çığlık atmak geliyordu. Ancak dağlarda gece çabuk olurdu. İşçiler ateşi yaktılar, üstüne yemek tencerelerini koydular ve beni ilgilendirmeyen konulardan söz etmeye başladılar. Gitmek, kaçmak istiyordum, fakat bölge mühendisiyle yardımcıları bana dikkat ediyorlardı. İçimde sanki hepsi de beni gözden kaçırmamak için buyruk almışlar gibi bir duygu vardı. Aslında bu kadar önemli biri olmak hoşuma gitmiyor değildi. Ayrıca içlerinde bir tek benim, tıpkı Hindistan'daki soylu İngilizler gibi, güneşe karşı başımda bir

mantardan yapılma miğfer vardı. Öteki önemli özelliğim de coğrafya bilgilerimin, örneğin Kenya, Kongo, Arjantin ve Belçika üzerine bildiklerimin çokluğuydu. Bu ülkeleri elbet yalnızca pullardan tanımaktaydım. Ansızın: "Kongo'da yemeği burada yapıldığı gibi ateşte pişirmiyorlar," deyiverdim; hemen herkes dönüp bana baktı; bazılarının ifadesi kuşkulu, bazılarınınki ise hayranlık doluydu. Onlara: "Jamaika'da çocukların kanatları vardır ve çekirgeler gibi sıçrarlar," dediğimde, bu ifadeler doğal olarak daha da yoğunlaştı. "Peki ya büyüdüklerinde?" diye sordu içlerinden biri. Kendimi ele vermemek için hemen: "Onlar hiç büyümezler," diye yanıtladım. Hep akıllıyı oynamaktan hoşlanan çıplak ayaklı köylü çocuklarından biri: "Bunu nereden biliyorsun?" diye sordu. Sesime bir küçümseme ifadesi vererek: "Oradaydım ve onları gördüm!" diye yanıtladım. Bütün gün çevrede dolanıp dururken ya da çalışmalarında onlara yardım ederken, akşam geldiğinde hayranlık uyandırmak için neler uydurabileceğimi düşünüyordum. Günün birinde zayıf noktalarını buldum: Deniz! Yerliler, denizin nasıl bir şey olduğunu kafalarında bile canlandıramıyorlardı. İlk tepkileri: "Demek o kadar çok suyu var! Peki nasıl oluyor da taşmıyor?" şeklinde oldu. Bazı anlarda denize bir kayığın uygun düşeceğini kabullenmeye hazır oluyorlardı. Ama kendilerine bir gemiden, özellikle de demirden yapılma bir gemiden söz edildiğinde, gülmeye başlıyorlardı. Günün birinde, böyle bir gemim olduğunu ve bu gemiye komuta ettiğimi söylemeye karar verdim. Fakat sonunda korktum. Onlara yalnızca geminin burnunda oturduğumu, gemiyi kendi gücümle yukarı kaldırıp aşağı bastırabildiğimi, böylece de dalgaları yarıp ilerlemesine yardımcı olduğumu anlatmakla yetindim... Bu anlattıklarım yüzünden bazı güçlüklerle karşılaşmadım değil; ancak halime acıyan bölge mühendisi, söylediklerimi onayladı: "Bu bir yaş veya güç sorunu değil, ama beceri sorunudur. Bu gemi yöneticileri – onlar böyle adlandırılır – doğuştan bu işe yatkındırlar. Daha çocuk yaşta bu iş için seçilirler. Tanrı armağanı olan bu yeteneğe sahiptirler ve bir gemiyi yönetmek için yetiştirilirler." Sonra, benimle alay ettiğini anlamayayım diye ciddi bir ifadeyle bana baktı ve şöyle dedi: "Bugün çok yoruldun, onun için erken yatmalısın." Oradan uzaklaştığım sırada işçilerden biri: "Onun bu dağlarda ne işi var?" diye sordu. Mühendis: "Yine denizle-

re dönecek," deyip konuyu kapattı. Çok üzüntülüydüm. Bir şeyler ters gitmişti. Belki de aşırıya kaçmıştım ve şimdi ötekiler, tıpkı Ianena'da olduğu gibi, benimle alay edeceklerdi. Ne yapmalıydım? Onları bu kez sözcüklerle değil, ama eylemlerimle iyice şaşırtmaya karar verdim. Sabahın erken saatlerinde katırların en büyüğünü seçip bindim; kimse bir şey farketmeksizin onlardan bir kilometre kadar uzaklaşmıştım bile. Hayvanı beni nereye isterse götürsün diye özgür bırakmıştım. Belli bir hedefim yoktu. Bütün istediğim, ötekilerin benim kaybolduğumu anlamaları, korkudan her işi bırakıp deliler gibi beni aramaya başlamalarıydı. Bu iyi bir intikam olacak, diye düşünüyordum.

– Nereye gidiyoruz? diye sordu bana katır. – Nereye istersen git, belli bir hedefim yok. – Senin sorunun nedir, biliyor musun? Hayvan, işin peşini bırakmıyordu. Israrından ötürü epey kızmış olarak: – Benim herhangi bir sorunum yok, diye karşılık verdim. Dinle, dedi, beni çekirge gibi sıçrayan ya da gemilerle denizlerde gezen çocuklarda söz ettiğin o cahil köylüler gibi aptal yerine koyamazsın. Ben bir katırım ve bilgelik denen şeyi kaşık kaşık yedim. Senin eksik olan yanın nedir, biliyor musun? – Nedir? – Sen, Başmelek Michail'sin, ama kanatların yok. Demek hayvan, benim zayıf olan noktamı biliyordu. Gerçekten akıllıydı ve onu ötekiler gibi aldatamazdım. Ona gerçeği söylemek zorundaydım. Hayvan biraz düşündü, sonra bana döndü ve güven aşılayan bir ifadeyle sordu: – Tanrı neden yaptı sana bunu? – Hangi Tanrı? – Tanrı işte! Tek olan Tanrı! Onu görmedin mi? – Nerede ki? – Tuhaf şey! Demek onu ne gördün, ne de onunla konuştun... Yine derin bir sessizlik oldu. Şimdi dağın sırtında ilerliyorduk. Sağımda bin metre yüksekliğinde bir dağ, solumda ise yine bin metre derinliğinde bir uçurum vardı. Ta aşağılarda nehir, bir yılan gibi parlamaktaydı. Sık çalılıklar yolu neredeyse geçilmez kılmıştı. Ama katır sanki köy meydanında gezinirmiş gibi hareket etmekteydi. Şeytan aşkına, ayaklarının gözlerimi vardı ki bu denli kendilerinden emin yere basabiliyorlardı? Bu hayvana hayranlık duymamak elde değildi! Katır: – Biliyor musun ne düşünüyorum? diye sorarak öğlene doğru yeniden konuşmaya başladı. – Seni dağın tepesine götürüp orada bırakayım. Geceleyin sırtüstü yatıp göğe dikkatle bakmalısın. O zaman belki onu görürsün. – Kimi? Tanrıyı

mı? – Kimden söz ediyorum ki ben? – Tanrı nerede oturur? – Yıldızların arasında ara. Tahtını göreceksin. Ona yüksek sesle seslenmelisin. – Peki duyar mı beni? – Elbet duyar, duymasa Tanrı olabilir mi hiç? O, her şeyi duyar! – Ona ne diyeyim? – Sana kanat takmayı unutmuş olduğunu söyle.

Akşam gerçekten de dağın tepesine vardık ve ben katırdan indim. Teşekkür edip onunla vedalaştım ve uzanıp yatmak için kendime bir yer aradım. Buradan, bulunduğum yükseklikten bütün İpiros'u, gölü görebiliyordum; sonra daha arkalarda Kenya'yı, Arjantin'i, adlarını ezbere öğrendiğim, ama birbirine karıştırdığım öteki esrarlı ülkeleri gördüğümü sanıyordum. Katır, kayaların arasında kayboldu. Beni Tanrıyla yalnız bırakmak için sessizce çekildi. Hemen sonra gece oldu, dünyanın sonuna değin bütün dağları ışığa boğan şimşekleri, gökgürültüleri izledi. Uzanıp yattım ve zifiri karanlık gökyüzünü incelemeye başladım. Tıpkı Lesbos'da olduğu gibi, bütün yıldız kümelerinin yerli yerinde olduğunu gördüm. Tek fark, parlak yıldızlarının ve özellikle de çok hayranlık duyduğum Vega'nın, sanki yüzlerini dünyaya dönmüşlermiş gibi, farklı yerlerde bulunmalarıydı. Ansızın yıldızlardan örülü, parlak bir yağmur başladı; kendi kendime: "İyi bir işaret. Belki Tanrı yakında ortaya çıkar," dedim. Heyecanla kapkara bir yere bakmaya başladım. "Belki de Tanrı bu koridordan geçerek gelecektir," diye düşündüm. Tanrı bana görünsün diye bekleye bekleye uyuyup kaldım. Ertesi sabah güneşin ilk ışıklarıyla birlikte katır da başucumda belirdi. – Ne oldu? – Hiç. Onu görmedim. – Böyle şeyler, dedi katır düşünceli bir ifadeyle, kolay değildir. Sabırlı olmak ve yeniden denemek zorundasın. Ama şimdi biraz yiyip içelim, yoksa açlıktan yere yığılıp kalırız. Hayvanın sırtına bindim; kısa süre sonra bir çağlayana geldik. Ne kadar susamış olduğumu ancak o zaman anladım. – İstersen yüzebilirsin de, dedi katır. Ama dikkatli olmalısın, çünkü su buz gibidir. Ben, nehri beni deliye çeviren atsineklerimle kirletmemek için suya senden sonra gireceğim. Kısa süre sonra karnımız acıktı. Katır için doğal olarak bol bol ot vardı. Hayvan, ağzına aldıklarını birkaç kez çiğnedikten sonra sanki düşüncelerimi okumuş gibi durdu, ardından da konuştu: – Gel, karnını doyurman için seni bir yaban armudu ağacına götüreceğim... Bir sürü meşe ağacının, çalılıkların, ortada da dalları yemişlerle dolu bir yaban armudu ağacının bulunduğu bir açıklığa geldik. Ne

var ki ağacın gövdesinde düzinelerce engerek yılanı, yuvalarında kıvranıp durmaktaydılar. – Nasıl tırmanayım? diye sordum katıra, bunlar beni ısırır! – Üstlerine basma yeter. Onlar insan değiller ki sana bir şey yapsınlar! Bütün cesaretimi toplayıp tırmandım. Yılanlar bana aldırmadılar. Ancak içlerinden en büyük olanı gözlerini bana dikti ve nereye bastığıma baktı. Elimden geldiğince dikkatli ve nazik davranarak yılanların öğlen uykularını bozmamaya çalıştım. Ayrıca gün, herkesi dinlenmeye ve düşler görmeye çağıracak kadar güzel bir gündü. Ağacın tepesine vardığımda, hafif ekşimsi yemişleri büyük bir iştahla atıştırmaya başladım. O sırada ansızın köylüler geldi. Hepsinin ellerinde av tüfekleri ya da çoban sopaları vardı. Ağacın üstünde sakin sakin armutları atıştıran beni ve altımdaki bir sürü yılanı gördüler. "Dikkat et," diye bağırdılar bana, "yılanlar seni ısırır, yutar, zehirler, ölürsün. Sakın kımıldama!" Engerek yılanlarını taşa tuttular, içlerinden biri de yukarı kaçmak isteyen bütün yılanları sopayla vurup öldürdü. Bu arada başka köylüler de geldiler. Çok sayıda yılan öldürdüler; bunlar olup biterken katır ve ben, şöyle dercesine bakışıyorduk: Güneşin altında huzur içersinde tatlı tatlı tembellik eden zavallı yılancıklar şimdi ölmek zorundalar, hem de anneleri, babaları, çocukları, belki de benim Ianena'daki kardeşim gibi, henüz doğmuş olanlarıyla birlikte; Tanrıyı görmek, kanatlarıma kavuşabilmek umudu kalmamıştı artık; gelecekteki yaşamımın nasıl olacağını da bilemiyordum; sırtımda her uçuş girişiminde cam gibi tak diye kırılan ve kurşun gibi yere düşmeme neden olan iki kanat yeriyle birlikte!

Vissani'ye, babam ve genel idareden daha birkaç memurla birlikte gittik. Akşama doğru bütün köy halkı köy meydanında toplandı; bir yan sokaktan da yaklaşık on genç kız çıktı; en büyükleri ancak yirmi yaşındaydı. Bize anlatıldığına göre şapkalarını kafa derilerine dikmişlerdi. Kalın kumaştan uzun, siyah giysileri vardı; ayrıca üstünde renkli işlemeler bulunan önlükler takmışlardı. Alınlarında ve göğüslerinde paralar asılıydı. Karşımıza bir sıra halinde dizildiler; ardından Pipiza'nın boğazlanan bir tavuğun çıkardığı seslere benzeyen sesi ve üstüne bir sopayla vurulur vurulmaz ritmi veren Dauli[32] duyuldu. Kızlar elele tutuşmuşlardı; içlerinden biri

32. *Pipiza* ve *Dauli:* Yunan müziğine ait iki çalgı.

yüksek sesle şarkı söylemeye başlayınca, ötekiler farklı bir tonda karşılık verdiler ve hepsi birden tırtıl gibi hareket etmeye başladılar. Babamın keyfi yerindeydi, yöreden olanlar da sayın vali vekilinin programlarını beğendiğini görünce rahatladılar. Gördüklerim den, özellikle de dinlediklerimden düş kırıklığına uğramış olduğumdan, babamın keyifli oluşuna şaşırmıştım. Tekdüze ritimler, yanlış tonlar – bütün bunlar benim gramafonumla karşılaştırıldığında bir hiçti! Kafamdan bu iç açıcı olmayan düşünceler geçiyordu ve keyfim de iyi olmaktan çok uzaktı; tam o sırada biraz daha büyükçe, on yaşlarında bir kızın sürekli gözlerime baktığını farkettim. Üstü başı partaldı, doğal olarak çıplakayaktı, ama bakışları aydınlıktı ve tuhaf bir sevecenlikle doluydu. Ben de ona bakınca, yanıma yaklaştı. Herkes dansetmekle meşgul olduğundan, kimse kızı farketmedi. "Benimle gelir misin?" dedi. Daha fazla düşünmeden arkasından gittim; biraz sonra köyün dışında bir tarlaya varmıştık. Karşı karşıya duruyorduk. "Üstümüzdekileri değişelim mi?" dedi aceleyle. Benim üstümde o lanet olası denizci giysisi, yani beyaz pantolon ve mavi yakalı bir beyaz ceket vardı. Düşünmeden soyunmaya başladım. O da partallarını çıkardı; üstündekileri çıkarınca çırılçıplak kalmıştı. "Her şeyini çıkar," dedi bana, "Hepsini istiyorum." Böylece üstümde ne var ne yoksa çıkardım. Kız giysilerimi alıp dikkatle katladı. Aramızdaki farkı görünce: "Senin çükün yok mu?" diye sordum. – "Ben kızım." – "Peki çişini nasıl yaparsın?" – "Gel, göstereyim sana." Elimi aldı. "Bu küçük deliği görüyor musun? İşte oradan dışarı çıkıyor." Sonra benim organımı tutup: "Kardeşimin de böyle bir şeyi var," dedi. "Ama onunki büyüyebiliyor." – "Nasıl büyüyebiliyor?" – "Kardeşim tutuyor, o zaman da bööle büyüyor." – "Babamın yaşına geldiğimde, benimki de büyüyecek." – "Babanınki büyük mü?" – "Evet, şöyle," ve kıza yirmi santim kadar bir uzunluğu işaret ettim, "Peki ya senin babanınki?" diye sordum. – "Oho, benim babamınki nah şu kadar!" ve bana iki katı katar bir uzunluğu işaret etti. Yalınayak olanlar ve köylüler çok daha yırtıktırlar, onlarla hiçbir biçimde başa çıkmaya olanak yoktur, diye düşündüm, onlarda her şey daha büyük ve daha iyidir. Tam o sırada ayak sesleri duyduk ve kız kaçmaya davrandı. "Senin adın nedir?" diye sordum. "Pagona, ya se-

nin?" "Mikis, yani Michalis, Michail..." Giysilerimi kolunun altına sıkıştırıp ortadan kayboldu. Yalnız başıma kaldım; uzaktan Dauli ve Pipiza'nın seslerini duyuyordum. Seslerin geldiği yöne doğru ilerleyince, kısa süre sonra kendimi köy meydanında buldum. Kızlar hâlâ halka olmuş, dansetmekteydiler, ama benim bir sümüklüböcek gibi çırılçıplak ortaya çıktığımı görünce dansı kestiler. Babamı bulmak için meydanın çevresinde ağır ağır bir tur attım; tam o sırada başımın üzerinde bir kanat sesi duydum. Başmelek Michail: "Ellerini uzat bana," diye fısıldadı ve beni göğe doğru götürdü.

Venizelos'un iktidardan düşmesinden ve Halk Partisi'nin kazandığı zaferden sonra babam ikinci derecede bir göreve getirildi. özellikle seçim kampanyası sırasında Ianena'da Venizelos'un kazanması durumunda kendisini bakanlığa götürebilecek bir politik kariyere kendisini fazla bağlamıştı. Daha 1932 Aralığında Ianenalı halk partililerden oluşma oniki kişilik bir delegasyon, babamın görevden uzaklaştırılmasını sağlamak için Atina'ya gidip ilgili bakanı ziyaret etti. 1933 Haziranında bütün eşyalarımızı yanımıza alarak Preveze'ye hareket ettik. Tarifeli gemiye bindik, Lefkada kanalından geçtik, Ithaki limanına uğradıktan sonra Sami'ye doğru yola devam ettik. Kötü bir atamanın sayıların dünyasındaki anlamı, babamın Ianena'da on iki bin drahmi olan aylığının Argostoli'de dört bin drahmiye inmesiydi. "Galatalı jandarma bize kredi açtığı için ayakta kalabildik..." Babam, yani eski bakanlık müsteşarı ve Kefalonya vali vekili olan insan, sonraları bu sözü sık sık yineledi. Babamın amiri, Bay Georgiu'ydu; bölüm şefi ise kendi ağabeyi Petros Theodorakis'ti. Elli yaşında bir Fransızca öğretmeni olan Bayan Lagusi'nin evinin zemin katını kiraladık. Ev, Valianos Meydanını tutukeviyle bağlayan noktadaki valiliğin karşısındaydı. Meydanın öte yanındaki evlerden birinde Petros Amcayla Marika Yenge oturuyorlardı. Babam, hiç kuşkusuz amcamın âmiriydi; ama kendisinden on yaş büyük olan ağabeysine karşı tıpkı babasına davrandığı gibi davranıyordu. Ayrıca Petros Amca, büyükbabama çok benziyordu. Ondan daha ufak tefek yapılıydı, ama bıyığıyla – amcamınki siyahtı –, yeleğiyle, saat zinciriyle, tozluklarıyla, bastonuyla onun bir kopyası gibiydi. Aynen büyükbabam gibi sus-

kun, sert ifadeli, karanlık bakışlı, bir nedeni bulunmaksızın her zaman keyifsizdi. Ve bütün bunların tek amacı, erkekliğini sergilemekti! Yani babamın tam tersi biri. Gelgelelim bu maskenin ardında tatlı, sevecen bir insan gizliydi; akşamları, kendisini kimsenin görmediğinden emin olduğunda, mutfakta önlük takıp Marika Yengenin gözetiminde bulaşıkları yıkayan bir insan. Yazgı da rol oynamış mıdır, bilemiyorum, ama dünyada Argostoli gibi bir kent daha görmedim. Kentin sakinleri, dar koyun bir ucuna yaşayanların kentini, öteki ucuna da Drepanos'u, yani ölüler kentini kuruyorlardı. Yaşam ile ölümü birbirinden ayıran ve birbirine bağlayan, beyaz bir taş köprüdür. Kentin canlı sakinleri sabahtan akşama kadar, istesinler ya da istemesinler, karşı yakadaki son istirahatgâhlarını seyrederler. Acaba bu durum, insanoğlunun sınırlarını kavramalarına yardımcı olur mu? Çocuk yaşımda elbet böyle felsefi düşüncelerim yoktu. Ama ölüler kenti Drepanos'un ruhumda tuhaf bir sihri vardı. Drepanos'un kendisi çok güzel bir yerdi, yemyeşildi ve yüksek selvi ağaçlarıyla doluydu. Gözümde hepsi birbirine benzeyen ölülerin beyaz kefenlere sarılmış olarak geceleri gezindiklerini, sıralara veya mezarların taş kenarlarına oturduklarını, büyük bir olasılıkla, tıpkı sahnedeki gibi, yani sanki herkes belli bir rolü üstlenmiş ve belli hareketleri yapmak zorundaymışçasına dizildiklerini canlandırırdım; herhalde yücelik duygusu aşılayan bir görünümleri olmalıydı, çünkü ölü, ciddi bir insandır, gevezelik etmez, el kol hareketleri yapmaz ve kaskatılığı, büyük bir bilgi ve anlayış sahibi olduğunun göstergesidir; o nedenledir ki ölüye saygı gösterilir ve o geçerken herkes eğilip ıstavroz çıkarır.

Bu türden sözler, her mahallede bulunan çocuk çetelerinde çeşitli tiplerin ortaya çıkmasına yol açardı. Örneğin falancanın gece köprüden geçtiği, onları gördüğü, onların da onu gördükleri ve yanlarına çağırdıkları anlatıldı. "Yüzleri var mı?" diye sorulduğunda ise verilen karşılıklar birbirini tutmazdı. Biri: "Evet, var," der, bir başkası: "Hayır, yalnızca kefen ya da beyaz sargı gibi bir şeyler gözüküyordu..." diye iddia ederdi. "Konuşuyorlar mı? Görebiliyorlar mı? İçki içebiliyorlar mı?" Böyle bir alay soru sorulurdu. En iyisi insanın oraya kendisi gidip durumu gözleriyle görmesiydi, ama gece vakti köprüden geçmeye kim cesaret edebilirdi ki?

Ianenalı birinin Kefalonya'ya gelmesinin ne demek olduğunu

bir düşünün! Paris'e gelen bir Zulu'nun işi belki daha kolay olurdu. İpiros'un yontulmamış şivesi, İyonya adalarının halkının neredeyse bir şarkıyı andıran, "İtalyan tınılı" konuşma akışıyla çarpıcı bir karşıtlık oluşturuyordu. Bu durumda Laskaratos Adasına ayak bastığımız andan itibaren haklı olarak kendi yaşımdaki bütün çocukların alay konusu oldum. Ama artık ben de biraz büyümüştüm ve çocuklar toplumu içersindeki yerim uğruna ne pahasına olursa olsun savaşmaya kararlıydım. Ne yazık ki böyle durumlarda kendini herkese kabul ettirmenin tek yolu kaba kuvvet kullanmaktan geçer. Bana zalimce davranan çocukların lideri, hiç kuşkusuz Pondikakis'ti. Öteki çocuklar bana gülebilsinler diye, her gün zararıma yeni şakalar icat ederdi. Evde olduğum zamanlar, yakaladığım böcekleri muhafaza ettiğim bodruma iner, onları şekerle besler ve bir ipliğin ucuna bağlayıp uçmaya bırakırdım. Daha sonra onları yine hava alabilsinler diye delikler açmış olduğum kutulara, boş sigara paketlerine ya da kibrit kutularına koyardım. O sıralarda bodruma inmemin asıl nedeni düşünmek, düşüncelerimi yoğunlaştırabilmekti. Eve kapanmayı, bahçede oynamayı, erik ya da kayısı ağacına tırmanmayı veya Bayan Lagusi'nin erkek kedisine acı çektirmeyi sevmezdim. Kimi zaman Bayan Pana'nın bize komşu olan – bizden yalnızca daracık bir yolla ayrılan – evine geçerdim; Bayan Pana'nın kocası kaptandı ve hep denizlerdeydi; kadın iki kızıyla, Yannakis'in yaşındaki Anula ve benim yaşımdaki Bebitsa'yla yaşıyordu.

O evde tuhaf bir eşya, başka deyişle hiçbir işe yaramayan bir piyano vardı. Annelerimiz her cumartesi bizleri çift çift olmak üzere büyük leğende yıkarlardı; önce küçükler, sonra da büyükler yıkanırdı. Benim çıplak olarak bir kızla birlikte yıkandığım duyulunca, komşu çocukları arasında kıyamet koptu. Artık onları her gün bana karşı kışkırtan Pondikakis'i zararsız hale getirmem şart olmuştu. Önce ona konuşarak yaklaşmaya çalıştımsa da, sonuç alamadım. Çocuklar daha o ağır İpiros şivesiyle söylediğim ilk sözcükle birlikte kahkahalarla gülmeye başladılar; böylece savaşı, daha başlamadan yitirmiş oldum. Beklediğim fırsat karşıma Pondikakis bana bir takas önerdiği zaman çıktı. Ona valilik binasının bahçesinden salkım verecektim, o da karşılık olarak bana iki büyük böcek verecekti. Ben dangalak gibi, salkımları ona götürmek için

koşa koşa gittim. Pondikakis salkımları hemen yedi, sonra bana bir kibrit kutusu uzatarak: "Çok yavaş aç ki uçup gitmesinler," dedi. Kutuyu ağır ağır açmaya başladım; çocuklar da heyecanla izliyorlardı. Açtım, açtım, ama böcekler görünürde yoktu. Kutuyu tamamen açtıktan sonra boş olduğunu anladım. Bunun üzerine çocuklar bana gülmeye başladılar; en çok gülen de Pondikakis'di. O sırada caddede sivri kenarlı bir tuğla görüp elime aldım. Pondikakis bakışlarımı görünce korktu ve kaçtı. Saçları kısa kesilmiş kafa yeniden burnumun hemen dibinde bir sola, bir sağa hareket etti ve ben yeniden vurdum. Pondikakis bir anda yere yuvarlandı ve bağırmaya başladı. Öteki çocuklar korkuya kapılıp kaçtılar. Ben, çadır gibi gerilmiş halının altında, bahçe duvarının oyuğuna büzülüp saklandım. Beni gecenin ilerlemiş saatlerinde orada bulan babam, kemeriyle bir güzel dövdükten sonra bodruma kapattı. Hemen ertesi gün bütün çocuklar bana saygıyla bakmaya başladılar. Pondikakis'in başında sargı vardı. Sonunda benimle konuştu ve çeteye girmemi önerdi. İlk akşam okulun yanındaki sebze bahçesinden domates ve salatalık çaldık. Bir başka akşam ise sebzeci dükkânına saldırdık. Yarımız sebzeciyi bağıra çağıra bir kenarda tutarken, kalanlarımız ellerine ne geçerse yağmaladılar. Ben kendimi çok iyi bir gözcü ve genelde becerikli bir hırsız olarak kanıtladım. Bu nedenle bir öğlen vakti, Siesta sırasında, şefle tanışmak üzere çağrıldım. Şef, bizlerden epey büyüktü. Yaşı on yedi gibiydi. Gerçekten çetenin üyesi olabilmem için, Homeros'un "İliada"sını ezbere öğrenmem gerektiğini söyledi. Destan, şöyle başlıyordu: "Al taşağını, torba de, tut yarağını kobra de - Al taşağını, zorba de, tut yarağını kazma de..." Sonra hep birlikte kentin dışına, fahişelerin bulunduğu yere gittik. Bu kadınlar hastanenin arkasında, fenere giden yol üzerinde bulunan büyük hanlarda yaşıyorlardı. Biz oraya vardığımızda güneşlenmekteydiler; biri kayalara, bir başkası çayıra uzanmıştı. "Herkes kendininkini çıkarsın da, görelim bakalım kiminki daha büyük! En büyüğün sahibine beş kuruş verilecek." Aramızda en deneyimlimiz olan Pondikakis, organını hemen çıkartarak ovuşturmaya başladı. Küçük bir solucan gibiydi aslında, ama ödülü o kazandı. Tıpkı her zaman kazandığı gibi. İkinci sınav, yeni doğmuş bir kedi yavrusunun öldürülmesiydi. Kedi yavrusu bir taşın üstüne konuyor, sonra ikinci bir taşla üstüne vurulup

eziliyordu. Savcının oğlu olan Perakakis, işi tek bir darbeyle bitirebildiği için, bileğinin hakkıyla yukarı mahallenin çetesinin lideri oldu. Yılda bir gün de taş savaşı yapılırdı. Bu savaşta çetelerden birinin ötekini perişan etmesi gerekiyordu. Öteki çeteden olanların kafaları yarılıyor, kolları kırılıyor ve mevzilerine saldırılıyordu. Taş savaşı bir hafta boyunca sürerdi. Bu savaş için taş toplanması, sapanların, mızrakların, kalkanların, tahtadan kılıçların hazırlanması gerekiyordu. Savaşlar amansız oluyor, her yer inleyen yaralılarla doluyordu. Kafası yarılmamış bir çocuğa rastlayabilmek olanaksızdı. Ama çocukların çoğu asıl dayağı akşam olup yaralarını sardırmak için evlerine döndüklerinde yiyorlardı. Babaları, çocukları değnek ve deri kemerlerle bayıltana kadar dövüyorlardı. Aynı şeyi, günün birinde bu korkunç taş savaşlarından birinde yaşamını yitirmemden korkan babam da yaptı. Sonra bir de başıboş gezinen köpeklerle uğraşmak vardı. Köpek toplayıcıları onları yakalayıp, koyun ortasında acılarına son vermezden önce, hayvanlar çocukların korkunç işkencelerine katlanmak zorunda kalıyorlardı. Kuyruklarına teneke kutular bağladıktan sonra arkalarından taşlar atıyor, ya da vücutlarına diken batırıyorduk. Pondikakis, köpeklerin gözlerini çiviyle oymak için bir teknik geliştirmişti. Sonradan hayvanlar açıdan uluyarak kendilerini deli gibi oradan oraya atıyorlardı.

Dördüncü sınıfa gidiyordum. Bir gün öğretmenimiz Bay Stamatatos, ertesi günü temiz ve düzgün giyinmemizi, çünkü metropolitin okulu ziyaret edeceğini söyledi. Güneşli bir sabah olduğunu anımsıyorum; sade giyinmiş olan metropolit, kürsüde oturuyordu; Bay Stamatatos, Bayan Anna, öteki öğretmenler, temizleyici kadınlar ve "cellat," yani akşamları meydanda oynadığımızda, elinde kamçıyla bize nezaret eden adam da metropolitin yanında duruyorlardı. Bütün öğrenciler teker teker metropolitin önüne gelmek ve bir şarkı söylemek zorundaydılar. Metropolit, güzel sesli, kulağı da iyi olan çocukları bir yana ayırıyordu. Ben de ayrılan çocuklar arasındaydım. Bize ertesi günün akşamında, katedralin onun evinin karşısında bulunan şapeline gelmemizi söyledi. Şapel, içi iyice loş, ufacık bir kiliseydi; her yanı tütsü, gülsuyu ve ikonaları süsleyen taze çiçeklerin kokularıyla doluydu. Metropolit, kutsal

eşiğin önündeki bir koltuğa oturmuştu. Bize koltuğunun etrafında yere oturmamızı söyledi. Toplam on kişiydik. Hep erkek çocuklar seçilmişti. Metropolit bize Paskalya'dan önceki cuma günü olanları, Hazreti İsa'nın nasıl dikkatle çarmıhtan indirildiğini, çivilerinin çıkarıldığını, annesinin, yani Kutsal Bakire'nin onun yaralarını nasıl çiçek suyuyla yıkadığını, kadınların nasıl İsa'nın vücudunu merhemlerle ovup tahtadan yapılma bir sedyeye yatırdıklarını, havarilerin onu nasıl taşıyıp, hiçbir şey söylemeksizin mezara götürdüklerini ve mezarı sımsıkı kapattıklarını ayrıntılarıyla anlattı. *Mezardaki Yaşam* adlı ilahinin anlamı, şuydu: Hazreti İsa, yaşamın tâ kendisidir ve dünyadaki Kötü, onu öldürüp mezara kapatmaya kalkışmıştır. Ama İsa, ertesi günü mezarından çıkacak ve yeniden dirilecektir. Çünkü iki başmelek, mezarın girişini kapayan kaya parçalarını kaldıracaklardır; Tanrı ise, İsa gökyüzüne tırmanabilsin diye aşağı uzun bir merdiven sarkıtacaktır. Metropolit daha sonra bize Troparion'u[33] söyledi; ardından ezberleyebilelim diye her dizeyi yineledi. İlk dersimizin konusu, buydu. Haftada iki, üç kez düzenli olarak derslere gitmeye başladık – okul, bu konuda bize izin vermişti; Metropolit her birimize içinde kutsal metinlerin bulunduğu, Bizans yazısıyla kaleme alınmış, kırmızı karton kapaklı küçücük birer kitap vermişti. Zamanla çekingenliğimi yendim ve sesimi olanca gücüyle kullanmaya başladım; sesimdeki anlatım gücü, sonunda kaçınılmaz olarak metropolitin dikkatini çekti. Öteki çocuklar kıskançlıktan çatlıyorlar, bana kötü kötü bakıyorlar ya da çimdik atıyorlardı; kiliseden çıkar çıkmaz da tekme atıyorlar veya yumrukluyorlardı – hepsi birden üstüme saldırdıklarından, dayak yemekten kurtulmak için kuduz bir köpek gibi oradan kaçıyordum. Bir süre sonra artık derse gitmemeye başladım. Ama bu durum, babama da: "Çok güzel bir sesi var," demiş olan metropolitin gözünden kaçmadı; bunun üzerine okulda beni çağırtan Bay Stamatatos: "Neden derse gitmiyorsun, niyetin ders mi kırmak?" diye sordu. Bana ellerimi sırayla ona doğru uzatmamı emrettikten sonra, her sabah okulun yanındaki çayırdan beraberimizde getirmek zorunda olduğumuz değneği son derece işini bilir bir tavırla avuçlarıma indirmeye başladı. Kıpkırmızı kesilen avuçlarım, belki üç, dört

33. *Troparion:* Bizans kilise müziğinin ilahi biçimi ve bağımsız bir kilise şarkısı.

santim şişti; öyle ki, iki gün boyunca çatalı bile tutamadım.

Bir yıl sonra metropolit yine sınıfımıza geldi. Bay Stamatatos, daha önce onu metropolitin önünde güç bir duruma sokmuş olduğumdan, bu kez şarkı söylemek üzere beni çağırmadı; bir yıl önce olanlardan utanıyordu. Biz de bu arada taşınmış ve kentin üst kesimlerinde bir ev kiralamıştık; ben de benim dışımda daha beş çocuğun bulunduğu Perakakis'in çetesine girmiştim. Jandarma komutanının oğlu Kanetakis de bu çocuklardan biriydi. Böylece çoğumuz Giritli'ydik ve Kefalonyalılarla olan hesabımızı görme konusunda kesin kararlıydık. Anne ve babalarımız birbirleriyle tanışıyorlardı. Babalarımız her öğlenden sonra kahvede bilardo oynuyorlardı; akşam olduğunda annelerimiz de onlara katılıyorlardı ve hepsi birden büyük bir masanın çevresinde toplanıyorlardı; kadınlar tatlı bir şeyler, erkekler de uzo ısmarlıyorlardı; iş ödemeye geldiğinde üçü birden: "Bırak, bugün hesabı ben veriyorum," diyorlar, ama gerçekte sıranın kimde olduğunu biliyorlar ve onun ödemesine ses çıkartmıyorlardı. Sonra kalkıp, oynadığımız yerden bizi alıyorlar, yemek ve sonradan yatmak için evlere çekiliyorlardı. Kentin aşağı kesiminde Kanetakis'in karşısında, yukarı kesiminde ise Perakakis'in yakınında oturmuştuk. Altımız da her yanından sağlık ve güç fışkıran erkek çocuklarıydık. Adliye binasının önünde Giritlilerle Kefalonyalılar arasında, başta güreş ve koşu olmak üzere, yarışmalar düzenliyorduk. Güreşte iyiydim. Ama çocuklardan birini yendiğimde bütün Kefalonyalılar üstüme saldırıyorlardı. Daha sonra ise artık Perakakis çetesi benimle birlikte olduğundan, bana saldırmaya kalkanlar bunun bedelini çok ağır ödüyorlardı. Çok şiddetli savaşlar oluyordu, ama bunların tümünü de yalnızca gücümüzle kazandığımız söylenemezdi. Hasımlarımız akıllı, ondan da önemlisi, kurnazdılar. Planlarının temelini düşmanlarının aptallığı oluşturuyordu. Ianenalılar, sevimli ve dürüst insanlardır. Ne gıllıgışlı, ne de kötü düşünürler. Düşündüklerini apaçık söylerler. Hep doğruyu söylerler. Kendimi bir İpiroslu'dan bir Kefalonyalı'ya dönüştürebilmek için çok çaba harcamak zorunda kaldım. Bu, öteki çocuklar için de geçerliydi. İnsan her şeye alışıyor. Üstelik kurnaz bir insanın, eğer hasmı onun kurnazlığını biliyorsa, işi bitik demektir. İşte bu nedenle bizler zaferden zafere koşarken, Kefalonyalılar sürekli yenilgiye uğradılar. Onların nu-

maralarını biliyorduk ve kendi numaralarımızı onlarınkini temel alarak oluşturuyorduk. Örneğin onlar, bize bahçe yönünden saldıracakmış gibi yapıyorlardı. Taş topluyorlar, güçlerini belli bir noktada yoğunlaştırıyorlar, bize bilgi vermeleri için "sözde hainler" yolluyorlardı. Gerçekte ise bize başka bir yerden, diyelim ağaçları ve hendekleriyle ev yönünden saldırmayı planlıyorlardı. Biz de onları bahçe yönünden beklermiş gibi yapıyor, daha sonra adamlarımızı onların arkalarından saldırtıp perişan ediyorduk. Ardından boyunlarına küçük çanlar ve teneke kutular asıp, bütün Argostoli zaferimizi alkışlasın diye onları ana meydana götürüyorduk. Bunun üzerine "cellat" onları korumak için kamçısına sarılıyordu; biz de böyle bir korumayı gereksindikleri için onlarla alay ediyorduk.

Metropolit üçüncü kez okulumuza geldiğinde, böyle bir zaferin sarhoşluğu içersinde olduğumdan, Bay Stamatatos'un beni engellemesine meydan bırakmadan metropolitin önüne çıktım ve şarkı söylemeye başladım. Evde annemle iki sesli olarak söylediğimiz ve hep teyzemin ağlamasına neden olan "Şimdi, sen ayrılıp yabancı ülkelere giderken," adlı şarkıyı seçmiştim; sesime böyle bir duygulanmayı yaratabilecek tınıyı veriyordum. Şarkımı bitirdikten sonra metropolit: "İkinci bir sesle de söyleyebilir misin?" diye sordu. "Tabii," diye karşılık verdim. Bunun üzerine metropolit, "Dağda bir kaya," şarkısının akorunu verdi. Bu şarkıyı çıktığımız gezintilerden dönerken, güneş tam İyonya Denizinin ardında batmaya yüztutmuşken söylerdik. Birinci ve ikinci seslerle, tiyersi ne zaman söylemem gerektiğini çok iyi biliyordum. Ton değiştirmem gerektiğinde, metropolit doğru tonu yakalayabilecek miyim diye yüzüme muzip muzip bakıyordu; hep yakalamayı başardığım için, yüzünde anlamlı bir gülümseme belirmişti; bakışları da hayranlıkla doluydu. (1949'da, Makronisos'un[34] 1. kısmında yeniden karşılaştığımızda, Bay Stamatatos bu sahneyi anımsamış mıydı acaba? Biri sınıf arkadaşım olan iki oğlunun arasında, güzel bir insandı karşımdaki ve orada her an, bir zamanlar ondan yediğim tokatları affetmekle kalmamış, onları kutsamıştım.) Metropolit neşeyle yerinden kalktı

34. *Makronisos:* Attika'nın doğu kıyısına yakın, çorak bir ada. İç savaş sırasında "eğitim adası"ydı. Yapılan işkencelerle ünlenmişti. Theodorakis, 1948 ve 1949 yıllarında buraya gönderilmişti.

ve orada, bütün sınıfın, dostun ve düşmanın önünde, Paskalya'dan önceki cuma günü solist olarak şarkı söyleyeceğimi, ötekilerin de bana eşlik edeceklerini ilan etti.

O sıralarda ilk kez âşık oldum. Bir öğlen vakti babam, müzik dinleyebileyim diye beni o akşam - kendine ait bir locasının bulunduğu - tiyatroya götüreceğini söyledi. Sahnede Bayan Pana'nın hiçbir işe yaramayan çalgısı durmaktaydı. Kısa süre sonra orta yaşlı, kısa boylu, boynu papyonlu bir adam göründü; adam, ne yazık ki sayıları pek kabarık olmayan dinleyicilere övgüler yağdırmaya başladı. "Zavallılar," dedi babam, "Attik bile canlandıramıyor bunları." Adam, piyanoda kendi kendisine eşlik etmekteydi; her şarkısının ardından babam el çırpıyor ve yüksek sesle: "Bravo! Bravo!" diye bağırıyordu; öyle ki, sonunda Attik yalnızca bizim locamıza doğru döndü, eğildi ve büyük bir coşkuyla elini kalbinin üstüne koydu. Tiyatrodan çıktığımız sırada, otuz yaşlarında bir hanımla neredeyse çarpışacaktım. Gözlerine baktım; o da bana baktı; bu kadarı yetmişti. Yaşamım bir anda değişiverdi. O gün onu kalabalığın arasında yitirdim. Ertesi günü, anacaddede vitrinlere baktığı sırada ona yine rastladım ve ondan sonra kadının gölgesi olup çıktım. Bu konuyu babamla da konuştum. Hissettiğimin ne olduğunu öğrenmek istiyordum ve babama onunla beraber olabilmek için ne yapabileceğimi, kadının da bizimle oturup oturamayacağını sordum. "Kadını görmek istiyorum," dedi; ondan sonra babama bir daha o kadından söz etmedim. Melankolik olup çıktım, oyun oynamayı bıraktım; yalnız kalmak istiyordum. Onu gördüğümde, bakışlarımı yüzüne dikiyordum. O da sanki: "Kim bu çocuk?" demek istermişçesine bana bakıyordu. "Kimin çocuğu? Onu daha önce nerede görmüştüm?" Ben on bir yaşımdaydım, o ise otuz yaşındaydı. Niyetimin tamamen ciddi olduğunu, onu sevdiğimi, tıpkı annemle babamın oldukları gibi, onunla beraber olmak istediğimi nasıl anlatabilirdim ki? Nerede oturduğunu öğrendim. İki katlı bir evde oturuyordu. Yalnız yaşıyordu. Belki onun kocası da bütün Kefalonyalılar gibi bir geminin kaptanıydı. Bir akşam herkes uyuduktan sonra evden kaçtım. Dolunay vardı. Gidip onun balkonunun karşısında bulunan Valianos Kitaplığının merdivenlerinde durdum. Ay, kısa süre sonra penceresini aydınlattı; aklıma

nereden geldi, bilmiyorum, *Mezardaki Ey Hazreti İsa* şarkısı, tamamen kendiliğinden, yüreğimin derinliklerinden dudaklarıma yükseliverdi. Sesim başlangıçta hafif, ama sonradan gittikçe yükselerek gecenin sessizliğine egemen oldu ve ayın gümüş rengine de çok iyi uydu; ayın parıltısı gittikçe güçlenmekteydi; sanki başmelek, evi aydınlatmak için büyük bir projektörü sımsıkı tutmuştu. Ansızın odanın içinde bir gölge hareket etti; aynı gölge balkona çıkınca bütünüyle beyazlara büründü. O'ydu; üstünde uzun ve inceçik bir gecelik vardı; saçlarını serbest bırakmıştı; odasından ağır ağır çıktı, korkuluğa kadar ilerledi, siyah renkli, ince bir işçilikle yapılmış parmaklığa hafifçe dayandı. Önceleri uzaklara baktı, sonra beni gördü. Uzun uzun gözlerimin içine baktı; çok duygulandığım için sesim bir yükseliyor, bir alçalıyordu. Yürek atışlarım ve soluk alışım sıklaşmıştı; bu, sesimde bir tremoloya yol açıyordu. "Nasıl yaşadıysan, şimdi de öyle oturmaktasın mezarında..." Bütün bunlar, sanki tahtında oturan Tanrıyla karşılaşmışım ve Tanrı bu kadının görünüşündeymiş gibi, çok önemliydi benim için. Ama ansızın her şey gölgelendi; gölge ne kelime, bütünüyle karanlığa boğuldu. Sanki her şey bir büyü yapılmışçasına yitip gidivermişti. Artık hiçbir şey anımsamaz olmuştum. Nasıl yatağıma gittiğimi bile. Ertesi günü yazgımın bir parçası olan evin önünden geçtiğimde, bütün kepenklerin kapalı olduğunu gördüm; bu, içindeki kiracılar çıkmış demekti, ama nereye gittiklerini, yine dönüp dönmeyeceklerini bilen yoktu.

1936'dan beri ülkemiz, bir diktatörlüğün egemenliği altındaydı. Ben kişisel olarak bunu herhangi bir biçimde hissediyor değildim. Seçimler, politik dalgalanmalar, diktatörlükler – bütün bunlar, Atina'da olup biten şeylerdi, taşraya yalnızca uzak yankıları ulaşıyordu; bu yankıları da yalnızca ilgilenen ve etkilenen yetişkinler algılayabiliyorlardı. Ailemiz daha diktatörlük yönetiminden önce sağcılar, yani Halk Partisi tarafından cezalandırılmıştı. O sıralarda babam ne düşünmekteydi, bilemiyorum, ama küçük olduğumdan, küçük dünyamın içinde kapalı ve o dünyanın tutuklusu olduğumdan, bu konularda benimle hiç konuşmazdı. Hükümetin, partinin, seçimlerin ne anlama geldiği konusunda gerek benim, gerekse yaşıtım olan bütün çocukların fikirleri ancak belli belirsizdi.

Bölgedeki resmi makamları, din adamlarını, jandarmaları tanıyorduk; devlet iktidarının temsilcilerini düzenin, varlığı zorunlu koruyucuları sayıyorduk. Kentin merkezindeki içleri zengin mobilyalarla dolu, büyük ve güzel evlerle, doğru dürüst yolu elektriği ve suyu bulunmayan mahallelerdeki kerpiçten yapılma evleri de aynı doğallıkla kabulleniyorduk. Herkes yazgısına boyun eğmişti. Devlet memuru olan, parasal sorunlarını açıkça konuşma hakkına sahip değildi. Babam, her ay borçlandığı parayı almak için bölgenin kendisiyle aynı köyden olan jandarmasıyla gizlice buluşurdu; yine aynı gizlilikle, en azından benden gizli tutarak, giderleri kuruşu kuruşuna hesaplamak için oturma odasına kapanırdı. Ailemin nasıl bir korku içersinde yaşamış olduğunu ancak şimdi anlayabiliyorum. Hepsi, kindar olan devlet iktidarının bizi, en alt düzeydeki geçim sınırı olan ayda dört bin drahminin daha da altına inmeye zorlayabileceği düşüncesiyle titriyorlardı; ailede iki çocukla iki büyükanneye bakılmaktaydı, dolayısıyla hep kapımızda bekleyen açlıkla yüzyüze gelivermemiz, an meselesiydi. 1936 yılında, diktatörlükten kısa süre önce Atina'da yine bir değişiklik oldu ve Ianena'ya geri döndük. Yanımıza eşya almadık, ev de kiralamadık; bugün kentin merkezindeki alanın bulunduğu Hotel AVEROF'a yerleştik. Bu, elverişli bir atamaydı, ama yalnızca birkaç ay sürebildi. Metaxas Diktatörlüğü, bizi Argostoli'ye geri gönderdi; kendimizi olabileceklerin en kötüsüne hazırladığımız sırada ise babamın Patra'ya atandığı haberi geldi. Ne olmuştu? Belki de atandığı görev, kısa süre önce boşalmıştı. Belki Kefalonya'da geçirilen dört yıl yeterli bulunmuştu. Belki de bakanlıktaki yüksek memurlardan biri babamı seviyordu. Bilemiyorum. Bildiğim tek şey, Patra'ya atanmamızın çok iyi bir şey olduğuydu. Babamın aylığı yedi bin drahmiye yükseldi; ayrıca Patra valiliğinin elinde kent dışındaki işler için ödenecek para da bulunduğundan, babam son derece dağlık bir bölge olan Achaia bölgesinde, çalışmak üzere dağlara ve köylere gittiğinde, aylığı önemli ölçüde yükseliyordu.

Diktatörü daha Argostoli'den ayrılmamızdan önce gördüm. Bir öğlen vakti birisi: "Metaxas lokantada yemek yiyor," dedi. Lokantanın önünde küçük bir cip onu beklemekteydi. Şoförü tanıdığım için onunla konuşmaya başladım. Metaxas, insanı şaşırtacak

kadar az sayıda kişiyle lokantadan çıktı. Kendi köyüne özel bir ziyaret yaptı. Yanılmıyorsam köyün adı Metaxata'dır. Zaten başka ne olabilirdi ki? Metaxas çok ufak tefek yapılıydı, pembe yüzlüydü ve kalın çerçeveli bir gözlük takıyordu. Keyfi yerindeydi ve sakindi. Arabaya binip, yediklerini hazmetmek için rahatça arka koltuğa yerleşti. Yaşlı bir dilenci yanına yaklaştı, elini tutup öptü. Ve Metaxas son derece sakin, hiç öfkelenmeksizin adama bir tokat indirdi; yaşlı adam tokadın şiddetinden dengesini yitirip yere düştü. Şeflerinin yaptığına hayran kalan jandarmalar, kollarından tutup yoldan çekmek için yaşlı adamın yanına koştular; jip ise mutlu ve görünüşte çok neşeli olan içindekilerle birlikte hareket etti. Kısa bir süre sonra aynı arabaya ailece biz yerleştik ve yaşayanların kentinden ölüler kentine, oradan da, gururla göklere yükselen Ainos'un eteklerinden geçerek Sami'ye gittik.

1937'YE KADAR MÜZİK

Buraya kadar kendimi, geleceğin halk müziği ve sanat müziği kutupları arasında büyümek zorunda kalan bir bestecisi olarak görmeye, 1925-1935 yılları arasında çocukluğuma damgasını vuran kentleri, olayları ve izlenimleri kısaca anlatmaya çalıştım. Benim yaşımdaki öteki çocuklar, yani 1920, 1925 ve 1930 kuşakları da benzer koşullar altında yetiştiler. Aramızda büyük farklar yoktu; yalnız toplumun en yüksek kesimindeki ailelerin çocukları, yani servetleri sayesinde Atina ya da Avrupa'da düşüncenin, özellikle de müziğin gelişmiş ürünleriyle ilişki kurmak olanağını bulabilenler bunun dışındaydılar. Benim gibi bir memur çocuğu için ise kültürel, düşünsel, sanatsal alanlarda, özellikle de müzik alanında tam bir kaos egemendi. Çünkü köklerinden sürekli koparılan çocuk, sürekli köyde ya da kentte yaşayan, böylece de sağlam bir bağlantı noktasına sahip çocuktan farklı olarak, hiçbir şeyi tam olarak özümseyemez. İşte bu nedenle kaostan söz ettim. Sanatsal bir anlatım biçimini tanıyabilmek için yeterince zaman ve olanak bulunmadığı takdirde, bilgi dağarcığının zenginleşmesi yerine bilgilerin yıkıma uğraması ve kaosa dönüşmesi gibi bir durum ortaya çıkar. Doğal olarak burada sözünü ettiğim müzik biçimleri, o sıralarda Lesvos, Ipiros ya da Kefalonya'da yaşayan bir çocuğun tanıdığı özgün müzik biçimleri. Belirtmek istediğim, demotik müzik [35] – demotik şarkı ve özgün demotik dans. Geleneksel kültür mirasının bütününü, şarkıları, dansları, masalları, resim sanatını içselleştirmek, hiç kuşkusuz özellikle köy çocuğunun yapabileceği bir işti. Bense bütün bunlara yabancıydım. Lesvos ya da İpiros'taki halk

35. *Demotik müzik*: Yunanistan'ın geleneksel halk müziği. 9. yüzyılda başlayan, ağır bir gelişme seyri izlemiştir. 18. ve 19. yüzyıllarda ise doruğuna varmıştır.

müziğini anımsamıyorum bile. Elbet değişik şeyler dinlemekteydim. Ama bunlardan bende hiçbir şey ya da hemen hemen hiçbir şey kalmadı. Peki bana kadar ulaşabilenler neydi? Son derece Avrupaî kantat üslubunu taşıyan, akrabalarımızın, yani İzmir ve Çeşme'den Yunanistan'a göç etmiş olanların çok sevdikleri o zamanki Atina kent şarkıları. Bugün İzmir şarkıları diye adlandırdığımız şarkıları dinleyebildiğim, çok ender oluyordu. Belki de İzmir'e komşu yörelerdeki "yoksullar" ve "alt-kültür"ün temsilcileri tarafından söylendikleri, bir tür günah simgesi sayıldıkları için. Bir de önce evde, daha sonra da kilisede dinlediğim Bizans ezgileriyle, bunlara benzetilmiş ezgiler vardı. Argostoli'deki kantatlar bunlara ekleniyordu. Sonra plaklarımdan dinlediğim müzik; bunlar arasında beni en çok etkileyenler, Strauss'un valsleriyle, kantat üslubundaki Avrupa ve Yunan şarkılarıydı, örneğin şu şarkı gibi: "Zaman geceyarısı, doğa dinlenmekte ve genç bir çocuk çaresizliğine yakınıyor." Caz müziğinden daha ilerde söz edeceğim.

Ancak sözünü ettiğim müzikle de (okulda olmadığım zamanlar), boş zamanımın ancak küçük bir bölümünde karşılaşabiliyordum. Boş zamanımın çoğunu komşu çocuklarına, oyuna, sonradan da çetelere ve tehlikeli oyunlara ayırmıştım. Hırsızlar ve sonunda bizi gerçekten hırsızlık yönünde eğiten jandarmalar, açık saçık dizeler, fahişelerle o kaçınılmaz ilişkiler, aslında gerçek bir savaştan farksız olan taş savaşları ve nihayet çocuklar topluluğuna ait oluşun bir kanıtı diye savunmasız hayvanlara işkence edilmesi - ben, bütün bunların yalnızca belli bir zaman parçasına özgü alışkanlıklar ve gelenekler olduğuna inanmıyorum; tam tersine, bence bütün bunlar, daha çocuk yaşımızda savunmasız içine düştüğümüz, vahşi ormanlardan farksız bir toplumun aynasından başka bir şey değildi.

Yapmam gereken bir saptama daha var; böylesine yıkıma uğramış bir çevrede uzun yıllar boyunca zorunlu olarak kalmak, beni de topluma karşı bir yaratık haline getirmişti. Müziğe patolojik bir biçimde kendimi verişim, birkaç yıl sonra, 1939-1940 yıllarında İlia'da, Pirgos'ta müzikle ilgilenişim, temelde psişik bir nedenden kaynaklanan bir yanıttan başka bir şey değildi - artık insanların toplumuyla hiçbir ilişkimin olmasını istemediğimden, çevremde ördüğüm manevi duvarlardan bir tür kaçış, aynı zamanda da

bir tür kurtuluştu. Evimize kapandım ve pencerenin kepenklerini yalnızca geceleri açmaya başladım. Koca bir yaz boyunca, tıpkı boğulmakta olan birinin kendi saçlarına yapışması gibi, müziğe sarıldım; çünkü ancak böyle yaptığım takdirde suyun yüzünde ve hayatta kalabileceğime inanıyordum. Orta Avrupa'nın bir müzik geleneğine dayanabilen, dolayısıyla toplumsal çevrenin emrine verdiği koşullar ve olanaklar içersinde tam anlamıyla yüzen ayrıcalıklı musiki sanatçılarının tersine ben, çevremdeki eğitim kaosu ve bir çocuk oyunu diye içselleştirmiş olduğum orman yasası bir yana, insanlardan (ve çocuklardan) oluşan topluma derin bir nefret duyuyordum; yaşamaya devam etmek ve dimdik yürümek istediğim takdirde beni kurtarabilecek tek can simidinin, bütünüyle yalnız başıma keşfetmek zorunda olduğum müzik olabileceğini düşünüyordum. Ama hangi temellere dayanacaktım? Hangi bilgilerle yola çıkacaktım? Ve kimin yardımıyla? Hangi önkoşullarla, kulak alışkanlıklarıyla, estetik ve müzik alanında hangi eğitimle ilerleyecektim? Benim için müzik daha en başından itibaren bütünüyle yalnız başıma, bir başkasının en küçük yardımı olmaksızın elde etmek zorunda olduğum bir yaşama biçimiydi: Ne toplumun, ne devletin, ne okulun ve ailenin, ne de dostların yardımı olabilirdi (başlangıçta dostlarım yoktu; daha sonra edindiklerimin de doğal olarak müzikle bir ilgileri bulunmuyordu.) Ama neden başka şey değil de müzik? Argostoli'den beri koroları veya filarmoni orkestrasını, başka deyişle müzik alanında bir sanat eserini sanat eseri kılan şeyi, yani *armonize* edilmiş bir ezgiyi dinlediğimde, müziği açıklayamayacağım bir biçimde çekici buluyordum; bütün benliğimi bir tür tatlı melankoli, kimi zaman da bir tür acı kaplıyordu. İçinde prova yapılmakta olan bir binanın önünden geçerken duruyordum. Böylece annemle babamdan gittikçe daha ısrarla bir keman istemeye başladım. İlla bir kemanım olsun istiyordum, ne var ki parasal durumumuz böyle bir alıma izin vermiyordu. Bir defasında, Kalanda şarkıları[36] söylerken çok para kazandım, ama bu para ucuz bir çalgı için bile yeterli olamadı. Oysa bütün gün deliler gibi kapı kapı dolaşmış ve hep alacağım kemanı düşünerek

36. *Kalanda şarkıları söylemek*: Eski bir Yunan geleneği. Yılbaşından önce çocuklar, gruplar halinde ev ev gezerek geleneksel şarkılar söylerler. Bu arada kendilerine çeşitli armağanlar ya da para verilir.

şarkı söylemiştim. O günlerde annemle babam ağır bir grip geçirmekteydiler. Parayı onların yatağında saydık; yeterli olmadığı anlaşılınca annem ağlamaya başladı, babam da üzüntüsünü benden saklamak için başını öbür tarafa çevirdi. Bunun üzerine çarşıya çıktım, hepimiz için pahalı armağanlar, kendime de gerçek bir futbol topu satın aldım. Bir süre sonra, Patra'da bulunduğumuz sırada para durumumuz düzeldi ve ben de sonunda onca özlemini çekmiş olduğum kemana kavuştum! Ardından benim için önceden hiç kestiremediğim bir coşku ve sevgi başladı. Bu nasıl açıklanabilir? Bence bu olgu, bir tür atacı tutum diye nitelendirilebilir. İşte bu soluk kesici serüven, yani müziğin keşfi, benim için böylece başlamış oldu; yola çıkarken belki de tek donanımım – büyük bir olasılıkla Batı Girit'teki masabaşı şarkılarının ve danslarının[37] yaratıcılarından olan Theodoromanolis gibi – müziğe olan eğilimim ve atalarımın ruh ve düşüncelerinde varolan genel müzik ve sanatsal duygu dağarcığıydı. Hem ana, hem de baba tarafında bulunan bir dağarcık. Annemin ailesi sanatla uğraşmıştı. Memur olan dayım, boş zamanlarında piyano, armonyum ve gitar çalar, moda olan şarkılar bestelerdi; ayrıca modern dansları da çok iyi başarırdı. YUNAN KARNAVALI[38] adlı bale suitimde, onu sevindirmek için ona ait temalardan birini de kullandım. Annemin kuzini olan piyanist Antovik, eğer otuzlu yılların Mitilini'sinin bataklığında yitip gitmeseydi, uluslararası ün sahibi olabilirdi. Bu nedenlerden ötürü hep ana tarafından sanatçılığımı, baba tarafından da vatansever, savaşçı ve siyasi yanımı almış olduğumu düşünmüşümdür. Ancak Girit'teki aile kütüğü piramidinin tepesinde, kendi döneminde ünlü bir lira çalgıcısının ve şarkı sanatçısının yer alması, beni iki mirasa, iç dünyamda birbirleriyle savaşan iki dünyaya ilişkin biraz mekanik, ama mantıklı açıklamamı biraz düzeltmek zorunda bıraktı. Bu durum sonunda iç savaşların sürüp gittiği bir savaş alanına dönüşmeme, bir ikileme düşmeme, bölünmeme yol açtı; bunun ardından iç dünyamda bir dengeye varmak, sa-

37. *Masabaşı şarkıları:* Girit'in demotik müziğinden kaynaklanmadır. Metrik açıdan serbest yapıdadır. Doğaçlamaya dayanır. En önemli öğesini müzikal bir tema değil, ama melodik çekirdek çevresindeki bir tür süsleme oluşturur.

38. *Yunan Karnavalı:* Büyük orkestra için bale suiti. 1947'de bestelenmiştir. 1958'de *Le feu aux poudres* başlığıyla yeniden işlenmiştir.

natla politika arasında bir işbirliği oluşturmak zorunluluğunu duydum. Sözünü ettiğim bölünmüşlük, amacı şarkılarımın ve daha kapsamlı çalışmalar olan vokal eserlerimin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmak olan bu satırlara kadar peşimi bırakmış değil.

Gelelim caz müziğine. Bu müzik türü beni her yıl bir öncekinden daha farklı etkilerdi. Başlangıçta caz, danseden çiftleri elektriklendiren bir akım kaynağıydı. Ayrıca cazda kullanılan trombonların glissandolarının, ya da bütün trompetlerin gıcık tutmuş tavuklar gibi hep birlikte gıdaklamaları (ve bu gıdaklamalar, "Synkoplar"dı[39]) aynı zamanda hem tuhaf, hem de neşeli, hafif, doğaçlamaya dayanan bir atmosfer yaratıyordu. Sanki birinin çıkıp: "Haydi çocuklar, aklımıza geleni çalalım mı?" demesine benziyordu. Öyle sanıyorum ki, cazın özünü, karışık armonik dilini ne o zaman, ne de şimdi anladım. Buna benzer bir durumu Brezilya müziğinde de saptayabilmek olası. Her iki durumda da sözkonusu olan, özellikle son üç, dört yüzyıl boyunca Orta Avrupa'da, doğal akustik yasalar temelinde oluşmuş klasik armoniden bir tür *ayrılmaydı.* Bizans müziği, yalnızca ve yalnızca melodik nitelikte malzeme yaratabilmek ve armoniyi yalnızca İsokrates'le[40] – pedalla – sınırlamak için çeşitli gamlara dayanmıştı. Aynı şey, bizim melodik ve teksesli demotik müziğimizde de oldu. Bunun istisnalarından biri, İpiros'un halk şarkılarıdır; bu şarkılarda bir armoninin geliştirilmesini olanaklı kılan ikinci bir ses bulunmaktadır. Böylece bizim müzikal geleneğimizin özünü – armonik destekten yoksun – teksesslilik oluşturmaktadır. Armoniyi bulmanın bende büyük bir müzikal sarsıntıya yol açması olgusu da bununla açıklanabilir. Bu buluş, beni aynı zamanda çıplak ve korunmasız bir konumda büyük, o zamana kadar yabancısı olduğum bir dünyaya, karşımda yeni ve açıklanamaz bir şeylerin kapısının açıldığı sanat müziğinin dünyasına itmişti. Burada yasalar var mıydı? Varsa, neydi bu yasalar? Asıl önem taşıyan nokta ise, 1937 yılında benim gibi on iki yaşında, eğitimsiz bir Yunanlı'nın yeni ezgiler dünyasını önce bir kez *yaşamak* zorunda olmasıydı; bu ezgiler dünyasının büyüklerimin

---

39. *Synkop:* Müzikte tonlandırılmamış bir notanın bir sonraki tonlandırılmış notaya bağlanması. Metinde ise bir sözcük oyunu niteliğinde olup, "yürek çarpıntısı" ya da "şok" anlamlarını taşımaktadır. (Ç.N.)

40. *İsokrates:* Bizans'taki dini törenlerde bir tür şarkıcı.

içinde büyüdüğüm ve kişiliğimin biçimlendiği gelenekleriyle ya da taşranın günlük yaşamıyla hiçbir ilintisi yoktu.

Caz müziği önceleri klasik armoni temelinde yükseldi, ama sonradan bu temelden *ayrıldı*. Zenci müzisyenlerin, beyazların baskısına bir karşı çıkış aracı olarak müziklerinden yararlandıklarına inandığım için, "ayrılma" sözcüğünü bilinçli olarak kullanıyorum. Zenciler, sınırlarını saptayabilecekleri ve zenci bir kişilik geliştirebilecekleri, bütünüyle kendine özgü bir dili geliştirmeyi denediler. Bundan ötürüdür ki bu yeni kişilik, beyazlarca elde edilmiş onca şeyi olumsuzladı. Müzikte ise hiç kuşkusuz buluşların en büyüğü ve sanat müziği alanındaki her eserin temeli olan armoniyi yadsıdı. İnsan caz dinlerken kimi zaman ilk sese eşlik eden ikinci veya üçüncü sesin "yanlış" tınılandığı, akustik kuralları zedelediği, ana ezgiyle "alay ettikleri," bu ezgiye güldükleri, tını açısından kışkırtıcılık yaptıkları izlenimine kapılır. Gelgelelim bu, hangi kurallara göre gerçekleştirilmektedir? Müziğin hepsi de – ki bu tartışmaya gelmez bir olgu – beyaz olan büyük klasik bestecilerinin yerleştirmiş oldukları kurallara göre.

Aynı durum, Brezilya müziği bakımından da geçerli değil midir? Tek fark, Brezilya müziğinde çoktonalitenin veya ikitonalitenin egemen olmasıdır. Şarkı, bir ton üzerinde temellenir, bu şarkının armonik eşliği ise bir başka ton temelinde gerçekleşir. Bu sürtüşme, tuhaf bir biçimde Brezilya müziğinin o büyük sihrinin oluşmasını sağlar. Brezilya müziğinde insan hep, bir yerlerde ayağının kaydığı, "altın" kuralların öngördüğü dengeyi yitirdiği izlenimine kapılır. Çünkü armoni yasaları son çözümlemede insanın işitme duyusundan bağımlı olarak gelişir. "Beyazlar" da aynı yoldan geçmişler, fakat başka araçlardan yararlanmışlardır. İşte bu nedenle atonal ve çoktonalitenin egemen olduğu müziğe varan, caz müziğindekilere çok benzeyen tını sonuçlarına ulaşan armoni dilinin yolunu da *gelişme* diye nitelendiriyorum. Cazın armoni dili, tıpkı Viyana Okulunun, Fransa'daki "Altılar" Okulunun, Sovyet Okulunun dili gibi, çağdaş Amerikalı, İngiliz ve Avrupalı bestecilerin dilleri gibi bu gelişmenin son noktasında yer almaktadır; ben ise sözünü ettiğim dönemde henüz müziğin abecesinin A harfini öğrenmek çabasındaydım. O yılların bestelerinden söz ederken, bu konuya geri döneceğim. Ancak aşmam gereken yolun büyük güçlük-

lerle ve pek başarı vaad etmeksizin başladığını böylece anlatmış oldum. Başarıdan söz ederken belirtmek istediğim, sanat müziği alanına giren, somut bir eserin bestelenmesi...

PATRA

Patra, bir kentti. Ve kent soluk alır, uyur, uyanır, sırtına paltosunu geçirir, başının üzerine şemsiyesini açar, yaz geldiği zaman ise kıyıda kabuklarından sıyrılır. 1937 Haziranı'nda hava çok sıcaktı ve insanlar akşamları kıyıdaki caddelerde dolaşmaya çıkıyorlardı. Limanın tam ortasında, küçük ve yuvarlak bir alana açılan ana gezinti yolunun üstünde fener kulesi yükselmekteydi; aşağıda, kulenin çevresinde bir pastane vardı. İnsan bu pastanede oturduğunda, hemen iki adım öteden geçen yolcu gemilerinin ağır temposu nedeniyle kamaralarındaki yolcuları seçebilirdi. Kral Georg Caddesinde, yanılmıyorsam rıhtımın yanındaki bir otelde bir oda tutmuştuk. Liseye giriş sınavlarını başarabilmek için her gün çalışmak zorundaydım. Bu ciddi çalışma bütün zamanımı alıyordu. Aynı zamanda da kente karşı ölçüsüz bir hayranlık duyuyordum, çünkü sürekli olarak yeni yeni caddeler, alanlar, bahçeler, ormancıklar, çeşitli işletmeler, mahalleler, sonsuz gibi gözüken, dümdüz yollar buluyordum; insan birbirine koşut, dikey ve yatay konumda, geometrik açıdan eksiksiz düzenlenmiş bu yollar karşısında, kendi düzenini binaların düzenleniş biçiminden ve görünüşünden türetebilme gücüne sahip, yüksek düzeyde bir toplumun üyesi olduğu izlenimine kapılıyordu. Bu düzeyin bir gereği olarak örneğin kentin aşağı kesimindeki evlerin mutlaka yazları gölge veren, kışın da yağmurdan koruyan kemeraltlarının bulunması gerekiyordu. Peki bu toplumun, kentin işleyişini sanki bir saatmişçesine belirleyen güçlü beyni neredeydi?

Patra'da çok sayıda otomobil, taksi, otobüs ve kamyon vardı. Doğal olarak at arabaları ve kağnılar da vardı. Pirgos veya Atina'dan gelen trenin düdüğü sık sık duyulur, böylece yolculara ve hamallara kalkışı haber verirdi. Bir ay sonra Asimakis Fotilas ve

Londos caddelerinin birleştiği köşede, kentin üst kesiminde, Vud Alanının yanında bulunan bahçeli, beyaz renkli bir villanın birinci katını kiraladık. Evin bir yanında VESO Tekstil Fabrikası, öbür yanında da bir İtalyan'ın dev tavernası vardı. Ben pencerelerden ve balkonlardan komşuları inceliyordum. Akşamları çocukların, erkek ve kız çocukların birarada – ki böyle bir şey, Argostoli'de yoktu – caddede oynadıklarını ya da bir elektrik direğinin dibine oturup gevezelik ettiklerini görüyordum. Ben hiç kimseyi tanımadığım için aşağı inmiyordum. Bütün gün okuyor, terasta dolaşıyor, vücuduma su püskürtüyor, güneşleniyor ve beş yaşına gelmiş olan kardeşimle oynuyordum. Akşamları ise çoğu zaman annemle babama, tepeye doğru dolaşmaya çıktıklarında veya dondurma yemek için kıyıya indiklerinde eşlik ediyordum. Haftada bir açıkhava sinemasına gidiyorduk. O sıralarda Martha Eggerth'in, Jan Kiepura'nın – sanırım bu sanatçılar, aynı zamanda çok başarılı Alman müzikal filmlerinde de oynuyorlardı –, Deanna Durbin'in, Mickey Rooney'in ve Shirley Temple'ın rol aldıkları Hollywood müzikalleri çok modaydı. Film başlamazdan önce ve aralarda hoparlörlerden Danai, Sofia Vembo ve Kakia Mendri'nin söyledikleri Rumca şarkıları dinlerdik. Attika şarkılarını ilk kez 1936 yılında, İanena'da bir sinemada dinlemiştim; *Ayçiçeği*'nden çok etkilendiğimi, melodinin günlerce kulaklarımdan silinmediğini anımsıyorum.

Babamın kazancı şimdi iyiydi; evimizde partiler ve dans akşamları yine başlamıştı; evimiz yatak odalarıyla, büyük mutfağıyla, yemek odasıyla ve salonlarıyla İanena'daki ev gibi geniş ve rahattı. Bir dans akşamı düzenlediğimizde odaları ayıran kapıları açar, böylece çiftlerin dans figürlerini ve delice Charleston numaralarını rahatça yapabilecekleri büyük bir salon elde etmiş olurduk. Ben plakları değiştirir ve eski onuruna yeniden kavuşmuş olan gramafonu kurardım.

Daha yerleşmemiz bitmeden annem beni Çeşme'den hemşehrilerini aramak için bahçeli evlerden oluşan yerleşme merkezine götürdü. Burada mülteciler, taze asbest boyasıyla parlayan, kerpiçten yapılma evlerinin önündeki, içi çiçek saksılarıyla dolu ufacık bahçelerinde oturmuş, hakkımızda yorum yapmaya çalışıyorlardı. Annem şapkasıyla, şapka tülüyle, modaya uygun ayakkabılarıyla

sade, ama bir burjuva kadını giyimliydi. Benim üstüm başım tertemizdi; beyaz gömlek, kısa mavi pantolon giymiştim; ayaklarımda kahverengi sandallar vardı. Erkeklerinin çoğu şalvar giymiş, kadınları da siyah başörtülü mülteciler hiç kuşkusuz şöyle sormaktaydılar: "Bu zenginler bizim mahallemizde ne arıyorlar? Yollarını mı şaşırdılar? Yoksa bizim yoksulluğumuzla eğlenmek için mi buradalar?" Evlerden birinin önünde durduk; annem: "Ben Çeşmeli bir aile arıyorum," dedi. "Ben de mülteciyim. Soyadım Pulaki'dir. Aspasia Pulaki." Çevremizdekiler bizim de mülteci olduğumuzu anlayınca tutumları hemen değişiverdi. Bize sandalye getirdiler, su ve şeker ikram ettiler. Haber, bir anda bütün evleri dolaşıverdi: "Bunlar bizden. Çeşme'den. Bayan Rini'ye haber verin!" Biraz sonra Çeşmeli kadın, kocasıyla birlikte çıkageldi; kocasının şalvarı bir o yana, bir bu yana dalgalanıyordu. Bayan Rini ile Nikolas Usta komşuydular, anneannemle büyükbabam yaşındaydılar; iki oğulları Sangario'da, askere alındıkları Yunan ordusunun saflarında şehit düşmüşlerdi. Üçü ağlayarak birbirlerine sarıldılar; ağlamaları biraz sonra başları siyah örtülü öteki kadınlara da geçti. Ama üzüntüler hemen dağıldı, acı anılar uçup gitti ve sıra, karşılıklı sorulan sorulara geldi. Hepsi hayranlıkla: "Valinin karısı!" deyip annemi okşuyorlardı. Böylece o mahallede kök saldık ve Bayan Rini'nin yoksul evine hemen her hafta gitmeye başladık. Evimizde verdiğimiz bir yemek sırasında annem, kahveler içilirken Belediye Başkanı Rufos'la konuşarak, Nikolas Ustanın bir çöpçü kadrosuna atanmasını sağladı. Konumundan yararlanmasını bilen annem, zaman içersinde aynı mahalleden çeşitli kimselere iş buldu. Muhacir olarak gelmiş ailelerin çoğu işsizlik sorunuyla, dolayısıyla da yiyecek ekmek bulma sorunuyla karşı karşıyaydı. Ancak arada sırada buldukları geçici işlerle ya da komşuların yardımıyla ayakta durabiliyorlardı.

Böylece annemden, bizlerin yabancı olduğumuzu öğrenmiş oldum. Annem, ileri yaşlarına kadar müjdelenmiş topraklarına sadık kaldı. Kendi nitelendirmesiyle, Eski Yunanistan'a hiçbir zaman alışamadı. Girit'te, Galata'dayken göçmen ailelerinin çocukları olan dilenciler, annemin zayıf yanını çabuk keşfederek adanın her yanından köye geldiler. Annem, onlara eline geçeni verdi. Sonunda giysilerden, kumaşlardan, halılardan, küçük mobilya parça-

larından, resimlerden ve vazolardan geriye hiçbir şey kalmadı. Aynı şey, Patra'da da oldu. Annem, kumaştan yapılma büyük bir çantanın içine yiyecek, giysi, ayakkabı, kısacası akla gelebilecek her şeyi tıkıştırırdı ve bu çantayı her hafta göçmenlerin bulunduğu mahalleye taşırdık. Ailemizin toplumsal konumunun annemin kendisiyle aynı toplum kesitinden olan hanımlarla ilişki kurmasını zorunlu kılmasına karşın, annem gerçek dostlarını göçmen kadınlar arasından seçerdi. Ve evimizin önündeki merdivenlerde, tam o sırada gelen belediye başkanı ile yine tam o sırada gitmekte olan çöpçünün karşılaşmaları, eğlenceli bir manzara olurdu. Birinde şalvar, ötekinin sırtında ise Avrupa'daki son modaya uygun bir kostüm bulunurdu. Babam, boşuna bir çabayla anneme kimlerle ilişki kurması gerektiğini öğretmeye çalışırdı. Annem ise hep aynı yanıtı verirdi: "Benim insanlarım, bunlar. Onlar bizim memleketlimiz." "Peki ya burası?" "Burada bizler gurbetteyiz..." Gelgelelim babam da, kendi kendisine itiraf etmemekle birlikte, kendisini yarı yabancı hissetmekteydi. Özellikle Peloponisos'da yerleşik bir Venizelos düşmanlığı, bunun sonucu olarak da bütün Giritlilere karşı bir antipati egemendi. Liberaller – Halk Partisi karşıtlığı, derin izler bırakmıştı. Şimdi ise Metaxas yönetiminde yalnızca Giritli olmak, son derece kuşkuyla karşılanmak için yetiyordu.

Bana gelince – bütün o yıllar boyunca – kendimi bir taşralı, bir göçmen ve bir Giritli olarak üç kez yabancı hissediyordum. Ve çok yakında beni ötekilerden ayıran bir özelliğim daha olacaktı: özellikle o dönem ve yaşım için alışılmamış iriyarılığım! Beden ölçülerim sekizinci sınıftan, yani on üç yaşımdan itibaren önemli değişiklikler geçirmekteydi. Boyum uzadıkça zayıflıyordum. Herhalde görünüşüm çok komik olmalıydı ki, ben ortaya çıkar çıkmaz herkes sanki aydan gelmişim gibi bakışlarını üstüme dikmeye ya da gülmeye başlıyordu. Ama yine de Patra'da geçen o iki yılı, gamsız kasavetsiz geçirilmiş iki yıl diye nitelendirebilirim; bunun nedeni belki *kent* karşısında duyduğum hayret, belki yaşım, sınavlar ve onlar yüzünden üstlenmek zorunda kaldığım sorumluluk, sınavların ardından gelen lise öğrenimiydi.

Sınavları verip altı sınıflı liseye başladım. Yapımı henüz tamamlanmış olan okul binası evimize yakındı. Büyük ve aydınlık sınıfların dışında okulda o zamanın koşullarına göre ideal sayılabile-

cek spor tesisleri de vardı. Spor öğretmenimiz olan Bay Panagopulos, en önemli pedagoglardan biriydi. Beden eğitiminden başka, her gün klasik sporla, voleybol ve basketbolla da ilgileniyorduk. İkinci sınıfta, bütün öğrenciler zorunlu olarak EON'[41]a girdiklerinde, sırtımızda Metaxas Gençliği üniformasıyla beden eğitiminin yeni bir türünü, yürüyüşü uygulamaya başladık. Bu sporda da önderimiz, bir rütbe de almış olan Bay Panagopulos'tu. "Ulusal eğitim," diye adlandırılan ders, yalnızca bundan ibaretti. Belki o arada bir konuşma da yapılırdı, ama bizim sınıfımız böyle şeylerle ilgilenmezdi. Bugünün gençleri "Metaxas Gençliği" kavramını duyduklarında, EPON'dan[42] bu yana oluşmuş, politik nitelikte gençlik kuruluşlarını düşünürler. Oysa EON, iki önemli göstergesi olan bir örgüttü: üniforma ve faşist selamı. Unutmamamız gerekir ki, Hitler ve Mussolini, kabarık sayıda Yunanlı tarafından önemli kişiler olarak benimsenmekte ve sayılmaktaydılar. Çoğunun gözünde Almanya, sosyalist bir ülkeydi! Bu ülkenin "ulusal" sıfatını da kullanması, çekiciliğini daha da arttırıyordu! Hitler ülkemize saldırdığında, nüfusun yüzde ellisi Almanya yanlısıydı.

Sınıflarda öğrenci sayısı yirmiyi geçmiyordu. Böylece öğretmenler doğru dürüst öğretebilmenin yanısıra, bizlerle sohbet imkânını da buluyorlardı ve bu bize psikolojik bakımından çok yardımcı oluyordu: Okul, içinde zorla bulunduğumuz bir kuruma dönüşmeyip, ilgi görüyordu. Öğrenmekten zevk alıyordum. Durum, kural olarak böyleydi. Peki insan o yaşta nasıl arkadaş bulur? Ben, kısa sürede iki tane bulmuştum. Tilemakos, Nikos ve ben okulda, ders aralarında, sporda ve özellikle boş zamanlarımızda, hafta sonlarında ayrılmaz bir üçlüydük. Pazarları öğlenden önce kentin üzerinde yükselen tepeye koşardık; onun ardından zorunlu kilise ziyareti gelirdi; akşamları ise sonsuz gezintiler yapardık. Bir süre sonra ben de komşu mahallelere gidip çocuklarla oynamaya başladım. Sokaklarda futbol oynar, bisiklet kiralar, babası İtalyan olan Varvara adlı kızla didişir, "orasından" bir kıl koparmak için

---

41. *EON:* Ulusal Gençlik örgütü. Metaxas tarafından 1936 yılında kurulan, yarı askeri eğitimin egemen olduğu, faşist doğrultuda bir örgüt. 1941'de dağıtılmıştır.
42. *EPON:* EAM Kurtuluş Cephesinin gençlik örgütü. 1943 yılında 10 gençlik örgütü tarafından oluşturulmuş, 1944'de üye sayısı 300.000'e varmıştır. 1947'de Ulusal Kurtuluş Cephesi EAM ve Komünist Parti'yle birlikte yasaklanmıştır. Teodorakis, kurulduğu yıl EPON'a girmişti.

hep birlikte üstüne atılırdık; akşamları grup halinde elektrik direğinin altında şarkı söylerdik. *Katı Yürek* ve *Eski Komşular* adlı şarkılar, o günlerin gözde şarkılarıydı ve Patra'nın, sonradan da Pirgos, Tripolis ve Atina'nın mahallelerinde kimbilir kaç bin kez söylenmişti. Ortak geziler düzenlemek için bir öğrenci kulübü kurduk, giriş koşullarını ve davranış kurallarını içeren bir de tüzük kaleme aldık. Çarşamba ve cumartesi günleri öğlenden sonra yapacak işimiz olmadığında, kentten dışarı çıkar, Panahaikos dağının eteklerindeki yeşil tepeciklere giderdik. Orada oyunlar oynar, müzikle ilgilenir ve çene çalardık. "Honer" marka ağız armonikalarını keşfettikten sonra küçük bir orkestra kurduk. *Paloma* ("Senden ayrılıp da yabancı ülkelere gittiğimde, anneciğim") ve *Selam, Dimitrula* hiç kuşkusuz ağız armonikasıyla çalınan büyük sükselerdi. Yazları İties'de, belediye meclis başkanı ve babamın dostu olan Bay Pandasis'in yılda iki kez bize tahsis ettiği FOLEA adlı ahşap evde otururduk. Bu ahşap ev gerçekten de denizin ortasındaydı ve denize neredeyse sabah girip akşam çıkardık.

Ve sonra, müzik vardı. Her şeyden önce o tuhaf yazıyı, nota çizgilerini içeren müzik ders kitabı... Dmitri Şostakoviç'in annesi, kendisi yazdığına göre, oğluna piyano dersleri vermeye dokuz yaşındayken başlamıştı ve Şostakoviç on iki yaşına geldiğinde Glasunov'un öğrencisi olmuştu. Oysa geleceğin bir Yunanlı bestecisi basılı notaları yaşamında ilk kez on iki yaşına geldiğinde görebiliyordu. Sonra bir de müzik öğretmeni Bay Papavasiliu'nun okul korosu vardı. Hemen ilk gün koronun üyesi oldum. Başkalarıyla birlikte, ilk sesi söylüyordum. Koro, bazı eserleri *dört sesli* olarak icra ediyordu! Sabahları okulun bütün öğrencileri koridorlarda sabah duası için toplanırlardı. Neyse ki dua, Joseph Haydn'ın bir bestesiydi: "Sana, ey yaradanım ve tanrım, sana yükseltiyorum yüreğim ve aklımla içimin derinliklerinden gelen dileği," bunun ardından benim solom geliyordu: "Sevgili babamız, yarattıklarından esirgeme kutsayan bakışlarını..." Bu iki cümle her sabah okul günüme renk katardı. Kimi zaman bu ezgileri söyleyeyim diye öğretmenler odasına çağrılırdım. Büyük bir olasılıkla çok duygulu bir üslupla söylemekteydim. İyi bir sesim vardı, ama bu ses değişti ve zamanla yitip gitti. Üçüncü önemli olay, ünlü kemanın satın alınmasıydı. Belki de Bay Papavasiliu, parasal nedenlerden ötürü bir kemanı

elden çıkarmak istiyordu. Her neyse, annemle babamı benim yetenekli olduğuma inandırdı. Ve sonunda o dönemdeki bütün mucizelerin en büyüğü gelip çattı: Patra Konservatuvarının keman sınıfına yazıldım ve Bay Sinuris'in yanında kuramsal derslere başladım. Bundan ötürü Patra'nın benim için büyük bir dönüm noktası olduğuna inanıyorum, çünkü o zamandan beri müziğe hep sadık kaldım.

İlk konserimi İties'te, sayfiye evinin verandasında verdim. Önce konservatuvardan bir arkadaşımla birlikte keman çaldım, ardından annemle birlikte şarkı söyledim. Konserin geliriyle içi gaz dolu dört bidon, kalaslar, çiviler, halatlar satın aldım ve nefis bir sal yaptım. Ardından bir de çarşaf aşırıp Patra koyuna, açık denize, müzikten sonra ikinci büyük aşkıma doğru yelken açtım.

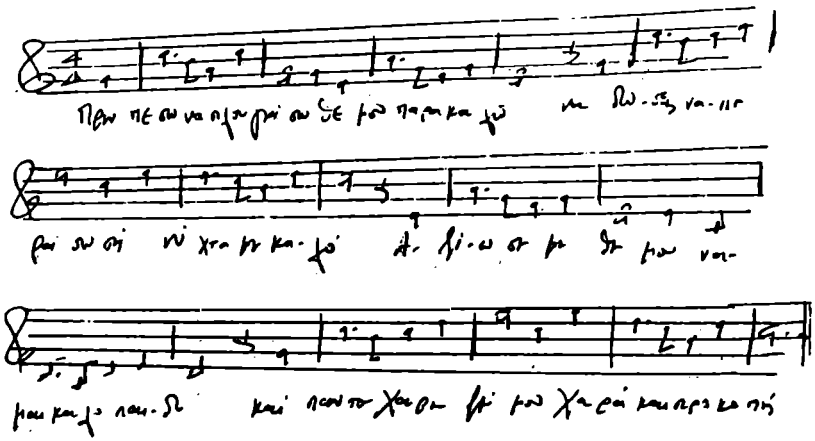
Okuldaki koronun şarkıları, Yunanlı bestecilerin, özellikle de Kalomiris'in demotik üsluptaki şarkılarıyla, Beethoven, Mozart, Haydn, Verdi ve ötekilerin klasik şarkıları olmak üzere iki gruba ayrılıyordu. Sanat müziğinin ilk eserleriyle böylece karşılaşmıştım. Ağız armonikasi için nota kitabında da yine iki-ya da üç ses için çeşitli klasik parçalar vardı. Brahms'ın Ninni'siyle, Beethoven'in, sonraları saptadığım gibi, *Appassionata*'sının ikinci cümlesinin bir versiyonu olan "Gel, gece her acı dolu göğsü bekler," adlı şarkı, beni derinden etkilemişti. Bunlar gibi, Schubert'in *Serenat*'ı ile Hoffmann'ın *Masalları*'nın ezgilerini de hiçbir zaman unutamadım ve bir daha ne zaman duysam, hep heyecanlanmayı sürdürdüm. Senfonik bir eseri ise ilk kez 1942 yılında, ondan beş yıl sonra, bir sinemada dinledim: Oynayan, Almanya'da çekilmiş, *Beethoven'in Dokuzuncu Senfonisi* adlı bir filmdi. O günlerden şimdiye iki müzik defteri kaldı. Bunlar, ilk müzik yazma girişimlerimdi. Neden? Neydi beni buna iten? Yalnızca küçük ağız armonikası orkestramız için bir repertuvar oluşturma gereksinimi değildi. Asıl neden, daha derinlerde yatıyordu. Hem bir gereksinim, hem de bir haz diye nitelendirilebilirdi. Kendi kendime ikisini de açıklayamıyordum: Ezgilerim oluşsun diye, ben de birkaç nota çiziktiriyordum. Hiçlikten, ezgilerden oluşma küçük bir dünya yaratıyordum. Bu, beni coşturuyordu. O sıralarda yalnızca keman için bir motif bestelemiştim; bunu âşık olduğum bir komşu kızı ne zaman penceremin altından geçse çalardım. Onun bu ezgiyi duymasını çok is-

terdim. Özellikle bu ezgiyi. Bundan ötürü pencerede bekler ve kızı görür görmez kemanıma sarılırdım. Bu, her gün yinelenen bir olaydı. Onunla konuşmak, dahası sokakta karşısına çıkmak cesaretini hiçbir zaman gösteremediğimden, bu ona kendisini sevdiğimi söylemenin tek yoluydu. Şu anda önümde 1937 tarihli ilk müzik defterim duruyor. İlk sayfalarda kopya edilmiş solfej alıştırmaları var. Sonra bir Bizans metni geliyor: "Üç büyük ışık, üç güneşten oluşan tanrı..." Bu metin, okulda veya kilisede Bizans troparion'-ları[43] söylemiş olduğumuzu gösteriyor. Bunun ardından, üstünde büyük harflerle "ŞARKILARDAN SEÇMELER, besteleyen Mich. G. Theodorakis" yazılı bir sayfa. İlk şarkı, "Harmonica için ROMANS No 1," ikincisi ise "ROMANS A No 1" başlığını taşıyor, bu ikincisi "Michel Theodorakis" diye, yani Fransızca imzalanmış. Bunu Fransızca öğretmeni için yazdığım, satirik bir şarkı izliyor. Daha sonraki sayfalar makasla kesilip çıkarılmış. Bir yıl sonra kendi bestem olan ilk şarkıları "DİN VE VATAN ÜZERİNE" başlığıyla yine küçük bir nota defterinde biraraya getirdim. Bu şarkıların başlıkları da şöyle: *Dua, Vatan, Bizim Kıyılarımız* (Drosinis'in bir şiirinden), *Dua 2"* (Martzonis). Sonra: "DOĞA VE YAŞAM ÜZERİNE": *Gemi, Özgürlük, Siyah Selvi Ağacı* (Palamas), *Gül, Daphni ve Bülbül* (Valaoritis), *Yalnızca Bülbüller Değil* (Palamas); dört sesli olarak bestelenen *Seni Unutmayacağım, Mucize.* Ve en sonunda da Avrupa notasyonuyla "Bugün Ben, Müjdenin Öncüsüyüm," adlı Bizans ezgisi.

"Tatlı sabahlarda neşeyle uyanıp sana sımsıcak bir dua yollarım..." dizeleriyle başlayan ilk *Dua*'yı (şairin adı belirtilmemiş), her akşam bütün aile Yannakis yatmazdan önce onun yatağının yanında önce iki, ardından üç, en sonunda da dört sesli olarak söylerdik. Tripolis'te, işgalin ilk günlerinde Alman ordusundan iki subay salonumuza yerleştiklerinde, bize akşamları bu aile âyinlerine katılıp katılamayacaklarını sormuşlardı! Sonunda ikisi de gözyaşları döktüler. Çocuklarıyla çekilmiş fotoğraflarını çıkarıp bize gösterdiler. Breslau'dan geliyorlardı. Günün birinde bize, Doğu Cephesine gitme emrini aldıklarını söylediler. Bestelediğim ilk şarkı saydığımdan, şarkının müziğini aşağıya not ediyorum:

---

43. *Troparion:* Bizans kilise müziğinde bağımsız kilise şarkı biçimi.

İlk bestelerim, özellikle doğru ritmik formüllerle ezgileri notaya dökmekteki güçlüklerimi sergiler. O sıralarda konservatuvarda ve kilisede solfej derslerine yeni başlamıştım. Bilindiği gibi, ilk keman derslerinde sıkıcı ve aslında aptalca birtakım alıştırmalardan başka bir şey yapılmaz; bunların müzik dediğimiz şeyle hiçbir ilintisi yoktur. Herhalde bundan ötürüdür ki ne kemancı, ne de daha sonra piyanist olabildim. "Müzik yapmak"ta acele ediyordum ve her gün saatler süren o zorunlu teknik alıştırmalara girişecek sabrım yoktu. Kemanı elime alır almaz alıştırma yapmaya çalışıyordum; ama daha ilk tonu duyar duymaz müzikal düşünceler kafamın içine yağıyordu ve ben de doğaçlamaya girişiyordum. Aynı şey daha sonra piyanoya başladığımda da oldu. O sıralarda besteciliği meslek olarak yapmayı elbet aklımdan bir an bile geçirmiyordum. Zaten böyle bir mesleğin bulunduğunu da bilmiyorduk. Öğlenleri ve akşamları konuğumuz olsun ya da olmasın, yemeklerden sonra masanın başında hep şarkı söylediğimizden, zamanla kendi bestelediğim şarkıları sunmaya başladım. Annemle babam hiçbir şey demiyorlardı. Belki de bu durum onları gizliden düşündürmekteydi. Ama benim yanımdayken, her ailede her çocuğun yemeklerden sonra yeni bir şarkı tanıtması sanki dünyanın en doğal olayıymış gibi davranıyorlardı.

PİRGOS

1939 yazında babam Pirgos'a atandı. Bu gerek aylık, gerekse yeni memuriyetin önemi bakımından elverişsiz bir yer değiştirmeydi. Babam, kendini bütünüyle çok dürüst bir biçimde yerine getirdiği memuriyet görevlerine adamış olmasına ve babasının politik coşkularının ailesini nasıl felaketlere sürüklediğini aklından çıkarmayarak, her türlü politikadan uzak durmasına karşın, herhalde diktatörlüğün bekçilerini yatıştırmayı başaramamıştı; bu diktatörlük yanlıları için Venizelos yandaşı olduğu bilinen bir Giritli'nin Patra'daki gibi yüksek bir mevkide bulunması, kendi milliyetçiliklerine yöneltilmiş bir hakaret gibiydi. Pirgos valiliği ise ikinci sınıf bir görevdi. Bu rütbe indirimine oturduğumuz ev, yemeklerimiz, giysilerimiz, eğlenceler, yani pastanelere gidişler, evdeki şenlikler, kısacası her şeyimiz kurban gitti. Benim için en zor olan yanı, yazın, yani tatil döneminde, bir genç olarak yeni arkadaşlar edinmenin çok güç olduğu bir dönemde taşınmamızdı. Ve kentin ana meydanında ilk kez dolaşmaya çıktığımızda, gördükleri manzara karşısında Pirgos'un yerlilerinin dilleri tutuldu: annemle babamın arasında yürüyordum, boyum birdoksan, kilom ise yetmişti, yani bir deri bir kemiktim. Patra'dan geldiğim haberi, meydanın çevresinde, çocukların oyun yeri olan yan sokaklarda çok çabuk yayıldı. Kendini biraz önemseyen her Pirgoslu için bu niteliğimle cüzamlı-cani karışımı bir yaratıktım. Kiraladığımız ev, meydanın biraz altındaydı. Ertesi günü kenti gezmek üzere evden çıktığımda, ansızın büyük bir gürültü duydum: bütün komşu çocukları meydanın eğim yaptığı yere oturmuş, bidonları birbirine çarpıyor, bana taşlar atıyor ve sesleri yöresel bir vatanseverlikle dopdolu, bana bağrıyorlardı: "Patrinos, defol buradan!" Bakışlarımı SOFOS adlı bisiklet satan dükkâna çevirdim; dükkândan bana doğru bakan bir-

kaç yetişkinden destek umuyordum. Ancak onların da bu ayrımcılığı çok normal karşıladıklarını dehşetle farkettim; bir "Patrinos" olarak Pirgos'un kutsal topraklarına ayak basmamam gerekiyordu. Ne yapabilirdim? Döndüm, eve girdim, ancak babamın eşliğinde okula gitmek üzere odama kapandım. Yani eylül ortalarında. Bir evin birinci katında bulunan dairemizi ortadan geçen dar bir koridor ikiye bölüyordu: sağ tarafta salon, annemle babamın yatak odaları ve mutfakla tuvalet (o sıralarda bu ikisi birlikte olurdu) bulunuyordu. Solda ise yemek odası, benim odam, ondan sonra kardeşimin ve hizmetçi kızın odaları vardı. Benim köşeye rastlayan odamda iki pencere güneydoğuya bakmaktaydı. Penceremin karşısına rastlayan evde güzel Titika ile zengin "komünist" oturmaktaydılar, adamın adı yanılmıyorsam Papanastasiu'ydu. "Komünist" nitelendirmesini belki de sık sık bahçesinden yükselen, gitar eşliğinde koro halinde söylenen *Volga Gemicileri* adlı şarkıya borçluydu. Benim odamda yataktan başka, yazı masası olarak kullandığım ve üstünde hep pulların bulunduğu bir de masa vardı.

Evde kapalı kalmanın ve sıcağın sıkıntısını çekiyordum. Ailenin benim dışımda kalan üyeleri her sabah tramvayla Katakolo'ya, denize girmeye gidiyorlardı. Ben onlara katılmıyordum. Yalnızca akşama doğru insanları uzaktan görebilmek için pencere kepenklerini biraz aralıyordum; gece olduğunda ise yıldızların dünyaya yabancı ışıkları girebilsinler diye kepenkleri ardına kadar açıyordum. Gençler, bir serenat söylemek için çoğu kez bizim balkonun önünde mola veriyorlardı. Yanımdakinin yanındaki odada on beş yaşındaki Andriani, hiç kuşkusuz kepenklerin ardından onlara bakıyordu. Güzel kızdı; koyu renk saçları, kırmızı yanakları, pembe bir teni ve kapkara gözleri vardı. Bir gece, herkes uyurken odama girdi, açık pencerenin önünde durdu ve uzun, siyah saçlarını taramaya başladı. Ben yatağımdaydım ve faltaşı gibi açılmış gözlerimle onu seyrediyordum. Soluğum sıklaşmış, bütün bedenimi üzerimde ilk kez egemenlik kuran, yepyeni bir duygu, bir özlem duygusu sarmıştı. O anda çok sessiz kalmam gerektiğini düşündüm. Zaten başka ne yapabilirdim ki? Ama her şeyden önce, Andriani'nin iç dünyamda olup bitenleri öğrenmesini engellemek istiyordum. O kız masumiyetin tâ kendisi, diye düşünüyordum, senin içine ise şeytan girmiş, kendini topla, kıza hiçbir şey belli etme. Sanki uyu-

yormuşum gibi yaptım, oysa her yanım fırtınaya tutulmuş gibiydi; gözlerim, duyularım, bütün vücudum, dalgalanan saçlarını öpmek ve saydam geceliğinin altından belli olan narin vücuduna sarılmak için ona doğru atılır gibiydi. Bu durumu Andriani de körüklüyordu; bana dikkat bile etmiyordu. Andriani sanki beni görmüyormuşçasına, sanki uyuduğuma inanıyormuşçasına pencereden dışarı bakmaktaydı. Neredeyse yarım saat kadar pencerede durduktan sonra, geldiği gibi sessizce çıkıp gitti. Bir akşam ise uyumadığımı anlayınca, şaşırmış gibi yaptı. "Neden uyumuyorsun?" diye sorarak yatağımın kenarına oturdu. Heyecanımı, titreyen bedenimi duyumsadığı, kuşkusuzdu. Belli belirsiz, sanki kazara olmuşçasına, bir orama bir burama dokunuyordu; sonra ansızın ayağa kalkıp gitti. Andriani, o sıralarda yedi yaşında olan Yannis'in odasına da gitmişti. Kardeşimin sonradan anlattığına göre, ona karşı çok daha yapmacıksız davranmıştı. Yannis'i soyup okşamıştı. Bazen de kendisi soyunarak onun yanına uzanmıştı. Andriani bizimle işini bitirdikten sonra evin mutfağın karşısında bulunan merdiven aralığına gidiyor, aşağı bir ip merdiven uzattıktan sonra bu kez Rusça şarkıların söylendiği evi ziyaret ediyordu. Başka deyişle, her bakımdan eğleniyordu. Daha sonra, komşu çocuklarıyla arkadaş olduğumda, Andriani'nin gece serüvenlerini de öğrendim. Bu, ona karşı farklı davranabilmem konusunda beni yüreklendirdi. Utanma, çekingenlik ve kızı incitme korkusu bir anda uçup gidivermişti. O gün annem alışveriş ya da bir ziyaret için dışarı çıkmıştı. Yannis dışarda arkadaşlarıyla oynuyordu. Andriani ütü yapıyor, çorap yamıyor ya da cansıkıntısından patlıyordu. Ona. "Bana zeytinyağlı ekmek yapsana," dedim ve mutfağa gitmeye davrandığı anda üstüne atladım. Kız inledi ve elimden kurtulmak için benimle boğuşmaya başladı. Onu yere attım, eteğini yukarı kaldırdım, bluzunu yırttım; o bağırdıkça daha vahşi davranıyordum. Ona bütün gücümle vuruyordum; o da altta kalmaksızın tokatlarımı iade ediyordu. Yerde vahşi hayvanlar gibi yuvarlanıp duruyorduk. Masanın, yatağın, sandalyelerin altında boğuşuyorduk. Kan içinde kalmıştık. Bu erotik bir oyun muydu, yoksa erotik bir oyunu da içeren, ilkçağları çağrıştıran hayvani bir boğuşma mıydı, bunu bugün de bilemiyorum. Anımsadığım tek şey, Andriani'nin günün birinde ütü yaparken, beni heyecanlanmış olarak kendisine yaklaşırken

gördüğünde, ağır ağır eteğini çıkardığı, yüzüstü yattığı ve kıçını bana doğru uzattığı. Bu pozisyonda sabırla beklemeye koyuldu. Ben ise bütünüyle şaşkına dönüp kalmıştım. Bu, anlamını bildiğim, ama karşılaşmaya henüz hazır olmadığım, yepyeni bir durumdu. Öteki, yani karşı koyan Andriani daha bir tercihimdi; o anda karşımda olan kız ise verilen buyruklara köle gibi uyan küçük bir hayvanı andırıyordu. Ayağa kalkıp dışarı çıktım; ondan sonra da içimdeki tutku bir anda uçup gidiverdi. Ayrıca kısa bir süre sonra Andriani'nin babasıyla erkek kardeşleri geldiler. Kız, onlara gece ziyaretlerini anlatmıştı; bundan ötürü ailesi, onu "komünist"le evlendirmekte kararlıydı. Ancak damatlığa seçilen genç, bir burjuva ailesinden gelmeydi ve üstelik hizmetçilik de yapan bir köylü kızıyla evlenmeyi kesinlikle kabul etmiyordu. Sonunda açılan dava sırasında burjuva iktidarının utanmazlığı her zamankinden çok daha açık bir biçimde gözler önüne serildi. Ondan fazla parayla tutulmuş tanık, Andriani ile cinsel ilişkide bulunmuş olduklarına yemin ettiler. Kızı destekleyen tek tanık olan babamı ise davalının avukatı şu sözlerle safdışı bıraktı: "Davacının çeşitli âşıkları arasında, bu tanığın oğlu da vardı." Yani ben. Boğuşmasına boğuşmuştuk Andriani ile. Ama cinsel ilişki? Andriani aynanın önünde saçını taramadığı ya da benimle o vahşi ve yorucu boğuşmalara girmediği zamanlar, benim esin perim ve dinleyicimdi.

O günlerin sonsuz yalnızlığı içersinde tek desteğim, müzik ve kemanımdı. Bütün gün beste yapıyor, keman çalıyor ve şarkı söylüyordum. Pek çok şey keşfediyordum. Her şeyden önce gamları, sonra yükselişleri ve alçalışları. Nota yazma konusundaki bilgilerimi, özellikle ritmik açıdan, geliştiriyordum. Solo keman için beste yapmaya başladım; kitaplığımızda ve okul kitaplarında bulduğum şiirleri bestelemeyi sürdürdüm; yine o sıralarda, aile konserlerimizde çok büyük başarı kazanan "Çek git, hüzün, şu zavallı kalbimi yaralama," adlı ilk tangomu besteledim. Ama yalnızca Andriani için çalıyor değildim. O tuhaf koyu mavi, belki de yeşil gözleriyle, Titika'yı da bulmuştum. Gözlerinin ne renk olduğunu tam olarak bilebilmem olanaksızdı. Titika'nın penceresi, benim penceremin tam karşısında, biraz daha aşağıdaydı, ama aramızda neredeyse otuz metre vardı. Kız, o pencerede saatlerce oturuyordu. Tıpkı Patra'daki meçhul kız gibi, bu kıza da âşık olmuştum ve ona

büyük bir tutkuyla en yeni bestelerimi çalıyordum. Georgios Drosinis'in bir şiirinden bestelediğim *Yıkık Şapel* adlı şarkı, o dönemin belki de en güzel ezgileriyle örülmüştü.

Önümde mavi kaplı, büyük bir nota defteri duruyor. Kırmızılı siyahlı çerçeveli beyaz etiketin üstünde şunlar yazılı: "Lise üçüncü sınıf öğrencisi M.G.Theodorakis'in besteleri." İlk sayfada, TEKSESLİ ŞARKILAR başlığı altında şu şarkılar sıralanmış:

- Vahşi Şarap (Valaoritis)
- Yağmur
- Kelebek
- Daphne ve Bülbül (Valaoritis)
- Düğünler
- Fırtınalar, Benim Kuzey Rüzgârım (Valaoritis)
- Serenat
- Resim
- Bizim Kıyılarımız (Drosinis)
- Akşam Âyini

– Gel (kendine özgü metni bulunan bir fokstrot)

Bir Kalamatianos ritmi[44] taşıyan ve ilginç müzikal deyişler içeren *Vahşi Şarap,* epey dikkate değer bir şarkıdır:

Sonradan Lampsidis'in sözleriyle ELAN'IN MARŞI[45] olan *Fırtınalar, Benim Kuzey Rüzgârım* da ilginç bir şarkıydı. İlk yazılışı şöyledir:

Pirgos'ta, kemanı bir mandolin gibi kullanmaya başladım. Bu bana müzik eğitimimde, özellikle de gamların bulunmasında ve ikisesli bestelerde yardımcı oldu. Bir sesi söylerken, ötekini çalıyordum. Yayla valsler çalıyordum. GECE VALSİ (tam 147 ölçü); KARNAVAL VALSİ, TRIOLETTO VALSİ ("Sevgili Babama" ithafını taşıyordu, 1939'da bestelenmişti), VALS NO 4 ve İLK DİRİLİŞ VALSİ, "Keman İçin Diriliş Valsi'nden İkili" bunların örnekleriydi. Bu valslerin dışında, kâğıtlarımın arasında bir SERENATA ve bir DUETO NO 1 (her ikisi de keman için) buluyorum. Müzik, yaşamımı gittikçe artan ölçüde belirlemeye başlamıştı. Bu ilk gönüllü inzivamın yazı, bana müziğin yolunu açmıştı; ama o zamanlar doğal olarak henüz bunun bilincinde değildim. Eylülden itibaren hem liseye, hem de konservatuvara gitmeye

---

44. *Kalamatianos:* Demotik müzikte bir dans türü.
45. *ELAN:* Yunan Ulusal Halk Kurtuluş Filosu. Ulusal Halk Kurtuluş Ordusu (ELAS)'na bağlı donanma birimleri. 1943 sonbaharında kurulmuştur.

başladım. Orada benim yaşımda gençlerle tanıştım. Sonradan bir bilim adamı olan Pavlopulos ve Sakis'in ağabeyi Karagiorgas'la derin dostluklar kurdum; Karagiorgas'la 1944 başlarına kadar sürekli mektuplaştık. Sakladıysa eğer, bu mektuplardan 1940'da Tripolis'e gelişimizden 1944 yılının Aralık ayı olaylarına kadar uzanan dönem içersindeki bütün düşüncelerim, sorunlarım ve aklımı kurcalayan sorular vardır. Daha sonra birbirimizi kaybettik.

Lisenin üçüncü sınıfı önemli bir yıldı. Okul daha büyük çaba harcanmasını gerektiriyordu; ama dersler ilgimi çektiğinden bu çabaları zevkle üstleniyordum. Matematiğe büyük bir hayranlıkla sarılmaya başlamıştım. Komşu evde Malevitis ailesi oturmaktaydı. Orada toplanan çok sayıda genç kız ve erkek, o zamanın koşullarına göre mükemmel denebilecek bir koro oluşturmaktaydılar. Akla gelebilecek her şey söyleniyordu. Ama en iyi söylenenler, tanınmış Alman baladları, Schubert'in Liedleriyle başka Liedlerdi. "Kapının Önünde, Havuz Başında" adlı Lied, ulusal marşımız gibiydi. "Üç Arkadaş Gittiler" adlı Lied ise daha da çok seviliyordu; bu şarkı, ölmüş olmasına karşın, üç arkadaşa beyaz Ren şarabı vermesi için aranan bir meyhaneci kızının öyküsünü anlatmaktaydı. Pirgos'ta da gezintiler düzenlemek ve kendimizi eğitmek için bir kulüp kurmuştuk. Öyle sanıyorum ki, bugünkü kitaplığın koşulları o zaman oluşturulmuştu. Böylece Yunan ve dünya edebiyatlarıyla ciddi olarak ilgilenmeye başladım; bu çaba, iki büyük Yunan şairini, Solomos ve Palamas'ı tanımama neden oldu.

Bir komşu kızı olan Tasia'ya biraz daha çekingenlikten uzak bir tutumla gönül verdim. Ama bu ilişki, çamurlu bir yan sokağın karanlığındaki iki kısa karşılaşmayla ve belki de bir istasyon alanındaki kaçamak bir öpücükle – bir kızı ilk öpüşümdü – sınırlı kaldı. O zamanlar aşk ilişkileri, bir korku ve dehşetin egemenliğindeydi, yalnız anne ve babalar, erkek kardeşler ve akrabalar değil, ama "kamuoyu," yani onsekiz yaşında gençlerden oluşma arkadaş çevreleri de bir âşık çiftin açıktan açığa dolaşmasını dayakla, kimi zaman da bıçak çekerek cezalandırırlardı. Ben de Tasia yüzünden bir kilisenin önünde tanımadığım bazı gençlerin çakılı saldırılarına uğradım. Neyse ki bu olay başıma kışın, yani sırtımda kalın bir palto bulunduğu sırada geldi ve bu yüzden aldığım yaralar pek de-

rin olmadı. Tasia'yla ayrıldık. Bunun bir nedeni de, evde bir başkasının erotik ilgimin odak noktası olmasıydı. Bir sabah kapıyı açtığımda, karşımda en fazla onsekiz yaşında bir kızın durduğunu gördüm. Kız uzun boylu, narin yapılı, sarışın ve mavi gözlüydü; açık renk bir teni vardı. "Burası Bay Theodorakis'in evi mi?" diye sordu. "Evet!" "Bayan Theodorakis'le randevum var." "Buyrun, girin." Geçsin diye yana çekildim, sonra evimizin kapısını çalıp gittim. Öğlen vakti okuldan döndüğümde, sabahki karşılaşmayı unutmuştum bile. Kitaplarımı ve defterlerimi yatağımın üstüne fırlattıktan sonra bir şeyler yemek ve annemle, o yemek pişirdiği sırada, iki sesli olarak şarkı söylemek üzere mutfağa koştum. Bu, her günkü alışkanlıklarım arasındaydı. Ama neyle karşılaştım! Sabahki güzel kız, önünde bir önlük, uslu uslu annemin yanında durmaktaydı; beni görünce önüne baktı. Onu şaşırtmış olduğumu farkettim. Yüzü kızarmıştı ve heyecanlıydı. "Mikis," dedi annem, "seni Matmazel Aglaia ile tanıştırmak istiyorum. Kendisi bugünden itibaren bizimle oturacak." "Çok sevindim, matmazel," dedim. – "Ben de," diye fısıldadı. Bunu sıkıcı bir suskunluk izledi. Annem tencerelerini karıştırırken ve yeni öğrencisine falanın filanın nasıl yapılması gerektiğini gösterirken, sevinçten yüzü gözü parlıyordu. Ama o gün hiç kuşkusuz asıl uzun pantolonları ve yeni terlemekte olan bıyıklarıyla artık bir erkek olmaya başlayan ve on sekiz yaşındaki kızların yüzlerinin kızarmasına yol açabilen oğlundan ötürü sevinmişti. Hemen mutfaktan çıkıp odama kapandım. Bakışlarım kemana takıldı. Tamam, diye düşündüm. Şimdi aşk şarkılarının en güzelini bu Tanrı armağanı için çalacağım. Artık karşımda bir hayalet değil, ama bedeni, yüzü, gözleri, saçları ve titreyen bir sesi olan bir kız vardı. Doğaçlamadan çalmaya koyuldum; müziğim yavaş yavaş bir aşk ilanına dönüştü. Hiçbir şeyi gözden kaçırmayan annem, öğlen yemeği sırasında: "Bugün müziğin biraz farklıydı. Senin bir parçan mıydı?" diye sordu. "Tabii ki benimdi," diye karşılık verdim öfkeyle, bu konuşma hiç hoşuma gitmemişti. "Neden hemen kızıyorsun?" Aglaia, elindeki çorbalıkla yanımda eğildi ve bir an için göğüsleri gözüktü. Başım döner gibi oldu, karnımın aç olmadığını söyledim, salona geçip kapıyı arkamdan kapattım. İlk gece kızın yatağımdan yalnızca birkaç metre uzakta olduğunu bilmek, uyumamı engelledi. Çarşamba günleri annemle babam öğ-

lenden sonra evde olmazlardı. Yannis de bir arkadaşına giderdi. Ben, komşuların çocuklarıyla oynar ya da Malevitis'lere giderdim. O gün herkes gidip de evde Aglaia ile yalnız kaldığımızda, içimi tuhaf, şehvetle karışık bir korku kapladı. Heyecanı bastırmaya ve çabuk karar vermeye çalıştım. Keman mı çalmalıydım? Şarkı mı söylemeliydim? Aglaia'dan bana bir şey hazırlamasını mı istemeliydim? Yoksa en iyisi, gidip ona her şeyi söylemek miydi? O sırada kapı açıldı ve Aglaia kapıyı vurmaksızın içeri girdi. Hiç hareket etmeksizin eşikte durup bana bakmaya koyuldu. Ben de bir şey söylemeksizin, yazı masamın sandalyesine yapışıp kalmıştım. Sonra bir şey söylemiş ve bir anlamda da uyarmış olmak için: "Bizimkiler eve çok geç dönerler..." dedim. Aglaia cevap vermedi. Yalnızca bir an için, sanki susamış gibi, dilini dudaklarında gezdirdi. Sanki genelde hep prenseslerin resmini basan bir gazeteden çıkagelmiş gibiydi. Böyle bir aristokrat insan, üstelik bir köyden çıkıp nasıl Pirgos'a gelebilir, diye soruyordum kendi kendime. Yoksa bütün bunlar gerçek değil miydi? "Sen bir hayalet misin?" diye sordum. "Ne demek o?" diye karşılık verdi bana yaklaşmak istercesine. "Yani belki et ve kemikten değilsin. Bir bedenin yok. Hava mısın yoksa?" "Peki ya sen?" diye sordu. "Görmek ister misin?" "Evet." Beni istediği açıktı. Artık ne yapabilirdim ki? Ayağa kalkıp yanına gittim. Önünde durup, onu öpmek üzere eğildim. Ama Aglaia ansızın bir çığlık attı, beni vargücüyle itti ve odadan dışarı koştu. Ben de arkasından seğirttim. Evin içinde şeytanî bir kovalamacadır başladı. Aglaia bir gülüyor, bir çığlık atıyordu. Bazen ben ona dokunuyordum, bazen de o bana; ama ikimiz de bunu kaçamakmış gibi yapıyorduk. Bu, Aglaia'nın hem neşeyle, hem de tutkuyla sürdürdüğü bir oyundu. Kısa süre sonra artık yerlerde yuvarlanmaya başlamıştık. Ama Aglaia, en kritik anlarda elimden kurtulmayı başarıyordu. İki saati aşkın bir koşuşturmadan, bağrışmadan ve boğuşmadan sonra yatağın altında uzanıp kaldı ve bu defa kendisi de aktifleşti. Bana sarılıp öpüyor, ağlıyor, gülüyor, ansızın kendisinden itiyor, beni çimdikleyip ısırıyordu. Her tarafımda çürükler belirmişti. Aglaia yalnızca soyunmamıza karşı koyuyordu. Yalnızca en gerekli olanları çıkarmakla yetindik. Ben, insanı kasıp kavuran bir tutkunun kölesi olmuştum; neredeyse ağzımdan köpükler saçılacaktı; fırtınalı bir denizde, bütün vücudumun titreme-

sine yol açan, o zamana kadar hiç tanımadığım şehvet ürpertilerinden ve duygu dalgalarından oluşma bir denizde yüzer gibiydim. Ama bütün bunların üzerinde Aglaia'nın koyu mavi gözleri parlamaktaydı; tutkunun etkisiyle gittikçe daha irileşen, ifade ve renk değiştiren, ansızın açık maviye dönüşüveren, ortasında bir güneş gibi, sevecenlik ve teslimiyeti yansıtan, bana aşkı anlatan küçük, parlak bir dairenin beliriverdiği gözler. O günden sonra her çarşamba, sanki hep yeniden başlıyormuşçasına, aynı hikâye yinelenip durdu. Başka günlerse yalnızca bakışıyor, kimi zaman da gizli, kaçamak bir hareketle yetiniyorduk. Annemle babam değişikliğin farkına varmışlardı. Halimizden belli oluyordu. Davranışlarımız eskiye oranla farklıydı. Babam, aslında denetlemek için, akşamın geç saatlerinde odama gelmesini sağlayan yeni yeni nedenler buluyordu. Bir gece, çok geç bir saatte Aglaia'nın odasına gittim. Yatak çarşafına sarılmış olarak, korkuyla yerinden sıçradı. Korktuğunu hemen gördüm ve bir şeye kalkışmanın anlamsız olduğunu anladım. Ondan sonra yalnızca çarşambaların getirdiğiyle yetindim.

Pirgos'tan Tripolis'e taşınmamızdan kısa süre önce, 1940 yılında, Aglaia köyüne geri döndü; ona orada bir nişanlı bulmuşlardı. Bana veda bile etmedi. Gitti ve içimde bir daha hiç iyileşmeyecek bir yara bıraktı. Bu öyküyü bugün ilk kez anlatıyorum. Olayı Pirgos'taki arkadaşlarım da bilmiyorlar. Hiç kuşkusuz bir şeyler tahmin ediyorlardı, çünkü Andriani olayında olduğu gibi, kantat şarkıcıları her akşam, Aglaia'nın bir kez olsun yüzlerine bakacağı umuduyla evimizi kuşatıyorlardı. "Kırışığı kim ki?" diye soruyorlardı.

Yazın arkadaş çevrelerimizle denize girmek üzere Katakolo'ya gittiğimizde, aynı yaşta olanlardan bazıları ufacık vagonlarda küçük vazelin şişelerini ellerinde tutup, daha küçük yaştaki oğlanlar görsün diye sallarlardı. Bu, yem niyetine geçerdi. "Vazelinli," yüksek sesle şöyle derdi: "Ben kabinede olacağım. Ziyaretçi bekliyorum." Her kabinenin denize inen kendi merdiveni vardı. Kostas, küçük şişeyi dikkatle bankın üstüne bıraktıktan sonra:" Neden denemiyorsun? Bunsuz nasıl yapabiliyorsun?" diye sormuştu. O sıralarda cinsel gereksinimleri karşılamanın yalnızca üç yolu vardı: Küçük fahişeler, mastürbasyon ve oğlan çocukları. Denize girer, denizanalarından kurtulmaya çalışırken, bir yandan da oğlan ço-

cuklarının kabinemizin merdivenlerini inip çıkmalarını izlerdim. Babama gelince, politik terör altındaydı. "Metaxas'ın casusları hep peşimde," diyordu anneme gizlice. "Vali, diktatörden yana çıkmam için beni zorluyor ama bunu asla yapmam. Aç kalmayı yeğlerim." Sonradan da şöyle demişti: "Mikis'e dikkat et. Mahvımıza neden olabilir." Ben ise, arkadaş ya da tanıdıklarımdan hiçbiri yönetimden veya genel politik durumdan söz etmediğinden, bütün bunlardan hiçbir şey anlamıyordum. Ne yönetimden yana, ne de yönetime karşı konuşuluyordu. Bu konuda hiçbir şey söylenmiyordu. Sanki böyle konular yoktu. Ama Metaxas, amblemler, diktatörlüğün marşları doğal olarak her yerdeydiler. Fakat yaşamımıza, düşüncelerimize, dost çevremize kadar ulaşamıyorlardı. En azından ben, arkadaşlarla yönetim, partiler, hükümet ve ideolojiler üzerine bir kez bile konuştuğumuzu anımsamıyorum. EON, benim için yalnızca içinde masa tenisi için masaların bulunduğu kulüpler veya üniformayla yapılan haftalık gösteriler demekti; bu üniformalar her geçen gün daha bir hırpani görünüm alıyordu, ütüsüz, buruş buruştu. Korkunçtu. Biz öğrenciler, o saat ders yapılmadığı ve zamanımızı okul bahçesinde şakalarla geçirebildiğimiz için, bu gösterilerden memnunduk. Sonra bir de "ulusal eğitim" dersleri vardı. Ama yalnızca dostlar alışverişte görsün diye vardı. Bir gün fizik öğretmeni olan ve bu ulusal eğitim derslerinin sorumluluğunu taşıyan Bay Varelas, bana şöyle bir görev verdi: "yarın komünizm üzerine konuşacaksın." Eve dönerken çeşitli kimselere komünizmin ne demek olduğunu sordum. Kimse yanıt vermedi. Bilen yoktu. Annem, her zamanki gibi mutfakta yemek pişirmekteydi. "Bu komünizm denen şey nedir, anne? İyi bir şey midir, yoksa kötü bir şey midir?" "Kötüdür." "Peki ne yapar?" "İanena'daki Yahudileri anımsıyor musun?" "Onları hiç görmedim ki." "Görmediğin de iyi oldu. Görseydin eğer, şimdi yaşıyor olmazdın. Paskalya haftasında seni Yahudilerin mahallelerine bırakmadığımı anımsıyor musun?" "Evet, çünkü içi çivi dolu fıçılarla sokaklarda dolaşıyorlardı." "Evet ve o fıçıların içine çocukları dolduruyorlardı, sonra da kanlarını içiyorlardı." "İşte komünistler de böyle yaparlar." "Nerede yaparlar? Onların da kendi mahalleleri mi vardır? Ya Andriani'lerin karşısında oturan komünist?" "Belki o da yapıyordur, bilemem." Bu bilimsel açıklamaları yazıp, ertesi günü

Bay Varelas'a götürdüm. Bay Varelas hepsini dikkatle okuduktan sonra, komünizmi konu alan konuşmamı erteledi. Nedenini de bana söylemedi. O gün kendisi, Athanasios Diakos'un[46] Yunan ulusu için kendini nasıl feda etmiş olduğunu anlattı. Bunu daha önce belki yüz kez dinlemiştik. Ardından "Gece, dağlarda kapkaradır," şarkısını söyledik; ben, daha şarkı doğru dürüst bitmeden dışarı fırladım; adı Aglaia olan ve beni merdivenlerin yukarsında bekleyen kıza koştum, çünkü bizim "ulusal eğitim" derslerimiz, hep çarşamba günleri olurdu.

O sıralarda Batı Avrupa armoni usulüyle tanışmam, çok büyük bir şok geçirmeme neden oldu. Bu armoniyi Strauss'un valslerinde, Lehar'ın müziğinde, opera parçalarında, klasik bestecilerin ilk liedlerinde, kantatlarda ve bazı moda parçalarda bulmuştum. Bir gün "Komünist" gittim. Onun arkadaş çevresindeki gençlerin hepsi de lise mezunuydular, bıyıklıydılar, ayaklarında da rugan ayakkabılar vardı. Biri gitar, bir başkası da mandolin çalıyordu. Üçsesli olarak söylüyorlardı ve bas, kontrpuan niteliğindeki C'yi söylediğinde, bunu bütün gücüyle sonuna kadar sürdürmeye çalışıyordu. Zamanla üçüncü sesin sırrını çözdüm; bas, birinci ve ikinci sese yeni bir boyut kazandırıyor, bu seslere hep ayrı renkler veriyordu. Bas sesindeki en küçük bir değişiklik, öteki iki seste de ağırlık noktasının değişmesine, kararsız bir konuma kaymasına, sarsılmasına yol açıyordu. İlk iki ses, bu durumda hangi yolu izlemeliydi? Her şey, basın keyfine ve devinimlerine bağlıydı. Sonunda bas, yeniden çıkış noktası olan tona geri dönüyordu. Böylece armonik dansları, yani yükseliş ve alçalışların yardımıyla bir tondan ötekilere geçişleri de kavramış oldum. Artık bana bir yardımı dokunmadığından, konservatuvara gitmiyordum. Keman, gittikçe artan ölçüde bir beste aracına dönüşmekteydi. Ne var ki, teksesli bir çalgıydı.

Malevitis ailesindeki koro müziği saatlerinde ve "Komünist"in arkadaş çevresinde bulmuş olduğum armoninin eksikliğini derinden duyuyordum. "Komünist"in çevresinde, *Volga Gemicileri* adlı şarkıdan başka, çeşitli halk şarkıları da dinlemiştim. "Giydiğin

---

46. *Athanasios Diakos (1788-1821):* Türklere karşı yürütülen bağımsızlık savaşlarına katılan bir general.

Yelek" adlı şarkı, bunların en kolaylarından biriydi. Ötekilerin alışılmamış bir ağırlığı ve karanlık bir atmosferi vardı. Avrupa geleneği içersinde yer almıyorlardı. Daha sonra, geç saatlerde, kantatlar söylenirdi. "Uyan, Uyan, Ortalık Aydınlanıyor..." gibi iyi bildiğim şarkılar. Şimdi Pirgos'un ezgi malzemesini, yani ilk şarkılarımı incelerken, o dönemin, 1960 ve sonrasının ezgizel deyimlerine en yakın dönem olduğunu anlıyorum. Yani bir başka müzik çevresinde olsaydım eğer, dinleyicilerim ve kendi duymuş olduğum müzik doğrultusunda, ya laik müzik[47], ya da o zamanın moda olan şarkıları alanında bir şarkı yazarı olurdum. Gelgelelim Yunanistan'ın bütün taşra bölgeleri gibi, Pirgos da böyle sanatsal etkinliklerden uzak kalmış bir bölgeydi. Böylece müzik, benim için özel alanın çerçevesi dışına hiçbir zaman çıkmayan bir sanatsal anlatım biçimi olarak kaldı. Pul koleksiyonculuğu, tahtadan heykeller oyma ve o sıralarda çok sayıda gencin ilgilendiği Karagöz bakımından da durum böyleydi. Başka deyişle, müziğin sonradan uğraşım olabileceğini bir an bile düşünmeksizin evde, kendim için, ailem ve arkadaşlarım için beste yapmaktaydım. O zamanki gençlerin tek büyük düşü bir bilim adamı olabilmekti: avukat, doktor veya mühendis olmaktı. Bütün okul eğitimi de zaten bu amaca hizmet etmekteydi. Geleceğin bir şarkı yazarı ve bestecisi olarak konuşabileceğim bir muhataptan, müziğe veya daha yüksek düzeydeki sanat müziğine ilgi duyan bir dinleyici kitlesinden yoksun oluşum, müzik alanındaki gelişmem bakımından önemliydi. Tanıdık çevrem içersinde sanat müziği, senfoniler, oratoryolar, konçertolar üzerine bir şeyler bilen tek kişi yoktu. Opera üzerine bir şeyler bilenler vardı, ama bu bilgiler de kulaktan dolmaydı. Toplumla müzik alanındaki iletişim, arkadaş çevrelerince veya kantat yazarlarınca oluşturulan çeşitli koroların konserleriyle, Keretizmi [48] ve Paskalya haftası sırasındaki kilise korosu icralarıyla, bir de Pirgos'ta kurmuş olduğum ve bir sinemada halka açık bir konser veren ağız armonikası "orkestrası"nın etkinlikleriyle sınırlıydı.

---

47. *Laik müzik:* Yunanistan'da yüzyıl başlarında kentlerde oluşan bi halk müziği tü ü. Başlıca çalgıları buzuki ve bağlamadır.
48. *Keretizmi:* Tan ıya övgüyü amaçlayan bi dinsel müzik turu.

II. BÖLÜM

TRİPOLİS

1940 yazında, bu kez Tripolis'e, babamın ikinci tayini yapıldı. Patras'tan trenle hareket ederek Korent ve Argos üzerinden gittik. Tahta sandıklarımızla, bavullarla ve sepetlerimizle gideceğimiz yere varır varmaz, bir zemin katı kiraladık; ev, valiliğin yakınlarındaydı. İlk gün, her zaman olduğu gibi, ilk akşam gezintimizi yaptık. Artık boyum birdoksanbeşe ulaşmıştı. Başım, ötekilerin başlarına iyice tepeden bakıyordu. Korkunç bir durumdu; yeni bir düş kırıklığıydı beni bekleyen. Ondan sonra artık evden, komşu binaların duvarları arasına sıkışmış, içersinde daha karanlık küçücük bahçesiyle bu zemin katından bir daha çıkmadım. Her türlü duyguyu yitirmiş gibiydim. Müzikle ilgilenme isteğini bile. Kendimi, deniz ortasında gemi kazasına uğramış biri gibi, sonsuz yalnız hissediyordum ve ailem de dahil, kimseyi görmek istemiyordum. Yoğun bir tempoyla çalışmaya ve okumaya başladım, eski Yunanca'da çeviriler yaptım, destanlar, oyunlar, şiirsel diyaloglar kaleme aldım. Bu arada tabii şiir de yazdım ve bu şiirlerden bazılarını 1942 yılında SIAO başlığıyla yayınladım. Bu, Yunanistan'da yayınladığım ilk ve son şiir kitabım oldu.

Öyle sanıyorum ki, o dönemde içinde bulunduğum ve yazılı eserlerden yansıyan manevi ve psişik durumumu bilmek önemlidir, çünkü müzik alanındaki gelişmemin beni gerek teknik, gerekse anlatım bakımından bir adım daha ileri götüren bir sonraki aşaması, bu durumdan temellendi. O zamanki tek dostlarım yalnızca en önemlilerini saymak gerekirse - Platon, Aiskhilos, Sofokles, Shakespeare, Goethe, Andreyev, Hamsun, Nietzsche, Schopen-

hauer, Solomos, Palamas ve Kariotakis'ti[49]. Bunların yanısıra, Tevrat'tan ve Eyüb'den, Davud ve Süleyman'ın mezmurlarından da güç alıyordum. Bunlar ve beni boğulma tehlikesiyle karşı karşıya getiren içe kapanıklığım, beni ideal olanı, yani asıl odak noktasını aramaya itti; bu odak noktası o zamanki anlayışıma göre aynı zamanda hem iç dünyamızın derinliklerindeydi, hem de bizden uzaklardaydı, çünkü bu nokta, aynı zamanda dünyanın yasası, yani başlangıcın ve sonun yasasıydı. Böylece Aglaia'ya olan tutkumda dile gelmiş olan bedensel bir güdüden, uç noktadaki bir idealizmin mutlak anlamda ululaştırılmasına gelmiş oluyordum. Simgelerim ve sevdiklerim, "ölümsüzler ve güzeller"di. Bir okul kompozisyonunda şunları yazmıştım: "Gölgelerin birbirlerine sarılmalarından ve birbirleriyle olan kavgalarından kendilerini sıyıran bazı ruhlar, yükseklere uçarlar, fosfor gibi parlayarak sonsuzun bilincinde sönüp giderler ve evrenle birleşirler." Kentin gürültüsü kesilmeye başladığında, ben de kendimi düşüncelerimin akışına bırakırdım. Ondan sonraki yaz da odamdan çıkmadım; bu arada Mavroyannis değirmeninin yanında, Aziz Giorgis kilisesine giden, iki yanında kavak ağaçlarının yükseldiği geniş caddede bulunan çok güzel bir eve taşınmıştık. Kimseyi görmek istemiyordum. Annemle babam, yemeklerimi bir tepsiyle kapımın önüne bırakıyorlardı; seslendikleri zaman ise karşılık vermiyordum. O sıralarda Platon'dan çeviriler yapıyordum, Knut Hamsun'un *Viktoria*'sını çağrıştıran bir roman yazıyordum ve dünya görüşüm üzerinde çalışıyordum: "Evrende bulunan ve dünyanın kutsal merkezi çevresinde dönen her şey, kendini belirgin kılan bir armoniyi oluşturur." İnsan, bu merkezle özdeşleşir özdeşleşmez yetkinlik düzeyine ulaşmış olur. Ama ne tuhaftır ki onun bu hedefe varmasını bir beden değil, ama "yıkılmış bir evren" olan kendi ruhu engeller. Çünkü "Düzensizliğin, kargaşanın ve kaosun soluğu, bu ruhu felce uğratıp

---

49. *Dionisios Solomos (1798-1875):* Yunanlı şair. İyonya Adalarında yaşadı. İtalya'da öğrenim gördü. 1821'de Yunanistan'daki halk ayaklanmasının etkisiyle halk dilinde yazmaya başladı. Yeni Yunan şiirinin kurucusudur.
Kostas Kariotakis (1896-1928): Yunan şairi. Atina'da hukuk öğrenimi gördü. 1928'de siyasal görüşleri nedeniyle Prevesa'ya atandı. 1920 şair kuşağının en önemli temsilcisidir. Theodorakis, 1983'de şairin bazı şairlerini, 1985/86'da da şairin adını taşıyan Kostas Kariotakis operasını besteledi.

uğratıp öldürür." Böylece ruh, "sürekli olarak dağınık, yuvarlak ya da düz çizgi görünümünde biçimlerin," tanımını yapar. Bu arada "kutsal merkez bizi çağırır. Büyük bir mıknatıs gibi, bizi kendisine çeker. Kendi kendimizi tanıdığımızda, bu büyük çekici gücü de hissederiz." Biraz daha aşağıda ise şu savı ileri sürüyordum: "Ruhun asıl ve aynı zamanda kurtarıcı nitelikteki özelliği, yansıtmadır. Ruhu yöneten yasalarla dolaysız bağıntısı bulunan, dinamik bir görüngü, bütün canlılığıyla ruhun karşısına çıktığında, yansıtılması yalnızca edilgin konumda gerçekleşmez; ruh, ona dinamik olarak öykünür, kendini onun görüntüsüne göre biçimler ve devinimlerinde onu izler." Bu nedenle "ruhun karşısına bir başka uyumlu dünyayı çıkarmak zorundayız." Peki bu dünyaya kim biçim verir? "İmgelem ve düşünce." böylece "makrokosmos"un uyumunun kutbu olarak "mikrokosmos" oluşur. Fakat bu iki merkezin özdeşleşme anında mikrokosmosa kaynaklık etmiş olan düşünce, araya girer. Çünkü düşünce bellekle, bellek de bitişle birleşir... Bunlara ek olarak, neden gerek ethik'in, gerekse bilimin özdeşleşme anında bizi ortada bıraktıklarını ve Hıristiyanlığın neden "bir din ve bizi yetkinliğe götürmek isteyen bir bütün olarak, toplumun bugün egemen olan, maddeyi temel alan düzeni içersinde hedefine hiç varamadığını," irdeliyordum. "Bugünün ahlak kahramanları, kendi uyumlu devinimlerini, örneğin başka insanların karşısında dünyanın uyumunun yansıtılmasından kaynaklanan kendi küçük kosmoslarının uyumunu çıkararak başka ruhlara aşılayamadan doğup, yaşayıp ölüyorlar." Şu saptamayı da yapmıştım: "Sanat, bugün yorgun çalışanı eğlendirmek, ona çalışmanın koşuşturmasını unutturmak işlevini üstleniyor. Bu nedenle yüksek sanat, onun uğruna yaşamlarını bile tehlikeye atabilecek olan bir avuç sanatçının ve sanatseverin çevresinin dışına çıkamamıştır... bu kişiler de kendilerini, kendi benliklerine gömmektedirler." Bu durumdan benim için şu soru kaynaklanıyordu: Ne yapılmalı? Hiç umut yok mudur? Evet, umut vardı ve o umut, ancak şu olabilirdi: "Her birey, evrendeki uyumu tanımalıdır." Peki nasıl? Ona bu konuda kim yardımcı olacaktır? "Bütün sanatların birliği." Bu dünya görüşünü temel olarak kendi "İncil'lerimi" kaleme almış, ama bunları doğal olarak kimselere göstermemiştim. Müzik alanındaki incelemelerim, beni içlerinde Logos'un başrolü oynadığı bir dizi uzun

soluklu esere – oratoryolara – götürdü.

Ama biz, biraz daha o dönemin edebiyatında kalalım; çünkü sözü edilen edebiyat, bu satırları kaleme alan insanın ruhsal dünyasını, toplumsal gerçeklikten, bu gerçeklik kendisini sürekli baskı altında tuttuğu ve yaraladığı için korkan, bu dünyayla ilgisi kesilmiş, yalnız yabancının gerçek karakterini çok açık bir biçimde ortaya koyar. Bu insan için, yukarda sayılan nedenlerden ötürü, doğayla özdeşleşmek, tek çıkış yoludur.

> Uyum atmosferindeki bir sonbahar günbatımında
> hazzın güneş ışıklarıyla yıkanan bir anında,
> seninle birleşmek istiyorum, ey doğa!

Varoluşum için, öz sayılabilecek bir neden bulma peşindeydim. Ailemin ve bir avuç arkadaşımın dışında, insan toplumu diye adlandırdığımız şey benim için bulanık bir nehirdi, vahşi, düşmanca, belli bir çehresi bulunmayan, anlamını yitirmiş, yalnızca tehdit ve korkuyla dolu bir şeydi. Onun için on beş yaşındayken şu dizeleri yazıyordum:

> Adamak istiyorum yanan ruhumu / göklerdeki okyanusun dalgalarına. / İstediğim, dağılıp gitmektir / renklerin uyumu içersinde / tıpkı kibar bir delikanlının düşlerindeki gibi... / Cennetin suskun sesleri geliyor kulağıma / bir sihir, bir sarhoşluk her yanımı kaplayan! / Şehvet duyarak kıvranmak istiyorum / yıldızların ve güneşlerin döktüğü yaprakların arasında!

İç dünyama bir kendi kendini eritme, yıkma duygusu egemendi. Bu duygu beni iki yıl sonra, 25 Mart 1942 günü, İtalyan subayına vurmaya itecekti. Katıldığım ilk gösteri yürüyüşünde – sonuçta ben de bir sürü darbe yiyecektim. Kendimi kitlelerin üzerine yükselterek, bana belli bir davranış biçimini ve düşünceyi zorla benimsetmek isteyen, böylece de duyarlılığıma, hayat görüşüme ve insanlar arasındaki ilişkileri kavrayış biçimime bütünüyle ters düşen

bir dünyadan kendimi etkin biçimde ayırma gereksinimini dile getiriyordum.

> İçimin derinliklerinde hissediyorum / beni parçalayan akbabayı! / Ve hazırım başımı kaldırmaya / kendimi yükseltmeye / Tanrıların katına! / Ve hazırım şunları söylemeye: / *Tanrılar! Tanrılar! / Doğdu artık sizin de Tanrınız! İçimin derinliklerinde hissediyorum / sizi boyunduruğuna alacak, tanrılarüstü soluğu!*

Ancak işgalcilere karşı "kahramanca" başkaldırmak, sözün içerdiği doğruluğu gerçekliğe dönüştürmeye yetmiyordu. Bu nedenle iki kutu aspirinle bir kutu kinini yanıma alıp, yaşamıma son vermeye kararlı olarak, kentin dışındaki küçük bir kiliseye gittim. Ağaçların altına oturduktan sonra, bir şarkı yazdım. "Hayat da geçip gidiyor, mutluluk da," adlı bu şarkıda, ölümle o kaçınılmaz diyalog da vardı. *Sokrates Hapiste* başlıklı bir başka metinde ise şöyle diyordum: "Dalgalara karşı çıkan her tekne, parçalanmak zorundadır. Ama böyle bir yıkım, her zaman aynı zamanda bir zafer kazanmak anlamını taşır. Yüzyılların sonsuzluğunu paylaşabilmek için, dağılıp gitmeyi göze almak zorundasın."

1942 yılında, Marksizme yönelişimin başlamasının temelde yatan nedeni, yeni bir odak noktasına yönelik, yaşamsal bir arayıştı; bu odak noktası aracılığıyla bir iletişim kurabilme olanağı doğacaktı ve yine bu odak noktası, evrenin soyut ve idealist nitelikteki odak noktasından bana daha yakın olmalıydı. Bunun yanısıra da kendi kendimle bir uyuma varabilme, yaşamla ve insanlarla barışabilme gereksinimini yeni bir biçimde karşılayabilmeliydi. Bu yeni yol, uzun soluklu iki eser yaratmama neden oldu: yarım kalan "Orga eşliğinde dörtsesli karışık koro için TANRIYA ÖVGÜ." Metnin temelini oluşturan şiir, Tripolisli bir arkadaşım olan Grigoris Konstandinopulos'a aitti. İkinci eser olan SIMFONİA NO 1'i ise ancak 1945 Ocağının sonlarında tamamlayabildim. Bu senfonide Tanrıyı, yani evrenin odak noktasını arayış, karanlığın ve ışığın ruhundan geçildikten sonra, Tanrının, işçinin kişiliğinde bulunmasıyla sonuçlanır. Toplumsal gerçekçilikle alay edenler, bunu kolay bir çözüm diye nitelendireceklerdir. Ama benim bu bilgiye varabil-

mem, ancak kendi iç dünyamda ve çevremde beş yıl süren, acılarla ve tutkularla dolu bir arayıştan sonra gerçekleşebildi. Sonunda karışık dörtsesli koro ve – o zamana kadar hiç dinlememiş olduğum – yaylı sazlar orkestrası için bir eser bestelemeyi başardım. Senfoni, Atina Devlet Orkestrası ve Atina Korosunca, öğretmenim Filoktitis İkonomidis'in yönetiminde icra edilecekti; ancak öğretmenim – çarpışmalarına katıldığım, ama buna karşın "pişmanlık duymadığım," – Aralık olaylarından sonra bu senfoniyi yönetmeyi reddetti. Böylece SIMFONIA NO 1, sanatsal etkinliklerime bugüne kadar eşlik eden antikomünist isterinin ilk kurbanı oldu.

Bütün bu felsefi, varoluşsal ve müziğe ilişkin sorunlar, tarihsel olaylarla da örtüşmekteydi. 1940 yazında kendi kendimi hapsedişim – ki ikinci yıldır böyle yapıyordum –, annemle babamı tedirgin etmişti. Bu nedenle babam, eylül ayında EON'un Arkadya dağlarındaki çadırlı kampına gitmemi önerdi. Başta karşı koyduysam da, sonunda razı oldum. Çok gereksindiğim doğayla başbaşa kalacağım düşüncesiyle avunuyordum. Beni bu konuda engelleyenler, doğal olarak "ötekiler"di. Kamptakiler, gençlik örgütündeki daha üst kadrolar için eğitilmeleri öngörülmüş, seçme öğrencilerdi. Bir sabah sırt çantamla birlikte içi yeniyetmelerle dolu, külüstür bir kamyona bindim. Yolculuk bizi birbirimize çabuk bağladı; kısa süre sonra tartışmaya ya da şarkılar söylemeye başlamıştık bile. Geceyi bir dağ köyünün ilkokulunda geçirdik; ertesi sabah 1600 metre yükseklikte, Menalos sıradağlarının ortasında bulunan Kuş Kaynağına hareket ettik. Birbirine çok yakın yükselen çam ağaçlarından oluşma ormanda bulduğumuz bir açıklıkta hemen çadırlarımızı kurmaya başladık. Liderimiz, Aris Papanikolau adında genç bir avukattı; bizler ise yaşları 15-17 arasında değişen yaklaşık yirmi gençtik. Kısa süre sonra bir ahçıyla birlikte bir sahra mutfağı geldi. Grup lideri programı açıkladı ve kampın çevresindeki nöbetçileri saptadı. Benim nöbetim saat 22-24 arasında, ormanın iyice derinliklerinde bir yerdeydi; görevim ise korkup tabanları yağlamamaktı. Her gürültüde hayaletler görüyordum ve sırtımdan soğuk terler akıyordu. Günümüz bedensel ve askeri talimlerle doluydu. Silah olarak büyük gürültü çıkaran Flobert tüfeklerini kullanıyorduk. Talim üç, dört saat kadar sürüyordu; ondan sonra

sıra yıkanmaya, temizlik yapmaya ve yemeğe geliyordu. Sonra da nöbet tutmaya ve yatıp uyumaya. Üçüncü günü çıkan bir fırtına sonucu kampı su bastı. Eşyalarımızla çadırları elimizden geldiğince toplayıp kamyona bindik ve akşam dağların öte yanındaki Chrisowitsi'ye vardık. Orada da aynı şeyler yinelendi. Okulda geceleyip, sabahın erken saatlerinde köyün dışında, bir dağın yamacında, büyük ve güzel bir kaynağın yakınında kamp kurduk. Bu kaynak özellikle köylü kızların buluşma yeriydi. Biz de kızları görmek ve kendimizi göstermek için düzenli olarak o kaynakta yıkanıp saçlarımızı tarıyorduk. 16 Ağustos günü babam köye geldi ve bizi kahvede buldu. ELLI[50] gemisinin Tinos yakınlarında, büyük bir olasılıkla İtalyanlar tarafından torpillenerek batırıldığını ve durumun kritikleştiğini haber verdi. 28 Ekimde savaş patladığında[51], derslere başlamıştık. Ben Tripolis'te, mezarlığın yakınındaki bir bina da bulunan birinci lisesinin dördüncü sınıfına gitmekteydim. Kısa süre sonra İtalyanların binaya el koymaları üzerine Adalet Alanının yakınlarına taşındık; ama 1943'de o bina da elimizden alınınca, okul sıralarını çeşitli bahçelere yerleştirdik. Sınıfımız elli kişilikti, bunların içinden iki, üçünü Chrisowitsi'den tanıyordum. Sınıflar küçük ve pisti, öğrencilerin çokluğuna karşılık öğretmen sayısı çok düşüktü. Tam bir kargaşa yaşanmaktaydı. Arkadaşlarımızı ve öğretmenlerimizi ancak aylar sonra, fırtına biraz olsun yatıştığında, daha yakından tanıyabildik. Ağır ağır Tripolis'i tanımaya başlamıştım; kenti gittikçe daha çok beğeniyordum.

Zamanla her şey unutuluyor. Deniz bile. Tripolis denizden 700 metre yüksekte, etrafı dağlarla çevrili bir vadide kurulmuştur. Bu dağların bazıları, Isparta yönündekiler, biraz uzak kalır; kuzeyde, Vitina yönündekiler ise duvar gibi kentin hemen yanında yükselir. Kentte, Ianena'da olduğu gibi, Türk mahalleleri vardı. Kent merkezi çok güzel inşa edilmişti. Aziz Vasilis Alanındaki dev çınar ağacını iç savaş sırasında bir subay, sırf beğenmediği için, kesivermişti. Theodoros Kolokotronis'in [52] sembolik mezarıyla birlik-

---

50. Tinos adası önünde demirli bulunan ELLI kruvazörü, önemli bir dini bayram günü olan 15 Ağustos 1940 tarihinde kimliği saptanamayan bir denizaltı tarafından torpillenmişti.
51. İtalyan birlikleri 28 Ekim 1940 tarihinde Yunanistan'a saldırmışlar, ama Yunanistan'ın karşı saldırısı üzerine Arnavutluğa geri çekilmek zorunda kalmışlardı.
52. *Theodoros Kolokotronis (1770-1843):* 1821 bağımsızlık savaşında partizan ve general. 1824'te tutuklanmıştır. Bağımsızlık savaşının sembolüdür.

te Adalet Alanı, bahçeler, çam ormanı, adliye binası ve o sıralarda yeni yapılmış olan MENALOS Oteli, kentin süsleriydi. Kentin doğu çıkışında küçük bir park, batı çıkışında ise Aziz Giorgis adını taşıyan, ortasında küçük alanıyla bir kilisenin ve kahvenin yer aldığı bir çam ormanı bulunmaktaydı. Her iki yer, özellikle de sonuncusu, kent sakinlerinin, daha çok da gençlerin sevdikleri piknik yerleriydi. Güneyde çok sayıda köyün bulunduğu Tegea ovası vardı. Batıda, Mandinia'ya uzanan bölgede bağlar ve "kuleler" yer almaktaydı. Oradaki binalar, hatta kulübeler bile böyle adlandırılırdı. Mandinia'dan önce Kambas şarap fabrikası vardı; ondan sonra yol ikiye ayrılır, soldaki yol Levidi, Vlakerna, Vitina, Dimitsana ve Zatuna'ya uzanırdı.

Yavaş yavaş kabuğumdan çıkıyordum. Yeni kent ve yeni durum, ilgimi gittikçe daha çok çekiyordu. İçimde iyice kök salmış olan vatanseverlik, artık yeterince beslenebilir olmuştu. Sanki İtalyanların İpiros'a saldırısıyla birlikte sımsıkı kapalı olan bir kapı açılacak ve halkın ruhu özgürlüğüne kavuşacaktı. Diktatörlük yönetimi dört yıl boyunca faşizmin, mihverin, Hitler ve Mussolini'nin propagandasını yapmıştı. Oysa şimdi bütün bunların bir anda patlayıveren bir sabun köpüğünden başka bir şey olmadığı ortaya çıkmıştı. Diktatörün kendisi, Duce'nin telgrafına HAYIR diye karşılık vermek zorunda kalmıştı. Böylece daha önce hiç görülmemiş bir ulusal birlik oluşmuştu. Halk, ordu, yönetim, gençler, yaşlılar, kadınlar, erkekler, hepsi birlikteydiler, hepsi birleşmişlerdi – insanlar bu ani coşkunluğun sarhoşluğunu yaşıyorlardı. Çanların sesi neşeli geliyordu. Askerler, yakınlarına sarılmış olarak istasyona koşuyorlar, onlara eşlik edenler de şarkı söyleyip dansediyorlardı. Balkonlarda bayraklar dalgalanıyor, kadınlar birbirlerine şöyle sesleniyorlardı: "Onları yeneceğiz, onları yok edeceğiz." Akşamları cephe haberlerini yazan gazeteler geldiğinde, gerçek anlamda gösteriler düzenleniyordu. Okula yalnızca konuşmak, şarkı söylemek, bağırmak ve – coşkumuz doruk noktasına vardığında – dansetmek için gider olmuştuk. Bazen öğretmenlerden biri bizlere bir söylev veriyor, İtalyanların durumu ve güç potansiyeli ile bizim gücümüzü anlatıyordu. Almanların, İngilizlerin ve Yugoslavların tepkilerine ilişkin bilgiler veriyordu. Bir gün, güneşli bir öğlen vakti uçakların gürültüsünü duyduk ve daha ne olduğumuzu anlayama-

dan kent sarsılmaya başladı. Panik çıktı. İnsanlar oradan oraya koşuşup duruyorlardı. Sonra ansızın etrafı sessizlik kapladı. Biraz sonra İtalyan uçaklarının kentimizin üzerinden uçtuklarını ve bir bomba attıklarını öğrendik. Felaket yerine koştuğumda, küçük bir evin çökmüş köşesiyle karşılaştım. Bir kadın ölmüştü. İlk kurban, rastlantı sonucu daha sonra dostum olacak olan Grigoris'in annesiydi. Grigoris'in babası, Bay Konstandinopolis, öğretmendi ve katedralde de ilahi söylerdi. Kadın, ardında beş çocuk bıraktı. Savaşın ne demek olduğunu anlamaya başlıyorduk. Pencereler kâğıtla karartıldı. Geceleri herhangi bir ışık yakmak yasaktı. Bombardımanlara karşı geçici bir önlem olmak üzere, sığınaklar kazıldı. Uygun bodrumlar da sığınaklara dönüştürüldü. İlk hava koruma birlikleri oluşturuldu. Bu yeni dinamizm, taşradaki günlük tempoyu da değiştirmişti. Ansızın canlı yürümeye başlayan ve güzel gözüken insanların ruhlarını sarmış olan sis bulutlarını taze bir sabah rüzgârı gibi dağıtıvermişti. Herkesin gözleri parlıyor, yüzü gülüyordu.

Fazla düşünmeksizin, cepheye gitmeye karar verdim. Babamın *Savaştan Notlar* başlığıyla kaleme almış olduklarını okumuştum; bu notlarda babam, ailesinden gizli Girit'ten kaçıp, o zamanlar rastlantı sonucu Ipiros'tan geçen cepheye nasıl katıldığını büyük bir gururla anlatmıştı. Ben de istasyona giden askerleri izleyip, onlarla birlikte bir vagona bindim. Evde şüphe uyandırmamak için yanıma ne eşya, ne de yiyecek almıştım. Yemek zamanı geldiğinde ötekiler mendillerini serdiler ve hep birlikte yedik. Peloponisos istasyonunda indikten sonra, Larisa istasyonundaki trene son anda yetiştik. Larisa'dan sonra kamyonlarla veya yürüyerek Metsovo sıradağlarını sol yanımızda bırakıp Ianena'ya varacaktık. Ben, yolculuk yorgunluğuyla, trenin tahta sırasının üstüne büzülüp uyudum. Beni uyandıranlar, jandarmalar oldu. Yolculuğumun artık son bulduğunu hemen anladım. Fazla konuşmadan tren değiştirip dönüş yoluna koyulduk. Hem düş kırıklığına uğramış, hem de incinmiştim; birşeyler yemeyi, dahası su içmeyi bile red ediyordum. Babamdan nefret ediyor, ona kendisi hakkındaki düşüncemi söyleyebileceğim anın gelmesini sabırsızlıkla bekliyordum. Babam beni Tripolis garında bekliyordu. Başkalarının önünde tek kelime konuşmadık. Öyle sessiz, eve vardığımızda, annem-

le kardeşim ağlayarak bana sarıldılar. İlk fırtına yatıştıktan sonra, son derece sakin bir ifadeyle babama şöyle dedim: "Sen bir sahtekârsın, çünkü vatanseverlikten söz ederken, senin yerine getirmiş olduğun bir görevi benim de yerine getirmemi engelliyorsun." Babam, kendisinin o zamanlar 16, benim ise şimdi ancak 15 yaşında olduğumu söylemekten başkaca bir gerekçe bulamadı. Bunu gülünç buldum. Aileme artık o evde yerim olmadığını söyleyip dışarı koştum.

EON'un genel karargâhına gittim; karargâhta bir radyo aygıtı vardı ve bir sürü insan, bütün gün haberleri ve müzik dinlemekteydi. Bazıları bütün gece uyanık kalıyorlardı. Onlara katılıp sıcak kahve içtim. Sonra yandaki büroya geçip, bir masanın üstünde uyudum. Bana gizli birtakım belgeleri çevredeki köylere götürme görevi verildi. Bir bisiklet, bir sırt çantası, matara, ekmek ve peynir aldım. İlk görevim, beni Levidi'ye götürüyordu. Tozdan ve terden arınmak için kaynakların yanında mola veriyor, yabani kestane ağaçlarının altına uzanıyor, karlı dağ doruklarından gelen, kristal gibi berrak suyu olan derelerin kıyısında yemeğimi yiyordum. Düzlüklerin, dağların, ormanın ezgilerini duymaya başladım. Çok ender olarak yakınlardan bir otomobil, bir kağnı veya bir bisiklet geçiyordu. Sessizlik, yalnızca katırlı kervanlar tarafından bozuluyordu. Katırlar kimi zaman yüklü, kimi zaman da sırtlarında herhangi bir yük olmaksızın, koşaradım geçiyorlardı. Arada sırada ortaya çıkan bir çoban ya da bir yolcuyla: "İyi günler!" ya da: "İyi akşamlar!" diye selamlaşıyorduk. Yol dağdan aşağı kıvrıldığında, bisikletten inip yürüyordum. Sırtlardan aşağı ise son hız pedal çeviriyordum; çoğu kez beni ölüm tehlikesiyle karşı karşıya getiren düşüşlere karşın, bu yükselme duygusunu çok seviyordum. Belgeleri yerine teslim edip, karşılığında imza aldım. İmgelemimde önemli bir askeri görev yerine getirmekteydim. Taşımış olduğum kâğıtlarda savaşın akışını belirleyecek sırlar bulunduğundan emindim. Ben bir askeri kuryeydim ve uzakta bir yerlerde, ormanın içinde saklanmış olan düşman – yani casuslar ve benzerleri – beni dürbünle izliyor ve nasıl safdışı edebileceğini düşünüyordu.

Daha sonra grup liderimiz bana yeni görevler verdi. Mahallelerde cepheye giden askerlerin aileleri için örgütlediğimiz halk yardımına nezaret etmekle yükümlüydüm. Kısa süre sonra ilk yaralı-

lar da gelmeye başladılar. Oteller birbiri ardına sahra hastanelerine dönüştürüldü. Kış gelmek üzereydi. O sıralarda rastlantı sonucu, yaralıların yeni gelen bir trenden peronlara taşındıklarını haber aldım. Soğuk betonun üstünde yatıyorlar ve yerlerinden kıpırdanamıyorlardı. İstasyona gidip, bekleme odasına geçmeleri için onlara yardımcı oldum. Sonra yürüyemeyen birine destek verip, yürüyebilenlere beni izlemelerini söyledim. Hava karanlıktı, dışarda bir kar fırtınası vardı, yerler su birikintileri ve çamur içersindeydi. Yalnızca tek bacağı kalmış olan adamı sürüklerken, bir yandan da bir el feneriyle yolu aydınlatıyordum. En yakındaki otel olan SEMİRAMİS Oteline kadar olan bu yolu sık sık gidip geldik ve her defasında ancak bir saatte alabildik. Otelin iyice aydınlatılmış lobisinde ve salonlarda yeni tıraş olmuş subaylar, politikacılar ve başkaca memurlar, ellerinde içki bardaklarıyla sohbet etmekteydiler. Pislik ve çamur içindeki yaralılar duvarlara yapışıyorlar, buldukları yere çöküyorlardı, güçleri tümüyle tükenmişti, yarı baygın gibiydiler. Otel sahibi ilk yüklerimle içeri girdiğimde kötü kötü yüzüme baktıktan sonra, beni ürkütmek için yüksek sesle konuştu: "Boş odamız yok." Orada bulunanlarda da herhangi bir acıma duygusu belirmedi. Ama ben, EON'un yüksek rütbeli bir üyesiydim, özel emirlerle donatılmış ve hakkın benden yana olduğunu hissediyordum. "Bize kendiliğinden oda verecek misin, yoksa seni zorlamamızı mı istersin?" Ondan sonra her akşam, tren yaralıları getirdiğinde, otel sahibinin korkulu rüyası haline geldim. Onu bize otelin en iyi odalarını, temiz çarşaf, battaniye, sabun, havlu vermeye zorladım. Yaralılar yüzünden kazançlarından olduklarından ve odaları kirlendiğinden, çokları düşmanca duygularla doluydular. Pislik, bitler, kan... Ama bu gençlerin vatanları için bir bacaklarını, bir gözlerini ya da bir ellerini feda ettiklerini düşünen yoktu.

İlk heyecan yatıştıktan sonra ağır ağır herkes kendi çıkarını düşünmeye koyuldu. Bu durum, kısa sürede karaborsanın canlanmasına yol açtı. O sıralarda kurye, örgütleyici ya da geceleri yaralı taşıyan görevli olarak, yalnız başıma yaşamaktaydım. Dostlarım ve tanıdıklarım yoktu; evden kaçtığımdan bu yana, yaralıların ve otel sahiplerinin dışında konuşabileceğim bir insan bile yoktu. Hemen bütün yaralıların köylerden gelen delikanlılar olmalarına karşılık, geri hizmetteki bütün subayların ve özellikle EON görevlile-

rinin zengin ailelerden gelmeleri, beni etkiliyordu. Ulusal Örgütün hemen bütün yüksek dereceli üyeleri, büro işleriyle görevlendirilmiş olarak Tripolis'te kalmışlardı. Günün birinde EON'un görevlilerinden ve dolayısıyla "yoldaş"lardan birini, bir masanın üstünde kadın yoldaşlardan birini hallederken yakaladım. Adamın başında kasket vardı, ama kıçında pantolon yoktu. Onu usulünce, faşist selamıyla selamladım; o da otomatik olarak elini kaldırdı, ama böyle yapınca kadın yoldaşın sol memesi masaya sarktı.

Noel yaklaşmıştı; örgütün üyeleriyle bir koro oluşturmamızı önerdim; böyle yaptığımız takdirde Noel şarkıları söyleyebilir, para toplayabilir, paketler hazırlayabilir, bu paketleri – bir sahra hastanesi kentine dönüşmüş olan – Lutraki'ye götürüp yaralılara dağıtabilir ve onlara Noel şarkıları söyleyebilirdik. Böylece benim yönetimimde provalar başladı. Koroyla tanınmış ezgilerin yanısıra, bana ait bir şarkıyı çalışıyordum. Tripolis için bu koro, başlıbaşına bir olaydı. Koroda elliden fazla şarkıcı vardı. Konserlerimizi dinlemek ve bizi alkışlamak için yüzlerce insan geliyordu. Hayatımda ilk kez koro yönetiyordum. Konserler sırasında birkaç genç battaniyelerle dolaşıyorlar, dinleyiciler de bu battaniyelerin içine para, yiyecek maddeleri ve çeşitli armağanlar atıyorlardı. Konserlerden sonra gece gündüz çalışıp yüzlerce paket hazırladık. Noel akşamı kiralanan iki otobüsle Lutraki'ye gittik. Orada otel salonlarında şarkılar söyledik, sonra yatakların arasında dolaşarak armağanları yaralılara dağıttık. Sokakta da bir konser verdikten sonra, yine otobüslere binip gece Tripolis'e vardık. Ertesi günü eve döndüm. Ordumuz, Arnavutluk dağlarında zafer kazanmıştı. Babamın yaptığı büyük bir haritada düşman cephelerinin eylemlerini bütün ayrıntılarıyla izliyorduk. Birliklerimiz Koritsa'ya girdikleri gün, Girit'ten büyükbabamın ölüm haberini aldık. Babaannem öldüğünde Argostoli'deydik. O zaman babam üç gün üç gece salona kapanmış ve ağlamıştı. Bu defa evden dışarı fırladı ve ancak akşamın geç saatlerinde döndü, bütün gece ağladıktan sonra ertesi sabah bürosuna gitti. Ordumuzun zaferleri, babamın yaralarını çabuk iyileştirdi. Genel psişik barometrenin ibresi, o sırada COŞKU'yu göstermekteydi ve bu coşku, her şeyi ve herkesi beraberinde sürükleyip götürüyordu.

Çöküş âni geldi. Yabancı askeri konvoylar, İngilizler ve Yugoslavlar, hepsi kamyonlar veya otomobillerle – aynı zamanda da toplar ve başkaca ağır silahlarla birlikte –, kentten geçip Kalamata yönüne gidiyorlardı. Kimse bir şey söylemiyordu. Alkış ya da başkaca bir jest yoktu. Gidenler üzgün, belki de utanmış görünüyorlardı; bizler ise içimizde sıkıntılı bir duyguyla, ne yapacağımızı şaşırmış gibi bakmaktaydık. Bir an biz de, yani bir avuç genç, kalkıp gidelim istedik. Birkaç İngiliz bizi arabalarına aldılar. Ama kent sınırına vardığımızda onların polisleri bütün Yunanlıları konvoydan ayıkladılar. Kısa bir süre sonra ilk düşman uçakları da gözüktü. Askeri konvoyları avlama peşindeydiler. Ateş açtıkları gibi, kimi zaman bir bomba attıkları da oluyordu. İnsanlar saklanmak için deliler gibi ağaçların altına veya tarlalara koşuyorlardı. Daha sonra uçaklar kente de bomba yağdırdılar. Annemle Yannis korkudan çığlık çığlığaydılar, kendilerinden geçmişlerdi. Onları karşı tarafta bulunan, içi insanlarla dolu sığınağa götürdük. Ben dışarı çıktım ve terkedilmiş kentte koşup durdum. Onca yıkıntının, ölü ve yaralının arasında bir sınıf arkadaşım da vardı; bir şarapnel, gayet temiz bir biçimde kafatasının yüzeyini biçip geçmişti, bu yüzden tepesi cam gibiydi. Sırtını bir duvara dayamıştı ve gözleri açıktı, sanki bana: "Merhaba, ne arıyorsun burada?" der gibiydi. Bütün hava ekibinden geriye, dumanı tüten yıkıntılar arasında sağ kalan olup olmadığına bakan bir ben, bir de Nikos Delivorias kalmıştık. Zaten verilen genel emir, şöyleydi: "Kenti terkedin! Herkes dağlara çekilsin!"

Son bombaların da sesi kesildikten ve son İngiliz de Kalamata'da gemilere bindikten sonra, ülkeyi tuhaf bir sessizlik sardı. Biz Apano Chrepa Manastırına sığınmıştık ve her yere beraberimizde götürdüğümüz battaniyelerimize sarınmıştık. Altımızda ölü kent uzanmaktaydı. Uzaklarda ise sessiz düzlük görünüyordu. Etrafta hareket eden hiçbir şey yoktu. Bir süre sonra Achladokambos yönünden bir taşıt belirdi, dar geçitten geçip dümdüz uzanan, beyaz anayola vardı. Bu, gördüğümüz ilk Almandı, motosikletliydi. Valiyle belediye başkanı: "Herkes penceresine beyaz bir çarşaf assın," demişlerdi. Bir vitrinde HEIL HITLER yazısı okunuyordu. Sepetli motosiklet, büyük, beyaz bir toz bulutu havalandırmıştı. Onun yarım kilometre gerisinden askeri konvoy geliyordu. İnsanla-

rın rahatlamış oldukları hissedilebiliyordu: Barbarlar nihayet gelmişlerdi.[53] Bu da bir kurtuluş demekti. Yabancıları yakından görebilmek için hepimiz kente koştuk. Biz kente vardığımızda, kentin merkezinden geçmiş, dağın eteklerindeki mahallelerde durmuşlardı. Bir tankın üstünde bizim yaşımızda çocuklar oturmuş, sigara içip gülüyorlardı. Daha büyük yaştaki gençler onlarla sigara değiş tokuşuna ve sohbete başlamışlardı bile. Nix, nix ve kawputt, bunlar, duyduğum ilk Almanca sözcükler oldu. Yolun yanına düşmüş ve pilotu ölmüş olan bir İngiliz uçağı hakkında konuşuyorlardı. Adalet Alanında küçük çadırlar kurdular ve su oyunları için kullanılan havuzu temiz suyla doldurdular. İlk günleri sabunla yıkanarak, dişlerini fırçalayarak, çıplak vücutlarına yağ sürüp güneşlenerek geçirdiler. Yemeklerini motosikletlerin üstünde yiyorlar, akşamları ise kamp ateşi yakıp, bir akordeon eşliğinde vatanlarından nostaljik şarkılar söylüyorlardı. Üçüncü günü kesik kesik söylenen marşlarla ve kötücül bir tempoyla yere vurulan çizme topuklarının sesiyle uyandık. Talim yapmak üzere kent dışına, Aziz Giorgis Kilisesinin bulunduğu yöne yürüyorlardı. Bir gün bizim kapımızı çaldılar. Gelenler, bir tercümanla birlikte birkaç askeri polisti. Evin içini gözden geçirdiler. Sonra salonu gösterip oraya el konduğunu, iki albayın orada kalacaklarını bildirdiler. Ancak Almanlar kısa süre sonra kentten ayrıldılar ve onların yerine İtalyanlar geldiler. Onlarla birlikte bizim için de asıl işgal dönemi başlamış oldu. Sokağa çıkma yasağı. Geceleri cereyan kesilmesi. Kentten ayrılabilmek için özel izin. Askeri devriyeler. Sivil gezen İtalyan gizli polisi. Karabineraia'dan alınan kimlik kartları. Yiyecek sıkıntısı. Açlık. Yırtık pırtık giysiler. Çabuk eskimesinler diye topuklarına demir takılmış, yamalı pabuçlar. Benim sınıfımda öğrenciler üç kategoriye ayrılıyordu. Birinci kategoriye açlık çekenler ve okulda bayılanlar giriyordu. İkinci kategoriden olanlar, bayılmadan açlık çekenlerdi. Üçüncü kategoriye girenler ise babaları çiftçi, karaborsacı ya da her ikisi birden olduğundan, hayatlarında hiç yemedikleri kadar yiyenlerdi. Birinci ve ikinci kategoriden olan biz açlar, bu duruma daha fazla boyun eğmemeye karar verdik. Birleşip, bazıları gittikçe yağlanırken, bazılarının açlıktan ölmek üzere olmasının

53. Konstantinos Kavafis'in *Barbarları Beklerken* adlı ünlü şiirinden.

kabul edilebilir bir şey olmadığını açıkladık. Yüzlerinden kan damlayan köy çocukları, bu açıklamamızı yüksek sesle protesto ettiler. Ama bizler sayıca daha çoktuk ve her şeyi yapmaya hazırdık. Beraberinde örneğin patates, yumurta, un, kestane gibi gıda maddeleri getirmeyen hiçbir varlıklıyı sınıfa sokmayacağımızı bildirdik. ertesi günü birkaç çocuk yiyecek getirdi. Ötekiler zorla sınıfa girmeyi denediler. Öğretmenler bunu haber aldıklarında, İtalyanlardan korkuları yüzünden tarafsız davrandılar. Sonunda herkes "gümrük resmini ödedi." Yiyecekleri bir deri, bir kemik kalmış öğrenciler arasında paylaştırdık. Kısa sürede okulun bütün sınıflarında bu sistem yerleşti. O nedenle o yıl kurban verilmedi. Bundan anlaşılan yalnızca kimsenin ölmediği değil, ama gıda yetersizliği nedeniyle ortaya çıkan hastalıklara yakalanmamasıydı. Bu arada karaborsa gittikçe canlanıyordu. Dükkânlarda ve pazarda hiçbir şey kalmamıştı. Ailemiz gümüşleri, takıları, mobilyaları, giysileri, kısacası ne satılabilirse satmaya başladı. Babamın frakı bile Kerasitsalı bir çiftçiye yarım çuval patates karşılığında gitti. Arkadaşlarım Grigoris, Giorgos, Takis ve Makis'le birlikte sık sık Tegea'ya gidiyorduk. Grigoris'in kardeşi, mürekkep yapıyordu. Okulların önünde bekleyip bağırıyorduk: "Bir patatese karşılık bir dolumluk mürekkep." Bunu duyan çocuklar koşuşup çuvallarımızı dolduruyorlardı. Başka şeyler de satıyorduk. Kısacası, ne bulursak. Akşamları otuz ya da kırk kilo ağırlığındaki çuvalımızı sırtımıza vuruyorduk. Zaten tamamen hırpalanmış olan ayakkabılarımız daha da parçalanıyor, çiviler ayakkabının tabanını delip ayaklarımızı yaralıyordu. Artık hepimiz patatesçi olmuştuk ve bu, bizleri açlıktan ölmekten kurtarıyordu. İstasyonda düzeltilmesi olanaksız bir kargaşa egemendi. Kalamata, Tegea, Megapolis ve Tripolis'ten gelen karaborsacılar, yanlarındaki tıklım tıklım yiyeceklerle trenlerin içini ve vagonların damlarını dolduruyorlardı. Oturacak bir yer bulmak için ölesiye vuruşulduğu da oluyordu. İnsanlar, kendilerini açlığın kol gezdiği Atina'ya ulaştıracak trende "güneşte bir yer" bulabilmek için sövüp saymaktan, boğuşmaktan, bıçak çekmekten, avaz avaz haykırmaktan çekinmiyorlardı. Atina'da bir bavul dolusu patates karşılığında bir ev alınabiliyordu; kayınpederim, evini bir bidon zeytinyağı karşılığında vermişti. İnsan cesetlerin üstünde yürümeye hazır olduğu takdirde, Atina'ya beş, altı kez gitmek, bü-

tün bir apartmanın sahibi olmak için yeterliydi. Durum, sözcüğün tam anlamıyla böyleydi, çünkü 1941 sonbaharında Atina sokakları açlıktan ölenlerin cesetleriyle dolmaya başladı. Arnavutluk savaşının coşkusunu artık neredeyse unutmuştuk bile. Neredeydi o kahramanlar? Bütün 1941 yazı boyunca evimizin önünden paçavralara sarılmış askerler geçti. Aralarında pek azı, gideceği yeri biliyordu; büyük çoğunluğu öyle belli bir hedefi olmaksızın dolanıp durmaktaydı. Evimizin önünden ne zaman böyle bir grup asker geçse, babam balkona çıkıp: "Aranızda Giritli olan var mı?" diye seslenirdi. Bunu, onlara çoğunun bilmediği bir şeyi, yani artık adaya dönme umudunun kalmadığını söylemek için yapardı. Bir gün bu askerlerden biri babama karşılık verdi: "Giorgios, tanıdın mı beni? Ben senin okul arkadaşın Vasilis Tsekuras'ım." Adam yukarı çıkıp evimize geldi, su içti ve biraz dinlendi. "Ben binbaşıyım, daha doğrusu binbaşıydım. Şimdi Girit'e gidiyorum." Vasilis'i yanımıza aldık. Sonradan karısını ve köpeği Alba'yı getirdi. Dişi bir çoban köpeği olan Alba, en iyi dostum oldu. Kendisine söylenen her şeyi anlıyor, hatta ayakkabıları tamire bile götürebiliyordu. Günün birinde Alman askerleri Alba'yı yanlarına aldılar ve kendilerine alışsın diye bol bol yiyecek verdiler. Alba, karnını iyice doyuruncaya kadar yedikten sonra kaçıp yanımıza döndü. Ona saklanmasını söyleyip, Aziz Giorgis ormanını gösterdik. Ne dediğimizi anlayıp ormana koştu. Almanlar evimize geldiler; birşeyler sezmişlerdi. Alba'ya yiyecek versinler diye arkadaşlarımızı ormana yolladık. Sonraları dönen askerler arasından babamın köyünden, Galata'dan olanlar da çıktı. Babam bunlarla ilgilenip iş verdi; adamlar eski binbaşının yönetiminde halka yiyecek dağıtımının örgütlendirilmesinde çalışıyorlardı; bu çalışma çok sayıda insanın hayatını kurtardı.

Bir akşam tıkabasa doldurduğumuz çuvallarımızla Tegea'daki bir köyden Tripolis'e döneceğimiz sırada bir fırtınaya yakalandık. Köy meydanının ortasındaki çınar ağacının altına koşup, buz gibi kasım soğuğu nedeniyle olduğumuz yerde zıplamaya başladık. Bu sırada içi Atina'dan gelen çocuklarla dolu bir kamyon alana girdi. Çocuklar bir deri bir kemik ve yarı çıplak olduklarından, Atina'dan geldiklerini hemen anlamıştık. Çocuklar, ısınabilmek için civcivler gibi birbirlerine sokuluyorlar ve korkulu gözlerle et-

raflarına bakınıyorlardı. Şoför, üstünde bir hanın da bulunduğu kahveye koşup: "Burada patron kim?" diye sordu. Yanıt alamadı. "Buranın amiri kim?" Birisi: "Ne yapacaksın onu?" diye sordu. "İmzasını alacağım. Bu çocuklar ona teslim edilecek." "Peki ne yapalım biz bu çocukları?" "Atina'da kalsalar açlıktan öleceklerdi." "Sanki bizim çok mu yiyeceğimiz var?" "Onu bilemem. Bana verilen talimat böyle." "Onları geri götür ve ne yaparsan yap," dedi biri öfkeyle. Ama şoför inatla: "Onları hiçbir yere yerleştiremem," diye karşılık verdi. Sonra kamyona gitti, arka kapağı indirip bağırdı: "Aşağı. Haydi bakalım, hepiniz aşağı atlayın. Yol paranız ancak buraya kadar yetiyor." Çocuklar, ne yapsınlar, kamyondan atladılar ve bir arı kovanı gibi, tam karşımızdaki bir ağacın altına koştular. Orada, soğuktan kaskatı kesilmiş olarak kaldılar. Kamyon çekip gitti. Muhtarla köyün öteki sakinleri, çocuklara. "Çıkın gidin buradan!" diye bağırdılar. "Haydi bakalım, sallanmayın!" Çocuklar sanki dirençli bir kitleydi. Yağmur bardaklardan boşalırcasına yağmaktaydı. Biz üç kişiydik, köylüler ise bir düzineden fazlaydılar. Ellerine geçirdikleri taşlar ve sopalarla çocukların üstüne saldırıp kovdular. Çocuklar sonunda başlarına geleni anlayarak geniş vadinin o sırada basmakta olan karanlığı içersinde kayboldular. Eve dönerken, olup bitenleri düşünüyorduk. Yanımdaki iki kişi, birinci kategoriye giren öğrencilerdendi; anneleri ve babaları, açlığın acısını çok çekiyorlardı. Daha sonra, 1942 ilkbaharında Yunan Komünist Partisinin okulumuzdaki ilk temel örgütünün yöneticileri arasında üçümüz de yer aldık. "Ulusal Cezalandırma," diye adlandırdığımız eylemi gerçekleştirmeye de o zaman karar verdik. Böylece direniş ateşini içimizde ilk yakanlar, acıma nedir bilmeyen, dönek karaborsacılar oldular; işgalciler bu bakımdan ancak onların arkasından geliyorlardı. İki arkadaşımdan biri bana kırmızı ciltli, kalın ve çok okunduğu belli olan bir kitap vermişti; kitabın kapağında siyah harflerle: LENİN. *Biyografi* yazıyordu. Kitap, bezlere sarılmış olarak bir patates sepetindeydi. Arkadaşım, dostça bir ifadeyle omuzuma vurarak: "Okumadığın takdirde bahçene göm," dedi, sanki: "Talihin açık olsun!" der gibiydi.

Tripolis Pedagoji Akademisinin Müdürü, Evangelos Papanutsos'du. Arkadaşım Grigoris de o sıralarda pedagoji eğitimi gör-

mekteydi. Hocasından, bazı seminerlere bizim de katılabilmemiz için izin aldı. Böylece Papanutsos'u tanımış oldum. Bizim arkadaş çevremiz, sanatın sorunlarıyla ilgilenmekteydi; Papanutsos'a bu konuda sorular sorup açıklamasını istiyorduk. Öyle sanıyorum ki, bu kadar önemli bir düşünürün[54] yakın çevresinde olmak, bizlere ilham veriyordu. Papanutsos müziğimi de dinledi ve bu yoldaki ilk girişimlerimde beni manevi açıdan destekledi. Arkadaşlarım benim eserlerimden oluşacak ilk konseri düzenlediklerinde, Papanutsos biraz önce dinlenen müzik üzerine kısa bir konuşma yaptı. Yannis Ritsos'un *İlkbahar Senfonisi* adlı şiir kitabını bir gazete deposunda bulduğumuz zaman, bu "senfoni"yi[55] Papanutsos'a götürdük ve görüşünü almak istedik. "Elinizdekiler, altın tanecikleri," diye karşılık verdi bize. Belki tuhaf gelecek ama, o dönemde yeni şiirin temsilcilerinden sayılan Seferis ve Elitis hakkında hiçbir bilgimiz yoktu. Embirikos ile Engonopulos'tan birşeyler duymuştuk; Nikiforos Vrettakos'un *İnsanın Yüz Hareketleri*'ni tutkuyla okumuştuk. Şimdi ise Yannis Ritsos'u keşfediyorduk. Yeni Yunan şiirini, Eptanisia Okulunu[56], Mavilis'i, Malakasis'i, Eftaliotis'i, Polemis'i, Drosinis'i, Palamas'ı, Lambros Porfiras'ı, Varnalis'i, Sikelianos'u, Kazancakis'i, Kavafis'i, Kariotakis'i çok iyi biliyorduk. Örneğin ben, *Çingenenin Dodekalog'u*'nu[57] bütünüyle ezbere biliyordum; *İlkbahar Senfonisi*'ni de o sıralarda okudum. Arkadaş çevremiz gittikçe kültürel bir topluluğa dönüşmekteydi.

Kalanda söylemekte kazandığım başarı, müzik alanında bir otorite olduğum yolundaki ünümü daha da sağlamlaştırmıştı! Bu giysilerimi, saçımın biçimini ve alışkanlıklarımı da etkiledi. Terzi, babamın eskimiş paltosunu kısaltarak benim için paltoyla ceket arası bir şey olan bir patatuka dikti. Buna "müzikal palto," adı takılmıştı. Arnavutluk savaşı henüz sürerken vali bana bir ev tahsis ederek koroyla çalışmalarımı sürdürmemi rica etti. Ayrıca bir ağız

---

54. *Evangelos Papanutsos (1900-1982):* Filozof, pedagog ve kültür kuramcısı. Almanya ve Fransa'da öğrenim gördükten sonra Yunanistan'da, Halk Eğitimi Bakanlığı'nda önemli görevlerde bulundu. Yunan eğitim sisteminde ilerici girişimlerin öncülüğünü yaptı.
55. *İlkbahar Senfonisi:* Yunanlı şair Yannis Ritsos'un şiir kompozisyonu. 1938'de yazıldı. Theodorakis tarafından YEDİNCİ SENFONİ'nin ilk cümlesinin metnine temel alındı.
56. *Eptanisia Okulu:* İyonya Denizindeki "yedi ada," yani Kerkira, Paxi, Andipaxi, Lefkada, İthaki, Kefalonya ve Zakintos'ta bağımsız bir şiir okulu gelişmiştir.
57. Kostis Palamas'ın en önemli şiirlerinden biri. 1907'de yazılmıştır.

armonikası orkestrası da kurdum; İlyas Peygamber Kilisesinde ilahiler okuyan Grigoris, Bizans ilahilerini öğretiyordu; Giorgos ise sanat tarihi dersleri veriyordu. Çalışmalar böylece sürüp gitti. İşgal döneminde bir edebiyat dergisi de çıkarmaya çalıştıksa da, kabul ettiremedik. Yalnızca "Beşler Yayınevi"nde SIAO başlığı altında bir dizi şiirimi yayınladık. İtalyanlar önceden izin alınmadığı takdirde hiçbir basıma izin vermediklerinden, şiirlerim takma adla çıktı, çıktığı yıl olarak da doğru tarih değil, 1939 konuldu.

Daha sık gezi yapabilmek için kendime başka arkadaşlar da aradım: bunlar Argiris Petronitis'le Giorgos Saris'ti. Pazar sabahı erkenden dağın yükseklerinde olabilmek için yola cumartesi akşamından çıkıyorduk. Hedefimiz hep Menalos'un zirvesi olan Aziz Dinis'ti. Yalnız bir kez, zirveye gerçekten çok erken saatlerde varabildik; sabahın sisi ve bulutlar henüz o kadar altımızdaydı ki, Peloponisos'un kıyılarını çepeçevre okşayan bütün denizleri görebiliyorduk. Gezilerimizden birinden dönerken bir dağ köyüne yaklaştığımızda, tüfek salvolarıyla karşılandık. Köylüler bizi Alman sanmışlardı. Büyük güçlüklerle köy meydanına vardığımızda ve okul arkadaşlarımız bizi nihayet tanıdıklarında, kurtuluşumuzu kutladık. "Demek Almanlara silahlarla saldırıyorsunuz, öyle mi?" Bu, bizim için bütünüyle yeni bir şeydi. Bunun üzerine gezilerimiz sırasında sabotaj eylemleri gerçekleştirmeye karar verdik. Alman ve İtalyan birliklerince döşenen hatları kesecektik. Ama asıl önemlisi, tarihe "Direniş," diye geçen hareketin kafamızda şekillenmeye başlamış olmasıydı. Öteki çevre olan edebiyat çevresindeki arkadaşlarımızla, örneğin Kambas Fabrikasına kadar uzanan kısa geziler düzenliyorduk; "Makis Karlis'in Kulesi," diye adlandırılan bina da bu fabrikanın alanı içersindeydi. Yolda şarkılar söyler, kaynaklara vardığımızda mola verip yemek yerdik. Kulukis'le – ben keman, o mandolin olmak üzere – klasik müzik veya benim bestelerimden birini çalardık, en sonunda da resitatiflere başlardık. Makis'in evinin yakınlarındaki bir kayaya "Ritsos Kayası," adını vermiştik; bunun nedeni, *Kızkardeşimin Şarkısı* ve *Okyanusun Marşı* adlı şiirleri ilk kez burada tanımış olmamızdı; bu şiirleri her gün en azından bir kez okurduk. O dönemde arkadaşlarım, kurtuluştan sonra "kızıl belediye başkanı" olan avukat Delivorias'ın önderliğinde benim müziğimle ilk konseri düzenlediler.

Tripolis'te, benim yaşımda olan Dora Apostolatu adlı bir kızı gördüm ve piyanosunu dinledim. Dora, zaman içersinde ün kazanacak olan iyi piyanistlerdendi. Klasik repertuarı onun piyanosundan dinledim: Schumann, Beethoven, Mozart, Chopin, Schubert – bu adları, ilk kez dinleyiş sırama göre not ediyorum. Ondan sonra, keman için yaptığım bestelerin ardından piyano için de beste yapmaya başladım: sonatinler, etüdler, valsler, tek ses için şarkılar ve konsertant piyano için olmak üzere besteledim. Bir armonyum kiralayarak TANRIYA ÖVGÜ'nün ilk bölümlerine eşlik ettim.

Oda ve koro müziği eserlerine ayrılan konser, Meidani ailesinin evinde verildi. Dora Apostolatu'nun yanısıra konsere, Aziz Vasilios Meydanındaki tanınmış kahve dükkânının sahibi Bay Tsandilas'ın yönetiminde Tripolis Müzik Derneği de katıldı. Bay Tsandilas, daha sonra KASSIANI'yi[58] de yönetecekti. Konserden sonra Papanutsos, dinleyicilere biraz önce çalınanlar hakkında bir konuşma yaptı ve hatta geleceğe yönelik bir kehanette de bulundu.

Lisede müzik öğretmeni olan Bay Papastathopulos, piyano ve teori dersleri vermekteydi. Haftada iki gün onun evine gidiyordum. Her ders saatinden önce – ücret karşılığında – onun yanında bir saat boyunca piyano çalışıyordum. İlk kuramsal derslerden sonra armoni derslerine başladık. Meidani ailesinden her pazar, aile kilisedeyken, piyanolarında çalışmak için izin almıştım. Artık neredeyse hiç piyanosuz olamıyordum. Keman yeterli gelmiyordu. Kafamın içi ezgilerle doluydu; ne var ki, bunları o zamanlar, sonradan olduğu gibi, hemen kâğıda dökemiyordum. Buna karşın piyano, sonrası için de değerli bir yardımcı olarak kaldı; çünkü insanın beste yaptığı sırada dikkatinden kaçan, ama sonradan üzerinde durulması gereken çok sayıda – özellikle armoniyi ilgilendiren – ayrıntı vardı. Bir piyanom olmadığı için öfkeyle evden fırlar, soğuk yağmurun altında koşardım. Her gün, çoğunlukla da akşamları, kırağı düştüğünde, Alba'yla birlikte Aziz Giorgis ormanına giderdim; yağmurun yüzüme vuruşunu hissederdim; buz gibi rüzgâ-

58. *Kassiani* (İkesia): Kadın şair. 810 yılında soylu bir ailenin kızı o arak doğdu. Şiirlerini kurmuş olduğu manastırda kaleme aldı. Theodorakis, 1942'de *Kassiani'nin Troparionu*'nu besteledi.

rın paltomdan, giysilerimden, tenimden geçerek iliklerime kadar işlediğini hissederdim. Bu, zenginlerin evinde sıkıntıdan ve yalnızlıktan ağır ağır çürümekte olan dört, beş piyanoya ulaşamadan bu kentte yaşamanın bir cezasıydı. Ruhum, toplumsal adaletsizliğe karşı derin bir nefretle doluydu. Belki gülüyorsunuzdur bu satırları okurken. Ama benim için piyano, belki işçinin günlük ücretine verdiği önemden daha da büyük önem taşıyan bir şeydi. Küçük bir armonium bulup kiraladığımızda, biraz olsun yatıştım. O dönemin en önemli olayı böylece gerçekleşmişti. Artık istediğim her armoniyi dinleyebilir ve üretebilirdim.

Paskalya Salısında bütün Tripolis, "Üç Kassiani'nin Savaşı," diye adlandırılan olay yüzünden karışmıştı. Reklam broşürlerinin basılıp dağıtılmasının işgal güçlerini harekete geçirmesi, Yannis Kuros'un piskopos tarafından afaroz edilmesi ve buna bağlı olarak *Kassiani*'sinin katedralde söylenilmesinin yasaklanması, gergin bir atmosfer yaratmıştı. Kuros'tan başka, öğretmenim Papastathopulos da bir *Kassiani* yazmış, bu eser Tripolis Müzik Derneği tarafından İlyas Peygamber Kilisesinde icra edilmişti. Sonunda Kuros'un bestesini de kabul etmeye hazır bir kilise bulundu. Kuros'un eseri, Arkadya [59] müziğini temel almıştı, dolayısıyla – Kuros'un anlayışına göre – Bizans müzik geleneğinin yalınlaştırılmış bir versiyonuydu. Kuros, lisede resim öğretmeniydi, Aziz Vasilis Kilisesinde ilahiler söylüyordu; ayrıca "Kolokotronis Şarkıları," diye adlandırılan *masabaşı şarkıları*[60] alanında büyük bir ustaydı. Çok uzun boylu, zayıf, ciddi ifadeli ve akıllı, espri yapmasını bilen, çok iyi içebilen bir adamdı; daha yaşarken bir efsane olup çıkmıştı. Kendi *Kassiani*'sinde, "burada, cennette" sözcükleri söylenirken, cennetin kuşlarını aynen taklid edercesine "piip, piip" diye şarkı söyleyecek sesler kullanmıştı ve piskopos tarafından kiliseden çıkarılmasının nedeni, büyük bir olasılıkla buydu. Çünkü Bizans sanatı, dinsizlik saydığı kilisenin kutsal örneklerine ve geleneklerine aykırı kaçan bütün araçları reddederdi; bunlar arasında kuş sesleri ve aykırı kaçan çalgılar da vardı. Ben kendi KASSI-

59. *Arkadya müziği:* Bu müziğin yaratıcısı ve tek savunucusu, Ioanis Panagiotopulos'tu (Kuros). Bizans müziğinin yalınlaştırılmış bir varyasyonu olan bu müziği başka izleyen çıkmamıştır.

60. *Masabaşı şarkıları:* Girit'in demotik müziğinde masada söylenen şarkılar.

ANI'mi 1942 başlarında besteledim. O sıralarda liturya bölümü için, Aziz Varvara Kilisesinde söyleyen kendi dört sesli koromu kullanabiliyordum. CHERUVİKA, SE İMNUMEN'i ve başkaca dini parçaları yazıp, seslere göre ayrı ayrı düzenlediğim provalara hemen başladım. Her gün dört saat ayrı ayrı seslerle çalışıyordum. Günün birinde eski bir çavuş olan harika bir bariton sesini keşfettiğimde, onun için büyük bir solo besteledim. Babam sayesinde Aziz Varvara Kilisesindeki konserimize kentimizin ileri gelen kişileri de katıldılar. Papanutsos, bize aydınlar kesimini getirdi. Kilise ağzına kadar dolmuştu. Kadınlara ayrılmış olan yerde, son derece heyecanlı olarak söylüyorduk. Hep aşırı derinden söyleyen Takis'in yanlış tonunu bugün de anımsıyorum. Boynunu nasıl uzattığına bakıp: şimdi yanlış söyleyecek, diye düşünüyordum, ve o da anında yanlış söylüyordu. Bu durum, o anın sihrini biraz bozmuştu. Konserin sonunda Papanutsos, kilise avlusunun önünde sevinç içersinde yanımıza geldi ve ellerimizi sıktı. Akşam üç koro, bir tavernada toplandı. Yedik, içtik ve birer zındık olarak, üç *Kassianes*'i arka arkaya söyledik.

Kısa süre sonra, Meidani'lerin evinde vermiş olduğumuz konser bu kez bir sinemada yinelendi. Yunanlı dinleyicilerin yanısıra bütün İtalyan subayları da gelmişlerdi; aralarından bir müzisyen ve orkestra şefi olan, kilise korosunun provalarını da dinlemiş biri benimle daha yakından tanışmak istedi. Aynı günlerde aynı sinemada, fon müziği olarak Beethoven'in *Dokuzuncu Senfoni*'sinin kullanıldığı bir Alman filmi de oynamıştı. Dekorları bugün de unutmuş değilim. Çok büyük bir salonda beyaz mermer merdivenleri doldurmuş olan kadınlar ve erkekler, bir koro oluşturmuşlardı. O filmden sonra âdeta değişmiştim. Ertesi günü okulda, derste ayağa kalktım ve o zamana kadar cebir ve trigonometriyle çok ilgilendiğim, kendisiyle çoğu kez olasılık hesapları üzerinde de konuşmuş olduğum için beni çok takdir eden matematik öğretmenim Bay Likakis'e şöyle dedim: "Sizi aldatmak istemediğim için, bundan sonra yalnızca müzikle ilgileneceğimi bildirmek istiyorum. Şu elimde tuttuğum kitap, bir müzik kitabıdır. Artık bütün derslerde yalnızca böyle kitaplar okuyacağım. Okuldaki öteki dersler beni ilgilendirmiyor. Matematik de ilgimi çekmiyor. Derse, gelmek zorunda olduğum için geliyorum. Eğer isterseniz, beni dışarı ata-

bilirsiniz..." Bu yaptığım, budalaca bir şeydi. Bütün sınıf arkadaşlarım da böyle dediler. Öyle olduğunu ben de biliyordum. Peki o halde neden yaptım? Müziğe belli bir "sihir" kazandırmak için mi? Çelişkili olabilir, ama gerçek buydu. Okulda ondan sonraki iki yılım benim için çok zor oldu. Sorulara karşılık vermiyor ve hep kötü notlar alıyordum. Arkadaşlarımın ve babamın baskılarıyla, en azından liseyi bitirebilmek için okulda asgari ölçüde çaba harcamaya razı oldum. Bu arada öğretmenlerim de bana çok yardım ettiler. Aslında davranış biçimim, o dönemin ruhsal konumuna tıpatıp uymaktaydı. Brand'ın, "Ya Hep Ya Hiç"i, Nietzsche'nin *Zerdüşt*'ü, başka deyişle mutlak ve ideal tinsel arılığın simgeleri, o dönemin büyük idealleriydi. Sonra Kavafis'in "Büyük EVET ve Büyük HAYIR"ı, *Kafenion*'u, yani zamanın çok çabuk geçip gittiği ve ne yapmak istiyorsan, şimdi yapman gerektiğinin bilinci. Ve sonra, doğal olarak, Varnalis'in sözü: "Ey gençlik, bana bir başkası olacağımı söylemiş olan gençlik." Ben, bir başkası olmak istemiyorum. Kim isem, o olmak istiyordum. Hem de yaşamın her anında. Bu nedenle, daha on beş yaşımdayken annem ve Elli'nin teyzesiyle bir buluşma istedim; niyetim, Elli ile evlenmekti. "Peki ama nerede oturacaksınız? Ekmek paranızı nasıl çıkaracaksınız?" Tek bir sorunum vardı: gizli kapaklı hiçbir şey yapmış olmayı istemiyordum. Sigara içmek de öyleydi. Bir gün yemekten sonra bir sigara yakıp, annemle babama şöyle dedim: "gizli gizli sigara içecek değilim. Tek bir sigara içeceğim, ama bunu da sizin önünüzde yapacağım." Birşeyler söylemek istedilerse de, onlardan önce davrandım:" Ahlakla bir tutam tütün arasında ilinti kurmak, budalaca bir şey. Evet, sigara içmek sağlığa zararlı, ama ahlaksızlık bunun neresinde?"

On beş yaşımın aşkı olan Elli, beni fantazyalara gönül verdiğim günlere, Argostoli ve Patra'da geçen zamanlarıma geri götürmüştü. Ayrıca içinde bulunduğum ruhsal gerginlik, beni günlük yaşamın gerçekliğinden gittikçe uzaklaştırmaktaydı. Müzik dinliyor, çalıyor ve besteliyordum. Başta şiir kitapları olmak üzere, durmadan kitap okuyordum. Benim için müzikten ve kitaplardan daha önemli bir şey yoktu. Elli ise esinlenmem ve yaratma eylemim bakımından somut bir amaç niteliğindeydi. Onunla ilişkim, bütünüyle platonikti ve bunun farklı olabileceğini düşünmekten utanıyor-

dum bile. Elli bir gün önümüzden hızla geçip giderken, arkadaşım olan ayakkabıcı Aristidis Kunas: "Ne kadın be!" demişti, "hemen yatağa atılabilecek türden.." O günden beri Aristidis'ten nefret ediyordum. Günde beş kez Elli'nin evinin önünden geçiyordum. Başka çocuklarla kantatlar söylediğimizde, yarım saat de onun penceresinin önünde kalıyorduk. Sonunda ondan bir randevu istedim. Bir dört yol ağzında buluştuk. "Pekâlâ, istediğiniz nedir?" diye sordu kendinden emin bir ifadeyle. Ben ise fısıltıyla konuşuyordum: – Sizi görmek istiyorum. – Buyrun! Görüyorsunuz işte. – Yani bir başka gün demek istiyorum. – Neden? – Başka bir yerde. – Nerede? – Burada. Yarın aynı saatte. – Yarın gelemem. Öbürgün. Bu, sık sık yinelendi. Ben: "Size söylemek istediğim bir şey var," diyordum. O da: "Söyleyin öyleyse," diye karşılık veriyordu. Sonunda arkadaşlarım, Athanasopulos'un kitapçı dükkânında bir karşılaşma ayarladılar. Ben, küçük bir büro bölümüne saklandım; Elli dükkâna girdiğinde, "tip" hemen dışarı çıktı, kapıyı da arkasından kapattı. Elli ile konuştum; o da büroya girdi. Beş dakika zamanımız vardı. Onu dudaklarından öptüm; ağzımda hemen tuzlu bir tad yayıldı. Herhalde istemiyordum böyle olmasını. O sıralarda, Elli'nin de başka kadınlar gibi etten ve kemikten yapılmış olduğunu bilmek istemiyordum. Ama çevrem, baskı yaptı. Önce köşebaşında beklemekte olan arkadaşlarım; sonra da Elli; kızın benim yalnızca platonik nitelikteki sevgimi yanlış anlayabileceğinden korkuyordum.

Üzerimizdeki baskı, yalnızca işgalci güçlerden kaynaklanmıyordu. Bütün cephelerde faşist ordular kazanmaktaydılar. Alman orduları bütün Avrupa işgal edildikten sonra Sovyet Rusya'da ilerlemeye başladılar. Babam, küçük bayrakları Rusya haritası üstüne yerleştirmeye yetişemiyordu bile. Rommel, Afrika'da başarıyla ilerlemekteydi. Tobruk düştüğünde hepimiz evlerimize kapandık. Bunu önceden kararlaştırmamıştık, kendiliğinden olmuştu. Çaresizliğimizle yalnız kalmak için kapanmıştık evlerimize. İtalyanlar şarkı söyleyerek ve bağırarak sokaklarda geziniyorlardı. Zaman zaman bize mihver güçlerinin zaferini anımsatmak için havaya ateş ettikleri de oluyordu. Tobruk demek, İskenderiye, Kahire, Yakın Doğu, petrol ve bütün buna bağlı şeyler demekti. Japonlar da Pearl Harbour'a saldırıp önemli ölçüde zarar vererek savaşa girmiş-

lerdi. Bunun ardından bu kez Japonların saldırıları ve zaferleri başladı. Bu karanlık atmosfer içersinde, 1942 başlarında Atina'dan "Gizli Örgüt"ün temsilcileri geldiler. Kentten çeşitli kişiler, çoğunluğu lise mezunları ve üniversite öğrencileri olmak üzere, gittikçe daha ciddi bir ifadeye bürünmekteydiler. Bu, onların da örgüte alındıklarını ve şimdi büyük bir sorumluluk taşımakta olduklarını gösteriyordu. Bazıları kasketliydi. İkişer ikişer Aziz Vasilis Meydanında dolaşıyorlar ve birbirleriyle alçak sesle konuşuyorlardı; meydanda olup da onlara bakanların hepsi, büyük kararlar alınmakta olduğu izlenimini ediniyorlardı. Yunan veya İtalyan gizli polisinin onları ortaya çıkarmamış olmasına hâlâ şaşarım. Zamanla bütün arkadaşlarım hem gizli, hem de belirgin olan yönetimle temas kurdular. Bunların çoğu sonradan muhafazakâr, gerici, dahası "komünist avcısı" kişiler olup çıktıklarından, adlarını vermek istemiyorum. Ama o zamanlar her şey başkaydı ve direnmek gerektiği konusunda bir ortak noktamız vardı. Tarih, 25 Marttan hemen önceydi ve henüz hiçbir şey bilmeyen tek kişi bendim. Bunun tek nedeni, gençler arasındaki rekabet ve çocukça bir kıskançlık duygusuydu. Çünkü etkinliklerim ve arkadaş çevrem üzerindeki etkim nedeniyle, aslında ilk başta benimle temas kurulması gerekirdi. Yoksa özellikle bu konumumdan ötürü mü beni görmezlikten geliyorlardı? *Beni cezalandırmak için mi?* Ne diyorlardı en yakın arkadaşlarım? "Ona hiçbir şey anlatmayın, kuşkulu biridir, çünkü babası valilikte çalışıyor."

Mart ayı başlarında durum dayanılmaz olmuştu. Artık en iyi dostlarım bile benden kaçıyorlardı. Sonunda "Gizli Örgüt"ün halkı, 25 Mart günü öğlenden önce saat tam onda Kolokotronis'in mezarına çağırmış olduğunu öğrendim. O gün babam Atina'ya gitmişti, annem ise hasta yatıyordu. İç dünyamda kendimi, kendilerini vatanları için feda etmezden önce yıkanan ve güzel kokulu yağlar süren destan kahramanlarıyla özdeşleştirmiştim. Böylece ulusal bayram günümüzde çok erken kalktım, yıkandım, temiz giysiler giydim, annemle kardeşimi öpüp sokağa çıktım. Mutlak bir ölüme gittiğime inandığımdan, ağaçlara, evlere, köpeklere, insanlara farklı bir gözle bakıyordum. Aziz Vasilis'in çanları saat onu vurduğunda, ben de Adliye Meydanına gittim. Örgüt yönetiminden iki, üç kişi kuşkuyla bana baktılar. Beni bir casus, bir hain saydıkları belliydi. Mezara doğru yürüdüm. Önce Yunan jandarması,

ondan biraz sonra da İtalyan askerleri süngü takmış olarak adliye binasının arkasından belirdiklerinde, çevremdeki insanların hem vatanseverlik ve direniş duygularıyla, hem de korkuyla dolu olduklarının ayırdına vardım. İçlerinden biri bizim *Ulusal Marşımızı* söylemeye başladı; bir başkası, büyük bir olasılıkla kilisede ilahi söyleyen biri, bir diyapozon çıkarıp a tonunu verdi. Şarkı başladı. Doğal olarak baştan aşağı yanlış söyleniyordu. Bu arada silahlı askerler de yaklaşmışlardı. Bir sürü insan çam ormanına kaçtı. Başkaları arkalara doğru koştular. Ben çok farklı nedenlerin, kişisel, varoluşsal nedenlerin güdüsündeydim. O anda vatanseverlik duyguları denebilecek duygular yoktu içimde. Egemen olan duygu, nefret ve beni cezalandıranları cezalandırma gereksinimiydi. Bu nedenle şapkasında bir tüy, sağ elinde de bir tabanca bulunan İtalyan subayına vurmaya karar vermiştim. Arkadaşlarım: "Hayır! Yapma! Kaç! Sıvış buradan!" diye bağırıyorlardı. Oysa ben, artık kendini beğenmişliği sınır tanımayan insan, Achilleus ve Leonidas'ın gölgeleriyle konuşmaya başlamıştım bile. Korkunç bir dayak yedim. Yine de bir ara fırsatını bulup: "Yaşasın Sovyetler Birliği!" diye bağırdım; bunu hem Lenin biyografisinden, hem de kahramanca savaşlarını bütün ayrıntılarıyla izlediğimiz Kızılordu'dan etkilenmiş olarak, düşünülebilecek en büyük meydan okuma sayarak yapmıştım. Beni bir yazlık sinemaya sürükleyip yeniden dövdüler. İtalyanlar gösterişi sevdiklerinden, insanları kaldırımlara topladılar, beni ve sınıf arkadaşım Botopulos'u zincire vurup Yunan efsanelerindeki kahramanlar gibi sokaklardan geçirdiler; daha sonra karakolda hapsedilecektik. Ben, bu beklenmedik zafer yürüyüşü sırasında kafamı dimdik tuttum ve işgalcilere, beni cennetin yedinci katına yükselten dayaklarından ve zincirlerinden ötürü teşekkür ettim.

İtalyan hapishanesinde yeniden kendime geldim. Orada bana sistemli bir biçimde işkence ettiler, derimi çizip üstüne tuz bastılar. Bay Vuguklakis'in aracılığı üzerine Yunan hapishanesine nakledildim. Orada karşılaştığım EAM ve KKE [61] üyeleri bana savaşlarının hedeflerini anlatıp beni örgüt üyesi yaptılar. Hapishaneden

---

61. *EAM:* Ulusal Kurtuluş Cephesi. 27.9.1941 tarihinde Komünist Parti (KKE); Halk Demokrasisi Birliği (ELD), Sosyalist Parti (SK) ve Köylü Partisi (AK) tarafından kurulan en önemli antifaşist örgüt. Bu örgütün kurtuluş ordusu olan ELAS, 1943 yılına kadar kara Yunanistan'ının üçte birini işgalden kurtardı.

tahliye olduktan sonra, lisemizin temel örgütünün birinci sekreterliğine getirildim. Artık farkına bile varmaksızın, zamanın anaforuna kapılmış sürüklenmekteydim. Çevremde ve iç dünyamda sarsılmaz temeller diye nitelendirmiş olduğum her şey, Tanrı'dan EON'un liderine jandarmalara ve piskoposa varana değin, yıkılmaktaydı. Günlük yaşamın ve olayların rüzgârı ise o zamana kadar gelmiş bütün değerleri, kavramları, idealleri ve dahası inançları silip süpürüyordu. Çünkü bütün bu olaylar, artık yalnızca taşrayla sınırlı kalmıyordu. Bizim küçük ve unutulmuş kentimizde olanların aynı Norveç'in, Polonya'nın, Tuna bölgesinin, Güneydoğu Asya'nın, Kuzey Afrika'nın kentlerinde de olmaktaydı. Dünya daha bir küçülüyordu. Buna karşılık düşüncelerimizin ve ruhlarımızın boyutları genişlemekteydi. Lenin'in düşüncelerini ve yaşamını etkilemiş olan "dünyayı kapsayıcı öğe," gerçeğe dönüşüyordu. Savaş, dünya çapındaydı. Kötülük ruhu dünya çapındaydı. İyilik ruhu; insanoğlunun savaşı dünya çapındaydı. Özgürlük istemi dünya çapındaydı. Ve nihayet, günün birinde kurtuluşa varılacaksa eğer, o da ancak bütün dünyada, aynı zamanda, aynı karakter bağlamında, aynı hedefe yönelik olarak gerçekleşebilecekti. İşte o zamanlar böyle düşünüyorduk ve o zamanın koşulları içersinde bu, umudumuzu yitirmemekle eşanlamlıydı. Kötülüğü kökünden söküp atmak durumundaydık. İtalyanlarla ilk silahlı çatışmalar haydut çetelerince gerçekleştirildi. Bu hay dutlardan bazıları yakalandı, zincire vuruldu ve kentte dolaştırıldı. Daha sonra da pazar yerinin karşısında bulunan İtalyan kışlasının bodrumundan çığlıkları duyuldu. Sanki sığırlar boğazlanıyormuşçasına çıkan seslerdi bunlar. Gördüklerimizden ve duyduklarımızdan ötürü iyice sarsılmıştık. Bir süre sonra bunlardan bazılarının idam edilmiş olduklarını öğrendik. Böylece ilk kanlar akıtılmış oluyordu. Terörün gölgesi kentin üzerine ağır ağır çöktü. Gizliden izlenmeler, tutuklamalar, sorgular, işkenceler, hapse atılmalar peşpeşe geldi. Açlık gittikçe artmaktaydı; ayrıca kışların bile artık daha soğuk geçtiği gibi bir izlenim doğmuştu. Don olayı kasım başında başladı ve nisana kadar sürdü. Yakacak odun bulabilmek hemen hemen olanaksızdı. Sobayı yalnızca buz gibi odada yemek yememek için yakıyor, yemekten sonra hemen yataklarımıza giriyorduk. Cereyan kesintileri bizi mum ve gaz lambası kullanmaya zorluyordu. Yollarda devriyeler,

birinin peşinden koşmuyorlarsa eğer, köpekleri vurarak vakit geçiriyorlardı. İtalyan askerleri arasında iyi insanlar da vardı gerçi, ama onlar da tıpkı bizler gibi, faşistlerden ve faşistlerin gizli polisinden korkmaktaydılar. Bu İtalyanlardan biri olan Mavrakis, her öğlen vakti Fotis'in bugün de yerinde duran ayakkabı atölyesine bizim için kendi kabıyla çorba getirirdi. Ayakkabıcı Makis'le ben, çorbayı aynı kaşıkla kaşıklardık; Mavrakis ise eğilip yüzlerimize bakardı. Karnımız doyduğu için sevinirdi. Acaba neden yardım ederdi bize? Herhalde yalnızca yardım etmek için, çünkü başkaca bir nedeni yoktu. Belki antifaşistti; belki de yalnızca iyi bir insandı. İnsanoğlunun içindekileri kim bilebilir ki! Bize yardım etmekle başını tehlikeye atmış oluyordu. Aslında İtalyanların çoğu da böyle insanlardı. Onun için onları severdik. Özellikle kızlarımız, onları çok severlerdi. Çünkü İtalyanlar yalnızca iyi birer âşık olmakla kalmayıp, sevgilileriyle ilgileniyorlardı da. "Onlar, her şey olup bittikten sonra sizler gibi kalkıp gitmiyorlar. Ondan sonra bizimle ilgilenmeye, bizi okşamaya başlıyorlar." Bu, kızlarımız için erotik bir eğitim demekti; gizli polisimiz ise çok farklı bir eğitimden geçti; önce İtalyan ve Alman, ardından da İngiliz ve Amerikan usulü bir eğitimdi bu. Bundan ötürü bizim, dünyanın en usta işkencecilerine sahip olmamıza şaşırmamak gerekir. Bizim kraliyet jandarma örgütümüz, İtalyan faşistleri ve polisleriyle elbirliği halinde çalışmaktaydılar. İnsanları birlikte gözaltına alıyorlar, tutukluları birlikte dövüyorlardı. 25 Mart gösterileri sırasında Yunan jandarma yüzbaşısı, üzerinde merasim üniforması ve elinde tabancayla askerlere komuta etmişti. Bizimle aynı okula giden oğlu ise babasının bu davranışından utanç duymuştu. Yunanlı iktidar sahipleri, Yunan "aristokrasisi," başka deyişle toplumsal merdivende çabuk yükselen karaborsacılar da işbirlikçiler arasındaydılar. İhbarcılar arasında bazı rahipler bile vardı; sonradan bunlardan biri parkta, bir telin ucunda asılmış olarak bulundu.

Babam, ayda bir Atina'daki akrabalarımıza yiyecek götürüyordu. Annemin erkek kardeşi Andonis Pulakis, karısı, kızı Elma ve büyükannem Stamatia ile birlikte hâlâ Nea Smirni'de oturmaktaydı. Eğer annemin her ay büyük bir direnç göstererek doldurduğu bavul olmasaydı, açlıktan ölürlerdi. Babam, her akşam kayınbiraderiyle birlikte "Üç Kızlar Evi" diye adlandırdığı eve gittiklerini

anlatmıştı. Bu ailenin gizli bir radyosu vardı ve hep birlikte Londra'dan BBC'yi dinliyorlardı. Ancak babamın gittikçe daha sık Atina'ya gitmek istediğine bakılırsa, o evde bayağı güzel vakit geçirilmekteydi. Haberler dinlendikten sonra gramofon kurulup dans ediliyordu. Fizik öğretmeni ve lise müdürü olan aile reisi İlias Altınoğlu, Stasa, Mimosa ve Mirto adındaki üç kızdan başka karısı Margarita ve kaynanası Urania'yaya da bakmaktaydı. Urania, İzmir'den gelmiş zengin bir kadındı, ama aslen Naxos'luydu; ataları ise Venedikli Conti de Varotsi ailesindendiler. Urania, "modern" bir kadındı, yani sigara içer ve radyo için Fransızca radyo oyunları kaleme alırdı. Babamın ise iki büyük tutkusu vardı: dans ve Fransızca. Bu yüzden Bayan Urania'yla hem dansediyorlar, hem de Fransa'daki devrim öncesi soyluları gibi Fransızca konuşuyorlardı. Babam Tripolis'e döndüğünde olağanüstü güzel, olağanüstü nazik olan, en küçüklerinin de neredeyse hep güldüğü üç kızı öve öve bitiremezdi. Beni tek şaşırtan, babamın o bavulla Atina'ya gitmeyi nasıl başardığıydı.

1943 yılında, Atina'da metroyla Omonia Meydanından Kalithea'ya gitmek istediğimde çevrem ansızın on üç kadar erkek çocuğu tarafından kuşatıldı; en büyükleri on iki yaşındaydı. Çevremde öyle durmuş, bakışlarını da korumak için kolumun altına almış olduğum bavula dikmişlerdi. Öteki gelip geçenler ya yürümelerini sürdürüyorlar, ya da manzaraya umursamadan bakıyorlardı. Bunun gibiler, Atina'da büyük bir olasılıkla günlük olaylardandı. Sanki çocuklara saldıracak gibi yaptım ve korkutmak için de bağırdım. Ne var ki karşımdakiler iyi talimliydiler. Ben daha bir hareket yapamadan üstüme saldırdılar ve korkutucu bir ifadeyle ellerinde tuttukları usturalarla bavulu bir dakika içinde parçalayıverdiler. Bavuldan dökülenleri tekmelediler, kendi büyük çantalarına ya da üstlerindeki paçavralara asılı külâhlara doldurdular ve kaçıp gittiler. Yola dökülen bir ekmekle birkaç patatesi topladıktan sonra, metroya bindiğimde: Burada işler çok başkaymış, diye düşündüm...

Tripolis'in komutanı, Albay Festuccio'ydu. Carabineria, yani askeri polis ona bağlıydı, düzenden ve yasalardan da o sorumluydu. Yani güçlülerin yasasından. Aslında onlar vahşi hayvanlardı,

bizler ise onların önünde bitkisel varlıklardan başka bir şey değildik. Albay Festuccio, başlangıçta dağlardaki haydutların, sonradan da partizanların peşine düştü. Tripolis'ten ayrıldığı zamanlar kent rahat bir soluk alırdı. Döndüğünü ise, bir sürü küçük fahişeyi doldurduğu evinde düzenlenen eğlencelerden anlardık. Eğlenceler iki, üç gün sürerdi; işin içinde olanlar, orada kıyamet koptuğunu anlatırlardı. Ama bunu anlamak için zaten fazla zorlanmak da gerekmiyordu. Seslenmeler, şarkılar, kadınların çığlıkları geceleri bizi uyutmazdı. Orjilerden payını yeterince aldıktan sonra ise albay, üniformasını giyip ünlü gezintilerine çıkardı. O sırada önüne çıkanın işi bitik demekti. Albay ona kırbacıyla vurur, diz çökmeye zorlar, burnundan yakalar ve bu durumda zavallıyı kendisiyle birlikte dolaştırırdı. Şerefli avukatlar, doktorlar, eski subaylar bu muameleye katlanmak zorunda kalmışlardı. Bu arada albaya eşlik eden subaylar kahkahalar atarlar ve gelip geçenlerin onaylamayan bakışlarını cezalandırmak için dörtbir yanlarına bakarlardı. Sonraları Festuccio'nun paranoid bir kişilik olduğunu saptama fırsatını buldum. Festuccio'nun çevresinden yüksek rütbeli bir subay kaçtığında – ki bu subay, aslında Intelligence Service'in bir ajanıydı – bilgi kaynakları arasında albayın da bulunduğunu açıkladı. Sinemada verdiğim konsere Karabineria'nın şefi de geldi; görünüşe bakılırsa, bu unutulmuş kentte genç bir bestecinin bulunması onu etkilemiş, ya da daha doğrusu şaşırtmıştı. 1943 ilkbaharında – o sırada liseyi bitirmek üzereydim – örgütümüz, bir baskı makinesi almaya karar verdi. Para gereksindiğimiz için, belli gelirler elde etmek amacıyla, daha çok öğrencilerin eserlerinden oluşan bir resim sergisi düzenledik. Tam o sırada tutuklanmak üzere olduğumuz haberi geldi.

Bu haberi daha doğru dürüst sindiremeden kendimi Adliye Meydanında, Festuccio'nun karşısında buldum. Bana doğru gelip koluma girdi. Bu kez birlikte dolaşmaya koyulduk. Tripolis halkından bizi görenler gözlerine inanamadılar; bu arada Festuccio, alçak sesle bana "La donna e mobile"nin ezgisini söylüyordu. Caddede bir aşağı, bir yukarı iki kez gidip geldikten sonra beni, İtalyanların askeri hastane olarak kullandıkları MENALOS Oteline götürdü. Orada üstümü arattı. Biraz sonra gelen babamla Fransızca konuştu: "Oğlunuzu alın ve yarın büroma gelin." Bu, bir uyarıydı.

Ancak, Tripolis'in Almanlara verileceği yolunda söylentiler de vardı. MENALOS Oteliyle evimizin arası üç yüz metreydi. Yolun ortasında küçük bir park bulunuyordu; parktan sonra Levidi'ye giden yola girilir, sol koldan büyük limonluklu eve kadar yürünürdü. Annem bizi tedirgin bir ifadeyle balkonda beklemekteydi. Ansızın çevremizi saran bir grup sivil polis beni yakaladı. Karşı koymak isteyen babamı iki vuruşta yere serdiler. Annem bir çığlık attı, ancak polislerin aşağıdan silahlarıyla kendisine nişan almaları üzerine eliyle ağzını kapattı. Yannakis uyuyordu. Polisler bileklerime kelepçe taktılar. Arabaya binip Kalamata yönünde ilerledik. Ay ışığı vardı; kentin evlerinin dağların ardında yitip gittiğini gördüm. Durduk. Beni zorla aşağı indirdiler. Önümüzde küçük bir Alman birliği vardı. Sepetli üç motosikletten, Alman malı bir cipten ve içi askerle dolu küçük bir kamyondan oluşmaydı. Aralarında elleri arkalarından bağlanmış üç Yunanlı da vardı. Dayak yemiş oldukları için canları ne görmek, ne de duymak istiyordu. Mezbahaya götürülen hayvanlar gibi başlarını önlerine eğmişler, öylece kaçınılmaz sonlarını beklemekteydiler. İtalyan faşistleri beni Gestapo'nun adamlarına teslim ettiler. Onlar da hemen beni dövmeye başladılar. Büyük acılar içersinde yere yıkıldım. Beni tekmelediler; beni bağlamak için ayağa diktiklerinde de biri saçlarımı çekti, bir başkası da göremeyeyim diye iki parmağını gözlerime soktu. Nihayet hırslarını aldıktan sonra beni de arabanın üstüne, ötekilerin yanına attılar. Almanlar kendi dillerinde bir şaka yapıp memnun memnun güldüler. Ötekilerin gözlerini görebilmek için eğildim. Onlar da gizlice bana bakmaktaydılar. Demek ki henüz umut vardı. Ama neydi bu umut?

Kalamata yönüne hareket ettik. Bir yerde durduk. Askerler aşağı atlayıp bir nöbetçi bıraktılar. Biraz sonra yeniden yola koyulduk. Terkedilmiş bir köye geldik. Yollarda yalnızca köpekler ve tavuklar vardı. Köy meydanında durduk. Askerler kahvelere ve dükkânlara koştular. Yağmaladılar, içki içtiler, bağırıp çağırdılar, tavuklarla köpeklere ateş ettiler. Subay onları çağırıp bir emir verdi. Askerler dört evi ateşe verdikten sonra, Kalamata'ya doğru yola devam ettik. Öğlen vakti, güneşte elli derece sıcaklıkta aşağı indik. Bağlarımızı çözüp her birimize birer kürek verdiler. Ne olaca-

ğını anlamıştık. İçlerinden biri "Kaputt!" diyerek mezarımızı kazacağımız yeri gösterdi.

Henüz yarım metre kadar kazmıştık ki bir bomba, büyük bir olasılıkla bir el bombası cipin tam yanında patladı ve motor kapağının üstüne koyduğu bir aynanın önünde tıraş olan subayı paramparça etti. Gestapo'nun adamları paniğe kapıldılar; paniğin nedeni bombadan çok, subaylarının haliydi. Bağrışmaya başladılar. Birisi dağı, bir başkası bizi, bir üçüncüsü de yolu gösteriyordu. Küçük kamyonun şoförü direksiyona geçti. Tam o sırada iki el bombası aynı anda patladı. Yakınımızda patlayan bomba, üstümüze toprak yağdırdı. Dağdan makineli tüfek sesi geliyordu. Biz daha siper alamadan Alınan askerlerinden biri üstümüze ateş açtı. Birinci Yunanlı hemen öldü, ikincisi yaralandı, üçüncüsüyle ben kendimizi çukurdan çıkarılmış toprağın arkasına atabildik. Bütün bunlar çok çabuk olup bitmişti. Almanların hareket edip gittiklerini duyduk. Sonra çevreyi sessizlik kapladı. Uzaklardan kulağımıza İtalyanca birşeyler çalınır gibi oldu, yaralıyı dağ yönünde, iki yüz metre kadar uzakta bulunan küçük bir ormana taşıdık ve dev bir meşe ağacının altına yatırdık. Öteki çevresine bakındı. Sessizlik sürüyordu. Hava karardı. Yaralı: "Su," diye inledi. Gömleğinin önünü açtık. Soluk alırken kan kaybediyordu. Birkaç yerinden yara almıştı. Kurşunlardan biri karnına, biri de elinin bileğine girmişti; eli aşağı sallanmıştı. "Ben su bulmaya gideceğim," dedi öteki. Ben yaralının yanında kalıp alnını okşamaya başladım.

Ansızın her yandan fırlayan kuduz köpekler, köpürmüş ağızlarıyla bize doğru saldırdılar. Onları kovmak için yerimden fırladım; bir yandan da ne yapabileceğimi düşünüyordum. Yaralıyı sağlam elinden yakalayıp doğrulttum ve bir ağaca dayadım, ağaca tırmanıp onu da iki metre yükseklikten yukarı çektim. İnliyordu. Çok ağırdı. Bütün gücümle çekiyordum. Yerin elli santim kadar üzerinde sallandığı sırada, büyük bir köpek sıçrayıp yaralının ayaklarından birine yapıştı. İkisini, yani yaralıyı ve onunla birlikte köpeği de çektim. Köpek dişlerinin arasında bir parça etle yere düştü. Yaralıyı ağacın gövdesindeki bir girintiye yatırdım. Önceleri korkunç sesler çıkarıyordu. Ama zamanla sesi yavaşladı. Artık inleyecek gücü kalmamıştı. Kan, vücudundan aşağı akıyordu, ayağının görünüşü de korkunçtu. Aşağıda kanları yalayan köpekler, kurtlar gibi

ulumaktaydılar. Ötekine ne olmuştu? Bulmuş olsa bile, suyu nasıl getirecekti?

Sabah oldu. Güneş yükseldi. Ortalık iyice ısındı. Sinekler sürüler halinde adamın yaralarını, ağzını, gözlerini kaplıyorlardı. Adam henüz yaşıyordu. Gözlerini açtı, bana baktı, yüzünde şaşkın bir ifade belirdi ve öldü. Böylesi daha iyi, diye düşündüm, artık acı çekmeyecek in. Susamıştım ve ağrılarım vardı, bulanık görüyor gibiydim. Aşağıda tedirgin gezinen köpeklere baktım. Arada sırada içlerinden biri bize ulaşabilmek için yukarı sıçramaya çalışıyordu. Ölü kollarımda olduğu halde uyuya kaldım. O arada gece oldu. Ertesi sabah su almaya gitmiş olan, suyla birlikte geri döndü. Beraberinde eşya taşımak üzere Tripolis'e gitmekte olan küçük bir katır kervanı da vardı. Sayıları epey kabarık olan adamlar köpekleri kovaladılar ve ölüyü gömdüler. Ben bayılmıştım. Beni bir katırın üstüne bağladılar. Bir süre sonra bir hana vardık. Beni yatırdılar. Kendime geldiğimde nerede bulunduğumu anlamak için çevreme bakındım. Olanları ağır ağır anımsadım. Bu arada bana dikkatle bakmakta olan bir köylüyü gördüm. Bu hoşuma gitmedi. Kaçmak istiyordum ama, bunu yapamayacak kadar zayıf düşmüştüm. Ayrıca nereye gidebilirdim ki? Gece İtalyan polisi gelip beni Carabineria'ya götürdü. Orada dar ve karanlık bir hücreye kapatıldım: Gözlerim karanlığa alışınca, bir köşede neredeyse cansız gibi yatan bir insan gördüm. Yüzüstü yatmaktaydı. Belden yukarısı çıplaktı ve sırtında usturayla açılmış, tuzdan şişmiş olan yaralar gözüküyordu. Belki de tuz değil kaynar yağ dökülmüştü. Kıpırdamıyordu. Artık yaşamıyor olabilirdi. Sağ eli başının altındaydı. Vücudunun yanında duran sol eli, baştan aşağı büyük bir yara gibiydi. Tırnakları sökülmüştü. Pantolonu kalın kumaştandı, bu da onun köylü olduğunu belli ediyordu. Hiç kuşkusuz bir partizandı. Ondan partizan kamplarının yerini ve ilerleme yollarını öğrenmek istemişlerdi. Bu arada kilitte bir anahtar hızla döndü. "Şimdi sıra sana geldi!" diye düşünüp, elimde olmaksızın elimin tırnaklarına baktım. İtalyanlar tırnak sökmek için kendilerine özgü bir yöntem uyguluyorlardı: incecik bir boru parçasını tırnağın altına iyice sokuyorlardı, sonra bir tane, bir tane daha... Henüz çağrılmamış olmama karşın ayağa kalktım. Hücrenin önünde bir subay duruyordu. Onu izledim. Beni boş bir büroya götürüp bir

sandalyeyi gösterdi. Sandalyeye oturduğumda, başım masanın kenarına çarptı. Bedenimi denetleyemiyordum. Kapı yeniden açıldı. Bu defa başında bir kasketle aynı subay ve iki Carabinieri gelip beni dışarı sürüklediler. Yeşil tenteli bir kamyona bindirdiler. Adliye binasının önünde kamyondan indik. Karanlık bir geceydi. Beni merdivenlerden çıkardılar. Giriş salonunda babam beklemekteydi. Bu, babamın benim yüzümden geçirmek zorunda kaldığı ilk büyük sınavdı. Ondan sonra sürekli olarak böyle durumlarla karşılaştı. Üstümdeki kanı görünce sorar gibi yüzüme baktı. "Bu benim kanım değil," dedim. Babam kapıyı açtı; Festuccio'nun bürosuna girdik. Büyük ve gösterişli bir odaydı. Festuccio kalkıp bizi askerce selamladı. Tanık bulunsun istemediği için babamla Fransızca konuşuyordu. İtalyanlara bizim için bir köşeyi boşaltmalarını emretti. Beni Festuccio'nun karşısında duran bir sandalyeye oturtmuşlardı. "Vatanseverlere saygı duyarım, komünistlerden ise nefret ederim. Tıpkı faşistlerden de nefret ettiğim gibi. Ben demokrat bir insanım, yürekli olduğu için oğlunuzu kurtarmak istiyorum. Evet,o bize karşı savaştı. Ama ben yürekli düşmanı takdir ederim. Ayrıca oğlunuz yetenekli bir çocuk. Bu yetenek öldürülmemeli. Ben her şeyi biliyorum. Bu defa ucuz kurtuldu. Gelgelelim yarın artık her şey için çok geç olacak. Kenti Almanlara teslim ediyorum. Ve onlar şaka tanımazlar. Bakın, Bay Theodorakis," dedi sonra üstüne basa basa, "Oğlunuzu yanına birilerini vererek Atina'ya yollayacağım. Onu kurtarmak için tutukluyorum, bana inanabilirsiniz!" Kendine özgü bir kişiliği olan Albay Festuccio'nun söyledikleri, aşağı yukarı bunlardı. Sonra ayağa kalktı ve beni yine biraz melodrama kaçar bir biçimde selamladı; ertesi günü harekat üniformasını giydi, dağlara gitti ve partizanlarla bir çarpışma sırasında öldü. Ondan bir gün sonra yataklarından kalkan Tripolisliler, balkonlarında asılmış insanlar gördüler. Almanlar kentin yönetimini ellerine almışlardı. "Bizi çaresizlik içersinde bırakma, kendine dikkat et. Annen acı çekiyor. Gece gündüz ağlıyor. Ona acı. Bizlere acı," insanı yaralayan sözcüklerdi bunlar. Dayak yemeği bu cümlelere yeğlerdim. Ondan sonra bütün benzer durumların en berbat yanı, annemle babamın yaşamlarını zehir etmem oldu. Asıl acı kaynağı buydu, bunun dışında her şey ikinci

dereceydi. Ancak bunun suçu biraz da *Savaş Üzerine Notlar*'ıyla, Kazancakis'in deyişiyle "yapamayacağımı yapmak," konusunda irademi güçlendirmiş olan babama aitti. Ve gerçekten de konu, aslında yapamayacaklarımdı. Benim temel varoluş sorunumla, yani sanatta, düşüncede, bilinçte, yaşamda armoni arayışımla, salt askeri nitelikteki eylemlerin nasıl bir ilintisi olabilirdi? Tanrıça Tykhe ve Başmelek Mikail kendi kendimi, başka deyişle varoluşumun anlamını bulabilmem için beni çok tuhaf ve tehlikeli yollardan geçiriyorlardı. Ve sonra bir şey daha vardı: Bütün kent için zorbalığın ve dehşetin simgesi olan Festuccio, beni kurtarmıştı. Neden? Konserimi dinlediği ya da ben İtalyan subayına vurduğum için mi? Herhangi bir biçimde onu kışkırtmış olmalıydım ki beni, küçük bir oğlan çocuğunu askerce selamlamıştı; bütün bunların neden ve nasıl olduğunu bilmeyen (hiçbir zaman da öğrenemeyecek) bir çocuğu. Bana, Festuccio'nun yakın adamları olan Paolo ile Ernesto eşlik ediyorlardı. Ellerinde resmi belgeler vardı ve bunlara göre beni Atina'da, İtalyan polis merkezine teslim etmek zorundaydılar. Her an faşistlerin, gizli polisin veya Almanların eline düşme tehlikesiyle karşı karşıya olduğumuzu anlamıştım. Paolo ile Ernesto önce beni tuvalete götürdüler ve Rumca'nın kaşını gözünü yararak birşeyler söylemeye çalıştılar: "Sen yıkamak yüzünü, ellerini akpak. Capito?" Bir kamyona bindik ve kötü sürprizlerle karşılaşmaksızın Atina yoluna çıktık. Ondan sonra durmak zorunda kaldık. Şoförün yanına oturmuş olan Ernesto'nun üstünde bulunan belgelerimiz denetlendi. Tente açıldı, bir asker Paolo'ya el fenerini fırlattı ve bizi: "Ciao!" diyerek selâmladı. Demir merdiveni indirdi; İtalyan askerleri silahları ve fişeklikleriyle bindiler. Donanımları eksiksizdi. Yer açmak için sıkıştık, bir yarım saat daha bekledikten sonra hareket ettik. Festuccio'nun söylediklerini doğrulayan uzun bir konvoydaydık: İtalyanlar Tripolis'ten ayrılıyorlardı. Ben, başımı dizlerime dayamış, uyuyordum; bazen dengemi yitirdiğimde, Paolo'nun elinin bana destek verdiğini ya da yavaşça alnımı okşadığını hissediyordum. Bana sık sık su veriyordu; mola verdiğimiz zaman ise kendi kabıyla bana sıcak çorba getirdi. Yaşamasını bilen insanlar olan İtalyanlar, konvoyda bile yanlarına bir sahra mutfağı almışlardı. Bu durumda Almanlarla nasıl başa çıkılabilirdi? Ertesi günü konvoy, Atina'ya vardığımızda, Dafni'de

durdu. Askerler inince ben Paolo'yla yalnız kaldım. Arabamız yola devam etti. Alman kontrol noktasına varmazdan önce, rayların orada indik. "Evine sen," dedi Ernesto. Monastiraki'de metroya binip Kalithea'da indik. Oradan yolumuza yayan devam ettik, ancak bir başka Alman kontrol noktasının bulunduğu Singru Caddesine varmadan sola, Charokopos yönüne saptık; Singru Caddesinden kliniğin orada geçecektik. İtalyanların el koydukları evin tam arkasında, Smirni Caddesi 39 numarada, dayım Andonis'in evi bulunuyordu. "Sen eve, biz Carabineria... Attenzione tedeski ve Fasisti" (Almanlara ve faşistlere karşı dikkatli ol.)

İtalya'da olaylar hızlanmıştı. Mussolini, Hitler'den himaye istedi. Güneyde Badoglio'nun ayaklanması hazırlanmaktaydı. Ayaklanma çıktığında Panepestimiu Caddesinde koştum ve Alman askerlerinin ansızın İtalyan subaylarını sokak ortasında tutukladıklarını gördüm. Bir İtalyan askeri REX sinemasının merdivenleri altına gizlenip üstündeki asker üniformasını çıkardı. Gelip geçenler onu kurtarmak için bir gömlek ya da bir ceket verdiler. Benaki Caddesinde iki İtalyan bana doğru koşarak "Prego! Prego! Lütfen!" diye bağırdılar. Neyse ki Atina Korosunun prova yaptığı binanın kapısı açıktı. İki İtalyanı kapıdan içeri ittim. Ellerimi öptüler. Ertesi günü binlerce tutuklu koşaradım Singru Caddesinden aşağı götürüldü. Sağlarında ve sollarında emniyetleri açık makineli tabancalarıyla Alman askerleri vardı. İtalyanları sallarla sandallara doldurdular ve bunları Saron Körfezinde batırdılar. Başkalarını yüzlerce kişilik gruplar halinde vagonlara doldurup, kanal kapansın diye Korinth Kanalına yuvarladılar. Aynı akşam Paolo ile Ernesto'yu, evimizin arkasındaki çalılıkta gizlenmiş olarak buldum. Bavullar ve sandıklarla dolu, çok alçak tavanlı bir bodrumumuz vardı. Onları fırtına yatışıncaya kadar orada sakladım. Sonra sivil giysiler buldum. Tripolis'ten tanıdığım bir karaborsacı olan ve zeytinyağı işinden çok para kazanan Psiris'in yanında hamal olarak iş buldular.

Belki tuhaf gelecek ama, o güç dönemde yalnızdım. Bununla, çok ender durumların dışında, başkalarına hiçbir zaman korkmadan yaklaşamadığımı söylemek istiyorum. Beni başkalarına bağlayan birşeyler vardı elbet. Bazılarına şundan, başkalarına bundan ötürü bağlıydım falan. Örneğin kitaplar, yapılan konuşmalar

ya da doğa. Veya geziler, dağlara ve doğaya duyulan sevgi. Ya da işgalcilerle savaş. Bu durumlardan her birinde beynin ya da ruhun belli bir kısmı çalışıyordu. Herkese şu ya da bu ölçüde yaklaşmaktaydım. Ama hiçbir zaman bütünüyle olduğum gibi değildim. Varolan ya da ürkek adımlarla oluşma sürecine giren iç dünyamı hiçbir zaman açığa vurmuyordum. Ancak tamamen yalnız olduğumda, ne isem, bütünüyle o olabiliyordum. Alba ile yaptığım uzun gezintilerde ya da kapandığım odamda, kâğıtların, notaların, kitaplarımın başında oturduğumda, durum böyleydi. Orada kendimi düşlerime adayabiliyor, başka insanlara gülünç gelecek sorular sorup, yanıtlarını da utanma tehlikesiyle karşılaşmaksızın verebiliyordum.

TRİPOLİS'DE MÜZİK, FELSEFE VE POLİTİKA

Benim talihsizliğim, düşünce yapımın müzik yeteneklerime oranla çok daha hızlı gelişmesiydi. Ayrıca hiç kuşkusuz o zamanki müzik malzemesi, benim önemsediğimden çok daha yoksuldu. Daha önce de söylediğim gibi, piyano için çeşitli besteler üzerinde çalışıyordum; bunlar, ilk eserlerin bütün göstergelerini kaçınılmaz olarak taşıyorlardı. Öte yandan yine bu eserler, Matmazel Apostolatu'nun canla başla yorumladığı büyük bestecilerin başyapıtlarının da birer yankısı gibiydiler. Armoni alanındaki ilerlemelerimi öğretmenimin verdiği derslerden çok, eserlerin çözümlemesine ve önce Kalomiris'in, daha sonra da Solonas Michailidis'in[62] kitaplarına borçluyum. O dönemdeki koro eserlerim ise, biraz önce sözünü ettiklerimin aksine, daha talihliydi. Kanımca bunun nedeni, dörtsesli erkekler korosuyla çalışabilmem ve gerek kilise müziği, gerekse koro müziği alanlarında canlı bir yerli geleneğin varlığıydı. *Liturya, Cheruviko, Se imnumen* vb. gibi ilahilerim için Polikratis'i örnek almıştım. Ancak yetersiz teknik yeteneklerimi ve o zamanlar dinlediğim azıcık müziği düşündüğümde, KASSIANI gibi bir eseri nasıl yazmış olduğumu anlayamıyorum. KASSIANI, sonraki eserlerimin yanında, o döneme ait olarak geçerlik tanıyabileceğim tek eserdir. Arşivimde bir ezgiyi ya da müzikal bir cümleyi biçimlemeye yönelik umutsuz çabalarımı belgeleyen taslakların hepsi var. Aynı motifin izini, o motife son biçimini verene kadar belki düzinelerce kez sürmüşüm. Piyano ve keman için bestelen-

---

62. *Manolis Kalomiris (1883-1962):* Piyanist ve besteci. Yunan Ulusal Okulu diye anılan bir akımın kurucusudur.
Solonas Michailidis: Orkestra şefi, besteci ve müzik pedagogu. 1959 yılında Selanik Devlet Orkestrasını kurdu.

miş eserlerle koro eserlerini Lied'ler izliyordu. Şiir bestelenmeli midir, bestelenmemeli midir tartışması, o sıralarda henüz bütün canlılığıyla sürmekteydi. Bu, gerçekten önemli bir konu ve önemli bir sorundu. Ama dilerim beni mazur görsünler! Çünkü bu müzik türüne duyduğum sevgiyi ilk kez EPITAFIOS'la kanıtlamış değildim. Müzikle ilgilenmeye başladığımdan bu yana, kendim için ve başkalarına okumaktan hoşlandığım şiirleri bestelemekten başka bir şey yapmıyorum. Bazılarının görüşümü ciddiye almamalarına karşın, burada bir kez daha yineliyorum: bir şiiri okuduğum zaman, onun müziğini ya duyarım, ya da duymam. Örneğin Kavafis'e çok saygı duyarım, ama şiirlerini okurken duyduğum heyecana karşın, en ufak bir ezgisel tonu bile algılayabilmiş değilimdir. Gerek İkaria'da, gerekse Makronisos'ta, bütün sürgün dönemim boyunca Kavafis'in şiirlerinden oluşan bir kitabı hep yanımda taşıdım. Şiirleriyle doğal olarak bir müzisyen kimliğiyle ilgilendim, ama hiçbirini bestelemedim. Ne yaptığımı daha aşağıda söyleyeceğim. Ayrıca okumuş ve okumakta olduğum şiirlerin de % 99'unu bestelemiş değilim. O sıralarda bestelemiş olduklarımı, yani Drosinis, Valaoritis, Palamas ya da Griparis'in şiirlerini evde ya da arkadaş çevremizde şarkılar biçiminde söylerdik. O zamanki arkadaşlarım bu şarkıları bugün de anımsarlar ve söylerler. Bu şarkılardan ikisini, yeni metinleriyle birlikte GECEYE YOLCULUK ve YOLCU adlı şiir dizilerime aldım. Ama o dönemin eserleri üzerine söz etmezden önce, "manevi" olaylar, başka deyişle öteki "güncel" ve "tarihsel" olaylarla birlikte beni ben yapmış olan olaylara değinmek istiyorum. İnsan, yaşadığıyla ve düşündüğüyle insandır. İnsan, karşılaştığı öteki insanlarla ve okuduğu kitaplarla insandır. Örneğin vatanseverliğimi babamdan ve annemden almıştım. Annem, bana hiçbir zaman tanımayacağım, yitirilmiş bir vatan vermişti; babamdan ise biri efsane ürünü, yani Girit, öteki de gerçek, yani Yunanistan olmak üzere iki anavatan birden almıştım. Okullarda okutulan Yunanistan'ın haline insan ancak ağlayabilirdi; taşra Yunanistan'ı karşısında ancak acıma duygularıyla yaşanabilirdi; iktidarın Yunanistan'ı ise ancak korku aşılayabilirdi. Hangisini seçmeliydim? Komşu çocuklarıyla birlikte, küçük kentimizin oluşturduğu vatanın başlangıçta beni korkutan, düşmanca ve vahşi bir yüzü vardı. Bu yüze daha yeni yeni alışırken bir sonra-

ki kente göçmüştük ve her şey yeniden başlamıştı. Sonunda bu duruma alıştım. Benim vatanım evimizden, ailemden, bizi sevenlerden, bize borç para ya da veresiye verenlerden, yani babamın "bu terzi çok iyi bir insan," "bu bakkalın çok iyi bir kalbi var" dediklerinden oluşmaydı. Ama bunların sayısı çok azdı. Ailemiz hep görünmeyen bir tehlikeyle karşı karşıyaydı. Memur statüsü korku ve güvenceden yoksunluk demekti. Memur hep boyun eğmek zorundadır ve yoksulluğuyla düşüncelerini açığa vurmak hakkına hiçbir zaman sahip değildir; amirlerinin hoşuna gitmek, emrindekilere de korku ve saygı aşılamakla yükümlüdür. Sınıf savaşımı, memurda kişilik parçalanmasına yol açar. İşinin başındayken, iktidar çarkının bir dişlisi olarak işlev gösterir. Evinde ise gizliden ve saygın bir tavırla açlık çeker ve bu dünyadaki adaletsizlikten ötürü acı duyar. Mavi-beyazlı bayrak, ulusal marş, geçitler Atina'da oturan, emirler yağdıran büyüklerin, valileri, generalleri, despotları ve jandarmaları kukla gibi oynatan büyüklerin, en sevdikleri oyunlar arasındaydı.

Annem, Hazreti İsa'nın özüne inandığından, hiçbir zaman kiliseye gitmezdi. Babam ise Marcus Aurelius'un özdeyişleriyle vaaz verenlerin mızmızlıkları arasında bocalardı. Bu nedenle ikisi de benim kadar bağnaz bir biçimde müziğin "keşfi" ve "Apokalipsi"yle özdeşleşmişlerdi. Yapay gerçeklik içersinde katıksız bir gerçeklik keşfetmişlerdi. Vatanlara ve yüksek düşüncelere gelince, babam bütün bunları çoktan aşmıştı, fakat bunu bana itiraf etmeye utanıyordu. Arnavutluk savaşı hepimizi şaşırttı ve kısa bir süre için körleştirdi. Fakat babam, görevi nedeniyle olup bitenleri biliyordu. İhanetin, devletin yüksek "katlarında" gizliden ortaya çıkacağı zamanı beklediğini biliyordu. Eğer davaya inansaydı, kendi babasının ona yaptığı gibi, beni hemen cepheye yollardı. Çünkü anlatmayı unutuğum bir şey var: Babam 1912 yılında, cepheye gitmek üzere Chania Limanında bir mavunaya gizlendiğinde, yaptığı ortaya çıkmıştı. Babası ekmek alıp limana gitmiş ve onu bulmuştu. Ona ekmekle biraz da para vermiş ve şöyle demişti: "Bu işe yalnız başına karar verdiğine göre, yolun açık olsun. Ama dikkat et, cesaretle göğüs ger ve bizleri utandırma." Oysa babam büyük bir olasılıkla bir yanda iktidar sahiplerinin, yabancı elçilerin, generallerin ve başkaca etkili çevrelerin, öte yanda da birer kurban ola-

rak bütün dünya çocuklarının yer aldıkları trajik komedinin mihrabında oğlu kurban olsun istemiyordu.

Direniş hareketini de kuşkuyla karşılıyordu; hoşuna gitmeyen, inanmasını engelleyen, kendisine uygun düşmeyen bir şeyler vardı bu harekette. Ve benim nasıl ve neden (kimin tarafından?) ilk ulusal gösteriden dışlanmaya çalışıldığımı, sonunda o gösteriye nasıl katıldığımı öğrendiğinde, donup kalmıştı. Bisani kahramanından, Yunanistan'ı seven bu insandan, büyüklüğünü atalarının özgürlük uğruna döktükleri kanla ölçen bu Giritli'den ("Bir kova kan vermişti," "Devrim sırasında iki kova kan bağışladık") şüpheleniyorlardı, öyle mi! İşin komik yanı, benim de onun gibi düşünmemdi. Ama bencilliğim, onunla açıkça konuşmamı engelliyordu. Belki de her şeyi içtenlikle yaptığıma inanmak istiyordum. Ama kendi kendimi aldattığım kesindi, çünkü bütün güç anlarda ikimiz, yani ben, kendimle karşı karşıya oturuyor ve olup bitenlere kahkahayla gülüyorduk. İtalyanlar, benim elimdeki tırnaklardan da birini sökmüşlerdi; çektiğim acıya karşın güldüğümü görünce, öfkeleri daha beter artmıştı. O anda "öteki" ben gelip karşıma oturmuş ve şunu sormuştu: "Ne işimiz var burada? Bütün bunlar saçmalıktan başka bir şey değil." Fakat bütün bunların bana yine de bir yararı olmuştu: İnsanları daha iyi tanımıştım. Çevremde bulunan herkese, beni sorgulayan Patralı tercümana, arkamdan beni sımsıkı tutan üç kişiye ve nihayet tırnağımı sökmeye çalışan öteki iki kişiye şüpheyle bakmıştım. Bütün bu olanlar, anlaşılır gibi değildi. Bize, Tanrının kendi sureti olarak yarattığı insan üzerine öğretilmiş olanların hepsine aykırıydı... O günden sonra kendi kendime karşı bu mesafeyi hep korudum. Bu Almanların, ulusçuların ve albayların egemenliği altındayken de böyle oldu. Evet, bu durumda neresiydi benim vatanım? Savaş ve işgal olmasaydı eğer, hiç kuşkusuz yaşam öyküm başka yerlerde yazılacaktı. Çünkü hissettiğim, ama günlük yaşamımızda tanık olmadığım kaba güç, ansızın bütün sokaklara egemen oluvermişti. Pislik içersindeki mahalleler, dilenciler, hizmetçi kızlar, valiler, generaller, okuldaki bitlenmiş çocuklar, gaz lambası kullanan köyler de hiç kuşkusuz kaba güç demekti. Uluyan köpeklerle sonbaharda ağaçların üstünde ötüşen kuşlar ve değnekler de kaba güçtü. Sonra kentin iyi evlerinde paslanmaya yüztutan piyanolar da kaba gücün bir parçasıy-

dı. Ne var ki savaşın ve işgalin zorbalığı, bütün zorbalıkların anasıydı, geri kalanların tümü onun minik çocuklarıydılar. Yalnızca karaborsacı, yabancı işkencecinin yanında şanına yaraşır bir yere sahipti. Zorbalık karşısındaki tepkim, benim için biyolojik bir vahiy anlamını taşıyordu. O zamandan beri zorbalıkla nerede karşılaşsam, tepkim aynı olur. Bu, küçük yaşlarımdan başlayarak hep böyleydi. Tek fark, sonraları içimde benim görebileceğim netlikle kırmızı lambaların yanması ve çok farklı sonuçlar çıkartmam oldu, çünkü zorba, büyükle küçük arasında bir ayrım gözetmiyordu. Yoluna çıkan herkesi ezip geçiyordu. Ve benim denetlenmesi olanaksız tepkim, beni - bugüne kadar - yapanın kim olduğuna bakmaksızın, doğrudan zorbanın ağzına atmıştır.

Anlattığım ve daha da anlatacağım olayları bir yabancı, bir üçüncü kişi olarak, insanın yazgısını bedeniyle öğrenmek gibi hüzünlü bir ayrıcalığın sahibi bir gözlemci olarak yaşadım. Yaşamımın dış akışı, olaylar nasıl gerektiriyorsa, öyle akıp gitti. Buna karşılık kişiliğimin içe dönük yanı, savaşa ve işgale, olup bitenlerin hiçbirine bakmaksızın, tuttuğu dümdüz bir yolu izledi. Çünkü yaşamımın ilk onbeş yılında dünyayı artık tanımış ve sırtımı ona dönmüştüm. Bir tanrı bulamamıştım. Bir insan da bulamamıştım. Beni yaşamaya zorlayan tek şey, içgüdülerimdi.

Bunun için de müziğe gereksinimim vardı. Ama hangi müzikti bu? Yabancı bir buluş olan, uzaklarda, çok uzaklarda, ıslak ülkelerde, ancak masallarda olabilecek evlerde, çalgılarla bestecilerin mesajlarını anlayabilecek yetenekte akıllı, canlı insanlarla dolu odalarda yaşayan büyük müzik sanatçılarının armağanı olan armoni mi? Öyle sanıyorum ki, senfonik (klasik) müziğe el uzatışım, o sıralarda - Yunan taşrasının kültür çölünün ortasında - Yunan gerçekliğinin benim için itici olan yüzünü reddetme eylemini de dile getiren bir tutumdu. İstediklerimi anlatabilmek için halk müziğinin şarkılarıyla demotik şarkıları değil, KLASİK LİED BİÇİMİNİ seçtim. Ve nerede oldu bütün bunlar? 1939'un Pirgosuyla, 1940'ın Tripolisinde!

Yaşam öykümün dışa dönük yanının hep olayların odak noktasında yer almasına karşın, iç dünyamdaki bu kopuşa 1960'a kadar sadık kaldım. Ancak pek az Yunanlı'nın yaptığı bir şeyi yapa-

rak, ekmeğimi ve tedirginliklerimi hep insanın en iyi deyişle halk diye nitelendirebilecekleriyle paylaştım. Bir cebimde Kavafis, ötekinde Brahms'la, ilegalliği, çarpışmaları, hapisleri ve sürgünleri, sözünü ettiğim sanatçılara ilişkin en küçük bir bilgileri bulunmayan esnafla, tamirciyle, tarla işçisiyle, balıkçıyla yaşadım. Şizofrenik bir yaşamdı hiç kuşkusuz. Ama kendime iki öğretmen bulmuştum. İki Yunanlı, bana yol göstericilik eden iki büyük düşünce adamı: Kostis Palamas ve Dionisios Solomos. Resmi Yunanistan, onları "ulusal" şairler yapmak peşindeydi. Ama sorumlular, bu "mevkiye" getirmek istedikleri insanların kim olduklarını biliyorlar mıydı acaba? Gençliğimde, Allâhın emri olarak ben de Nietzsche'yi okumuştum. Özellikle *Tragedyanın Doğuşu*'ndan çok şey öğrendim. Ama "Nietsche ruhu" diye adlandırılan şeyi önce kendi içimde, benliğimde – ki bu ben, hayatta kalabilmek için kendini savunmak zorundaydı – daha sonra da Palamas'da buldum:

> Farklılar arasında farklı olan, benim. Seçkinlerin hapishanesinde seçkin olan, benim... Yapayalnız ve yükseklerde. Eğil ve *halkla halk ol*. Çünkü o koparılması kolay, ruhlarını teslim etmiş çiçekler de öyle, ilerle vahşi atının üstünde, düğün çiçeklerin herkesin yaşamıyla birlikte o *çirkin yaşamı* da doğurmakta... Ve yıldız olan, senin köle ve çirkin yanın, senin kadının, yaşamın ve herkesin yaşamı. *Yabancı*, bu kadınla birlikte yine gitmektesin beyaz aygırının üstünde, tıpkı bir yıldırım gibi, topraklardan geçerek ve çevrende Hozanna diye haykıran halk, bir deprem...

İki deyişle, "Yabancı" sözcüğünün altını ben çizdim. Yukardaki, Kostis Palamas'ın *Zincirlerin İlk Taslağı* adlı şiirinden bir alıntı. Valaoritis'ten Palamas'a geçişi, koyu mavi ciltli, sırtında altın yaldızlı harflerle KORKAK VE KATI DİZELER yazılı, etkileyici bir kitap sayesinde başardım. Bu söylediğim, Neohellenic Mercury Publishing Company Chicago'nun 1928 tarihli bir baskısı. Palamas, önsözünde şöyle yazıyor:

> Bu son, ama her bakımdan tamamlanmış sayılamayacak cilt, çoğu benzerleri gibi, geride kalan kırk yıl boyunca kesintiye uğramamış bir üretimi içeriyor; bu üretimin esin kaynağı, dizeye duyulan sevgidir; o dize ki, insanoğlunun sözünü bütün büyüklüğü ve anlatım gücüyle sergiler ve mikroskopik, ritmik akışı içersinde, *evrene egemen olan ritmin simgesi* olmayı savlar..

Son derece usta bir biçimde yoğunlaştırılmış ve sözcüklerin kalıbına dökülmüş olan bu düşünce, dünyaya, mikrokozmosa ve evrenin uyumuna ilişkin olan ve içimde taşıdığım karmaşayı ya aydınlığa kavuşturmuş, ya da daha da anlaşılmaz kılmıştı. Ama öte yandan da ruhumda o *çirkin yaşam* bakımından gerçekleştirmeyi umduğum sınırlandırmayı ve benim için *yabancı,* düşman bir dünyada aradığım desteği sağlayan dogmayı bulmamda da yardımcı olmuştu. Şimdi 1985 Eylülünde, yani kitabı Girit'te, Galata'da yeniden bulduğum gün, içindekileri hâlâ ezbere bildiğimi saptıyorum. Bununla söylemek istediğim, Palamas'ın o zamanlar "korkak ve katı" dizeleriyle benim için esin kaynağı olduğu, bana çok şeyler öğrettiği, yeni ufuklar açtığı ve bir anlamda bana önderlik ettiği. Palamas'ın felsefi düşünceleri, ilk iki oratoryom olan TANRIYA ÖVGÜ'nün ve SİNFONİA NO 1.'in temellerini de oluşturmuştu.

Palamas, şiirin ritminin, ritmik akışının, evreni – bir müzikçi olarak ben buna armoniyi de ekliyorum – yöneten ritmi simgelediğine inanırdı. Bakışlarını üzerimizdeki yıldızlar içersindeki gökyüzüne kaldıran ve yıldızların devinimini belirleyen ritmik uyumu gözlemleyen herkes, bu konuda fazla felsefeye dalmaya gerek kalmadan bana katılacaktır. Ancak her şeyi belirleyen *yasa* hangisidir? "Başlangıç ve son," neresidir? Dünya tini mi? Tanrı mı? O zamanlar yalnızca sanatın içimizdeki *mikrokosmos* ile dışımızdaki *kosmos* arasında bir uzlaşma sağlayacak güce sahip bulunduğuna inanırdım; evrendeki uyumu belirleyen yasayı kendi ben'imle bağıntılı kılardım; bana göre yalnızca sanat, her birimizi misroskopik güneş sistemlerine dönüştürebiliyordu, böylece her birimiz, kendi kendimizi çevremizi kuşatan evrende yansıtabiliyorduk; iç uyumumuz, dünya–uyumu'ndan besleniyordu; böylece tek bir

uyumun canlı parçacıkları oluyorduk. O zamanlar yaşamın en yüce amacını insanoğlunun bu yetkinlik düzeyine varması olarak görürdüm. Çünkü anlayışıma göre aslında bizler pislikten başka bir şey değildik ve sonunda ufalanıp toz haline gelene kadar yaşamın fırtınalarının önünde savrulup duruyorduk. Sanat – uyumlu yasalarını temel alarak – insanoğlunun düşünce ve duygularına girer; bu düşünce ve duyguları kendi örnekleri doğrultusunda biçimler. Başka deyişle, kendisini yaratan yasayı insanoğlunun iç dünyasına da getirmiş olur. Fakat bu yasa evrenin, bütünüyle yaradılış'ın yasasından başka bir şey değildir. Seçilmiş insan, kendisini dünya-uyumu ile özdeşleştirebilir. O zaman yaşar! Marksizm, güç bir konumda bulunduğum sırada bana yaklaştı; çünkü o ara, düşünce dünyamda "öteki"nin yerini açığa kavuşturmak zorundaydım. O ana kadar öteki, hep olumsuz, düşmanca, kötü bir anlam taşımıştı. Ama neden? Böylece benim için yeni olan bu toplumsal kuramda ve felsefede, çoktandır özlemi çekilen uyumu bütün bir toplum içersinde sağlamaya yarayacak bir tür silah bulmuştum. Marksizmin insanlar arası ilişkileri uyuma götürebilecek kuram olduğuna inanıyordum. Ancak bu aşamaya varmak için – ki bugün de aynı şeye inanıyorum – insanın kişiliğinin, eylemleri toplumsal bütünle çelişkiye düşmeksizin gelişebilmesini engelleyen bir sürü sorunun çözülmesi gerekir. İşgal dönemi sırasında ilegal örgütü başkaca bir çözüm bulunmadığı için benimsemiştim. Ancak o zamanlar bile örgütün kendini dışa onca kapatmasını kuşkuyla karşılıyordum, çünkü bundan, sıradanlığın ve genelde yetenek eksikliğinin saklanması için yararlanıldığını saptamıştım. Partinin, daha önce de söylediğim gibi, o zaman için gerekli olan yeni yapısının, özünde egemen sınıfın egemen yapısını yeniden üretme eğilimini saklamasından korkuyordum. Bu durumları devletin iktidar aygıtları aracılığıyla yeterince tanımış olan benim gibi biri için, Vali Bey'i, Sayın Jandarma Komutanını ve Sayın Jandarmayı yeniden, ama bu kez ilerici giysiler içersinde görmek zorunda kalmak hem çok acı, hem de çok gülünçtü. Onları yadsımak zorundaydım; bu, gerekli ve arındırıcı nitelikte bir eylemdi. Bu koşulları, onların (sözde) devrimci bir karikatüre nasıl dönüştüklerini sakin sakin izleyemeyecek kadar iyi tanıyordum. "Sözde" sözcüğüyle, bir devrimin "ya-

pılar" yıkılmadan olanaksız olduğunu belirtmek istiyorum; bu yapıların – nerede ve nasıl olursa olsun – "devrimci" giysiler içersinde sonrasız kılınması, devrimi daha da olanaksız kılar. Ve devrim gerçekleşmeden toplumsal uyumdan da söz edilemez. O zamanlar sanatı, "toplumu uyuma götürecek" bir araç olarak görmekteydim. Bu amaca ilk kez altmışlı yıllarda, halk şarkısı ile yüksek düzeydeki şiir ürünlerini kaynaştırarak ve çeşitli şarkı biçimlerini geliştirerek varmayı denedim; örneğin birinci, ikinci ve üçüncü tipe giren dizilerle, halk oratoryosuyla ve metasenfonik müzikte olduğu gibi. Altmışlı yıllarda, kitlelerin bizim toplum politikasına ilişkin ve kültürel etkinliklerimize "uyumlu katılımı" diye bir olay vardı. Bu beni, bu hareketi sanatsal halk müziğinin yaratmış olabileceği düşüncesine götürdü. Ancak durum öyle olsaydı, bir "kitleler için sanat" olayıyla karşılaşırdık: bilinçli günlük yaşamdan, düşsel gerçeklik alanına ortak bir "yükseliş" sözkonusu olurdu; bu da Marksizmin yardımıyla, başka deyişle bireyi bütün toplumun özgürleştirilmesi süreci içersinde kurtarmayı hedef tutan somut, toplumsal ve politik nitelikte bir eylemin aracılığıyla gerçekleşebilirdi. Bu iki faktörden – yani bireysel kurtuluştan ve toplumsal özgürleşmeden –, bilinçli bir biçimde yararlanılarak, belli bir toplumun üyeleri arasında uyum sağlanmasının daha çabuk ve daha temel bir biçimde gerçekleştirilebileceğine ve toplumsal uyuma varılabileceğine inanıyordum. Bu inanç ya da umut, genç bestecileri, şairleri, müzisyenleri ve şarkıcıları bütün olanaklarla desteklememe yol açtı; böylece erişilebileceğine inandığım hedefleri izleyebilecek bir "hareketi" ağır ağır oluşturabileceğime inanıyordum; buna siyasi terminolojide genel olarak politik ve kültürel devrimin birleşmesi deniyordu. Bu girişim, bütün çevrelerin – cuntanın, ülkemizdeki muhafazakâr, ilerici, solcu ve nihayet devrimci diye adlandırılan partilerinin – sert saldırılarına hedef olduğu için, bugün sonuçlarını tam olarak değerlendirebilecek durumda değilim. Saldırıların hedefi hareketin kendisi değil, ama bendim. Beni elimine etmek istiyorlardı – Antaios[63] ortadan kaldırılmak istendiğinde, dokunup yeniden güç kazanmasın diye yeryüzünü ortadan

63. *Antaios:* Poseidon ile Gaia'nın oğulları olan Libyalı bir dev. Yabancıları güreşe çağırıp sonra o ları öldürürdü. Anası olan toprağa değdikçe yeniden güç kazanırdı. Herakles, güreş sırasında Antaios'u, ayaklarını yerden kestikten sonra, havada boğmuştur. (Ç.N.)

kaldırmak gerekir. Bu nedenle, gerek yetmişli yıllarda, gerekse seksenli yılların başlarında bütün toplumsal öğeler – partiler, basın, sanatçılar, siyasi iktidar sahipleri bu hareketi bütünüyle yıkana kadar savaşımlarına ara vermediler. Elbirliğiyle bu hareketin yozlaşmasını, bastırılmasını, taklit edilmesini sağladıktan sonra sonunda elimine etmeyi de başardılar; böylece şimdilerde Yunan şarkılarının henüz "kültür"-tüketicileri'nin eğlenmesine, dinlenmesine ve çoğu kez de saygınlığını yitirmesine hizmet ettiği o eski ve güzel zamanlara geri dönmüş bulunmaktayız.

Bütün bunlardan sonra – "ötekiler," beni bir yana atabilmek için ellerinden gelen her şeyi yaptıktan sonra, belki de gönüllü sürgünüm çerçevesinde bir kendi kendini ayakta tutma içgüdüsünün etkisiyle – daha önce Tripolis'te beslemiş olduğum bir düşünceye geri dönüyorum: Sanat aracılığıyla "kurtuluş" ve sanatın yardımıyla iç dünyadaki uyumun elde edilebilmesi, her zaman bireysel bir eylem niteliğindedir; korkarım herkes, tıpkı kendi ölümünün karşısına yalnız başına çıkması ve yaşamın, özellikle de "ötekiler"in hazırladıkları büyük varoluş sorunlarıyla ve güç sınavlarla başbaşa kalması gibi, kendi uyumunu da bütünüyle tek başına elde etmek zorunda kalacaktır. Palamas'ın ÇİNGENENİN DODEKALOGU'na yazdığı prolog'un, aradan yarım yüzyıl geçtikten sonra – benim için – yeniden bunca güncellik kazanacağı hiç aklıma gelmezdi:

> Düşünceler, duygular, Yunanlı olan herkes, bana da kulak verin: Yalnızca felaket getiren, boğucu, ilençli yıllarda yaşamaktayız. Hiçbir şey başarabilmiş değilim, sizlere getirilmeye değer hiçbir şeyim yok; ben, o deneyimsiz, buz gibi insan, yapabildiğim tek şey, şarkı söylemek... Düşünceler, duygular, Yunanlı olan herkes, gökyüzünün ritmi, yanıltılması olanaksız güneş, uluslar için bir yasa bulunacaktır elbet. Ve onun çevresinde, bir mıknatısın yörüngesinde tuttuğu bir gezegen, yasanın gezegeni olarak mutlu halk... Hareket etmeyen hiçbir şey doğmaz, akmayan, solup gitmeyen hiçbir şey doğmaz. Ama yıkılan

şeyden susuzlukları dindirecek olan kaynak fışkırır! Ve nefret, alınan yara, ne yaratıcı güçtür! Ve bu her yerde olan vatan, nasıl bir vatandır! Bu vatan gittiğimiz, mola verdiğimiz her yerde; bulduğumuz vatan, aslında kendi içimizdedir, yalnızca değişik adlar, değişik yüzler ve değişik maskeler taşımakta, o kadar. Vatanlar olmaksızın hiçbir insan ruhu yaşayamaz... Düşünceler, duygular, Yunanlı olan herkes, şunu unutmayın: Ne iseniz, yalnızca ve yalnızca kendi elinizle yaratmış değilsiniz, hayır. Gelmiş ve geçmişlere, gelip geçeceklere çok şeyler borçlusunuz. Bizler, sonradan doğacak tarafından, ölüler tarafından yargılanacağız...

Gerçek evrenselliğin ne demek olduğunu ilk kez bu şiirden öğrendim. Ruhum ve düşünce ufkum genişledi. Küçük kentimizde ansızın bütün vatanları kendi vatanım olarak benimsedim. Bundan ötürüdür ki daha önce "iktidar sahipleri" acaba "gerçek Palamas"ın kim olduğunu biliyorlar mıydı, diye sordum. Herakleitos'a ait olan "her şey akar" sözünü, Kolonaki'deki Herakleitos Caddesinde onca ünlü olan bu sözü bile her türlü iktidar aygıtına yönelik bir "şiirsel saldırı" ve böylece de tek gerçek özgürlük olan anarşinin bir temeli olarak alıyorduk. Ve nihayet "gökyüzünün ritmi"nden de yoksun değildik. "Yanıltılması olanaksız güneş"e ilişkin o tatlı yanılsama, yani "dünya-ritmi"ne, bütün uluslar için geçerli yasaya ilişkin o tatlı yanılsama olmasaydı, nasıl bir şair olurdun ki sen, Palamas. Bir gezegen gibi, hareketlerini bu "yasanın" mıknatıs gibi çeken gücüne göre ayarlayan halk olmasaydı... Aristotelis Provelengios'a adadığı DELİLİĞİN ŞARKISI adlı şiirle Palamas, bize bir vasiyetname bırakır - "bize" sözcüğü, burada biz "uyumsuzlar," biz "yabancılar" anlamına gelmektedir.

Ve ben farklı olan'dım, pazarcıydım, göçebeydim, yani ben, benden başkası değildim. Bu ben'in gözünde bir deli, başkaları için dilenci, size göre de adil olmayan'dım... Söyleyin bana, neredeyim ben? Dağda

mıyım? Kentte mi? Yoksa büyük bir tarlada mı? Deli değilim ben. Benim sevgili insanlarım, dinleyin beni; ey ev, aç kapını ki girebileyim; ey bahçe, senin özlemini çekiyorum... Ama köpekler beni ısırıyor, komşular kovuyorlar, sanki bir hırsız, bir katilmişim gibi. Nöbetçiler dikkat kesildiler, uşaklardan dayak yedim, Tanrım! ne acımasızlık. Ben ne hırsızım, ne de katil. İyi insanlar, gelin, sizlerle çok sakin konuşacağım. Yazgımın yargılısıyım ben, beni taşlamayın, Tanrım! Acı çekiyorum... Taşlayın beni, insanlar, sen, kapkara hapishanedeki kara adam, bana işkence et. Benim ışığım asla sönmez. Ben öğrenmiştim aşkın, sevginin ne olduğunu ve şimdi seni yaşadım, ey hayat!

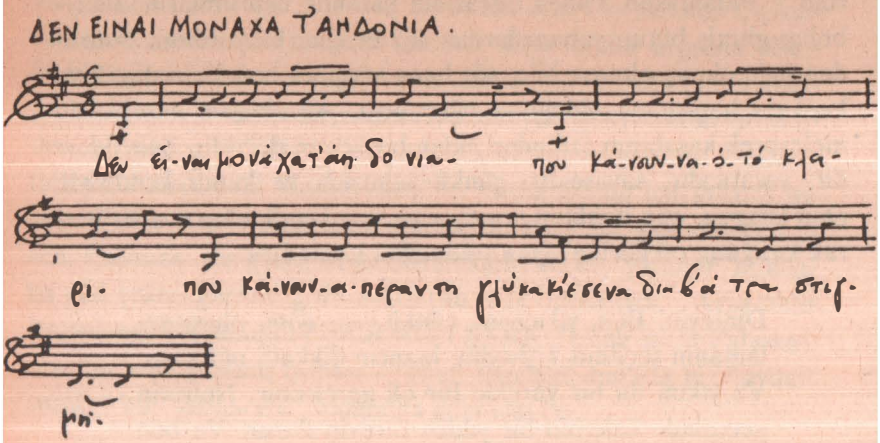
On beş yaşındayken bu dizeleri tekrar tekrar okuduğumda, tıpkı büyücülerin önlerindeki kristal küreden okudukları gibi, gelecekteki yaşamımı önümde açık ve seçik gördüğümden emindim. Daha ilk andan başlayarak – nasıl ve neden, bunu anımsamıyorum – Palamas'ın Yunan taşrasının karanlık uçurumlarında kaybolup gitmiş bütün yabancılardan söz ettiğini biliyordum. Sonradan öyle olmuş olmasa bile, şiir bana sevginin bedelinin dayak ve kapkara hapishane olduğunu öğretmişti. Ancak şair, teşekkürle meleyerek kasabının ardından giden bir koyun değildir. Şair liderdir, yaratıcıdır, savaşçıdır, çünkü yalnızlığı ve kendi kendisiyle olan kavgası, onu ikilikten arındırır ve ona kendini korumasız olarak kırağının etkilerine açma yeteneğini kazandırır:

Dinleyin! Ben, yıkıcıyım, çünkü yapıcıyım, olumsuzlamanın seçilmiş kişisiyim, inancın dikkatli oğluyum. Ve yıkım da bir yürekle bir eli gereksinir. Nefretin gecesinde özlemin bir yıldızı titreyip durur. Ve ben gecenin bir çocuğu, yıkımların babası olsam da, günün uzak ışıklarını beklemekteyim... En eski zamanların doğası, vahşi fırtınalarıyla yeniden gelecek. Gelsin. Ben, çirkinliğin yıkıcısıyım.

Yine Ion Dragumis'e adanan YIKICI adlı şiirden alınma aşağıdaki dizelerin üzerimde ne korkunç bir etki yarattığı kolayca kestirilebilir:

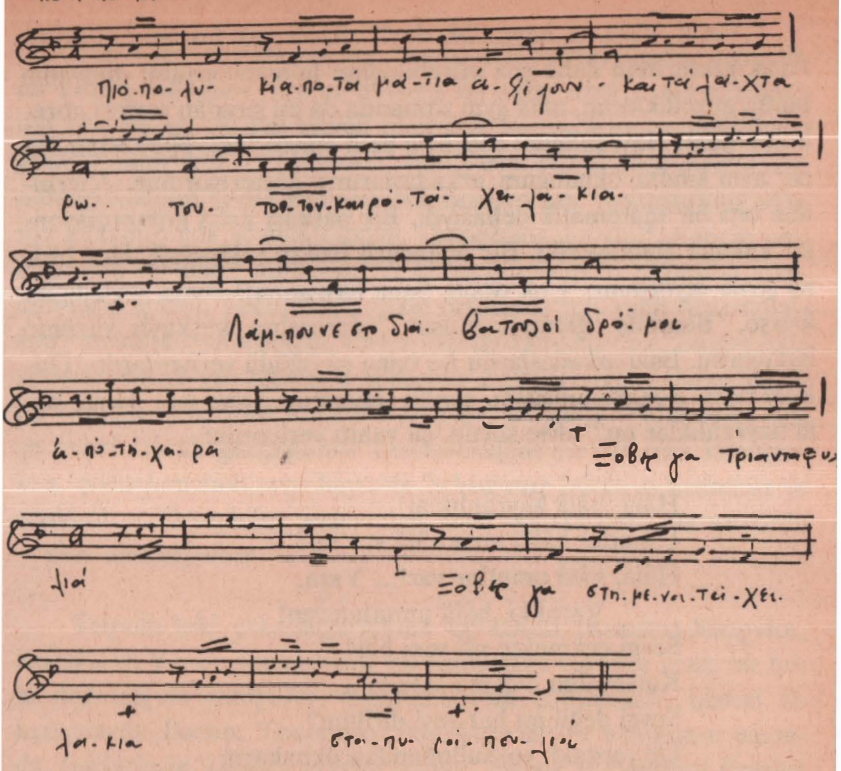
> Ben, o yeteneksiz çocuk, korkaklığa boyun eğiyorum, ne *evet,* ne *hayır,* hiçbir yanıt alamaksızın sürekli soruyorum, hep o söylenmeden kalan sözcüğü bekliyorum ve bir utanç beni sımsıkı sarıyor...

Aynı kitaptan, KORKAK VE SERT DİZELER'den, müziklerini "duyduğum" için birkaç şiiri bestelemiştim. Bu şarkılardan ilkini annemle birlikte Pirgos'ta söylemiştik. Demek ki besteyi 1939'da yapmış olmalıyım. Şimdi yeniden bulduğum notalar, ritim hakkında henüz hiçbir şey bilmediğimi gösteriyor. İşaretleri yanlış koymuşum, önce noktaya, ondan sonra notaya yer vermişim!

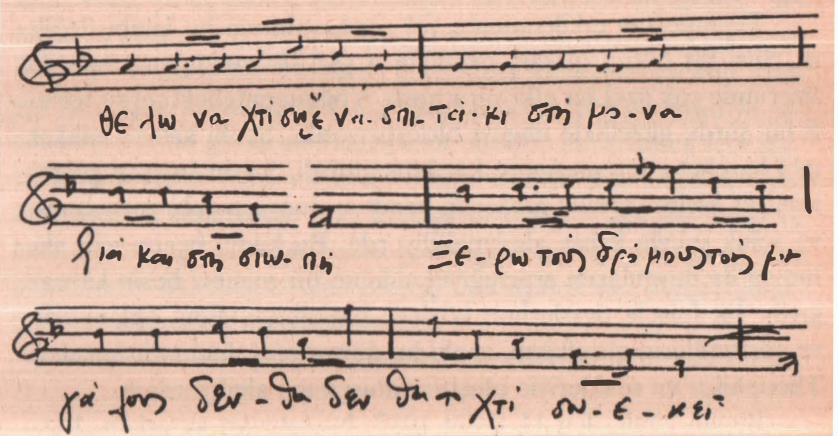
Yalnızca bülbüller değil.

ΠΙΟ ΠΟΛΥ ΚΙ' ΑΠΟΤΑ ΜΑΤΙΑ

Gözlerden de fazla

ΤΟ ΣΠΙΤΙ ΜΟΥ

Evim

"Yaşa! Yaşa ve hayranlık duy!" dizesi çok hoşuma gitmişti. Artık gözlerimin daha çok görebildiğini hissediyordum; dünyanın bütün güzelliklerini, ama aynı zamanda da en sıradan şeyleri görebiliyordum. Hayranlığımı coşkuyla belli ediyordum. Herkesten önce, aynı sınıfta okuduğum arkadaşlarıma gösteriyordum. İçlerinden biri bir matematik dehasıydı. Bir başkası nefis kompozisyonlar kaleme alabiliyordu. Bir üçüncüsü fizikte rakipsizdi. Her birine şöyle diyordum: "Çok iyisin. Sana hayranım!" Bunu söylediğim kimse, "Benimle eğleniyor musun?" dercesine, kuşkuyla yüzüme bakıyordu. Bazı arkadaşlarım ise bana şu öğüdü veriyorlardı: "Onlarla böyle konuşmamalısın, çünkü şımarırlar." Şair ise, "Hâlâ, hâlâ hayranlıklar mı?" diye sorup, şu yanıtı veriyordu:

Hâlâ, hâlâ hayranlıklar!
Umutlar hâlâ, ama hâlâ var mı?
Hâlâ, hâlâ umutlar var!... Yaşa.
Varol ki, hâlâ umutlanasın!
Sevgi çekmekte mi seni hâlâ ?
Kutsayalım öyleyse sevgiyi!..
Sevgi değil mi her şeyi dirilten?
Üç yapraklı yoksulluğundan ilkbaharın
insana, yani yaratıcıya kadar?
Yaşa, yaşa ki sevebilesin.

Palamas'tan etkilenmeme yol açan, yalnızca bu kitabı değildi. Şiiri bir bütün olarak, özellikle o şiiri ilk tanıdığım sıralarda üzerimde çok özel bir etki yaratmıştı. Yoğun, entellektüel ve felsefi bir şiirdi; güzellikle imgeyi birleştiriyordu. Sanki katı ve rakkas gibi hareket eden mermere kazılmış gibiydi. Şairin kaçışan gölgelere bir biçim vermek amacıyla kendi iç dünyasındaki zorlanması ve soluk soluğa kalışı, algılanabiliyordu. Bu kitap, benim için aklım ya da duygularım aracılığıyla aldığım bir manevi besin kaynağıydı. İlk felsefe derslerime böylece başlamış oldum: anlamların ve görüntülerin güzelliğini, sanki bu dünya görüşünün düşünceleri Theophilos'un renkleriyle oluşturulmuşçasına algılıyordum.

Bugün günlerden 11 Eylül 1985; bu satırları yazarken, Lesvos'ta, Varia'da bulunan villamız Villa VİGLA'nın taş sırasında

oturmaktayım; oturduğum yer, Ikarus gibi caddeye kadar uçup elimi kırmış olduğum yerden yalnızca iki adım uzakta. Ev sahibesinin benden on iki yaş büyük olan kızı Bayan İrini, o unutulmaz günleri anımsıyor. O zamanlar, yani yarım yüzyıl önce birlikte oynamış olduğum başka kadınlara da rastlıyorum. Konuşurken, aklıma annemin çok sevmiş olduğu Theophilos geliyor[64] Annem onu çoğu kez koruması altına alır ve kimsenin rahatsız etmesine meydan bırakmazdı. Theophilos, yazın ortasında bile yağlı fustanella'sını[65] sırtından çıkarmazdı; resim yaptığı zamanlar ise, bugün hâlâ yerinde duran nar ağacının arkasına geçip, renkleri daha büyük bir canlılık ve derinlik kazansın diye işerdi. Şimdi, Palamas'ın şiiri ve genel olarak gençliğimde benimsediğim şiir üzerine konuşurken, çocukken saatlerce hayretle baktığımız bütün o resimleri ve renkleri – Theophilos, evimizden ikiyüz metre ötede oturuyordu – yine anımsıyorum.

Tripolis'teki arkadaşlarımdan üç tanesi, Konstandinopulos, Kulukis ve Vasilis Kutsugeras, yaşlarına göre oldukça geniş bir bilgi dağarcığına sahiptiler. Papanutsos'un çalışmaları, bizleri de kamçılardı. Bazen, Theodoros Kolokotronis'in mezarının yanında, fıskiyelerin yanında oturup felsefe, estetik ve edebiyat üzerine konuşurken, antik Agora'da ya da Pnyx Tepesinde olduğumuz gibi bir duyguya kapılırdık. Ben, konuşmaları izleyebilmek için ya satın alma, ya da ödünç alma yoluyla yeni kitaplar edinirdim. Benim için anlamlar çoğu kez uçuk, sözcükler ise yeniydi. Vlakernalı Kutsugeras görünüşe bakılırsa köyündeki kitaplığın yarısını yalayıp yutmuştu. Ancak dilin kullanımı, elmaslar gibi parlayan ve parıltılarıyla aklın gözlerini kamaştıran deyişler kurabilmek için sözcüklerden sanat eseri bir örgü oluşturulması, salt bilgiden daha önemliydi. Bunun kadar önemli olan bir başka nokta da, "kanıt"tı, hasmı kendi görüşünden yana çekmek, o görüşün alanında ona onunkinden daha üstün olan gerçeği açıklayarak son darbeyi indirmek amacıyla düzenlenen oyundu.

Günlerden bir gün konuşmalarımıza katılan Pireaslı Alekos

---

64. *Ressam Theophilos (1870-1934):* Yunan naif halk resmi sanatının en önemli temsilcisi.
65. *Fustanella:* Bugün Yunan ulusal giysilerinden sayılan kısa, beyaz renkli erkek ceketi. (Ç.N.)

Grivas adlı biri, bütün havamızı elimizden alıverdi. Şeytani bir bilgisi vardı; bu bilgiyi kullanma ve dinleyicilerini kendinden yana kazanma biçimi de şeytancaydı. Bizim sarsılmaz saydığımız bazı doğruları yıkıp attıktan sonra, kimilerini de bir alay denizinde boğdu. Lambis Papadopulos adlı deneyimli bir konuşmacı ona yetişmeye çalıştıysa da, Grivas bizlere son derece usta bir anlatımla bir "Sofist"in ne demek olduğunu açıklayıp hepimizi susturdu. Böylece içimizde büyük korkularla Grivas'la Kutsugeras arasındaki karşılaşmayı beklemeye koyulduk. İkisi de deneyimli birer güreşçi gibi karşılıklı güçlerini tarttılar. Konuşma Platon'dan Kant'a, sonra doğal olarak Hegel'e ve yine Hegel'e uzandı. Bizim Vasilis hasmın zayıf noktalarını bulunca, saldırıya geçmeye karar verdi. Sonunda açıkça alay taktiğine başladı ve hasmına, bir toreronun öfkesinden soluyan boğaya davrandığı gibi davranmaya başladı. Her yeni darbeden sonra alkış tutuyorduk; sonunda Grivas, bir şövalye dürüstlüğüyle Tripolisli filozofun üstünlüğünü kabul etti.

Dünyadan geçip giderken, kimi zaman kendimi olayların vahşi fırtınalarına bıraktığım oldu; nefretin ve zorbalığın fırtınaları gibi. İnsanlar karşısındaki temel tutumum böyle gelişti; ideolojik ve politik eylemlerim de bu temel tutumdan kaynaklandı. Zorbalık, çirkin yüzlüdür. Ondan nefret ederim. Abartmıyorum: İş zorbalıkla savaşmaya geldiğinde, vahşi bir hayvan bile kesilebilirim. İçimin derinliklerinde kendi kendime açıklayamadığım bir dalga oluşur ve saniyenin onda biri gibi bir zaman parçacığı içersinde beni sürükleyip götürür. Böyle anlarda ben, artık ben olmaktan çıkarım. İçimdeki insan, artık bir başkasıdır ve bu başkası benim kim olduğumla, nereye gittiğimle, ne istediğimle hiç ilgilenmez. Bu başkası, vahşi bir hayvan gibi pençelerini gösterir. Ben ise, zorbalığın karşıtı neyse, bütünüyle o olup çıkarım... Bütün bunları gözönünde tuttuğumda, neden bazı şeyleri yapıp bazı şeyleri de yapmamış olduğumu çok iyi anlıyorum. Zorbalığa duyduğum nefret, hep önce geldi; benim gözümde tıpkı benim gibi zorbalıktan nefret eden ve onunla savaşan insanlarla birleşmeyi ancak bu nefretten sonra düşünebilirim. Bu sözünü ettiklerim, güzel insanlardır. Çoğu kez kötü, bir deri bir kemik ve pislik içinde gözükseler bile, alınlarında güzelliğin damgasını taşırlar. Tasarımımda o insanlar-

dan her biri, Başmelek Mikhail'di. İşte her şey, aslında bu denli yalındır. Bu arada, düşüncelerim, müziğim ve kitaplarımla hep iç dünyamda kapalı kalmak, her zaman en büyük dileğim olmuştur.

Gelgelelim zorbalığın iğrenç yüzü beni hep rahatsız etti; bana hep bir avuç pislikmişim gibi davrandı. Peki ama neydi zorbalığın kaynağı? Varlığı gerekli miydi? Gerekliyse eğer, o zaman doğaya, yani gerekliliklerin egemen olduğu o dünyaya çok yaklaşmış oluruz; o zaman, yaşamın ve ölümün akışını kabullenmemiz gerekir. Öte yandan, yakınında otlamakta olan bir karacayı tembel tembel seyretmekte olan, karnı tok bir arslandan, ifade bakımından daha zengin bir şeye rastlayabilmek güçtür. Büyük balığın küçük balığı yemesi, büyük bir olasılıkla yaşamın bir aksaklığıdır. Ama ne yapabiliriz ki? Yaşam böyledir. Hayatta kalmayı güvence altına almak için öldürmeyi emreden bu iç güç – içgüdü –, zorbalık değildir. Peki o halde zorbalık nedir? Zorbalık, iktidardır. Beyin denen o muhteşem aygıt, insanın hem kurtarıcısı, hem de yıkıcısıdır. Çünkü görünüşe bakılırsa, bir beynin içinde birbirine en karşıt şeyler birlikte varolabilmektedir. Bunların içersinde en kötü ve en tehlikeli olan ise güce, iktidara, zorbalığa susamışlıktır. Vahşi hayvanlar arasında yalnızca insan, öldürmek için, öyle istediği için öldürür. İnsan, *Zoon dolofonon*'dur, yani cinayet işleyen hayvandır. Bununla, canı öyle istediği için öldüren, dolayısıyla da hasta olan bireyi söylemek istemiyorum. Benim belirtmek istediğim, toplumsal olgular olarak iktidar ve zorbalık; çünkü zayıf ve korkak olan, postsuz tek hayvan olan çıplak tekil insan, kural olarak gücünün kaynağını öbekte bulur. İnsan toplumu, tekil insan tarafından hayatta kalabilmek için yaratılmıştır; oysa insanoğlu toplumdan baskı altına almak, hüküm sürmek, cinayet işlemek için yararlanmaktadır. Ben, kendimce iktidarın bir piramit yapısında olduğunu saptadım. O dönemde iktidarda bulunan beş kişilik vardı: Hitler, Mussolini, Stalin, Roosevelt ve Churchill. İlk ikisi ve özellikle Hitler, toplumun tabanından zirvesine kadar uzanan, o zamana kadar bilinmeyen bir iktidar mekanizması kurmayı başarmışlardı. Bu zirve, olmadık caniyane imgeler üreten caniyane bir akıl gibiydi. Öteki üç kişiye gelince, o sıralarda onların iktidar mekanizmalarını çözümleyecek zamanımız yoktu. Günlük yaşam en güncel olayların, başka deyişle cephedeki zaferlerle yenilgilerin

egemenliği altındaydı. İçimizin derinliklerinde gelecekle bağıntılı olarak belirsiz, sarhoş edici ve dev bir umut yeşermekteydi; uçuk bir duygu ve büyük bir beklenti – her türlü mantığın ötesinde kalan bir mutluluk duygusu gibi. İnsanlar, savaşın ve faşizmin bu büyük okulunu bitirdikten sonra elbet daha bir akıllanacaklardı – bizler, yani çocuklar bile böyle düşünüyorduk. Evet, her şey olup bittikten sonra insanlar, daha akıllı olacaklardı. Gelgelelim sonradan bir topluluğun düşünce dünyasında, toplumsal bellekte çok iyi işleyen bir başka öğenin daha bulunduğunu saptamak zorunda kaldık; unutmak. Toplumsal yaratık unutuyordu, çünkü unutması doğrultusunda eğitiliyordu. İktidar piramidi, Phoinix gibi kendi külleri arasında hayat bularak yeniden yükselebilir. Kendini çeşitli kişilikler içersinde gösterebilir. Ama sonuç, hep aynıdır: Piramidin tabanında bulunan halkın kendine ait düşünceleri, istekleri, duyguları, belleği, kendine özgü tasarımları yoktur. Halk, normal insanlardan oluşmaz. Halk, sürü-insanı'dır, büyük bir sadakat ve bağlılıkla, bir kukla gibi, piramidin zirvesinin kendisine verdiği emirleri yerine getirir. O halde tek çözüm, *anarşi* midir? Felsefi açıdan bakıldığında, evet. *Arche*, yani düzen ilkesinden iktidar piramidini anladığımız takdirde. Peki toplum için daha başka bir yapılanma düşünülebilir mi? Sorun, buydu. Yaşamımın çok erken bir döneminde, babamın işi ve toplumsal konumu nedeniyle, iktidarın özyapısını içselleştirmiş olmam, önemli bir noktaydı. Sayın valinin karakteriyle, Bay Ioanis Metaxas'ın ve Bay Adolf Hitler'in iktidar hırslarının yol açtığı sonuçları çok iyi biliyordum.

Bugün Federal Almanya'da doktorluk yaptığını sandığım Andreas Tsirmbas, daha Tripolis'teyken bu sorunla hesaplaşmaya çalıştığımıza tanıktır. Babası o sıralarda okul müfettişiydi ve Andreas da en iyi öğrencilerden biriydi. Örgütten okulumuzda bir grup oluşturma emrini aldığımda, nüfuzunu bildiğimden, önce Andreas'a başvurmuştum. Kolokotronis Anıtının mermer merdivenlerine oturup saatlerce konuşmuştuk. Şu sözcükleri çok iyi anımsıyorum: "Savaşımızla, yalnızca farklı bir görünüşte, yeni bir iktidar piramidinin oluşmasına katkıda bulunmadığımızdan emin misin?" diye sormuştu Andreas; bunu sorarken, Yunan Komünist Partisinin demokratik merkeziyetçiliğini düşünüyordu. "Sen de bir çözümün oradan, yalnızca oradan beklenebileceğine katılıyor mu-

sun?" diye sordum. "Evet," diye karşılık verdi, "bunu kabul ediyorum. Ama aynı zamanda da korkuyorum..." "O zaman *kötünün* değil, fakat *iyinin* galip gelebilmesi için senin de katılman ve savaşman gerekir... Bu, komünistlerin kim olduklarına bağlıdır. *Partinin içinde* kimlerin savaşım verdiğine bağlıdır." Sonunda öğrenci arkadaşlarımızın büyük çoğunluğu gibi, Andreas da üye oldu. Ancak bu çoğunluk uzun süre kalmadı. Olayların akışıyla birlikte antikomünizm hareketi de hızlandı. Komünizm, vatanseverler olarak direnişi örgütlendirmiş olan komünistlere dayanmak durumundaydı. Ne yazık ki düşmanın eline bizimle savaşabilmesi için yeterince cephaneyi biz verdik. Hem de daha o sıralarda. Belki olgun olmadığımız için. Belki de kimse bir günde komünist olamayacağı için. Çünkü o zamanlar ölçütler çok katı değildi ve bazen de hiçbir ölçüt yoktu.

Bugün, bundan kırküç yıl önce Tripolis'te okul arkadaşıma açıklamış olduğum görüşüme sadık kalmış olduğumu anlıyorum. Arada elbet düş kırıklıklarımın beni yaralarımı yalamak için mağarama çekilmeye zorlayacak kadar büyük olduğu zamanlar da oldu. Ama genelde bu ilkeye hep bağlı kaldım. Şimdi iktidarın, çok özel bir davranış biçimi olan çok özel bir toplumsal yaratığı ortaya çıkardığını biliyorum; bu yaratık, oportünist. Fareler gibi çoğalan binlerce oportünist olmasaydı eğer, hiçbir iktidar tutunamazdı. Oportünistler iktidarı destekler, onun varolmasına ve işlemesine izin verirler. Buna ek olarak, oportünistin hiçbir ideolojisi yoktur. Onun ideolojisi, iktidardır – siyah, yeşil, kırmızı, mavi, hangisi olursa olsun onun için farketmez. (Elbet varolan bütün iktidar biçimleri aynıdır diyecek kadar safdil değilim. Evet, iktidarın iyisi de vardır. Devrimci halk egemenliği. Ama şimdi bunun üzerine konuşmanın zamanı değil.) Öte yandan tek isteği ayakta kalmak ve işlemek isteyen iktidar da, kendisine *kimin* hizmet ettiğiyle ilgilenmez. İktidarın yardakçılarının – oportünistlerin – her yerde aynı oldukları ileri sürülebilir mi? Yani her yerde iktidara hizmet etmek ideolojisini taşıdıkları söylenebilir mi? Sanırım evet. "Solcu" oportünistler de işgal sırasında olaylar kurtuluştan sonra bir komünist iktidarı olası gösterdiği sürece harekete bağlı kalmışlardı. 1944 başlarında EAM'a kitlesel bir katılım gerçekleşmişti. Ama bu insanlar hareketinin iktidarı yitireceğini anladıklarında,

geldikleri hızla EAM'dan ayrıldılar. Bu oportünistler, EAM'a ve Komünist Parti'ye, Gestapo ile Yunan gizli polisinin birlikteliğinden çok daha fazla zarar verdiler. Ucuz güç gösterileriyle; hiçbir amaca hizmet etmeyen, adil olmaktan uzak ve acele idamlarla; sırf silahları olduğu ve akıllarına geleni yapabileceklerine inandıkları için takındıkları saldırgan tavırlarla. Düşmana, onun yüzünden çektiklerinin acısını onun yaptıklarını aynen yaparak çıkartmaları zorunluymuş gibi davrandılar. Elbet sınıfsal kökenli bir nefret vardır. Ama bu nefretin kaba bir biçimde dile getirilmesi, aslında her zaman gerici güçlerin işine yarar. Her eylemin ve özellikle her türlü kaba güç uygulamasının politik bir amaca uygunluk ilkesinin buyruklarına bağlı kılınması gerekir. Bütün bunların bir anlamı olmalıdır. Ve o zamanlar bizim hedefimiz, halk egemenliğini sağlamaktı. Ülkemizde o dönemde gerçek bir halk egemenliğinin çok sayıda örnekleri ve biçimleri vardı. Ama genelde durumu belirleyen, olgunluktan ileri ölçüde yoksun olma konumuydu. Bu, halk hareketine kara çalınmasına yol açtı. Bu arada doğal olarak oportünistler ve sözde kahramanlar da kendi eylemleriyle kendi kendilerine ihanet etmiş oldular.

Olaylara etkin biçimde katılmam ve yolumuzun nereye ve nasıl uzandığına ilişkin sorularım – başka deyişle, bir iktidar piramidini yeniden üretme olasılığı karşısında duyduğum korku – beni asıl hedefimden, yani müzik alanındaki yaratma eyleminden asla uzaklaştırmadı; buna koşut giden ruhsal ve varoluşsal gelişmemi de engellemedi. Bütün manevi araçlardan yararlanarak, işgalin gece karanlığının – dıştaki bu karanlığın – ortasında, iç dünyamda bir ışığı, düşüncenin, ruhun, sanatın ışığını hep korumaya çalıştım. Ayrıca, tarihsel maddecilik alanındaki kuramsal ve pratik gelişmelerime karşın, insanın kendi isteklerini toplumunkilerle, bireysel dengeyi dünya-uyumu'yla bağdaştıramadığı sürece kötü kalacağı korkusunu içimden atamamıştım. Bunların olabilmesi için önce insanın kendi ruhunda uyum egemen olmalıydı. Ondan sonra uyumu başkalarında, yıldızlarda ve evrende arayabilirdi. Palamas, şöyle yazar:

> Ve bırakılmışken herkes tarafından
> yapayalnız, dingin bir yalnızlığın ortasında

artık yalnızca ve yalnızca
kollarım iki yana açılmış,
üstünde altın günbatımlarının söndüğü
karanlık ve alçak bir gökyüzüne
bakmaya gücüm var...

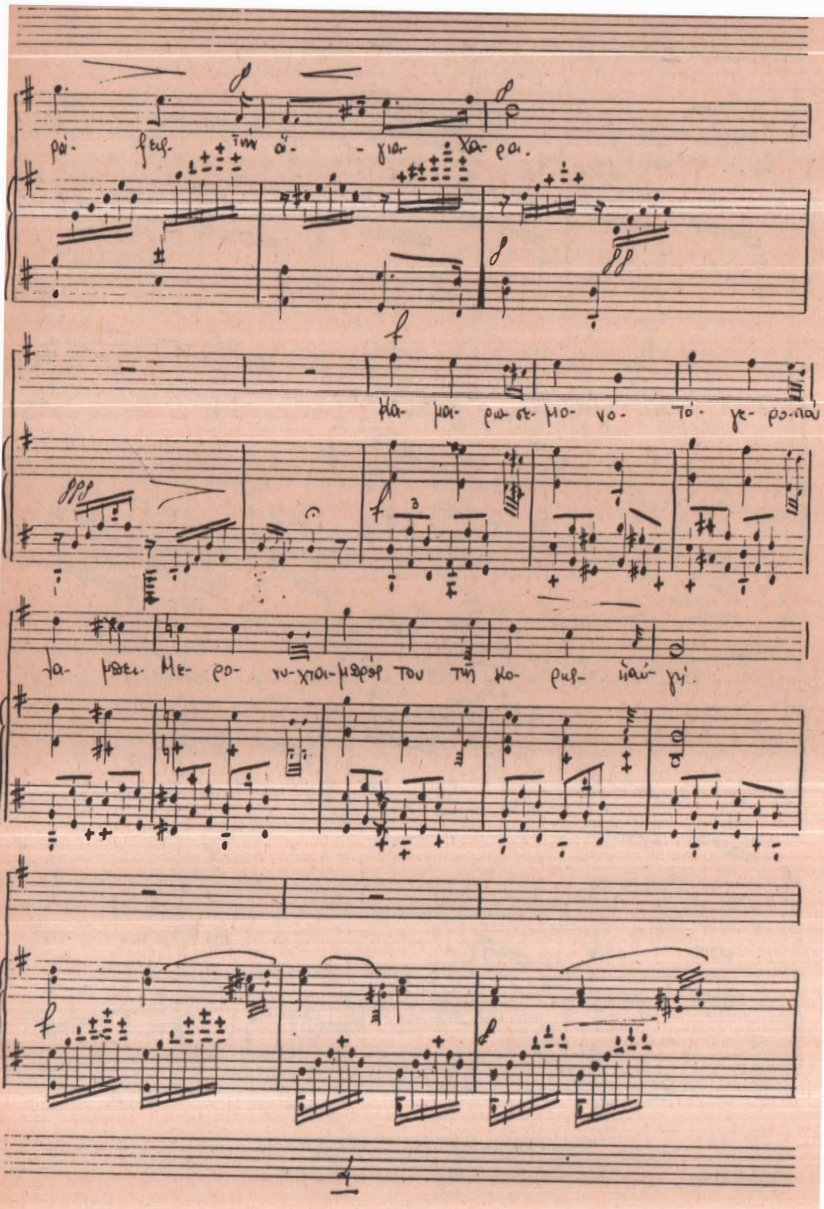
Arkadaşlarımın yardımıyla eve taşıdığım armonyumu çalmayı öğrendikten sonra, beste yapma alanında hızlı gelişmeler kaydettim.

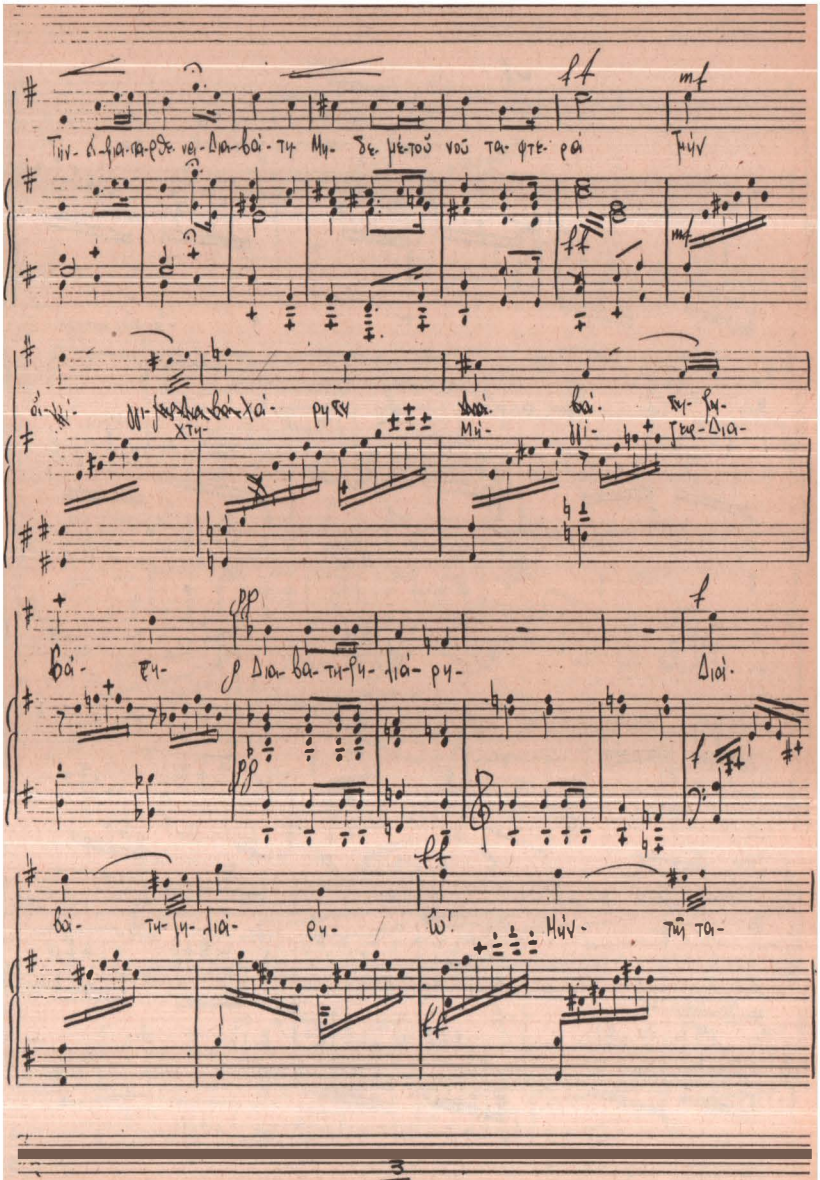
Burada ses ve piyano için birkaç şarkıyı, o zamanki biçimleriyle yayınlıyorum. Bu şarkılar önce Meidani'lerin evindeki konserlerde, sonradan da sinemadaki konserde söylenmişti; şarkıları çalan Dora Apostolatu'nun sesini son kez 1948 yılının bir akşamında, Pireas'ta duymuştum.

Ölmüş Biri İçin (Piyano eşliğinde şarkı)
Metin: K. Palamas. Müzik: M. Theodorakis (28.6.1942, Tripolis).

δαί - σας πη - δᾶι - νων
ἦαι - μὲ - γοιχ - ταῖ - δο - κία - στοί - ταί - ρια - στο -
ταί - ρω - τοὺς δίους δικ - αούς. Τοὺς
γ' - δίους δικ - αους. Ὦ - μὴν κα[illegible] ρώ - νει

ραί- φεις την ά- γιαν χα- ραν.
Και μα- μα- ρω σε- μο- νο- το γε- ρο- πού-
λα- μάσει Με- ρο- νυ- χτιώ- μαρφή του τη κο- ρυ- φαίν γή.

Τὴν δι-α-πα-ρθε-νι-α-βαί-τη Μη-δε μέ-του νοῦ τα-φτε-ρᾶι Τὴν
ἀι-ὠί- ὠ-χαρ-δια-βαί-χαι- ρητν
χτη-
Μή-
βαί- τη- ρη-
ἰ- τερ-δια-
βαί- τη- ρη- δια-βα-τη-ρη-τιά- ρη-
δια-
βαί- τη- ρη- δια- ρη- ὠ! Μήν- τῇ τα-
3

mf
Ξε χιά- νε τή μπό- ρα.
mf
Μές- τ' ά- γριου χει- μώ- να-
ξυ τή-
f
ώ- ρα- ζοι- λου- τα- ντα- σί- κα- μοι
f
Πε- ρι- εια- πη- του- θεί- ου- φω- τος- τήν- πη-
f
5

γή-
φω-τορ
-τικί
θεί-
γή.
Μπορεί άργα!

Γοργαί
Γοργαί
Τραϊ-ταϊ-ρια-στα-ταϊ-ρι-δαϊ δα-λτ. δω-γαί νει
Τράϊ-δο-νια-δεν
γε-λωνταϊ ϊ-δια σκοφα
Αρχότερα.
Για-δεν-τρα. Για. κρί-ναι Τή
Αρχότερα.
Πολύ άργα ff
Στον αρχικό ρυθμό:
μέ-τρο-σκαί-φτερα·ήί-ναι
Για. μιά-δεδα·μέ-νη
Πολύ άργα
Γοργαί

Διαβαίνει μια κλαίουσα
Αργά
Αργά
γοργόν δε νυκτός
γιγαντιαία δε βαλε
8

να- Ξα- να- θαρ- βα- θει- στον- δ' - ω- σκο- πο- με-
και δυ- και ί- σια- χα- βε να- τ' αίρ-
εχαι - ο δου- λα- κι- σε- νε α- φω- διαι.
βαι- κλα- γκ. τσί- ρ- ρι- σου· τέ- τοια- να- γα-

ρα Τού-κα-κο-γε-ρά-κα-καΐ - με - τά-στε-ρνα αὖ -
πάς - ά - φτού δύ - ο αὖ - τσφ ὁ - νε - ήρ ξω - στε -
κρύ - ο - καί-χά - ὦ λα-χτά - ρα - νε - κρος - δί - χυ - νο - καί -
τα - φ - γε - ρνά καί τα - φ - γε - ρνά -
ΤΕΛΟ
Τρίπολις 28-VI-42
(Α3) Μίκης Γ. Θεοδωράκης

Ο ποιητής και το ρόδον....

(για τραγούδι και πιάνο)

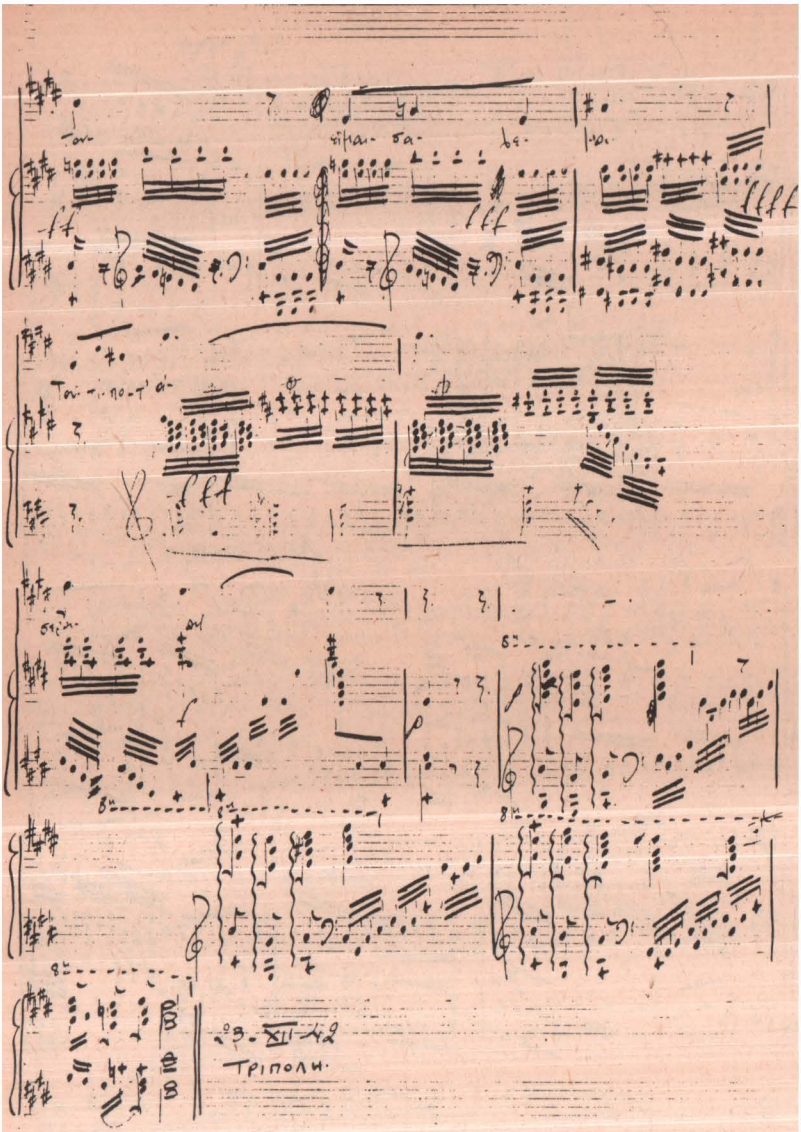
Κ. Παλαμάς

Μ. Γ. Θεοδωράκης

Şair ve Gül **(Piyano eşliğinde)**
Metin: K. Palamas. Müzik: Mikis G. Theodorakis (23.12.1942, Tripolis).

Τριπολι·

1 ΟΠΟΥ ΠΡΟΣΤΟΒΡΑΔΥ...
Μ. ΘΕΟΔΩΡΑΚΗΣ
Ι. ΤΑΛΑΙΑ
Ιαριτωμένα και δοσμένα
Μέτριο
Τι - ζι - νιά - ζ - ε - σι πιο χι
Μέ - που - τάν - τε - ρα - σι βου - βύ - ρι
Τσι - ρι - νιά - ζι - ρε - - ρά
Μες - τα - γιω - δε -
Μέ τα - γιω - δε - μιά
Ρε - τρα - γου - δά - βρύ δι
κλαι - σα - κρό - σο - χή
κλαι - δι - πρω -

Akşama Doğru Nereye

Metin: K. Palamas. Müzik: Mikis G. Theodorakis (19.1.1942, Tripolis).

A
8va
Roll.
Roll.
Tempo
Tempo
fff

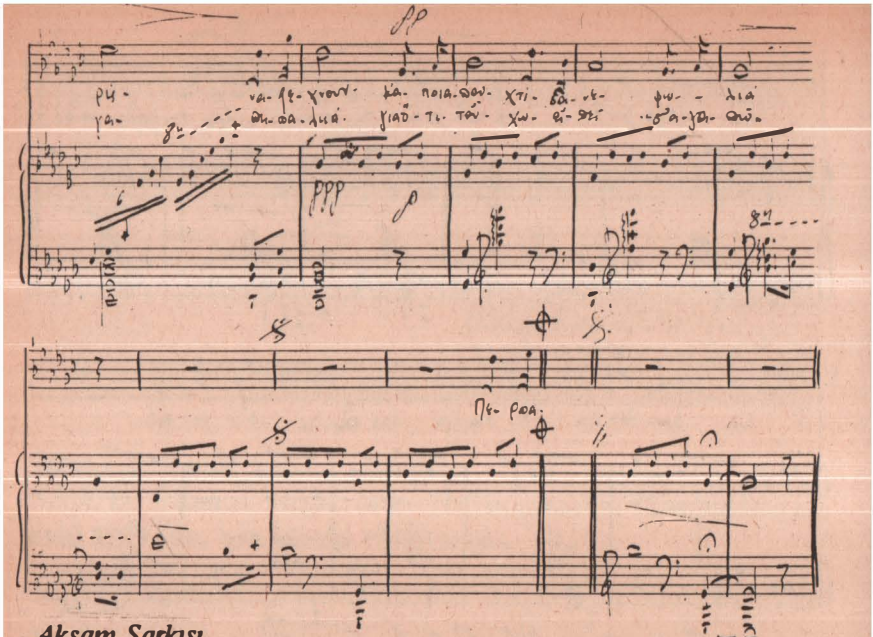

Bilinmeyen Kadın

Metin: D. Solomos. Müzik: Mikis G. Theodorakis. (Ezginin bestelenişi 1941 yazı, için işlenişi 1942 Ocağı).

λα- τρα- γου- δώ τὴ νύ- χτιὰ τὸ σκο- πό. λαι- του- γκώ- νυ- κή δι-
κώ- μου. λα- λιὰ νο- στα- λγεί Μιὰ καρ- διά σὰ γα- φώ.
Δια- βα- τάι. μου κό- ρη κό- Γκιώ- μη μ'
Δια- βα- τα- μου κό- ρη κό Γιώ- μη μ'
Μὲ δ- θυμᾶ τά- κα- τῶν φό- σου ἀου- λιὰ που δια- βαί- νουν χω-
Μὲ θυ- μᾶ τά- κα- τῶν φό- σου ἀου- λιὰ που δια- βαί- κρυ- στάλλια-

Akşam Şarkısı

Metin: G. Kulukis. Müzik: Mikis G. Theodorakis. (25.4.1942, Tripolis)

Derenin Kenarında

Metin: G. Konstantinopulos. Müzik: Mikis G. Theodorakis.

Δια-λυ-θη-κε τό
Το δακρυ-σμε-νο
Δα-κρυ-σε τό-κα-ρό.
κα-πω-κο-μοι-ρα-στα.
δοί δια-λυ-θεί-κιά γι-α-θυ-το
Με πόνο
Rall
κα-ρτε-ρώ γι-α δια-λυ-θεί-κιά γι-α-θυ-το κα-ρτε-
Rall
Tempo
Tempo
ff
Η ΜΕΛΩΔΙΑ ΓΡΑΦΤΗΚΕ ΤΟ ΧΑΡΟΚΑΙΡΙ ΤΟΥ 1941
Η ΔΙΑΣΚΕΥΗ ΤΗΣ ΓΙΑ ΠΙΑΝΟ CTIC 5-ΑΠΡ-ΣΤΟΥ 1944

Διαβάστε σε 2 ώρες

ΟΣΚΟΠΟΣ ΜΙΑΣ ΚΑΡΔΙΑΣ

(ΤΡΑΓΟΥΔΙ ΣΥΝΟΔΕΙΑ ΠΙΑΝΟΥ)

Στίχοι Γιώργ. Κουρουνάκη

Μουσ. Μ. Γ. Θεοδωράκη

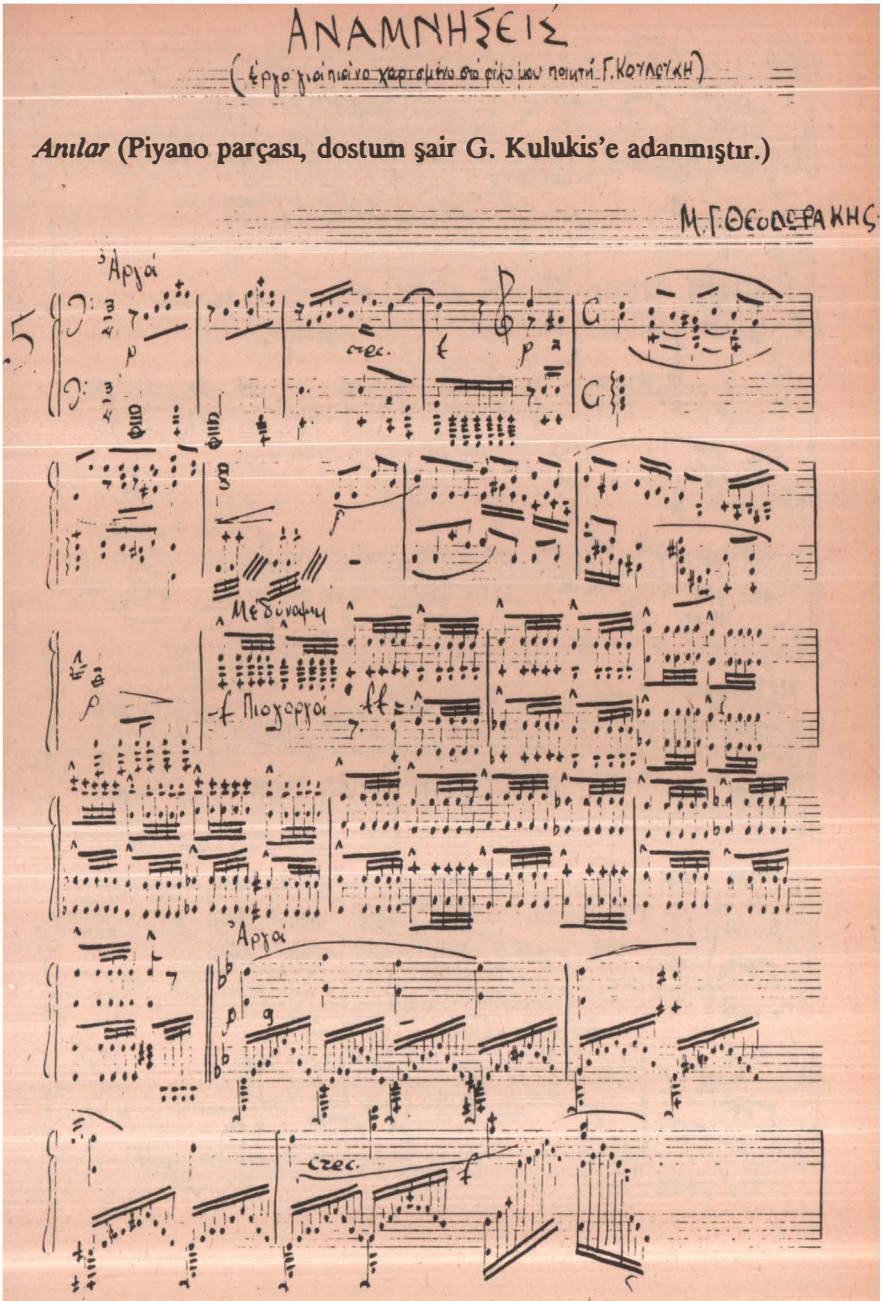

Σε- ρνούν- τά- χρό- νια κιό- χλο- θαί- χερ- νου-
Α- κώ- τούς- κτύ- πους- και- τής καρ- διάς παλ-
φεύ- γει- κιό- νειό- την- πού- τή- προ- σμέ- νου
μούς θω- γώ τό χρό- νο μέ- χι- λίους

Διαλαμβάρ- βουνιθμιά τωφόρά
κρύ- νιαί κίνη- τή χα- ρά γυ- χή καί- βασα- νου- μέ- χρι- τέ- λους

Bir Yüreğin Şarkası (Piyano eşliğinde şarkı)
Metin: Giorg. Kulukis. Müzik: Mikis G. Theodorakis (22.6.1942, KARLIS "Kulesi")

Anılar (Piyano parçası, dostum şair G. Kulukis'e adanmıştır.)

cresc
Με δύναμη
Rall
Στό αρχικό χρώμα

ΦΘΙΝΟΠΩΡΙΝΕΣ ΜΕΛΩΔΙΕΣ

(Έργο για τραγούδι και πιάνο αφιερωμένο στο φίλο μου Μ. ΚΑΡΛΗ)

Τα ποιήματα Κ. ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΥ

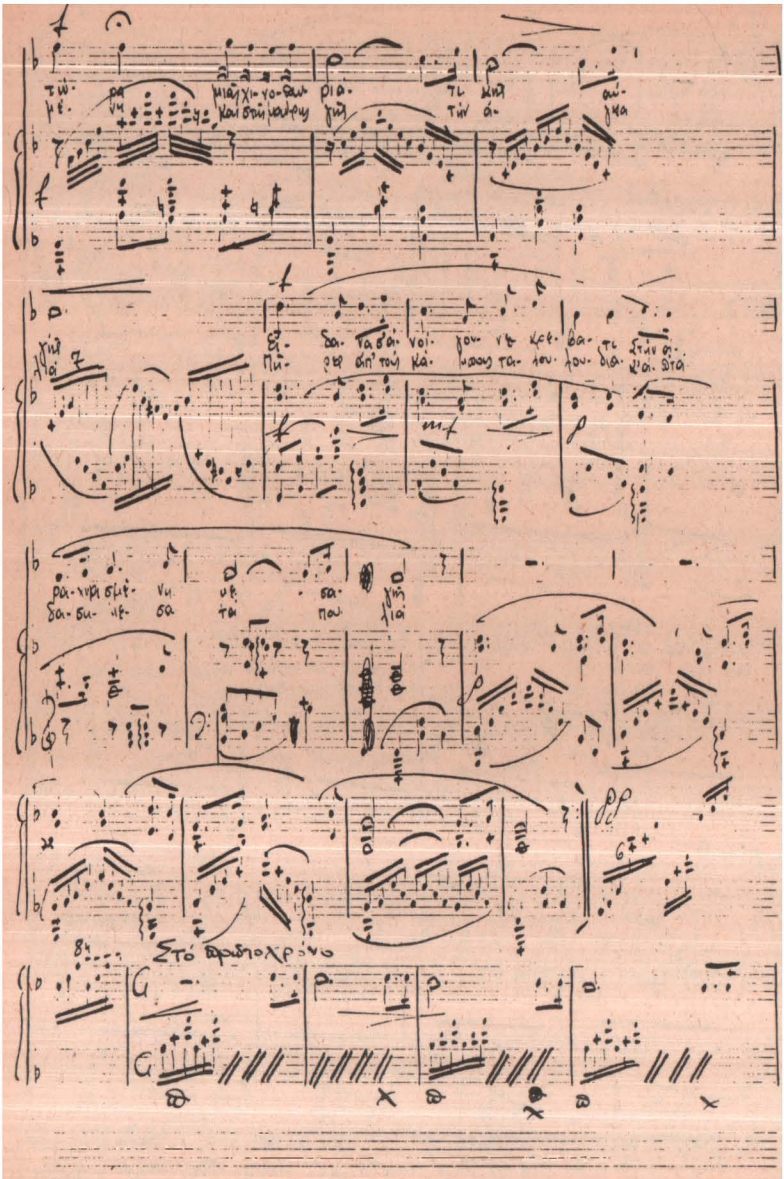
Μ. Γ. ΘΕΟΔΩΡΑΚΗΣ

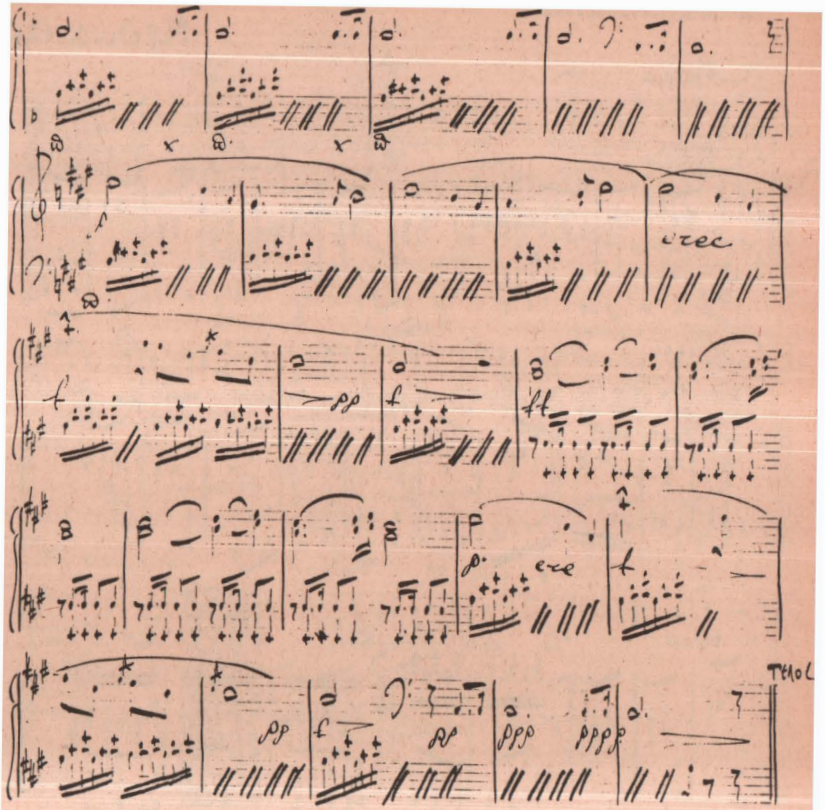

Απότομα
Γλυκά! Γλυκά!
Απότομα
Πάρα πολύ δροσερά
Πιο γρήγορα

* Αυτή τη μελωδία παίρνετε γιατί ακούγεται στο δίσκο με τον τίτλο «ΤΑ ΞΙΦΙ ΛΙΒΕΝΕΙ ΣΤΗ ΝΥΧΤΑ» (Μαρί Ζοζεφίνα Σι - Λύρα)

Στό θρησκρύνο

Sonbahar Ezgileri (Piyano için şarkıcı dostum M. Karlis'e adanmıştır.)
Metin: K. Chatzopulos. Müzik: Mikis G. Theodorakis.

Φθινόπωρο

(Ἐργατιατραγούδι καὶ σπάνο)

Μουσική Κ. ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΥ

Μ. Γ. ΘΕΟΔΩΡΑΚΗ

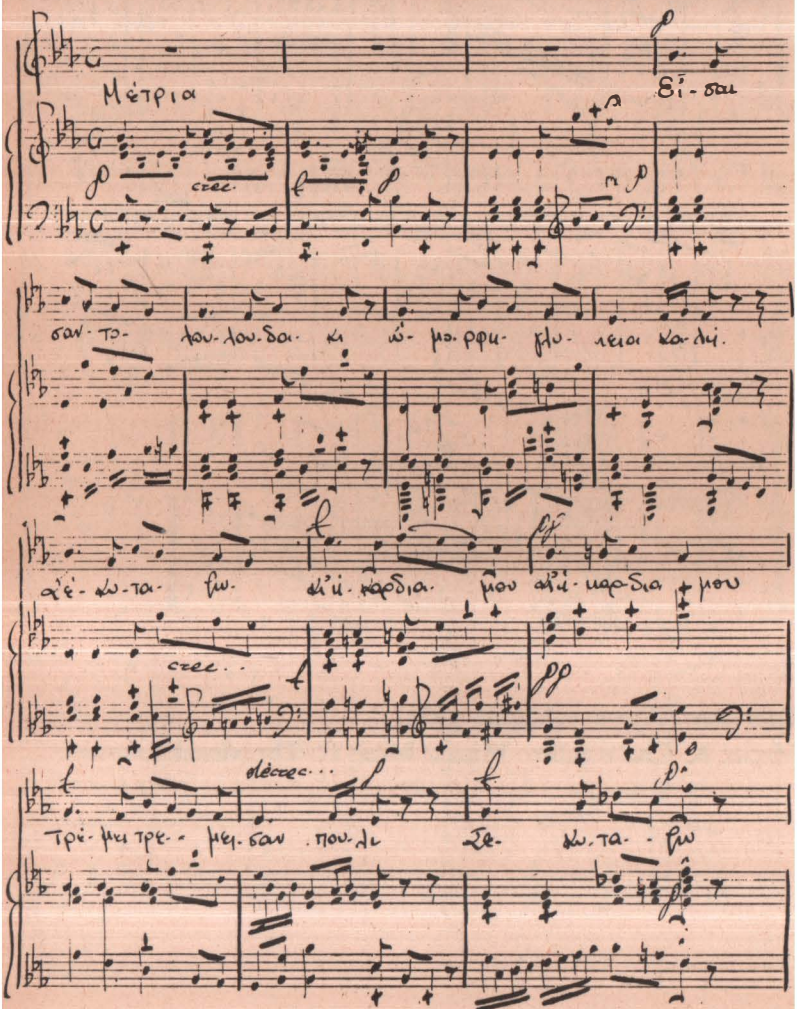

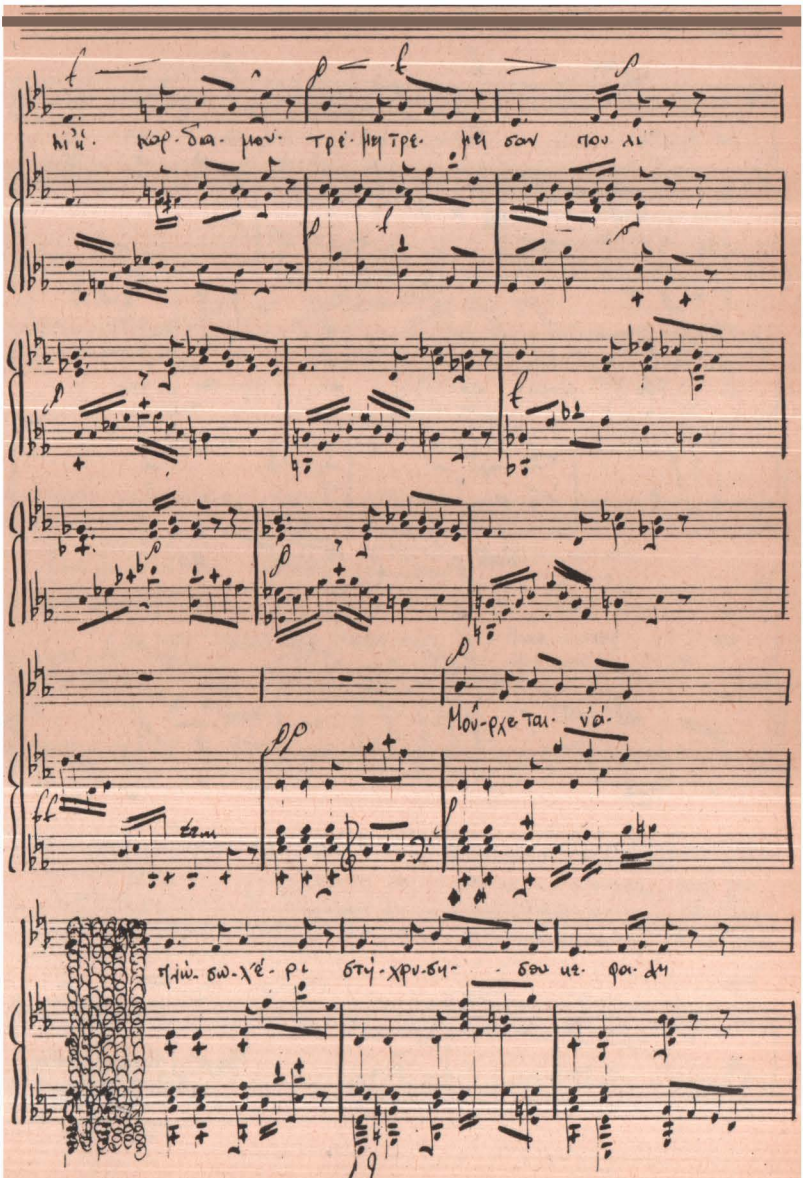

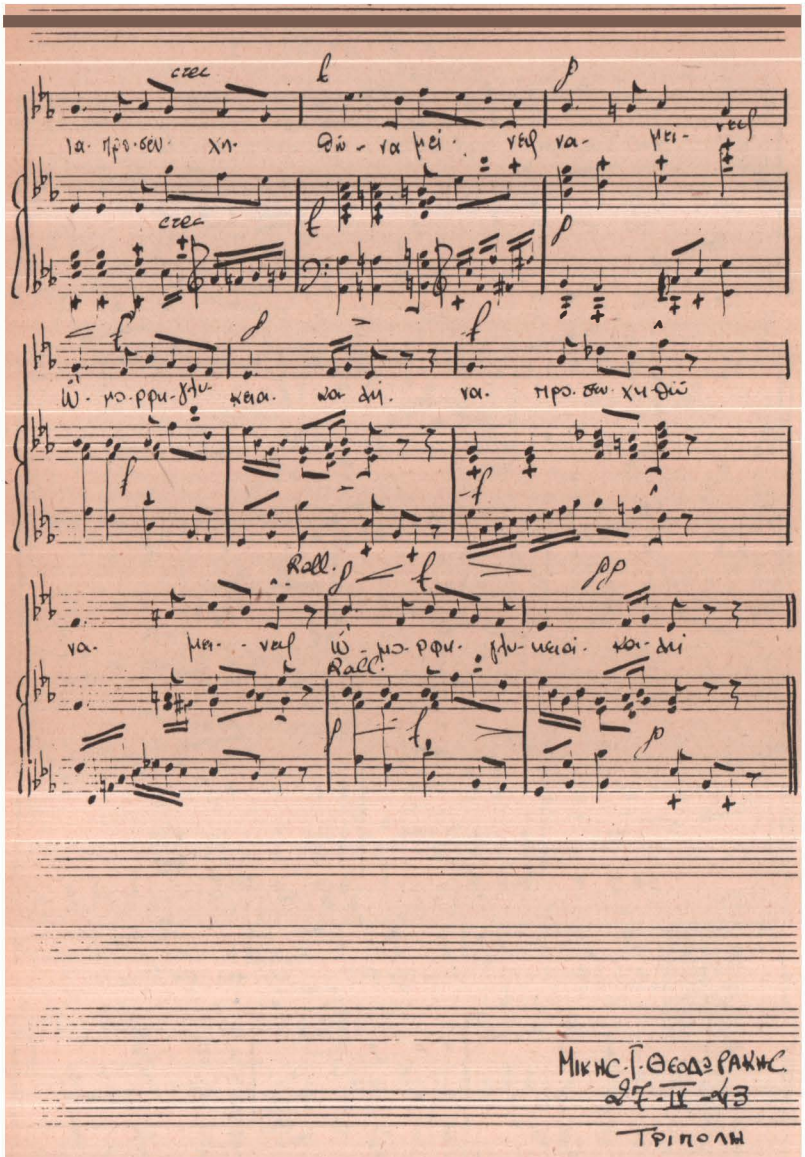
Sonbahar (Piyano eşliğinde şarkı)
Metin: K. Chatzopulos. Müzik: Mikis G. Theodorakis.

ΕΙΣΑΙ ΣΑΝ ΤΟ ΛΟΥΛΟΥΔΑΚΙ...

ΕΡΧΑΪΝΕ — ΝΙΚΟΣ ΓΚΟΥΣΟΣ ΡΑΚΗΣ

καρ-δια-μου τρέ-μη τρέ-μει σαν που λι
Μού-ρχε-ται νά-
πιώ σω-χέ-ρι στύ-χρυ-θη- -δου ια-φα-δη

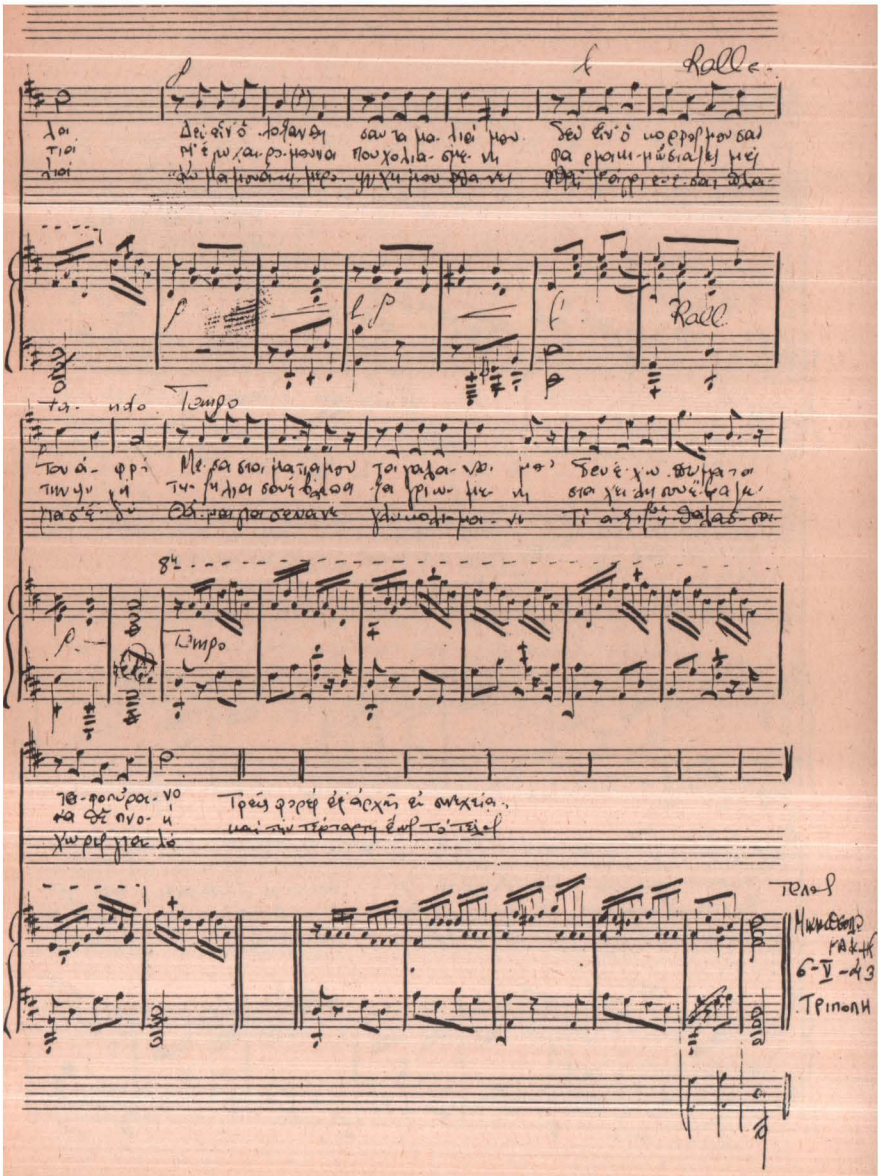
Küçücük Bir Çiçek Gibisin...
Metin: H. Heine. Müzik: Mikis G. Theodorakis (27.4.1943, Tripolis)

Η ΤΑΝΘΟΥΛΑ

ΑΡΒΑΝΙΤΙΚΗ

Μικρή Θεσσαλονίκης

Sarışın Kız

Metin: Ar. Valaoritis, Müzik: Mikis G. Theodorakis (6.5.1943, Tripolis)

Bu şarkılara ait ezgilerden bazılarını sonradan da kullandım; örneğin *Şair ve Gül* şarkısının ezgisine GECEYE YOLCULUK serisinde yer verdim ve burada Palamas'ın metninin yerine (ne haddini bilmezlik!) kendime ait bir metni kullandım; aynı şeyi ne yazık ki aynı seri içersinde, Chatzopulos'un *Şimdi, Çiçekler Ölürken* adlı şiirinde de yineledim. ANILAR adlı piyano eserinin ana motifi, KASSİANİ'ye geçti. YOLCU adlı seride, bir Mavilis metninden bestelenen ve Tripolis'te, akşam kantatlarımızda severek söylediğimiz bir şarkının ezgisini kullandım:

Bu eski ezgilere, müziğimin – melodik damarım açısından – son kırk yıl içersinde herhangi bir değişime uğramadığını göstermek için döndüm! Zaten eski öğretmenim Palamas da bana şu dersi vermişti:

> Aynı şarkıyı söyle / hep ama hep / aynı şarkıyı söyle. / Ağlasan da, gülsen de / sarhoşken / veya kendinden geçme anında / düşte ve cennette / veya seni yaratan canavara / sen de canavarın canavarı ol / hep aynı şarkıyı söyle! / Değiştirme ezgisini / tıpkı bülbülün kendi sesini / akan suyun kendi şırıltısını / baykuşun insanı öldüren / deliye çeviren çığlığını / değiştirmemesi gibi. / Müzik olarak ne varsa yaşayan, doğada / hep aynı şarkıyı söyler. / Kulak ver-

me sakın / eleştirmen seni uyardığında: / *"Kendini yineleme!* / Kalmadı mı başka söyleyecek şeyin? / Kurumuş sanki kaynak! / Ey şarkıcı / yüksel, hep yüksel / daha yüksel yıldızlara doğru / Kanatların olsun gözler ve eller! / Söylemeye değer olması / için şarkının / hep yeniden doğabilmesi için / hep delik etmeli ve doldurmalısın / hüzünlü olsa bile / tutkunun gücünü / kâğıda geçirsen bile / yeni bir ses gerek!" / Kulak verme! / Kulak verme bu sözlere! / Beni düşün / sevmek için eleştirmenin sözünü gereksinenlerin tümü / reddedecekler seni / yan bakacaklar / sen, ey şarkı söyleyen! / Ama senin nektarının tadına varanların hepsi / bekleyecekler hep yeniden / aynı şarkıyı / içmek için / çünkü sanatın mutluluğu / çünkü doğanın mutluluğudur onlara seslenen. / Kulak verme! Kulak verme! / Ak akabildiğin kadar / sürekli direnerek / tek heceli ve tekdüze / şarkı / dalgalar yaratan / okşanmış yapraklar / bir şarkı arada sırada / istese bile senin biçimlemeni / farklı olmasını, değişmesini / senin o kopmaz / ve değişmez müziğin içersinde. / Ve ak akabildiğin kadar / özlem, masumiyet ve bütün cinayetler / hep aynı şarkıda olsun!

Ne kadar güzel sözcüklerdi: *ey şarkı söyleyen!* Ben, mutluluktan "şarkı söylüyorum." Hoşuma gittiği için. Böyle duyduğum için. Bir zamanlar annem vardı. Onun için yazardım. Daha sonra arkadaşlarım ve yalnızlığım vardı. Hep aynı şarkıyı yazabilmem için! Ben bir insanım ve "aşkın ve yaşamın günahı, beni üzüyor..." Ben, içinden bir şarkının damladığı bir yarayım.

Olaylar, düşüncelerim ve müziğim üzerine konuştuktan sonra, resmi tamamlamak için o dönemdeki şiirimden az sayıda, ama karakteristik sayılabilecek birkaç alıntıyı sergilemek de önem taşıyor. Böylece iç dünyamdaki gelişmem daha iyi anlaşılabilecektir. Örneğin ahlaki ve manevi bakımdan ayakta kalabilmek için benmerkezciliğin önemi:

Ve sevip nefret ettiğimizde / hissettik ki sevgimiz ve nefretimiz / yönelemez dışımızdaki birine / o yüzden bir başkasına verdik yüreğimizi / nefretimizi ve ululayışımızı yöneltebilmek için.

Tamamen sararmış bir kâğıtta, 3 Şubat 1943 (Tripolis) tarihinin altında, acele yazıldığı belli şu dizelere rastlıyorum:

Bilgeliktir sevmen bir şeyi / Yalnızca seni üzeni bekle / Kor gibi düşlerini örteni / Ve başla orada yeni bir yaşama / Ve oradan söyle tanrısal şarkıyı / Ve acıları ikram et yüreklere / Sonsuz acıları ve büyük sevinçleri / Yalnızca bir hiç olan yaşayabilir / korkak bir imgelemde / Mutluluk bir çiçektir / Bilgeliktir sevmen bir şeyi / Yalnızca acıyı tut yüreğinde / Sonrasız uçup gitmiştir mutluluk / Yalnızca ruhu kanatlandıranın ve hüznün / Şarkısını söyle.

SIAO adlı şiir kitabını, asıl adı Grigoris Konstandinopulos olan Fivos Genaris'in sonsözüyle birlikte buraya eksiksiz almak, o yıllardaki manevi durumumu anlatabilmek bakımından sanırım yararlı olacaktır.

SIAO

NTINOS MAHS

ΠΟΙΗΜΑΤΑ
Μ' ΕΠΙΛΕΓΟΜΕΝΑ ΤΟΥ
Φ. ΓΕΝΑΡΗ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΠΕΝΤΑΔΑΣ» ΑΡΙΘ. 1 ΤΙΜΗ ΔΡΑΧ. 15
ΤΡΙΠΟΛΗ
1939

ÖZLEM ŞARKISI

Gel, ey yıkılmaz
dev özlem
gel de yık bedenimi
yüreğime gir
ve bir bütün ol ruhumla
birleşelim biz de
ruhlardaki ayaklanmalar, yıkımlar
ve yıldırımlar gibi
bunlardır ki canlandırırlar
yeniden ansızın solan
yıkılan ve kasideler taşıyan
ezgili yürekleri!

ÖLÜMÜME SESLENİŞ

Kim gelecek kutsanmış su serpmek
    için öldüğünde?
Gömecekler seni acı duymadan
    gömecekler şarkısız.
Ve sen bir çiçek olup açtığında
    mezarının üstünde, bil ki
    – seni biçiverecekler.
Ve bir şarkı istediğinde toprağına
    herhangi bir yürekten
    – sana hiçbir şey vermeyecekler.
Peki ya öldüğünde?
    Ve öldüğünde
Kimse gelmeyecek sana ağlamak için
    kara gözyaşlarıyla sana can vermeye
Kimse, kimse gelmeyecek...
    Ne bir okşama, ne bir söz, ne de bir dua...
Yapayalnız olacaksın. Ve gecenin ortasında.
    Yıldızlar parlamayacak... Duymayacaksın
                toprağı da.
Ve ben inleyip bağıracağım –
    haykıracağım isteğimi
sana gelmek, seni canlandırmak
    su serpmek, seni yüreğime
kapayıp yaşamak için!
Ama nasıl...
Susmuş sesim... Ölünün dileği...
    Ben de ölmüşüm!

ÖLÜMLÜLER! ÖLÜMLÜLER!

Sonrasız ahengiyle sonbahar günbatımında
güneşle yıkanmış bir mutluluk anında
bütünleşmek istiyorum seninle, ey doğa!
Adamak istiyorum yanan ruhumu
Gökyüzündeki okyanusun dalgalarına.
dağılıp gitmek istiyorum
renklerin uyumu içersinde, kaybolmak
nazik bir delikanlının düşü gibi...
Duyuyorum gökyüzünün suskun seslerini
her yanımı kaplayan bir büyü, bir
esriklik!
Şimdi acı veriyor ağlamak
acıların o tütsü kokuları içersinde
tanrıların ayak uçlarına yükselen, yıkılmış
ezgilerine!
İçimin derinliklerine alacağım
ancak ölümlülerin gözlerinden yansıyan
o görünmez manzaranı, ey doğa!
Sevişircesine yuvarlanacağım
Yıldızların ve güneşlerin yaprakları
arasında!
o hiç duyulmamış, tanrısal soluğun
kaynaklarında arındıracağım kendimi.
Ve kuşku duyacağım!
senden yüce hiçbir şey bulmayacağım!
Sen ey insanoğlunun yıkılmış ezgisi
sen, yüreğin en acı titreyişi!

AĞLAMA ARTIK

Sus! Konuşma. Ağlama artık!
Kov acıyı yüreğinden,
götür dudaklarına ve bir ruh yarat ondan!
Bir şarkı yap, sarhoş,
ağlayan ve yakınan
kimi zaman aşkı çağıran,
kimi zaman da haber gönderen
eski, çocuksu umutlara...
Sus!
Bulandırmasın gözlerini artık
karanlık hıçkırıkları acılı yakınmaların...
Ve bırak yağsın - bırak yağsın
acının yağmuru ağırdan
ve bir dua gibi yoğun, bıraksın
söylemek istediklerini ruhuna...
Acının yağmurudur bu
yalın ve küçücük taneleriyle
o kadar ki, değmez gözdeki yaşlara
değmez yakınmaya ve düşünceli düşünceli
dudaklarda beliren bir
"Neden!" sorusuna.

İKARUSLARIN ŞARKISI

Bir alev duyuyorum ta içimde
beni parçalayan ve kurtaran!
Kanatların açıldığını duyuyorum içimde
ve kaldırılıp götürüldüğümü
akla sığmaz güzelliklerin uyumunda
yaşayan ülkelere!
Ta derinliklerimde duyuyorum, akbabanın
beni yediğini ve yeniden yarattığını!
Ve hazırım başımı kaldırmaya
hazırım yükselmeye
tanrıların katına!
Ve hazırım şöyle demeye:
- Tanrılar! Tanrılar!
Doğdu işte sizin de tanrınız!
İçimin ta derinliklerinde duyuyorum, size de
hükmedecek o tanrısal soluğu!
Konuştuğumda titredi yeryüzü
sözcüklerin kutsal gücüyle!
Ve şaşıp kaldı bilgisiz kuşlar
dualarını yarıda kestiler...
Doğruldu yerinden ezilmiş otlar
ve çiçekler soldu...
Ve dahası, parlak güneş bile
yeryüzüyle erotik sarılışları içersinde
eriyip gitti vadinin dağlarının ardında
kayboldu varlığından kuşku duyulunca...
Ve hemen koşup geldi gece
derin, suskun ve ışıksız, örterek yaşamı.

Ve o zaman bir mırıltıdır yükseldi
yerlerden ve göklerden
çimenlerden ve çiçeklerden
her şeyden...
Sanki dökülmekteydi kurumuş yapraklar
buz tutmuş toprağa -
sanki binlerce göğsün soluk alışı -
korkunç...
Ve sonra, tarifsiz bir anda
bu dev hışırtı buluverir
bütün ritmini ve anlamını
ve derin sessizliğin ta içinden
duyulur üç sözcük:
- Sen bu değilsin!

.....

Hüzünlü bir gömme töreniydi...
Yoktu giden tabutun ardından...
Bir çocuk vardı tahta tabutta...
Yüzü alabildiğine masum, kırılgan.
Bir çocuk.

SONSÖZ

Her eserin sonunda, eserin amacının gerçekleşebilmesi için, okura yaratıcının ruhunu kavramada yardımcı olan birkaç sözün bulunması alışılagelmiş değilse bile, gereklidir. Herkesin elinde bir oyuncak olmayı isteyen eser, mutlak olarak anlaşılmayı talep eder. Ancak okur, yazarın duymuş olduklarını tamamlayabilir. Yorumcunun görevi, aralarındaki uçurumun üzerinde bir "köprü kurabilmek" için hem yazara, hem de okura yaklaşmak olmalıdır.

Bu şiirlerde karşımıza çıkan, kendini ve çevresindeki dünyayı hissetmiş, biriken özlemle, acıyla, hayranlıkla neredeyse dolup taşmış bir genç ruhun patlamasıdır. Bu ruh her şeyin yine çıkıp gitmek üzere geldiğini hissetmiş, güzelliklerinden ötürü sevinmiş ya da arkalarından hüzünlenmiştir. Dudaklarında nostaljiyi, sevinci hissetmiş, onları "şarkı"ya dönüştürmüştür. *Ağlama Artık* adlı şiirde açık ve seçik şöyle der: "Kov acıyı yüreğinden / götür dudaklarına ve bir ruh yarat ondan! / Bir şarkı yap, sarhoş / ağlayan ve yakınan / kimi zaman aşkı çağıran / kimi zaman da haber gönderen / eski, çocuksu umutlara..." Şiir dizisi, *Özlem Şarkısı*'yla başlar. Oniki dizelik bu şiir, bir Dionysios esrikliğinden kaynaklanmıştır. Bu Dionysios esrikliği, bu tertemiz, sonsuz esriklik kendini "özlem" içersinde açığa vurur. "Gel, ey yıkılmaz / dev özlem / Gel de yık bedenimi..." Bedenin yıkılması, bedenin doğayla özdeşleşmesi, insanı saran daracık sınırların aşılması anlamını taşır. *Ölümlüler! Ölümlüler!* adlı şiirde ise şairin tasarımı şudur: "Sonrasız ahengiyle sonbahar günbatımında... / bütünleşmek istiyorum seninle, ey doğa!" Bu özdeşleşme, özlemle de özdeşleşmeye götürür. Özlem, şair için kendinin dışında varolmak anlamını taşır, bu dıştaki varlığı içe alma eylemi, özlemin ve yüreğin bir ruhta eşzamanlı metamorfozunu amaçlar. Bu noktada in-

san, şairin dilindeki özlemin, genellikle "özlem" diye adlandırılanın çok üzerinde olduğunu çok iyi kavrar! Buradaki, savaş veren bir özlemdir; tıpkı o psişik güçler gibi: "bunlardır ki canlandırırlar / yeniden ansızın solan / yıkılan ve kasideler taşıyan / ezgili yürekleri!" (Burada ruhu kimi zaman büyük girişimlere iten bir *élan,* bir inanç sözkonusudur.) Şair bize, bu özdeşleşmenin sonunda bir yıkımın beklediği kehanetinde bulunur. Şiirin trajik bir arka planı vardır; bu, bize şairin yaşamın trajedisinin tadına biraz olsun bakmış olduğunu gösterir. Aynı şey, *Ölümüme Sesleniş* şiiri için de geçerlidir. Bu ikinci şiir, birincisinin bir devamı gibidir. Böyle bir ölümle öleni kıskanmak, olanaksızdır, çünkü: "sen bir çiçek olup açtığında / mezarının üstünde, bil ki / – seni biçiverecekler..." Böyle öleni yalnızca insanlar değil, ama bütünüyle doğa da terkeder. "Yapayalnız olacaksın. Ve gecenin ortasında, / Yıldızlar parlamayacak... Duymayacaksın toprağı da." Ve yalnızca şairin ruhu, yani bir başka şiirdeki anlatımıyla "yüreğin en acı titreyişi," teselli sunmak isteyecektir; gelgelelim o da özlemsiz olacaktır, yani ölü!

Ölümlüler! Ölümlüler! şiirinde şair, kendisi için sevinç kaynağı olan doğayı, kendini onunla özdeşleştirebilmek için yardıma çağırır, ama bulduğu, bellidir: "Sen ey insanoğlunun yıkılmış ezgisi / sen, yüreğin en acı titreyişi!" Burada egemen olan şiirsel hümanizm, bizi "yüreğin titreyişi"ne dikkat etmemiş olmakla suçlar.

Yüreğin bu çaresizlik dolu patlayışının ardından, aslında şairimizin acısını bize açması beklenir. Ama görünüşe bakılırsa, acı, şairin çaresizliğinin tek nedeni değildir; bundan ötürü de acıya sırt çevirir. Aslında bir hiçtir acı, onun için hiç dikkate almamamız gerekir. "Acının yağmurudur bu / yalın ve küçücük taneleriyle / o kadar ki, değmez gözdeki yaşlara / değmez yakınmaya ve düşünceli düşünceli / dudaklarda beliren bir / 'Neden?' sorusuna."

İkarusların Şarkısı başlıklı son şiirde, kendinin derinliklerinde tanrılarüstü bir soluğun bilincine varan, Nietzsche

doğrultusunda bir ruhla karşılaşılır. Bu, özlemin yarattığı, cesaretini insan yüreğinin titreyişinden kazanmış insandır; acıyı yenebilmiş, gelgelelim: "Sen, bu değilsin"i duyduğunda korkuya kapılmış insandır. Dıştaki özlem dıştaki düşmanı gördüğünde, ölmüştür; şair ise şunu görmüştür: "Hüzünlü bir gömme töreniydi... / Yoktu giden tabutun ardından." Ölü, "bir çocuk"tur. Coşkunun bitimini, toprağa veriliş izler. Şiir, büyük bir coşku ve yüreklilikle Yeni'yi kurabilmek için Eski'yi yıkmaya çalışan genç bir ruhun gerçek anlatımıdır. Şair bu şarkılarla, tedirgin ve masum bir genç ruhu dile getirmeyi başarmıştır. Her şeyden nefret eden, her şeyin kendisine ait olduğunu, ama aynı zamanda da her şeyin elinden kaçtığını hisseden bir ruh. Şairin belli bir ethik'i amaçladığı savını ileri sürmeksizin, düşüncelerini izlemek gerekir: Gelişigüzel bir "özlem" yüreğimizi katılaştırdığında ve doğrulmamızı sağladığında, kendimizi ansızın mırıltıların, tüyleri ürpermiş canlıların ve bize "siz yoksunuz" veya daha iyi bir deyişle "siz değmezsiniz" diye bağıranların seslerinin karşısında buluruz; o zaman da kendi hüzünlü gömme törenimize katılırız.

Kötü, yolunu hep sürdürmek zorunda mıdır?

Bu şiirler – gençliğin hüznünü dile getirdiği sürece –, gençliğin büyüklüğünün yaşamın karşısına dikilişinden başka bir şey değildir. – Bütün yaşayanlar, ona: "Sen, bu değilsin!" deseler bile.

FIVOS GENARIS

Palamas'ın yanısıra, Tripolis'de bir diğer büyük öğretmenim de Dionisios Solomos'du. Babam ve büyükbabam, şairin Giritli olmasıyla öğünürlerdi. "Biz de Solomos ailesiyle aynı yollardan geçtik," derdi Michail Theodorakis, Ianena'da, kışları soba başı sohbetlerinde. "O zamanlar, ilk devrim döneminde, atalarımız Siros'taydılar; ikinci devrim sırasında ise Zakinthos'daydılar. Türkler evlerimizi, ağaçları, tarlaları yaktılar. Sonra geri döndük ve her şeyi yeni baştan kurduk." Türkler 1669 yılında Venediklileri yenip Girit'i ele geçirdiklerinde, aile de Solomos'dan Zakinthos'a, sürgüne gitmişti. Büyükbabam *Erofili* ile *Erotokritos*'u[66] ezbere bilirdi. Dizeleri saatler boyunca o çok iyi bilinen, monoton müzikle kendi kendine söyler dururdu. Babam, Solomos'un şiirinin Girit destanlarından kaynaklandığına inanırdı. Ama Dionisios'un bir piç olduğunu bana hiçbir zaman söylemedi. Bu biyografik olguyu, Aglaia'ya sırılsıklam âşık olduğum sıralarda okudum. Şairin yaşamındaki bu olgu, hizmetçi kızlara duyduğum doğal eğilimi, yalnızca erotik olanını değil, ama insani eğilimi de güçlendirdi. Sonraları, arkadaşlarımın partilerine çağrıldığımda, "iyi aile kızları"nın yanından ayrılıp mutfağa, ikinci kategoriye giren hizmetçi kızların bizi kapı aralıklarından gözetledikleri yere giderdim.

Ulusal şairimizin bir hizmetçinin oğlu olması, gerçekten tarihsel bir ders ve toplumsal bir öcün simgesiydi. Annesinin adı Angeliki'ydi; olağanüstü güzel ve çok akıllı bir kadındı. Efendisi – yani Dionisios'un babası –, artık yaşlı bir adam olup çıktıktan sonra, ölümünden bir gün önce onu nikâhlamıştı. Dionisios'un miras çekişmeleri nedeniyle annesini mahkeme önüne çağırması ve ona çok sert davranması, gerçekten kaderin bir cilvesiydi. Şair, annesinin ölümüne kadar bir daha onunla konuşmadı. İç dünyasındaki bu parçalanmışlıkla, kendi yaşamının çizdiği yollardan yürüyüp gitti. Baba tarafından bir aristokrattı. Ana tarafından ise bir halk çocuğuydu. Aristokrat bir düşünceye, sokaktaki adamınki gibi çarpan bir yüreğe sahipti. Pazar günleri babamla birlikte kiliseye gitmem istendiğinde babamın en büyük gerekçesi, küçük Solo-

66. *Erofili:* Gorgios Chortatsis tarafından 1585-1600 yılları arasında Girit'te yazılan trageedya. Geç ortaçağ yazınının başyapıtları arasındadır.
Erotokritos: Visentzos Kornaros tarafından 1635-1648 arası Girit'te kaleme alınan bu 10.000 dizelik aşk destanı, Girit şiirinin doruk noktasını oluşturur.

mos'un yalnızca kutsal liturayı dinlemekle kalmayıp, aynı zamanda söylemeye katıldığını da belirtmekti. Dolayısıyla ben de zorunlu olarak onun gibi yapmaya çalışmalı ve Argostoli'nin bir köyü olan Lithostroto kilisesinin korosuna girmeliydim. Solomos, ilahi ve metinleri olağanüstü söylüyor ve okuyordu. On yaşına geldiğinde, ailesi tarafından Venedik'e yollandı. Böylece babamın eline, onun mesleğine girmem için bir gerekçe geçmiş oldu: "Solomos hukuk öğrenimi yaptı!" "Ama hiçbir zaman avukatlık yapmadı ki!" "Önce öğrenimini tamamla, ondan sonra canın ne isterse, onu yaparsın..." Tripolis'te *Dokuzuncu Senfoni*'yi dinlediğimde, dizelerin anlamını iç dünyamın ta derinliklerinde duyumsadım: "Aydınlat, ey ışık, ve sen de kendini tanı, ey ruh." Başında Polilas'ın önsözüyle, Solomos'un kırmızı deri kaplı *Bütün Eserleri*, o zamandan beri en sevdiğim kitap oldu. Biri şaire Zakinthos'da, henüz çocukken, "Doğmadan önce nerdeydin?" diye sorduğunda, şu yanıtı almıştı: "Tanrının düşüncelerinde."

Edebiyatseverlerden oluşan arkadaş çevremiz, o sıralarda Goethe, Schiller ve Hegel'i, yani Alman felsefesini tanımaktaydı. Estetik ile etik, sanat ile bilgi arasındaki bağıntıyı yeni yeni kavrıyordu. Solomos hem saltıklık düşüncesini, hem de güzel, iyi ve doğru'nun birlik ve bütünlüğünü savunmaktaydı. Hegel'e göre güzel'in en yüksek biçimi, saltık ve ideal olanı temel alır. Bu nedenledir ki sanatta düşüncenin özü, güzelde ise tin ile doğanın birlik ve bütünlüğü dile gelir. Solomos, *Özgür Kuşatılmışlar*[67] üzerine şöyle yazar: "Şiirin bütünü belli bir anlam taşımakla birlikte, bağımsız bir dünya olarak vardır; bu dünya çok yönlü, derin anlamlı ve matematiksel olarak çok iyi hesaplanmış bir dünyadır."

Hegel'in ve Solomos'un yazılarında, o sıralarda iç dünyamda hissettiğim idealist temel tutumun ve eğilimin tıpatıp aynını bulmuştum. Hegel, saltık olanın düşünce, bunun maddi görüngüsünün de ideal olan, güzel olan olduğuna inanıyordu. Yani varlık, tanrısal kılınmış insan düşüncesi oluyordu. Saltık olan tin ile eşit kılındığında, o zaman her şey, metafiziği gerçeklikle bağlayan bir düşünme, bir tasım olup çıkıyordu. Hegel'e göre din ve sanat,

---

67. *Özgür Kuşatılmışlar*: Dionisios Solomos'un, 1825/26'da Mesolongi'de kuşatılanları konu alan, yarım kalmış şiiri.

mutlak anlamda tinsel alana girer. Sanat, nesneleri yeniden yaratır, fakat bu yaratma süreci sırasında onları taşıdıkları maddi öğelerden kurtarır. Bunu, gerçek dünya yetkin olmaktan uzak olduğu için yapar. Öte yandan ise tin, kendini ideal'de bulma çabasındadır. "Sanattaki güzel"in zorunluluğu işte bu olgudan kaynaklanır. Solomos da saltıklık düşüncesine inanmaktaydı: Saltık olan, sanatsal yaratma süreci içersinde ideali ve gerçekliği iletme işlevini yerine getirebilirdi. Marks'ın şiddetle eleştirdiği bu uç noktadaki idealizm, yalnızca tinsel konumuna uygun düşmekle kalmayıp, işgalin o buz gibi karanlığının ardından hayatta kalmamı sağlayan başlıca etken oldu. Bütün geleneksel değerlerin "güzel yıkıntılara" dönüştüğü ve insanın, aşağılanışının en son evresine vardığı bir dönemdi sözkonusu olan: Bir yanda cellat/işgalciler, öte yanda ise kurban/boyun eğenler yer almaktaydılar. İnsan ırkının bu konumunda önce kime acımak gerekirdi? Neyse ki ben de ikiye bölünmüştüm. Bir yarım düşünüyor, öteki yarım ise eylemde bulunuyordu.

Daha önce, eylemde bulunmanın benim için zorbalığa karşı içgüdüsel bir direniş anlamına geldiğini yazmıştım. Zorbalık, bir yılandır. Yerde kıvranır durur. Onunla savaşabilmek için insanın da yerde sürünebilmesi gerekir. Olayın bu yönü, benim için bir sorun değildi. Ancak doğal gözlerimin ardında bütün yapıp ettiklerimi izleyen iki de tinsel göz vardı. İşte beni kurtaran, kendimle kendim arasına koyduğum bu mesafe oldu. Çünkü dünyasal eylem ve davranışlarımız, özellikle de bunlar içersinde zorbalığa karşı zorbalık ilkesince belirlenenler, yani siyasal etkinliğinin ana biçimini oluşturanlar, geçici gerçekliğin alanına girerler, dolayısıyla görece, geçici, rastlantısaldırlar; buna karşılık tinsel etkinliğimiz, saltık olanı öğrenmek ve ele geçirmek çabamızın bir bölümüdür. ortak bir paydaya getirildiği takdirde bunun anlamı, şuydu: Ben, düşüncede Marksist, eylemde ise idealisttim.

Solomos'un din ve Tanrının varlığı üzerine açıklamaları, benim yaşam, şiir ve müzik üzerine görüşlerime bütünüyle uyuyordu. O zamanlar bu soruları, yaşam karşısındaki tutumumda ve TANRI ve SIMFONIA NR.1 oratoryolarımda dile gelen genel bir yanıtı alabilmek için sormuştum. Solomos, daha küçüklüğünden başlayarak içinde Tanrı korkusunu taşımış bir insandı; Marinos Siguros, Solomos'un insanın doğuştan dindar olduğuna inandığını

yazar; buna göre gizemli bir duygu, insanı aynı zamanda hem korktuğu, hem de taptığı bilinmeyen bir yüce güce boyun eğmeye zorlar. İnanç, yaşamın en büyük gücü ve bilgeliğidir. "İnanç ve sanat, aynı solukla yaratılmışlardır." Solomos için inanç, "Hades ile Charon'un üzerinden neşeyle geçen ışık" anlamına gelir. Solomos Tanrıyı, tıpkı aşk ve güzellik gibi, tartışılmaz bir doğru olarak kabul eder. Şiir yaratısının büyük bölümünde insanoğlunun bilinci, Tanrıyla birleşir. Özgürlük, "görevden kaynaklanmalıdır," yani etkikin, dinin, vatanın, politikanın içerdiklerinin bütününden gelmelidir. Şimdi, şu satırları yazdığım sırada, o dönemin yoğun tinsel etkinliğinin gerçeklikten bir tür kaçış anlamını taşımış olduğuna inanmıyorum. Daha önce belirttiğim gibi, her zaman çoğunlukla kızgın bir demir gibi bedenimi ve ruhumu yakan olayların odak noktasında bulunuyordum. Dolayısıyla, aslında gerçeklikten kaçmanın tam tersi geçerliydi: Gerçekliği yaşadıkça, onu açıklamak ve ona, kitaplardan edindiğim insan tasarımına uygun düşen bir anlam verme gereksinimini daha yoğun düzeyde duyuyordum. Bu insanbiçimci kılma – yaşamımın ve eserlerimin ekseni olan bu tutum –, gerekçesini ne yazık ki ancak üç noktada bir idealizmde bulabilirdi. Ulusal şair ilan ettiğimiz kişi, Mesolongi savaşının gürültülerini ancak uzaktan duymuş bir insandı.[68] Gerçi ağlamıştı, ama örneğin bir Lord Byron gibi savaşa katılmamıştı. Bu nasıl açıklanabilir? Kesin olan nokta, Solomos'un gerçekliği iç dünyasında idealize ettiğidir. Belli anlarda gerçekliğin en yüce idealleri ve değer tasarımlarını ardında bırakması, çok farklı bir durumdur. Ben, belki de Solomos'un reddetmediğim tutumunun tersine, yaşamımı yitirmek pahasına tarihsel olayların özünü yaşamaya çalışmıştım. Arnavutluk savaşından başlayan ve birbirini izleyen bu güç sınavlar, kırk yıl boyunca vatanımın ruhuna ve bedenine acı vermişti. Ama bu durum, Solomos'a hayranlık duymamı ve ruhum için besin olarak gereksindiğim ne varsa ondan almamı engellemedi.

Bugün kulağa çok komik geliyor; ama zamanlar, Solomos gibi, ben de Schiller'in etkisi altında kalarak, en *yüce* olanın, ruhun

68. Mesolongi 1825/26'da ikinci kez kuşatıldığında, o sırada İtalyan işgali altındaki Zakinthos Adasında yaşayan Solomos, kuşatılan kentten gelen top seslerini duymuştu.

doğal direnişler karşısındaki zaferi olduğuna inanmıştım – inanmakla da kalmayarak, bu inancımı eylemlerimle savunmuştum. Belki de bu inanç, gerçekliği idealize etmemde yardımcı oldu; bu ise beni, erişilebilecek olanın sınırlarını aşan politik düşüncelere ve ideolojik istemlere itti. Bu "erişilebilecek olan" kavramı, hiç kuşkusuz bir tuzaktır. Özellikle erişilebilecek olan'ın insanın kendisince saptandığı göz önünde tutulursa. Dolayısıyla "olanaklardan," "gerçeklik"ten ve "erişilebilecek olan"dan söz ettiğimde, birinci planda öznel faktörü, yani insanı düşünüyorum. Yani "politik düşlerim"deki yanılgı payım, bu düşlere düşman olanların halkı, o halkın en ilkel içgüdülerinden yararlanarak aldatmayı başarmalarıyla orantılı olmuştu. Bu içgüdüler, en güçlü içgüdülerdir, çünkü bir yandan en ilkel düzeydeki maddi gereksinimler bağlamında yer alırlar, hem de uzun derebeyliği egemenliği nedeniyle, insanoğlunda derinliğine kök salmışlardır. Bu feodalite geleneği temellerini her şeyden önce korkuda, güvenceden yoksun oluşta, imgelem ve cesaret eksikliğinde bulur; bu ise insanı – kendisinin değil – yabancı iktidarın zorbalığına boyun eğmeye götürür. Çünkü insanoğlunun kendi iktidarı, her şeyden önce kendi kendisini tanımasından, tarihsel belleğinden, günlük yaşamın zincirlerini kırarak büyük Pan'ın, Dionysios'un, düşüncenin ve sanatın şarabıyla sarhoş olabilme yeteneğinden temellenir. Saltık olanın rüzgârı güçlü soluğunu halkın yüzüne üflediğinde, halk devleşir ve yaşamını değiştirir!

Tripolis'teyken herhalde böyle düşünmekteydim. Bu inanca hizmet etmeye, yaşamımın ve yaratımın son kırk yılında onu sanatın ve politikanın yardımıyla gerçekleştirmeye çalıştım. Gelgelelim halkımızın hangi durumda bulunduğundan bağımsız olarak, olaylar şöyle gelişti: Din kurallarına karşı gelen ben, şarkılar aracılığıyla halkın ruhuna giden gizli bir yol açtım ve halkla iletişim kurdum. İktidar çevreleri için bu, büyük bir tehlike demekti. Bu yüzden sık sık bir kazığa bağlanıp yakıldım. Ama buna karşın o inanca yaklaşmayı başardım. Belki de altmışlı yıllar, halk şarkısı ve Lambrakis'le birlikte, başlangıcın başlangıcıydı. Gelgelelim bugün, karşı devrimin dalgaları onca kurban ve kan pahasına elde ettiğimiz bir avuç şeyi de silip süpürdükten sonra, kendimi yeniden odama kapamamdan başka yapabileceğim ne kaldı? Artık verebi-

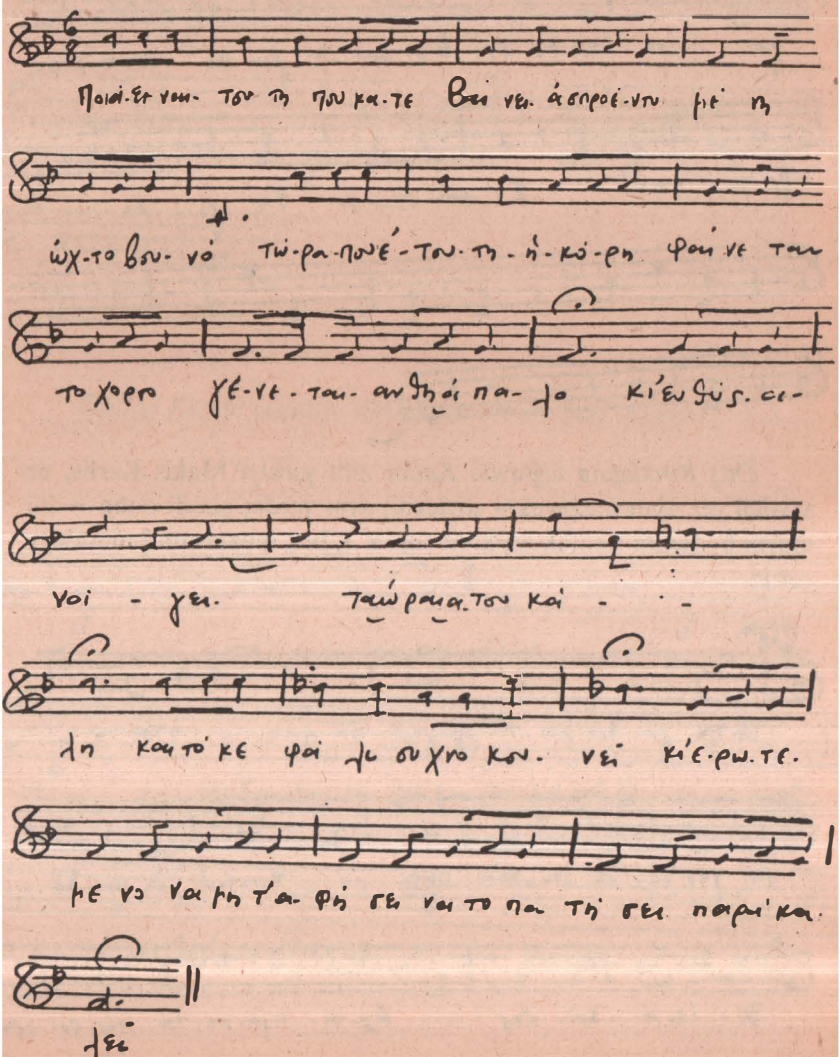
leceğim bir şey kalmadığı için değil, ama doğrudan, politik olarak bir şey veremeyeceğim için. Çünkü karşıdevrimin özü, bireyi artık hiçbir şeye hayranlık duyamayan, iç dünyasında zenginleşemeyen, hiçbir düş kuramayan, "kendine özgü" hiçbir şeyi artık benimseyemeyen bir varlığa dönüştürmektir. Yabancılara boyun eğen ve önüne konan her şeyi itirazsız alan bir varlığa dönüştürmektir. Bu ise, tarihsel ilerlemenin, yaratıcı çabaların duraklaması demektir. Bir yolayrımı mı? Belki. Ancak ben, burada ne Yunan gerçeğini, ne de uluslararası alandaki gerçeği irdeliyorum. Ben yalnızca müzikten, müziğin kaynaklarından ve halkımızla olan bağıntılarından söz ediyorum. Tripolis'teki dönemim, çok önemliydi. Bunca ayrıntıya o nedenle girdim. Ve bizler, o zamanlar "o kadar yükselmiştik ki," o zamanlarla birlikte büyüdük. "Şimdi küçülmek, çok güç."[69] Olaylara "yukardan" baktıysam ve bakıyorsam, ne gelir ki elimden? Beni suçlayanlar, Kalvos'u[70] okusunlar: "Kanatlılar da yukardan yuvarlanmışlarsa, en azından düşmeyip yuvarlanmışlardır." Marinos Siguros, Solomos için şiirinin müziğe dönüşmüş düşünce olduğunu yazar; Solomos, şiir sanatını her zaman müzik ile düşünceler arasında bir savaş saymıştır. Hegel, *Estetik*'inde, şiir sanatının temel özelliğinin müzikal öğesinde aranması gerektiğini belirtir. Buna göre eğer sözcüklerle düşünebildiğimiz gibi, *tonlarla* da düşünebilseydik o zaman müzik, metafizik dil olurdu. Filozof Schopenhauer bile müziği metafiziğin bir biçimi saymıştır. Kanımca Solomos, müziği dizeleri içersinde "yakalamıştır." Şiirlerinin bütünü, onun düşüncelerin ve sözcüklerin yardımıyla müzik yaratma savaşının kanıtlarıdır. Belki de Solomos'un şiirsel taslaklarının bizlere bunca "güç" gelmesinin nedeni budur. Solomos'un taslakları birbirini izlemiştir. Şair, yetkinliği aramıştır. Ama hangi yetkinliktir bu? Yoksa Solomos, olanaksızı mı arıyordu? Sözü müziğe çevirmeye mi çalışıyordu? 1940 yılında "Şimdi, yıldızların aydınlattığı gece yalnız yakalamışken bizi / beklentilerle doluydu içim ve kayalıkların orada, açılmaktaydı deniz, yumuşacık" dizelerini okuduğumda, "yumuşacık" sözcüğü beni çok derinden etkile-

---

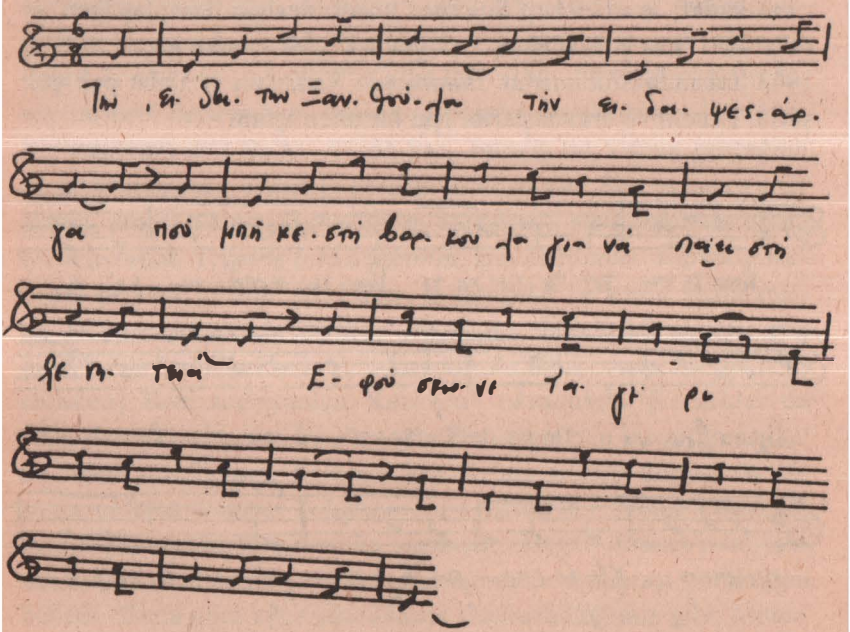
69. *"O kadar yükselmiştik ki..."*: Yannis Ritsos'un *Romiosini* adlı şiirinin biraz değiştirilmiş biçimi. Theodorakis. 1966'da bunun bazı bölümlerini bestelemiştir.

70. *Andreas Kalvos (1792-1869)*: Şair ve pedagog. Solomos'la birlikte Yeni Yunan şiirinin kurucuları arasında sayılır.

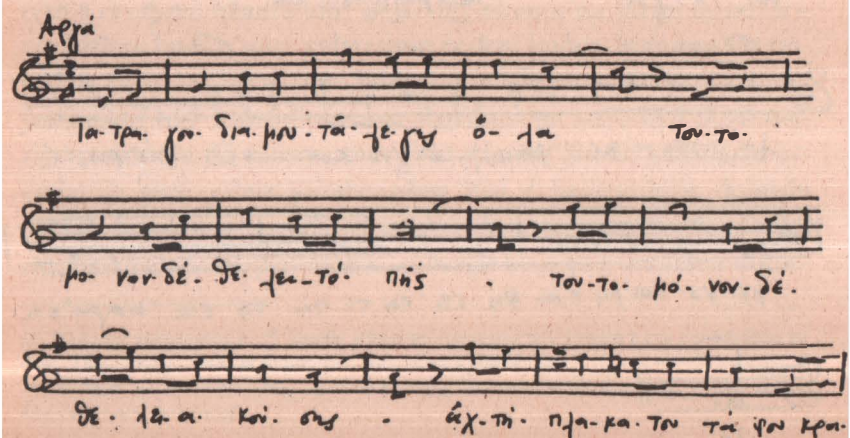
mişti ve ruhum, tuhaf bir armoniyle dolmuştu. Bu dizeler, müzik doluydu. Kâğıda geçirdiğim, gizli bir müzik. O zamandan beri onlarda her gün yeni bir müzik buldum. ÜÇÜNCÜ SENFONİ'yi yazana kadar, aradan hep Solomos'un dizeleriyle hesaplaştığım ve onlardaki "tını"yı aradığım, kırk yılı aşkın bir zaman geçti. 1939'la 1943 arasında Solomos'un *Bilinmeyen Kadın*'ını ve daha pek çok şiirini annem ve arkadaşlarım için bestelemiştim:

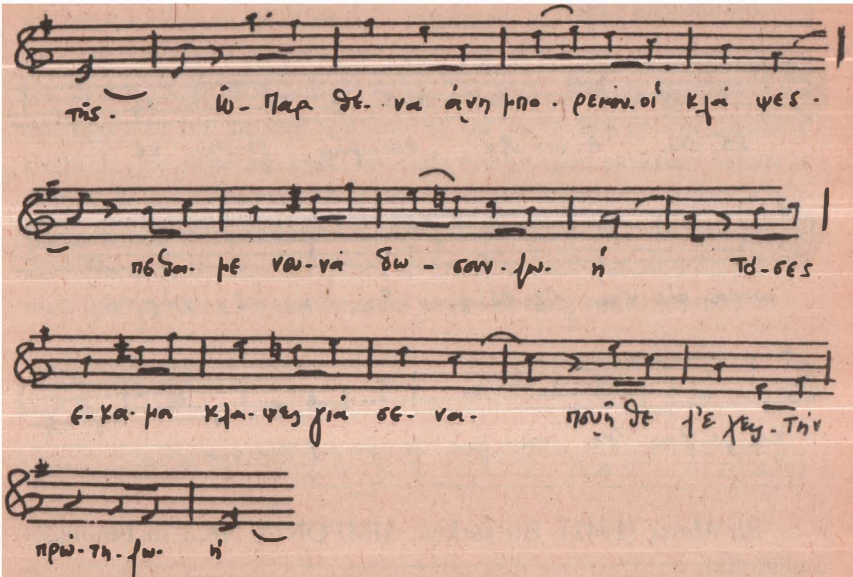

Sarışın Kız (Burada metnin içine – bestecinin özgürlüğünü kullanarak! – bir "için" sözcüğünü yerleştirdim: "Yabancı diyarlara gitmek için.")

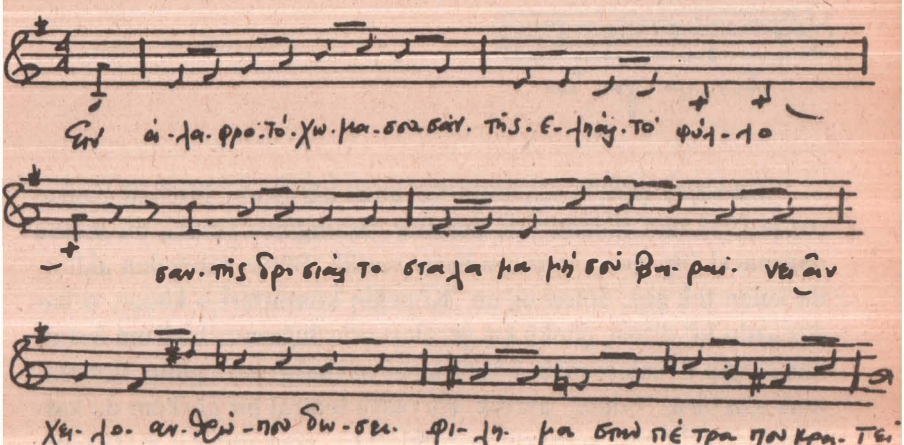

Düş Kırıklığına Uğrayan Kadın adlı şarkıyı Makis Karlis, en sevdiği yer olan mezarlıkta söylerdi; aynı yerde; şimdi onun – bir mayın bedenini unufak ettikten sonra – boş mezarının bulunduğu yerde.

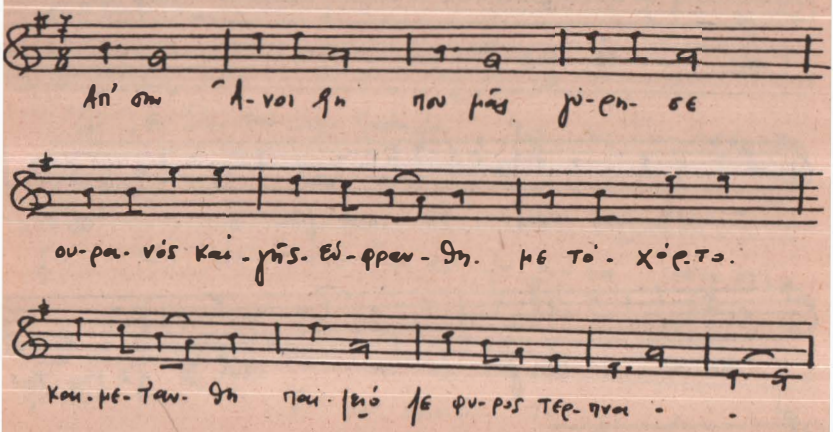

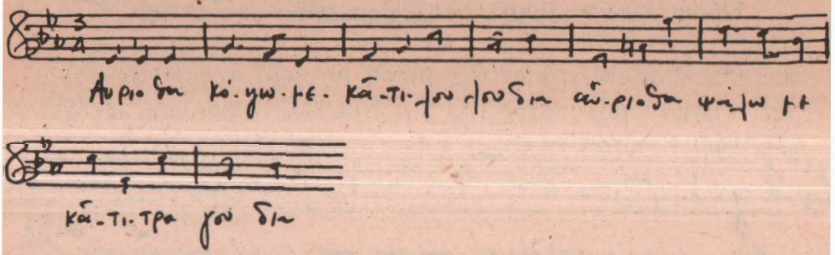
Ölüme Kaside (alıntı). 1942 yılından bir ezgi taslağı.

İlkbahar (1939):

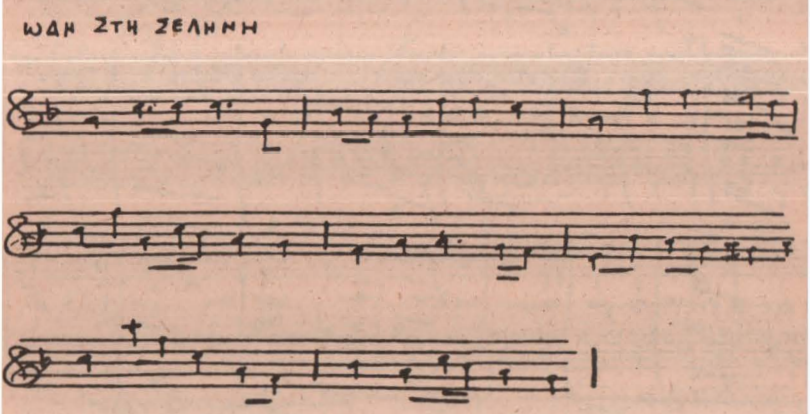

Bir Mayıs (1941). Bu şarkıyı, SIMFONİA NR.1'in finalinde kullandım.

Lambros şiiriyle yaşamım boyunca uğraştım. Michail Katsaros'la 1951'de Chalandri'de beraber yaşadığımız sırada, bu metne dayanacak bir opera yazmaya karar verdik. Bütün sahneden aklımda kalan tek şey, Solomos'un "Köpeğin kömürleri o kadar, o kadar azdır ki" dizesi; çünkü kış geceleri oturduğumuz bodrum katından sevgili ev sahibimizin kömürlerini sakladığı yere gidip, donmamak için biraz "ödünç" alırdık. Bu olaya teatral bir görkem de katmıştık: aşırdığımız kömürleri sürüklerken, görkemli bir marş temposunda bestelemiş olduğum müziği söylerdik. Bir süre sonra, 1953 yılında, bir devlet bursu alabilmek için Atina Konservatu-

arı'nın sınavlarına girdiğimde[71], yapılması gereken ödevlerden biri de *Lambros*'dan *Lambri'lerin Günü* adlı şiiri koro ve orkestra için bir kantat biçiminde bestelemekti. Bu eser, Devlet Bursları Müdürlüğü'nün bir zarfına sokuldu ve bir daha hiç ortaya çıkmadı. Belki de çöp sepetine atıldı. Burada ele aldığım şarkıları *Selene'ye Kaside* ile noktalamak istiyorum. Sararmış kâğıtların arasında herhalde bu *Kaside* gibi başka şarkılar da bulabilirim. Ama ne gereği var? Burada, o zamanki iklimi ve kendi ruhsal durumumu göstermek için yalnızca birkaç tanesini yayınlamakla yetiniyorum.

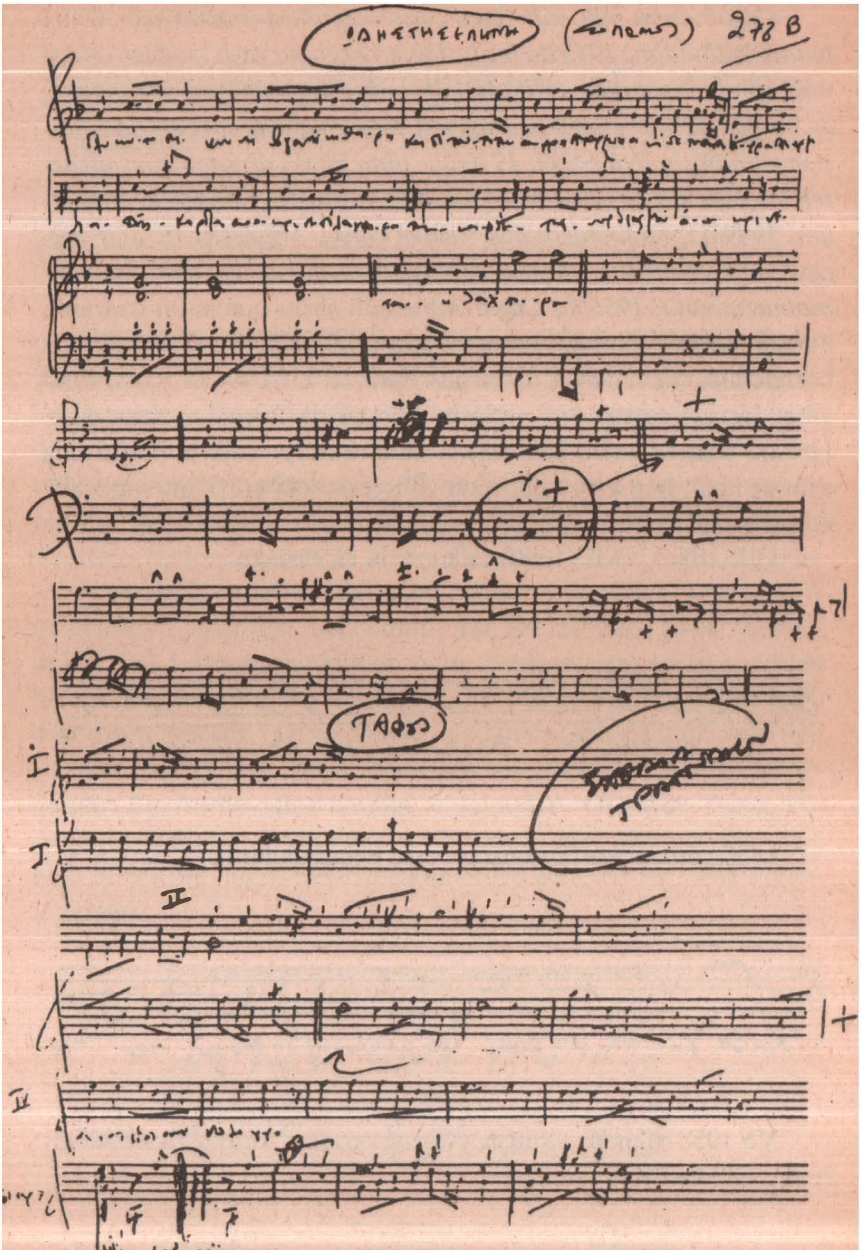

Selene'ye Kaside

71. Paris'te öğrenimi tamamlamak için verilen bu bursu Theodorakis almış ve 1954-1959 arası Paris Konservatuvarı'nda öğrenim görmüştür.

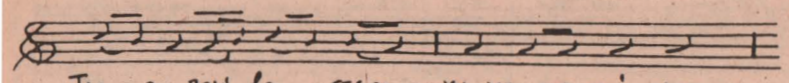
Aynı şarkı, Aziz Varvara Kilisesi'nin erkekler korosu için işlendikten sonra şöyle oldu:

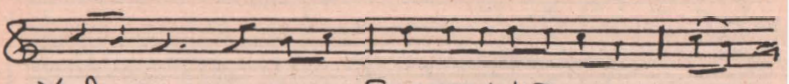

ΤΑΦΟΣ

Çılgın Anne adlı şiiri önce çeşitli ezgi alıştırmaları için temel olarak kullandım. 1945'de bu taslaklar, koro ve yaylı çalgılar orkestrası için bir eser olan MEZARLIK adlı esere dönüştü; eser yalnızca bir kez, EPON kongresi sırasında, konservatuvardaki arkadaşlarının yardımıyla icra edildi. 1946'da, şiirin ilk iki dizesinden esinlenerek bir yaylı sazlar dörtlüsü besteledim ve Argiris Kunadis'e ithaf ettim. 1949'da, Makronisos'dan hemen sonra, MEZARLIK adlı parçayı koro ve büyük orkestra için işledim; ancak bu çalışmam tamamlanamadı. 1956'da Çılgın Anne adlı şiirin tamamını soprano, karışık koro ve senfonik orkestra için ÜÇÜNCÜ SÜİT adı altında besteledim. Ve nihayet 1981'de, Paris'te ÜÇÜNCÜ SENFONİ adını taşıyan, artık son olmasını umduğum biçimi ortaya çıktı. Her on yılın başında, yani kırklı, ellili, altmışlı yılların başlarında aynı üç nota, hep aynı ezgi, o on yıl içersindeki müziğime önderlik etmiştir.

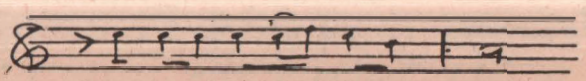
ÇILGIN ANNE (1940) adlı eserin ilk taslağı:

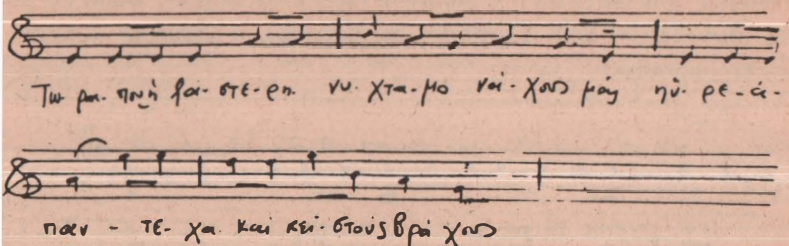
1950 yılında, kardeşimin bir şiiri temel alınarak:

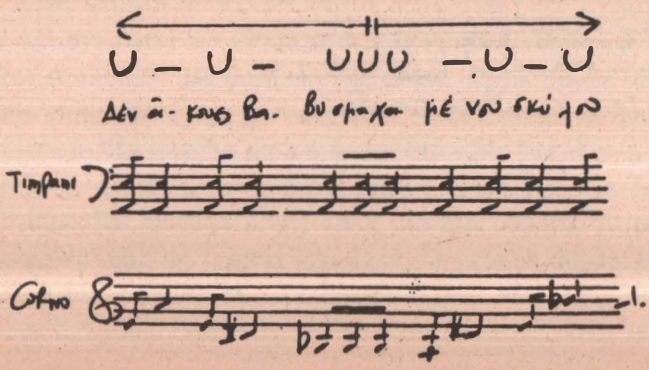
Ve 1958 yılında, altmışlı yılların yaratma sürecinin başlangıcında, EPITAFIOS'tan ezgi:

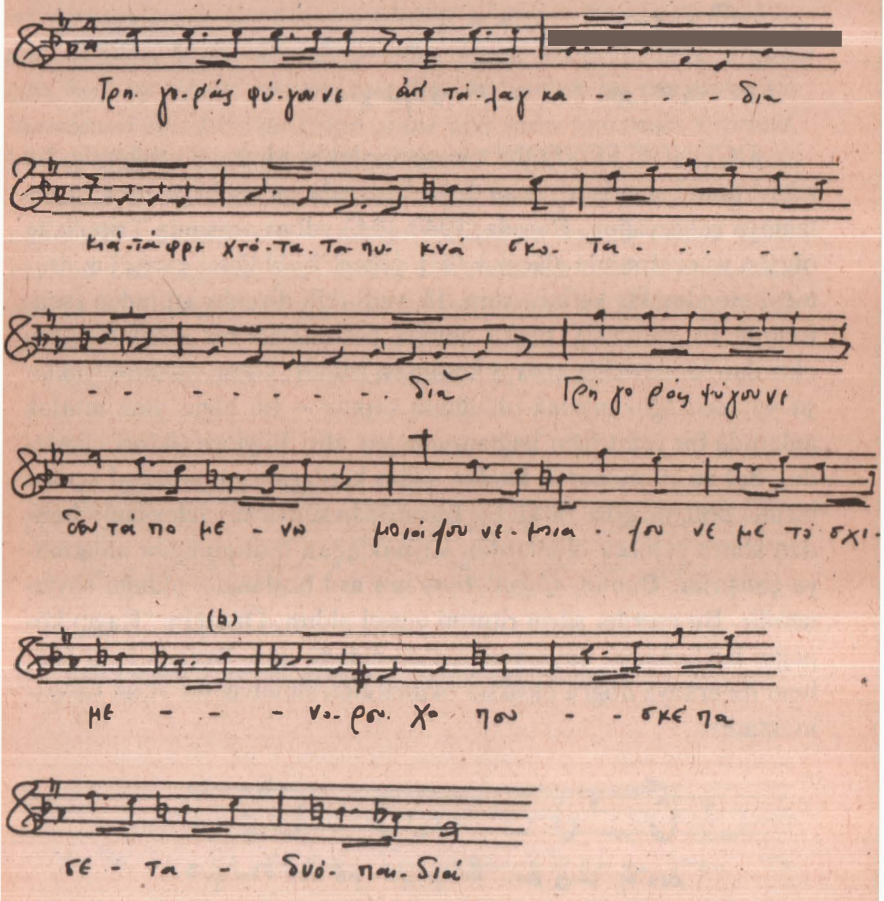
Solomos'un aynı şiirinin ikinci ezgisel motifi, şöyledir:

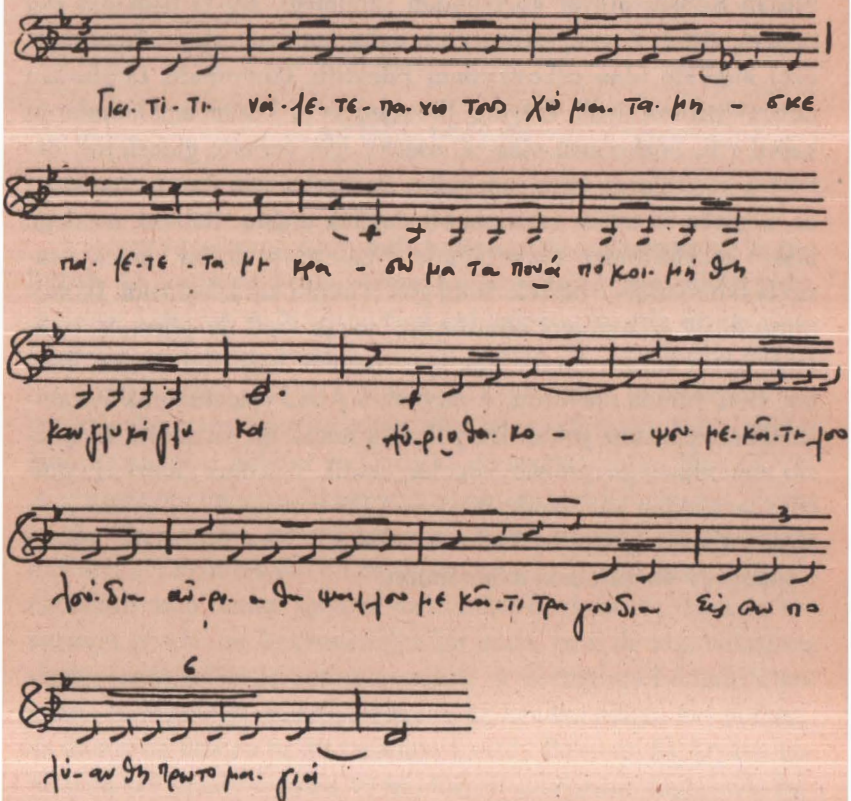
ÜÇÜNCÜ SENFONİ'nin çözümlenişinden söz ettiğimde, bu ezgiyi temel alan kontrpuan doğrultusunda yazma biçimini de açıklamaya çalışacağım. Burada, 1940-1943 yılları arasında Tripolis'te oluşan ve senfonime alacak kadar değerli bulduğum ezgisel malzemeyi ele almakla yetiniyorum. İlk yedi ikili dizenin ardından (senfoninin ilk cümlesi), başka deyişle betimleyici bir girişten sonra okurdan/dinleyiciden olaya katılması istenir. Okur, sahneye yaklaşır ve *sessizliğin* mutlak olduğunu saptar – bu olgu, yine mutlak anlamda bir *yalnızlığın* bağlamında yer alır. Böylece (ikinci cümlede), 8,9 ve 10 numaralı kıtalar, ölüm katılaşmasını müzikal açıdan birinci bölüme göre farklı bir biçimde betimlerler. İzleyicinin bundan sonra gelecek olanlardan kaynaklanan tedirginliğini anlatmaya çalışırlar. Bunun, *Çılgın Anne*'nin asıl başlangıcı olduğu söylenebilir. Bu eserde, şiirin ritmini temel aldım. Örneğin: "Kayıp köpeğin havlamasını duymuyorsun"da olduğu gibi. Burada hem öne, hem de arkaya doğru eksiksiz okunabilen simetrik bir ritim bulunmaktadır:

Anneme ait en önemli şarkı olan "Çabuk Kaybolmalılar Bu Vadiden" adlı şarkı da o dönemden kalına bir ezgidir. Belki de bu an, (KASSIANI'deki Troparion'un dışında), o yaratma döneminin en önemlisidir:

"Neden Onun Üstüne Toprak Atıyorsunuz?" şarkısının ezgisi de o sıralarda bestelenmişti:

Öyle sanıyorum ki, Tripolis'le artık işim bitti. Kendimi müziğe adamaya karar verdikten sonra, liseye devam etmeyi kategorik olarak reddettim. Bu yüzden evde doğal olarak büyük bir kıyamet koptu. Sonunda liseye geri döndüm; ancak döner dönmez öğretmenlerime lise bitirme diplomasını bütünüyle bürokratik bir işlem saydığımı, derslere de yalnızca ailemi üzmemek için katıldığımı bildirdim. Bu olaydan ötürü epey sarsılan babam, Atina'da yeni yetişmekte olan bir besteci için nasıl bir meslek düşünülebileceğini araştırdı. Bundan kısa süre önce dayım Andonis, bir rastlantı sonucu bakanlığı tarafından Atina Konservatuvarı'nda soruşturma

yapmakla görevlendirilmişti; konservatuvar müdürü Filoktitis Ikonomidis'e yönelik bazı suçlamalar vardı. İhbar, başta *Estia* gazetesinden Kiros kardeşler olmak üzere, Atina'nın ileri gelenlerinden oluşan Konservatuvar kurulundan yapılmıştı. Bu tartışmanın asıl nedeni, Atina Konservatuvarı'nın daha önce neredeyse bütünüyle özel nitelikte olan orkestrasının Filoktitis Ikonomidis tarafından devletleştirilmesiydi! Dayım, Ikonomidis'in bütün açıklamalarını kabul etti. Sözkonusu olan, konserler için yerinde giderlerdi; orkestra, o sıralarda ünlü sanatçıları konserler için davet etmekteydi. Böylece iki adam arasında bir dostluk doğdu. Babam, mesleğe ilişkin isteklerimden söz ettiğinde, Nea Smirni'de bir yemek sırasında Ikonomidis'e bestelerimin gösterilmesi kararlaştırıldı. Ikonomidis'in ilk izlenimleri olumluydu; ancak beni de görmek, tanımak, kesin karara varabilmek için sınamak istiyordu. Bütün bunlar, 1942 yılında oluyordu. Ama benim Atina yolculuğuma ayırabileceğimiz paramız yoktu. Bu yolculuk ancak bir yıl sonra, Festuccio'nun bilinen girişimiyle gerçekleşebildi. Yolculuk giderleri işgalciler tarafından karşılandı. Böylece 1943 yazında Tripolis'ten ayrılarak Atina'ya gittim ve Andonis Pulakis'in Nea Smirni'de, Smirni Caddesi 39 numaradaki evine indim.

ATİNA 1943-44

Atina'ya varışımı izleyen ilk hafta içersinde Ikonomidis'le buluştuk. O sıralarda henüz Atina Konservatuvarı'nın müdürüydü. Andonis Dayıdan ve benden oraya gelmemizi rica etti. Pireas Caddesindeki yıllanmış binanın basamaklarına ilk adımlarımı büyük bir saygıyla attım. Kapıcı bölmesinde Ikonomidis'in memurları ve benim yakın çalışma arkadaşları diye nitelendirmeyi doğru bulduğum Panagiotis, Nikitas ve Christos oturmaktaydılar. Kısa bir süre onların yanında kaldıktan sonra, ahşap merdivenlerden yukarı çıktık. Ikonomidis, birinci katın merdiven başında bizleri beklemekteydi. Yüzünü kalın bir bıyık süslüyordu; yapılı, canlı, aristokrat tavırlı ama bunun yanısıra da candan bir insandı; dayımla konuştuğu sırada, hiç beklemediğim bir anda, beni de kısa bakışlarla süzdü; sanki o birkaç saniye içersinde ne olduğumu bütünüyle anlamak ister gibiydi. Bakışlarımız iki, üç kez karşılaştı; her defasında ikimiz de hemen başka taraflara baktık. Ikonomidis, bizden koridorun sağ yanında, idare ve müdüriyet odalarının karşısında bulunan beş numaralı odaya gitmemizi rica etti. Oda, iç avluya bakan büyük pencereden giren ışıkla iyice aydınlanmıştı. Odanın ortasında Steinway marka dev bir kuyruklu piyano, onun çevresinde de bir sürü sandalye vardı. "Adın nedir?" Bir an düşündükten sonra: "Mikis," diye karşılık verdim. "Bize ne çalmak istiyorsun bakalım?" Notaları karton dosyadan çıkarıp piyanonun başına oturdum. "Otur ve istediğini çal." Ben çalıp söylerken, Ikonomidis bir elini piyanoya dayamış, beni süzmeye devam ediyordu. Düşüncelerimi okumak, karakterimi anlamak, bütün kişiliğimi çözmek için ruhumu görmeye çalıştığını anlamıştım. O anda algılayabildiğimden daha önemli bir şeylerin olduğunu hissettim. Dinlenmek için

kısa bir ara verdiğimde, Ikonomidis dayıma dönerek konuştu: "Bu çocuk doğuştan müzisyen. Onu alıkoyuyorum." Kulaklarıma inanamamıştım. Bu adamın bakışlarında bana korku vermiş ve bütün umutlarımı silip süpürmüş olan buz gibi bir şeyler vardı. Sonra bana soru yöneltti: "Çeşitli temalar için eşlik edecek müzik taslakları yaptığını duydum. Onları bana gösterebilir misin?" Defteri aldı, piyanonun başına geçti ve çalmaya başladı. Uygun bulmadığı bir şeye rastladığında, kurşun kalemiyle notanın kenarına büyük bir (X) koyuyordu. Defterin bütün yapraklarını çevirdikten sonra bana döndü: "Evet. Artık bütün bunları unutabilirsin. Baştan başlıyoruz. Tamam mı?" "Tamam." Dayıma: "Ekim ayında sınavlar yapılacak," dedi, "normal olarak solfej için birinci sınıfa girmesi gerek. Ama ilk iki yıl için olan sınavlara da girebilir... O halde ekimde görüşmek üzere!" Bu sözlerden sonra ayağa kalkıp bize veda etti.

Atina'da durum iyiye gitmişti. Gerçi insanlar hâlâ açlık çekiyorlardı ama, açlıktan ölenlere artık rastlanmıyordu, ya da en azından böyle bir şey duyulmuyordu. EAM'ın ilk savaşı olan halk mutfaklarının örgütlenmesi, açlığa yönelikti ve insanların hayatta kalabilmelerini amaçlıyordu. Karaborsa, doğal olarak durmadan canlanıyordu. Ama kısa sürede o da günlük yaşamın sıradanlığı içersindeki yerini almıştı. Parası ya da giysi ve takı gibi takas edilebilecek malı olanlar, her şeyi bulabiliyorlardı. Kaldırımlarda canlı bir trafik vardı. Yunanlılar, Almanlar ve İtalyanlar birbirlerine karışmışlardı. Caddelerde en çok ordu taşıtları ve motosikletler görülüyordu; onların arasında da kahverengi yerli otobüsler vardı. Özel otomobil yoktu. Evde bana Mirto'nun penceresinin tam karşısında bir oda verildi. Mirto'nun bahçeli, iki katlı evi bir sonraki paralel caddede Konstantinupoleos 39 adresindeydi. Dayımın parasal durumu biraz düzelmişti. Ama buna karşın fazladan bir boğazı besleyebilecek durumda değildi. Bu nedenle babam, yirmi günde bir yanında içi tıkabasa yiyecekle dolu bir bavulla Tripolis'ten kalkıp geliyordu. Bana biraz cep harçlığı da veriyordu. Fakat bu harçlık otobüse veya tramvaya yetişmediğinden, kent merkezine her gün yaya gitmek zorundaydım.

Aile arasında Ikonomidis'in: "Bu çocuk doğuştan müzisyen," cümlesini enine boyuna değerlendirmiştik. Muhafazakâr bir insan

olan dayım, bize ayaklarımızı yere basmamızı öğütlüyordu. "Müzisyenlik, bestecilikten çok ayrı bir şeydir. Burada yalnızca bir tane Kalomiris'imiz var. Herkes bir Kalomiris olamaz. Bunu kafamızdan çıkartmamız gerek." Benim en azından bir Schumann olduğuma inanan babam: "Bu da ne demek?" diye sormuştu. (Babama biri Schumann'ın bestesi, biri de benim bestem olan iki parça çalmıştım ve babam aradaki farkı anlayamamıştı.) "Bu, şu demek ki," diye karşılık vermişti dayım, "Mikis, şansı biraz yaver giderse lisede müzik öğretmeni olabilir. Ama hepsi o kadar..." Bu nedenle, daha sonra sağlam gelirli bir mesleğe kavuşabilmem için, hukuk fakültesinin sınavlarına girmeme karar verildi. Böylece babam gibi, herhangi bir valilikte avukat ya da memur olabilecektim.

Andonis Dayıyla karısı Virginia'yla birlikte evin zemin katında oturmakta olan İsigonis Dayı, hemen her akşam İlias Altınoğlu'na geçiyorlardı. Orada yararlı olan ile eğlenceyi birleştiriyorlar, yani Yunanca BBC yayını dinliyorlardı. Çok sayıda cesur insan, işgalcilerin yasalarına kulak asmayıp radyolarının mühürlerini sökmüşlerdi. Dayılarım, yayın başlayana kadar olan zamanı ya ön verandada, ya da evin arkasındaki bahçede çene atarak geçiriyorlardı. Bazen Bayan Margarita, piyanoda tanınmış İtalyan operalarından aryalar çalıyordu. Günün birinde ben de iki dayıma bu ziyaretlerinde eşlik etmeye karar verdim. Evin beyi ve karısı Margarita'dan başka evde, daha önce de söylediğim gibi, Bayan Margarita'nın annesi Bayan Urania ile ailenin üç kızı Stasa, Mimosa ve Mirto yaşamaktaydılar. Stasa dişçiydi ve muayenehanesi, evin ön tarafındaki odadaydı - yani altmışlı yılların başında benim çalışma odam olacak olan odada. Stasa, 1938 yılında, Atina'ya gelişlerimden birinde bir dişimi çekmişti. Altınoğlu ile ilk ilişkim, bu olmuştu.

Dayımla yaptığımız ilk ziyarette salonda karşılandık. En küçük kızlarının dışında, bütün aile hazırdı. Ansızın merdivenden hızlı ayak sesleri duyuldu ve içeri bir genç kız girdi; kızın bir deri bir kemik denecek kadar zayıf olmasına karşın, ayaklarının üzerinde durabilmesine ve bu kadar canlı hareket edebilmesine çok şaşırmıştım. Kendimi tanıtmak üzere ayağa kalktığımızda, kız beni tepeden tırnağa süzdü. Bu, Mirto'ydu. Hiçbir şey söylemedi; yal-

nızca bakışlarında alaylı bir ifade belirmişti. Daha sonraları anlattığına göre, karşısında bu kadar uzun boylu ve zayıf bir adam görünce şaşırmıştı. Bizlerden özür dileyerek dışarı, arkadaşlarının yanına koştu. Bizimle aynı caddede Profesör Kakridis oturmaktaydı. Benim lisemin müdiresi olan karısının bir de akşam okulu vardı. Oraya yazılarak eski Yunanca, Latince, kompozisyon gibi derslere devam ettim. Haftada üç gün gidiyordum. Öteki günler ise odamda müzik üzerinde çalışıyordum. Çoğu kez bir piyanonun bulunduğu zemin kata iniyordum. Piyanoda ya çalışıyor, ya da doğaçlama yapıyordum. Andonis Dayımın muhteşem bir armonyumu vardı. Arada sırada bir armonyumla bize kendi bestelerini ya da moda olan üslupla yazılmış şarkıları çalardı. Önceleri armonyumu çalmama izin vermedi; sonradan – çalgıya bir şey olmaması için – günde yarım saat çalabileceğimi söyledi. O sıralarda Arkadyalı politikacı Turkovasilis, Yunan bankasının müdürü oldu. Kısa sürede bankada çalışan Tripolislilerin sayısı arttı; aralarından çoğu benim okul arkadaşlarımdı. Onlarla çene atmak için sık sık bankaya gider oldum. Nea Smirni'de, yani kentin yaşadığım kesiminde hiç tanıdığım yoktu. Akşam okulunda birkaç gençle, bu arada Mirto'ya âşık olan Fedonas'la da arkadaş olmuştum. O sıralarda hâlâ Eli'yi sevdiğimi sanıyordum. Derslerden sonra özel konular üzerine de konuşurduk. Ancak Fedonas, günün birinde ansızın ortadan kayboldu. Sonraları onun ideolojik bakımdan EDES'ten olduğunu ve bir partizan kampına giderken, Prevese'de öldüğünü duydum. Yakışıklı, kibar, sevimli bir insandı Fedonas, ailesinin tek çocuğuydu; onun için ölümünden sonra evlerinin ailesi için canlı bir mezara dönüşmesi doğaldı.

Her öğlen Palio Faliro'daki bir fırına giderdim. Yakıcı güneşin altında bahçelerden koşardım. Burada evler çok seyreti. Daha sonra, 1944'de, aynı bölgede silah ve cephane sakladık. ELAS'ın ihtiyat birlikleri olarak biz de oraya çekildik; bazen bir Alman ya da Yunan tutuklumuz olduğunda, onu aynı yerde idam edip gömmek zorunda kaldık. "Zorunda kaldık," dedim, çünkü bu olay, aslında hiçbirimiz insan öldürmek istemediğimizden, her defasında bizim için büyük bir sorun oluyordu. Kura çekerdik. Yakaladığımız bir SS'i ne yapacaktık? Serbest bırakamazdık. Ama tutuklu,

elimize düşer düşmez değişiyor, yalnızca bir insan olup çıkıyordu. Üstelik çoğu da bizim yaşımızdaydı. Yazgım gereği ben de sonradan bende çok derin bir iz bırakan bu güç deneyimi yaşamak zorunda kaldım. Eylül ayı sonlarında, hemen hemen aynı tarihlerde iki sınavımı da verdim. Üniversitenin büyük salonunda bini aşkın adaydık. İçimizden yalnızca üçyüzü alınacaktı. Sınavı başardım ve bir süre Hukuk Fakültesinin derslerine devam ettim. Yazılı sınavların yapılacağı gün, Profesör Sakelarios bana yaklaşarak, Sina Caddesindeki muayenehanesine gelip gelemeyeceğimi sordu. Bir ruhbilimci olarak benim fizyonomimle ilgileniyordu. Birkaç kez ziyaretine gittim; bana çeşitli testler uyguladı. Bir süre sonra araştırma sonuçlarını bize yolladı; babam, bu sonuçları gururla hep yanında taşırdı. Başkalarına okurken de bunu öyle öğünerek yapardı ki, kendisini, özellikle Altınoğullarının evinde dinleyenler alay etmeye başlarlardı. Raporda, sanat alanında çok büyük başarılar elde edeceğim yazılıydı; bu, herkesin kasıklarını tuta tuta gülmesine yol açıyordu. Atina Konservatuvarı'nda ise sınavlar çok farklı geçti. Orada sınava giren, sınav heyetinin karşısında yalnız başına oluyordu. Binanın kitaplığın önünde bulunan bahçesi, adaylar ve aileleriyle doluydu. Ben, teorik dersler fakültesi için normal bir başvuru formu doldurmuştum. "Hangi sınıflar için sınava girmek istiyorsunuz?" sorusuna: "1, 2, 3, 4 ve 5," diye karşılık vermiştim; yani bütün sınıflar için sınavdan geçmek istiyordum. Armoni özel bölümünde öğretim görebilmek için, kuramsal derslere ayrılan ilk üç sınıfı ve solfej sınıfını bitirmiş olmak gerekiyordu. Çok yoğun hazırlanmıştım; babam, denize girmek üzere Faliro'ya gittiğimizde bile yanına bir soru kataloğu alırdı. Tam denize dalacağım sırada bana: "Bana bir dörtlünün aralığını söyle bakalım," derdi. Ben de suya dalmak üzereyken: "f-h" diye karşılık verirdim.

Sınav kurulu Ikonomidis, Sklavos, Farandatos, Likudis, Bustindui, Vavayanis, Kidoniatis ve piyanonun başında oturan Menelaos Palandios'tan oluşuyordu. Ikonomidis benim hakkımda herhalde bir şeyler anlatmıştı; çünkü ben içeri girip bir sanık gibi, savcıların karşısındaki masanın tek sandalyesinde oturduğumda: "İşte bu, o," dedi. Ve sonra konuşmasını sürdürdü. "Gördüğüm kadarıyla bütün beş yılın sınavlarına girmek istiyorsun." Ötekiler gülümsediler. "Çok acele ediyorsun," dedi Farandatos; başında sinirden

ileri gelen bir tik vardı. "Armoni dersinin sınavını ver, sonra da füg sınavını, ondan sonra çıkıp gidebilirsin." Bu kez hepsi birden güldüler. Ikonomidis ciddileşti ve gözlerime baktı. Bakışlarında sanki tehdit edici, neredeyse kötü bir ifade vardı. Ama dudaklarında da sanki beni yüreklendirmek isteyen bir gülümseme belirmişti. "Haydi bakalım, göster kendini ve yüzümü kara çıkarma," dercesine. "Üçüncü sınıfla başlayalım, ister misin?" "Evet," diye karşılık verdim. Önce sorular geldi, onu solfej izledi. Başarmıştım. "Devam edelim mi?" diye sordu Ikonomidis. "Evet," dedim. Aynı şey bir kez daha yinelendi. Yine başarmıştım. "Ne dersiniz?" diye sordu Ikonomidis ötekilere, "burada keselim mi?" İçlerinden biri: "Devam etmek istiyorsa neden engelleyelim? Bir deneyelim bakalım." Kuramsal sorulardan yana sorunum yoktu. Solfej bakımından da durum böyleydi. Sorun prima vista'da, yani müziği önceden bilmeksizin, bir kâğıttan şarkı okuma işinde başladı. Yazı, elyazısı olacaktı. Ikonomidis, Sklavos'a döndü: "Lütfen bana güç bir prima vista getirir misin?" Partisyona baktım. "Zamanın var," dediler. "Deneme yapmak gerekir." Palandios, sesi vermiş olmak için yalnızca ilk tonu çaldı, ondan sonra kollarını kavuşturup oturdu. Bizans sisteminin değişik bir biçimi olan kendi sistemimle söylemeye koyuldum. Bizans müziğinin bütün tonlar için kullandığı tek bir gamı vardı. Bu nedenle benim elimde de biri minör, biri de majör olmak üzere iki ses dizisi bulunuyordu. Bütün ton çeşitlerinde aynı tonları kullanıyordum. Benim için bütün majör dizileri için c birinci kademe, d ikinci, e üçüncü kademeydi ve bu, böyle devam edip gidiyordu. Başka deyişle, partisyonları tonlarla değil, kademelerle söylüyordum. Bunun anlamı, solfejde, bir ton türünden ötekine geçişte, kademelerin de buna göre değiştiğiydi. Böylece şarkı söylerken, notaların ton yüksekliğini de sürekli değiştiriyordum. O sırada birisi: "Bize nasıl notalar söylüyorsun sen?" diye seslendi. "Çıkan ses, doğru değil mi?" "Evet, ne tuhaftır ki doğru. Ama neden böyle yapıyorsun?" Ses dizilerini tek başıma bulmuş olduğumu ve bu nedenle gam'ları "duyduğumu" onlara açıklamaya çalıştım. Biri: "Çok ilginç!" dedi, bir başkası ise: "Bu olanaksız!" yorumunda bulundu. Gerginlik dağılmıştı. Yerlerinden kalkıp, karmakarışık bir biçimde beni sorgulamaya başladılar. Sonra odadan dışarı çıkarıldım ve beklemeye başladım. Bir sü-

re sonra beni yeniden içeri çağırıp, beşinci sınıfta kuramsal derslere ve aynı zamanda da armoni özel sınıfına devam edebileceğimi bildirdiler. Ikonomidis halinden memnundu. "Oybirliğiyle sana bir burs verilmesine karar verdik." Çok duygulanarak teşekkür ettim ve dışarı çıktım.

Bahçede babam beni bekliyordu. Nea Smirni'ye yürüyerek gitmeye karar verdik. Sindagma Meydanında babam bir üzümlü çörek aldı, bir köşesini kendisi için kopardıktan sonra, kalanını sanki bir çiçek veriyormuşçasına bana uzatıp, resmi bir ifadeyle konuştu: "Bugün ilk büyük zaferimizi kazandık!" Sonra heyecanla bizi bekleyen aile bireylerine iyi haberleri bir an önce yetiştirebilmek için Filelinon Caddesinden aşağı koşaradım indik. O günlerde ilk sağanaklar da başladı. Yağmur yağmaya başladığında, Tripolisli eski bir okul arkadaşımla akademinin önünde duruyorduk. Atina'yı ilk kez kalabalık görüyordum; daha önce bu kente hep yazları gelmiştim; kalabalık, içimi tuhaf bir mutluluk duygusuyla doldurdu. Sanki Atina, ilk kez bana ait bir kent oluyordu. Koşup Panepistimiu Caddesinden aşağı inen yeşil tramvaya atladık. Tramvayın tekerlekleri asfaltı sarsıyordu. Atina'da hoşuma gitmeyen hiçbir şey yoktu. Ve akıllı uslu bir taşralı olarak, Atina'nın bütün anıtlarını ziyaret ediyordum. Haftada en az bir kez Akropolis'e çıkıyordum.

Ikonomidis'in dersleri pazartesi ve perşembeleri saat ikide konservatuvarda yapılıyordu. Solfej, müzik tarihi, piyano, morfoloji, orkestrasyon vb. gibi öteki dersler haftanın bütün günlerine dağılmıştı. İlk dersten sonra öğretmenim, Atina Korosuna girmek ister miyim diye sordu. Dersten sonra onunla birlikte gittim. Pireas Caddesi boyunca hızlı adımlarla ilerledik, Omonia Meydanını geçtik, sağa, Stadiu Caddesine saptık; koro binası orada solda, Benaki Caddesinde, Stadiu ve Panepistimiu caddelerinin arasındaydı. Öğretmen pazartesi ve perşembeleri kadınlarla (soprano ve alto), salı ve çarşamba günleri de erkeklerle çalışıyordu. Bariton ve baslara yazıldım; ertesi günü de provaya gittim. Haendel'in *Mesih*'inin provaları yapılıyordu. Noelde ve paskalyada koro, devlet orkestrasıyla birlikte klasik bir oratoryo yorumluyordu. Bu programlarda Bach'ın *Johannes-Passion*'uyla, Mozart, Berlioz ve Fauré'nin *Requiem*'leri yer alıyordu. Yazın Beethoven'in *Dokuzuncu*

Senfoni'sini, Honegger'in *David*'ini ve Palandios'un çok güç bir parçasını yorumladık. Bu eserlerden her biri için hiç kesintisiz beş, altı ay prova yapıyorduk. Doğal olarak hiçbir ücret almaksızın, gönüllü olarak çalışıyorduk ve hepsinden önemlisi, açlıktan bitkin düşüyorduk. Devlet orkestrası, o zamanlar müzeye yerleşmişti. Heykeller bodruma indirilmişti. İçersi sanki uçsuz bucaksız genişlikteydi. Girişin sağ tarafında bürolar yer alıyordu; özellikle bu amaca ayrılmış ve yine çok büyük bir salonda haftada üç kez prova yapıyorduk. O sıralarda Ikonomidis'in dışındaki sürekli şeflerimiz, Likudis ve Vavayanis'ti. Konserler her pazar önceleri Pallas Sinemasında, daha sonraları da Orfeas Sinema Sarayında veriliyordu. Bir orkestranın doğal seslerini ilk kez duyuyordum ve bu, benim için sarsıcı bir deneyimdi. İzin alarak peşpeşe bütün provaları dinledim. Aynı zamanda Atina Korosunda, büyük partisyonlardan oluşan hazineleri barındıran kitaplığı da keşfettim. Bunlardan yararlanmaya hakkım olduğunu öğrenince, saatlerimi notaları incelemek ve kopya etmekle geçirmeye başladım. Derslerin ve provaların yanısıra, Filoktitis Ikonomidis'e konservatuvardan koroya, müzeden konservatuvara ve korodan Kaplanon Caddesinde, Demotik Hastanesinin arkasında bulunan evine giderken eşlik ediyordum. Ikonomidis, konuşmaktan hoşlanıyordu. Çok güçlü bir belleği vardı; önemli her Atinalının ve her sanatçının öyküsünü ezbere biliyordu. Düşüncelerinde muhafazakârdı. Alman kültürüne büyük saygı duyuyordu. (Zaman zaman Almanya'ya gidip orkestra konserlerini dinleyebilecek parayı toparlamak için, gerek kuramsal, gerekse solfej niteliğinde müzik kitapları kaleme almaktaydı.) Ancak uygulamada, günlük yaşamda ilerici bir insandı. Bununla söylemek istediğim, bir eser yaratmak istediğinde çabalardan ve güçlüklerden korkmazdı.

Uzun süredir, belki de 1910'dan beri Atina Konservatuvarı'nda profesördü ve bütün önemli besteciler – Vavayanis, Kidoniatis, Palandios – onun öğrencileriydiler. Onun, örneğin eski sınıf arkadaşı Mitropulos gibi bir yetenek olduğunu söyleyemeyeceğim. Mitropulos'u gizliden kıskanır, ama bunu itirafa asla yanaşmazdı. Ikonomidis, her şeyden önce büyük bir müzik öğretmeni ve organizatörüydü. Atina Konservatuvarı'nın, Atina Orkestrasının ve Atina Korosunun bunca ün kazanması, onun sayesinde olmuştur.

1942 yılında Devlet Orkestrasını kuran Ikonomidis, bu orkestrayı başarıdan başarıya götürdü. Müzikle kendisi arasında çok içten bir ilişki kurdu; bu ilişkinin çözümlemesini her zaman yapabilecek konumdaydı. Şeflik yaptığında – ki en sevdiği iş, buydu – insan onun kafasının, beyninin sürekli olarak içgüdüyü, duyguyu bastırdığı ve yeniden yaratmanın sarhoşluğuna hiçbir zaman düşmediği izlenimine kapılırdı. Ikonomidis'in bana öğrettiği en önemli nokta, tek tek sesler arasındaki dengeli ilişkiler ve eşit dengelerdir. "Bütün müzik, dörtseslilikten oluşur. Bu dört sesi iyi bilirsen eğer, beste de yapabilirsin." Gerçekten de, tek tek sesler ayırd edilebilir bir ton yüksekliğinde çıktığında, aynı akor kulağa çok farklı biçimlerde yansıyabiliyordu. Bizim "kulağa gelmek," diye adlandırdığımız, bu ilişkilerin bağlamı içersinde yer almaktaydı. Ama Ikonomidis, bana şu dersi de vermişti: "Müziğin kurallarına, günün birinde onları aşacak kadar egemen olmalısın; ve gerekiyorsa eğer, yeni kurallar yaratacak kadar:" Bu Aristotelesvari "okul," benim için bilgi dağarcığımı her gün zenginleştiren, özellikle eserlere ve insanlara ilişkin yargı gücümü geliştiren, son derece yararlı bir ikinci okul oldu. O dönemde aramızda gerçek bir öğrenci-öğretmen ilişkisi kuruldu. İkonomidis beni seviyor ve bana inanıyordu; bundan ötürü de çok sert davranıyordu. Beni övdüğü ender olurdu. Benden ve öteki öğrencilerinden hep en iyisini isterdi. Beni konservatuvarda ve Devlet Orkestrasında kendi halefi yapmak istediği yolunda söylentiler vardı. Fakat kurtuluştan sonra benim yalnızca politikayla, başka deyişle bizim kavga dediğimiz şeyle uğraşmaya başlamam üzerine, olayın bu boyutu kendiliğinden ortadan kalkmış oldu.

Konservatuvardaki öteki öğrencileri zamanla tanımaya başlamıştım. Argiris Kunadis, Giorgos Sisilianos, Yannis Chronopulos, Yannis Vatikiotis, Christos Michalakakos, Sotiris Tachiatis, Spiros Tombras ve ilerde evleneceği Chara, Tatsis Apostolidis ve karısı Ersi, Nikos Ginas, Stelios Kafandaris, Aliki Vatikioti ve Michalis Semsis bunlar arasındaydılar. Daha sonra Yannis Ioanidis'le Giorgos Tsugiopulos da kompozisyon sınıfına geldiler. Çeşitli evlerde müzikli akşamlar düzenliyorduk; ya da bazı akşamlar konservatuvardaki dersten çıktıktan sonra, Sokrates veya Phidias caddelerinden birindeki genelevlerden birine gidiyor, fahişelerden ve on-

ların müşterilerinden oluşma seçkin bir dinleyici kitlesine Bach'ın eserlerinden oluşma konserler veriyorduk. Ben, konservatuvarda parti sorumlusu seçilmiştim. Bu arada Genç Müzisyenler Derneğini de kurmuştuk; dernek başkan vekilliğini Giorgos Sisilianos, genel sekreterliğini de Argiris Kunadis yapıyorlardı; ben ise dernek başkanlığına getirilmiştim.

Ailem, Tripolis'te bensiz yaşamaya dayanamadı. Aile bağlarımız çok güçlüydü. Babam, Atina'ya atanabilmesi için uğraştı. İçişleri Bakanlığında, vatandaşlık sorunları sorumlusu olarak bir görev buldu. Aynı zamanda da Wehrmacht ile SS'in işledikleri bütün suçlara ilişkin eline geçen bütün gizli belgeleri topluyordu. Aralarında Distomo trajedisine ilişkin[72] o müthiş raporun da bulunduğu bu değerli belgeleri evimizde sakladık; kurtuluştan sonra babam onları çalıştığı yere teslim etti. Daha sonra bu belgelerin adını duyan olmadı. Nea Smirni'deki ev çok küçüktü. Akrabalarımız bize ailecek yerleşmemiz için salonu tahsis etmişlerdi. İki kişilik bir yatak annemle babama, kanepe bana, yerdeki battaniyeler de Yanis'e ayrılmıştı. Isıtma yoktu. Yiyecek bakımından da durum aynıydı. Tripolis'de en azından patates ve peynir bulunabiliyordu. Babamın aylığı, ancak on gün yetiyordu. Kalan günlerde şöyle ya da böyle başımızın çaresine bakmak zorunda kalıyorduk. Kardeşimin varisi vardı, sık sık baygınlık nöbetleri geçiriyordu. Besin ve vitamin eksikliğinden ayaklarının üstünde duramaz olmuştu.

Günün birinde Sindagma Meydanında, tramvay beklerken bitkinlikten düşüp kalmamdan ve oradakilerin beni karla karışık yağmurun altında bir sıraya yatırıp bırakmalarından, tansiyonumun da iyice düşerek sürekli bir yorgunluğa yol açmasından sonra, bana mutlaka bir iş bulmaya karar verdik. Ama nasıl bir iş olabilirdi bu? Bir sürü güçlükten sonra dayım bana yeni kurulan bir devlet dairesinde bir iş buldu; dairenin büroları Filelinon Caddesinde, İngiliz Kilisesinin yanındaydı. Oraya başvurduğumda, büro henüz doğru dürüst düzenlenmemişti; beni tütün paketlerini yükleyip boşaltma işinde çalışmam için Kokinia'ya, Saporta deposuna yolladı-

72. *Distomo:* Yunanistan'da Almanların 2. Dünya Savaşında bütün halkını öldürdükleri köy.

lar. Artık neredeyse geceyarıları kalkıyor, yaya olarak Kokinia'ya koşuyor, orada sekiz saat çalıştıktan sonra yine yürüyerek dönüyordum. Bazen limandan dayımın hesabına bir çuval kuruüzüm almak için Pireas'tan (Pire) geçiyordum. 45 kilo kadar olan çuvalı sırtıma vurup, Pireas'tan Nea Smirni'ye taşıyordum. Akşamları lamba ışığında armoni dersine ait ödevleri yapmaya çalışıyordum, ama durum umutsuzdu. Böyle bir durumda konservatuvardaki derslere katılabilmem olanaksızdı. Daha sonra Atina'da bir iş bulundu. Bir yönetim kurulunun toplantı tutanaklarını kopya etmek ve Papastratos, Keranis, Karavasilis ve Karelias'dan oluşan yönetim kurulu üyelerine paraf ettirmekle görevliydim. O zamanlar bizi kurtaran, aylığım değil, ama aylığın kısmen malla ödenmesi oldu. Her hafta herkese görevine göre birkaç karton sigara veriliyordu. Babamla işyerimin yakınındaki bir kahvede buluşup, sigaralar koltuğumuzun altında, hemen Prieas Caddesine gidiyorduk; sigara ticaretinin tekeli burada, kaldırımların üstünde yatan Arnavutluk savaşı gazilerine aitti. Orada malımızı günün rayicine göre değil, ama sattığımız saatin rayicine göre veriyorduk; fiyatlar her saat yükselmekteydi. Bu işi bitirdikten sonra, Alman malı konservelerin satıldığı Aristidis Caddesine koşuyor ve özellikle kan sucuğu alıyorduk; bu sucuğun tadı berbattı, ama kardeşimle bana çok yararlıydı. Böylece yeniden gücümüzü kazanma olanağını buluyorduk. Kışa, soğuğa ve besin azlığına bir de yetersiz giysiler eklenmişti. Üstümüzdekiler, yalnızca paçavralardı; ayakkabılarımız ise yama ve dikiş içersindeydi. Sonunda annemle babam, kendileri için çok önem taşıyan bir karar aldılar ve bizi giydirebilmek için alyanslarını sattılar. Bu, onlara çok dokundu. Annem, öylece ikibüklüm oturuyor, o sırada işi yoksa ve yalnız başınaysa, ellerine bakarak ağlıyordu. Alyansıyla birlikte kimbilir hangi anılarını da yitirmişti! Sürekli babama bakıyor, onu sanki yitirmiş veya kısa bir süre sonra yitirecekmiş gibi okşuyordu.

1944 yazında büyük enflasyon başladı. Bin, kısa sürede milyona, milyara ve kurtuluştan kısa süre önce de trilyona dönüştü. On günlük ücretim, onbeş milyar drahmiydi. Böylece paranın taşınması da büyük bir sorun olup çıkmıştı. Fiyatlar her gün yükseldiğinden, ücretlerimizin de artık günlük ödenmesi gerekiyordu. İçlerinde benim de bulunduğum bir grup memur, her sabah Yunan Ban-

kasına gidip sıraya giriyorduk. Parayı çuvallara doldurup, çuvalları Filelinon Caddesine sürüklüyorduk. Öğlenden sonra saat ikiyle üç arası ücretlerimizi alır almaz, gıda maddelerinin fiyatı yükselmeden alışveriş yapabilmek için pazara koşuyorduk. Bu, her gün böyle sürüp gidiyordu. Bankanın bodrum katında saatlerce beklerken, zamandan yararlanmaya ve armoni alıştırmalarını çözmeye karar verdim. Çevremde bir kargaşadır sürüp gitmekteydi. Ama ben, her durumda dikkatimi bir nokta üzerinde toplamayı öğrenmiştim.

Günün birinde bankanın bodrumunda beklediğimiz sırada, çalışma arkadaşlarımdan biri kendisiyle gitmemi istedi. Birinci kata çıktık; arkadaşım, tuvaletin kapısını açtıktan sonra şöyle dedi: "Burası temiz ve rahattır. Müdürün tuvaletidir. Burada sakin sakin oturup yazabilirsin. Ancak ben kapıya vurduğum zaman aç: iki kez, sonra üç kez, ardından yine iki kez vuracağım." Bu vuruş biçiminden sonradan, ilegal yaşadığım sıralarda, kendimi tanıtma işareti olarak yararlandım ve yine aynı işaretten yola çıkarak bir şarkı da besteledim (Panagulis'e adadığım "İki Kez Vurduğum Zaman" adlı şarkı). Böylece yeniden yoğun biçimde çalışma olanağını buldum ve armoni dersinde öğretmenimi şaşırtan bir tempoyla ilerledim. "Nasıl başarıyorsun bunu?" diye soruyordu bana. "Ben seni bütün gün çalışıyor biliyorum!" İşten çıkınca doğru konservatuvara, oradan da koro provasına gidiyordum. Ikonomidis'le ben, hep ilk gelenler oluyorduk. İçinde yemeğimizin bulunduğu kapları piyanonun üstüne koyuyor, ayakta yiyor ve bu arada çene atıyorduk. Küçük bir çantam vardı; annem bu çantanın içine içinde pelte ya da fasulye bulunan bir cam kap ve artık aşağı yukarı hepsi satılmış olan o güzel servisinden kalma gümüş bir kaşık koyardı. Ikonomidis ise sade suya çorbasını peçeteye sarılmış bir teneke kaptan içerdi. Yemeğimin onunkinden daha iyi olmasından utanç duyardım. Ama öğretmenim, ikram önerilerimi geri çevirirdi; sonunda kızdığı için artık bu işten vazgeçtim. Ikonomidis, bir deri bir kemik kalmıştı. Bütün öğlenden öncesini Devlet Orkestrasında geçiriyor, öğleyin konservatuvara gidiyor, akşamları da koroda çalışıyordu. Ve ilke olarak da bu işin karşılığında ücret almıyordu. Bana evde kendisini bir sürü işin beklediğini söylerdi. Partisyonları incelemekte, kimi malzemeyi düzeltmekteydi. Sonunda arada sıra-

da yardımımı kabul etmeye hazır olduğunu bildirdiğinde çok sevinmiştim. Onun üstü kâğıtlarla kaplı yazı masasına oturur, tek sözcük söylemeksizin çalışırdım; öğretmenimin bana, aslında sıradan bir iş olan bu işi, yani orkestra veya koro malzemesini düzeltme işini verecek kadar güven duymasından ötürü duyduğum büyük sevinci ve heyecanı saklamaya çalışırdım.

Mirto da tıp öğrenimi için gerekli giriş sınavlarını başarmıştı ve artık üniversiteye devam ediyordu. 1943 sonbaharında, Akadimias Caddesindeki üniversite merkez binasının arkasında karşılaştık. Sokak ortasında durup konuştuk. Yaşamımda ilk kez kendi yaşımda bir kızla caddenin ortasında özgürce konuşuyordum. Mirto, Nea Smirni'deki EPON örgütlenişine dahildi, ancak şimdi Vironas Samios, Leonidas Kirkos ve Kalistheni Sbaruni'yle birlikte öğrenci grubunu değiştiriyordu. Ders salonu sık sık bir savaş alanına dönmekteydi ve açıkça EAM'dan, KKE'den ve EPON'dan yana çıkmak, çok büyük yüreklilik gerektiriyordu. Ayrıldığımızda, içimde anımsamaktan zevk aldığım çok hoş bir duygu kaldı. Altınoğlu ailesinin evine, eskiye oranla biraz daha ender olmakla birlikte, yapmaya devam ettiğimiz ziyaretler sırasında artık yalnız konuşabilmek için bir kenara çekiliyorduk ve bu yalnız kalmalar artıyordu. Saatler boyu konuşuyor, bu arada duygularımızdan da söz ediyorduk. Bir gün ona ansızın Elli'den söz ettim; Mirto da bana Fedonas'a ilişkin bir şeyler anlattı. Önemli konularda hep fikir ayrılığımız oluyordu. Bu özgür Atinalı kızın karşısında bir taşralı kompleksine kapılıyordum. Kış, böyle geçip gitti.

1944 yazında arkadaşlarımızla hafta sonlarında denize girmek için Kalamaki'ye koşuyorduk. Bazıları Patision Caddesinden gelirlerdi; bizler – yani Altınoğlu, İsigonis ve Theodorakis aileleri – ise onlara Nea Smirni'de katılırdık. Ano Nea Smirni'ye yaklaştıkça katılan arkadaşların sayısı da artardı. Vurlopotamos'ta denize gireceğimiz sırada yaklaşık yüz kişi kadar olurduk. Kalamaki'de bütün gazinoyu işgal eder ve beraberimizde getirdiğimiz yemeklerle suları masaların üstüne koyardık. Sonra hep birlikte denize koşardık. Öğlen vakti hep birlikte yemek yer, şarkılar söyler, gazinodaki gramafon müziği eşliğinde dansederdik. Biraz dinlenirdik. Öğlenden sonra yine yüzme ve sandal gezintileriyle geçerdi.

Almanlar sık sık yakınımızda denize girerlerdi. Onlarla hiçbir zaman sorunumuz olmadı. Hepimiz çok iyi yüzücülerdik. Mirto, Mimosa, ben ve daha iki arkadaşımız, küçük bir adaya kadar yüzmekten hoşlanırdık. Orada dümdüz kayaların üstüne uzanıp güneşlenir ve çene çalardık.

Temmuz ayında böyle günlerden birinde adadan yüzerek geri döndüğümüz sırada, Mirto'yla yalnız kalmış olduğumuzu farkettik. Birbirimize baktık, sonra öpüştük ve bu arada su yuttuk. Ansızın çok değişmiş olarak Kalamaki'nin deniz mağaralarına vardığımızda, yeniden öpüştük. Yukarda bizi görmemiş olan babam, tedirgin bir ifadeyle denize bakıyor ve: "Mikis! Mirto! Yemeğe gelin!" diye sesleniyordu. Birlikte gülerek ortak sofraya koştuk. Ertesi günü Devlet Orkestrasının Herodes Tiyatrosundaki bir konserine gitmek üzere Mirto'yu evinden aldım. Üstünde beyaz bir giysi vardı. Kalithea'da tramvaya binip, Makriyannis'de indik. Burada, Dionysios Aeropagites tepesine çıkan, olağanüstü güzellikte bir yol vardı. Daha sonra o yoldan çok geçtik. O gün ise bir kayanın üstüne oturduk, *Pastorale*'nin bizi nasıl birbirimize daha bir yaklaştırdığını hissettik. Hep birlikte kalmaya karar verdik. Nea Smirni'ye yayan döndük. Ertesi günü evde duramayıp kaçtım. O denli âşıktım ki, dört duvarın arasında kalamamıştım.

Mitropolis Caddesindeki Pendeli Manastırına gittim ve orada Grigoris Konstandinopulos'u gördüm. Onunla bütün gece boyunca konuştum; mutluluk ve aşktan, sabaha kadar birlikte gözyaşı döktük. Sabahın erken saatlerinde Herodes Tiyatrosunun üzerindeki kayaya tırmanıp, kayaya MİRTO adını kazıdım. Bugün eğitim bakanlığının bulunduğu yerde o zamanlar kilisesi ve konuk odasıyla bir manastır vardı. Adı, Pendeli Manastırı'ydı. Tripolisli pek çok arkadaşım, bir oda kiralamazdan önce Atina'da ilk kez burada kalmışlardı. Onlara bu olanağı sürekli manastırda oturan ve sırayla bütün kardeşlerini taşradan Atina'ya getirten Grigoris sağlıyordu. Grigoris ise bunu yapabilmesini, Başpiskopos Damaskinos'un özel şoförüne borçluydu. Grigoris'in annesi, kendi altı çocuğunun yanısıra bir de kimsesiz bir çocuk büyütmüştü. İşte bir zamanların kimsesiz çocuğu olan bu genç adam, daha sonra nüfuzlu başpiskoposun şoförü ve yakını olmuştu. Churchill, kısa süre sonra başpiskoposu kral naipliğine getirdi. Ben sık sık manastıra gi-

derdim ve konuşurken sokağa çıkma yasağının saatini geçirdiğimde, gece orada kalırdım. Mirto ile öğlenleri buluşuyordum. Atina Akademisinin arkasında bulunan bir parkın nispeten tenha bir verandasına oturur, o zamanki sandviçlerden yerdik. Bir gün, sandviçleri yediğimiz sırada, ayaklarının arasında bir torba görmüş olduğumu anımsıyorum. "Nedir bu?" "Üçüncü mezarlıktan bir iskelet." "Ne yapacaksın onu?" "Etler iyice çözülsün diye kaynatacağım." Çok iticiydi.

Nea Smirni'li EPON üyeleri, Almanların Vuliagmeni'deki villaları boşaltmış olduklarını öğrenince, bu villaları işgal ettiler. Bizlere de oraya gitmemiz söylendi. Aziz Georgios Karitsis Kilisesinin önünden otobüse binip, sardalyeler gibi tıklımtıkış son durağa kadar gittik; yolda "Böyle Mavi Gözler" ve o zaman çok moda olan "Bir Çift Yeşil Göz" adlı şarkıları söyledik. Son durakta bizi bekleyen EPON'lu genç kızlar ve erkekler, bizi villalarımıza götürdüler. Sabahları o zamanlar tenha bir yer olan Lemo'da denize giriyorduk. Yemekten ve hafif bir öğlen uykusundan sonra ise Vuliagmeni gölüne koşuyorduk. Bir hafta sonra otobüsün geri dönerken Vula'da bozulması üzerine, Nea Smirni'ye yayan gitmek zorunda kaldık. Mirto ile ötekilerden ayrıldık, yalnız kalmak istiyorduk. Pazarları yine Vuliagmeni'ye giden otobüse biniyor, Lemo'daki çam ormanında geziniyorduk. Küçük, kimseciklerin bulunmadığı koylar keşfediyorduk. Suya giriyor, otların üstüne ya da çam ağaçlarının altına uzanıyorduk. Bazen Pendeli'ye koştuğumuz da oluyordu. Dağı tırmanıyor, sonra ağaçların arasındaki bir açıklıkta mola veriyorduk. Mirto evden konserve getiriyordu; benim yanımda da güzel, sarı mısırdan yapılma ve bobota dediğimiz mısır ekmeği oluyordu. Gezintilerimiz sırasında Salamina'ya da uzandığımız oluyordu. Kalithea'dan elektrikli trenle, Pireas'tan ise tramvayla Parama'ya gidiyor, oradan Palukia'ya motor ya da tarifeli gemiyle - şimdi iyi anımsamıyorum - geçiyorduk. Sonra Mulki'nin üzerinde yükselen dağa tırmanıyorduk. Atina'da ise Filopapus Tepesinde ve her akşam sevgililerle dolup taşan Nea Smirni Parkında buluşuyorduk. Yer bulamadığımız zaman, Papastratos'un Vurlopotamos'taki arazisine gidiyorduk. Tramvayla gidilebilen Kastela, çok romantik bir gezinti yeriydi. Orada, adanın tepesinde, bir porsiyon vanilya yiyip istediğimiz kadar oturabileceğimiz küçük

bir kahve vardı. Paramız yalnızca yollardaki sıralara, parklara ve arada bir kahveye yetiyordu.

Mirto'yla birlikte yemek için bir tavernaya ancak bir kez, 1948 yılında, son tutuklanmamdan birkaç gün önce gidebildim. Ama, göreceğimiz gibi, bu olay çok olağanüstü koşullar altında gerçekleşti. Bir karton sigara, tramvay biletine, iki tiyatro biletine ve iki üzümlü pastaya yetiyordu. O sıralarda bayağı düzeyli olan çeşitli tiyatrolara giderdik. Sahnelerde çok iyi oyuncular vardı; Kotopuli ile Katerina Andreadi'nin oynadıkları Sanat Tiyatrosunda bütün İbsen Festivalini izlemiştik; onların dışında Manolidu, Aronis, Papas, Logothetidis ve Argirupulos gibi oyuncular da vardı. Doğal olarak sinemaya gitmeyi de çok severdik; sinemalar Alman işgali döneminde yalnızca Alman filmleri, İngilizlerin döneminde ise yalnızca Amerikan filmleri getirirlerdi. En çok hoşumuza giden şey ise Atina'da dolaşmaktı; böylece kenti çok iyi tanıyabiliyorduk. Exarchia'da, Sindagma Meydanının çevresinde, Klafthmonos Caddesinde, Plaka'da ve Likavitos Tepesinin yakınındaki küçük kahveler, bizim yaşımızda çiftlerle doluydu.

Atina'ya geldiğimde, doğal olarak önce Tripolisli eski okul ve mahalle arkadaşlarımı aramıştım. Bunların arasında, Almanların eline tutsak düştüğümde beni kurtarmaya kalkışan Giorgos Papulias da vardı. Ve Bay Vugiuklakis araya girmeseydi eğer, hiç kuşkusuz bu girişimi gerçekleştirecekti de. Giorgos, Atina'da "Lord Byron" adlı öğrenci bölüğünün örgütüne katılmıştı. Bana bir tabanca, bir başka defa da bir makineli tabancayla üç şarjör verdi. Bunların hepsini Nea Smirni'deki bahçemize gömdüm. Almanların Atina'yı terkettikleri gün ise borcumu, bir kamyon dolusu Alman silahını bölüğe "teslim ederek" ödedim. Bunları, Palio Faliro'daki hava üssü havaya uçurulmazdan önce kurtarmayı başarmıştım. Sonraları, Giorgos'un iç savaş sırasında tutsak düştüğünü ve başka yüzlerce insanla birlikte Ulusal Parkta idam edilip oraya gömüldüğünü öğrendim. Papulias, ilişkiler kurmamda yardımcı olmuştu. İlk zamanlarda siyasi çalışmalarımı öncelikle konservatuvarda ve genel olarak müzisyenler arasında yürüttüm. O sıralarda müzisyenlerin büyük çoğunluğu EAM üyesiydi. 1945 yılında, Panhelenik Müzik Birliği olan PMS'nin üyesi oldum. Bu birlik, bizim giri-

şimimiz üzerine müzisyenlerin EAM'ı niteliğinde olmak üzere oluşturulmuştu. 3 Aralık 1944 tarihindeki büyük gösteri sırasında Atina Konservatuvarının eski müdürü ve akademi üyesi Menelaos Palandios'un kırmızı bayrağı taşıdığını ve müzisyenlerin EAM'ına önderlik ettiğini kendi gözlerimle gördüm.

Bir sabah Tsoliades'ler[73] evimize daldılar. Babamla dayım evde değillerdi. Evde tek erkek, bendim. Annemle yengem bağırmaya başladılar. Zaten her yerden çığlıklar yükseliyordu: Baskın vardı! Bütün mahalle Almanlar, motorlu birlikler ve Tsoliadesler tarafından kuşatılmıştı. Caddeler, tüfek kabzalarıyla itile kakıla Kalithea Stadına götürülen erkeklerle dolmuştu. Bugün orada gerçek anlamda bir stadyum bulunmaktadır; o zamanlar ise aynı yer, Nea Smirni sapağından hemen önce gelen büyük bir alandan ibaretti. Ben oraya vardığımda, stadyum her yaştan erkeklerle dolmuştu. Alanı sarmış olan kadınlar, kendilerini geriye iten ve kendilerine vuran askerlere yüksek sesle sövüp saymaktaydılar. Ansızın sanki bir sinemadaymışım ve film seyrediyormuşum gibi bir duyguya kapıldım. Kargaşa biraz yatıştığında, bizi uzun sıralar halinde dizmiş olduklarını farkettik. Alman subayı bağırarak bir şeyler söylüyor, tercüman da onun söylediklerini çeviriyordu; ama söylenenleri ne anlıyor, ne de dikkate değer buluyordum. Biraz sonra Alman ve Yunan subaylarından, askerlerden ve Tsoliadeslerden oluşan bir ekip, sıraların arasında dolaşıp kurbanları seçmeye koyuldu. Gruptakiler bana yaklaştıkça, onlara nasıl bakmam gerektiğini daha bir yoğun düşünüyordum. Ciddi mi bakmalıydım? Yoksa düşünceli, aptalca veya umursamayan bir ifadeyle mi? Daha kararımı veremeden seçilenlerin arasına katılmıştım bile. Singru Yolu tarafında toplandık. Sayımız gittikçe artıyordu. O arada motorize bir Alman birliği de gelmişti. Askerler kamyondan aşağı atlayıp üç makineli tüfek kurdular ve tüfekleri sağımızda bulunan, ağaçlıklı yolla bir dik açı oluşturan taştan bir duvara çevirdiler. Her makineli tüfeğin arkasına iki Alman askeri yattı. Biraz sonra daha küçük bir askeri taşıt aracı geldi. Taşıttan iki SS subayı ile maskeli, tepeden tırnağa siyahlar giymiş bir adam indiler. Ürkmüş-

73. *Tsoliades:* Alman işgal güçleriyle birlikte partizanlara karşı savaşmış olan Yunan askerleri.

tük. Kalabalık içersinde başlayan bir fısıltı, kısa zamanda bağrışmaya dönüştü. Bize tek bir sıra halinde sıralanmamızı emrettiler; öfke içersindeki SS'lerden ve Yunan taburuna mensup askerlerin eşliğindeki yeni grup, her birimize dikkatle bakarak maskeli adamın arkasından gitmeye başladı. SS'ler, maskeli adamın gösterdiğini sıradan dışarı çekiyorlar, döverek duvarın dibine götürüyorlardı. Oraya götürülene sistemli biçimde işkence uygulanıyordu. Ellerinde maden kakmalı sopalar, çivili coplar ve başkaca işkence aletleri vardı; kurban beş dakika içersinde kanlar içinde yığılıp kalıyordu. İşkence görenlerin çığlıklarına, kocalarını, oğullarını ya da babalarını tanıyan kadınların çığlıkları da ekleniyordu. Sonunda maskeli adam benim önümde durdu. Doğrudan onun gözlerine bakmaya karar vermiştim. Meydan okurcasına. "İşim nasılsa bitik. O halde bu pezevenge erkeklerin de bulunduğunu gösterelim," diyordum kendi kendime. Ya da buna benzer bir şeyler. Tam o sırada karşımdaki gözleri tanıdığımı farkettim. Bu bakışlar da yabancım değildi. Adam, yanındakilere: "Bunu da alın!" dercesine elini kaldırdığında, başparmağının tırnağının ortasında, sanki eski bir yaralanmadan kalmış gibi, bir morluk bulunduğunu gördüm. Bu işaret de bana bir şeyleri anımsatır gibiydi. Ama neydi bu anımsattıkları? SS'ler adamın el hareketini görür görmez üstüme saldırdılar. Ama maskeli adam onları engelledi. Bakışları şimdi ciltlerce kitap gibiydi. Bana çok şeyler söylüyordu. Ve öyle sanıyorum ki, şunlardı söylenenler: "Şimdi elimdesin. Küçük bir hareketimle seni işkenceye ya da ölüme gönderebilirim. Yapayım mı? Yapmayayım mı?" Belki de benden şu karşılığı bekliyordu: "Hayır, ne olur yapma. Bana acı." Ama ben, bakışlarımla şöyle 'dedim' : "Sen, hayvandan da aşağılıksın ve kısa süre sonra doğduğuna pişman olacaksın!" Bunu düşünürken, iyice gülümsemekte olduğumu farkettim. Buna sinirlenen SS subayı sopasını yüzüme indirdi. Ama maskeli adam hemen elini indirdi, başını: "Hayır! Hayır!" anlamında salladıktan sonra yoluna devam etti. Kaç kişinin duvarın dibine dizildiğini anımsamıyorum, ama sanıyorum onyedi kişiydiler. Makineli tüfekler onları yakıcı güneşin altında taradığında, vakit öğleni geçmişti. Daha sonra Almanlar, cesetleri gömmenin yasak olduğunu bildirdiler. Bu emir, EPON üyelerinden birinin yaşamını kurtardı; adam yalnızca yaralanmıştı ve ötekilerin altında yatmaktay-

dı; gece olduğunda kaçıp kurtuldu. – Ona 1945 başında, Kalithea polis karakolunun bodrumunda rastladım. Bana maskelinin tanınmış bir solcu aydının oğlu olduğunu ve sanatçı çevrelerinde dolaştığını söyledi. Almanlar onu karaborsa yaparken yakalamışlar, onu bir maskeli yapana kadar da sıkıştırmışlardı. Sonraları maskeli, onu tanıyan adamlarımıza her şeyi itiraf etti. Hatta EAM'a teslim oldu, bir mahkeme önüne çıkarılıp yargılanmasını, sonra da idam edilmesini istedi. Ama daha sonra ne olduğunu bilen çıkmadı. Almanlar idamlardan sonra kalanları rehine olarak Chaidari'ye veya Almanya'ya götürmek üzere zorla kamyonlara bindirmek istediklerinde, büyük bir karışıklık çıktı. Maskeli adamla geçen sahneyi izlemiş olan bir parti görevlisi, bana nereden geldiğimi sordu: "Seni buradan tanımıyoruz. Nerede oturuyorsun?" Nerede oturduğumu söyledim. "Bizimle kal." Örgütlenmiş olanların kitle içersinde etkin davrandıklarını, benimle konuşanın da önemli biri olduğunu anlamıştım; çünkü herkes, karışıklıkta ortadan kaybolmazdan önce gidip onunla konuşmaktaydı. Nasıl olduğunu anlayamadan, kendimi oturduğumuz mahallede buldum. Yaklaşık onüç kişiydik ve sebze bahçelerinden kaçarak Tzitzifies yönüne gidiyorduk. Böylece ELAS'ın gizli üssüne vardım. O bölgedeki aydınların sayısı az olduğundan, beşinci bölgedeki EPON yönetim kurulunun üyesi oldum. Propaganda görevini üstlenerek, o zamanki sekreter Tsimbukidis'le birlikte kent yönetiminin oturumlarına katıldım.

Kurtuluştan kısa süre önce bir gün, Nea Smirni sapağında randevularına her zaman geciken Mirto'yu bekliyordum. O sırada iki EPON üyesinin bir el arabasıyla bana doğru geldiklerini gördüm. Nea Smirni'ye propaganda malzemesi getirilmiş olduğunu biliyordum. Yalnızca şöyle bir bakışmakla yetindik. Adamlar, içi boş el arabasıyla Almanların barikatından geçmek istiyorlardı. Barikatta, Atina'yı, Faliro'dan, Nea Smirni'yi de Kalithea'dan ayıran çit kaldırılmadan taşıtlar ve insanlar denetlenmekteydi. Adamlardan biri denetimden geçip Dimitra Caddesinde ortadan kayboldu. İkinci adam el arabasıyla birlikte hâlâ nöbetçinin önünde beklemekteydi. SS görevlisi, üstünü iyice aradıktan sonra adamı kaldırımda, benim yanımda durmakta olan askerlere teslim etti. Yine bakıştık. Adamın adı Nikos'tu, Moschato'da oturuyordu ve bir ba-

sımevinde çırak olarak çalışıyordu. Ellerinde mürekkep lekesi mi kalmıştı? Yoksa aramızda bir hain mi vardı? Olabildiğince göze çarpmadan oradan uzaklaşmak istedim. Yakındaki evlere işgalciler tarafından el konulmuş olduğundan, sapaktan kliniğe kadar olan bölümde kaldırımın yanında dikenli teller yükseliyordu. Bugün de yerinde olan, önünde iki palmiye ağacının bulunduğu bina, Gestapo merkeziydi. Oradan ayrılmak için ağaçlı yol boyunca Atina yönünde koştum. Dikenli tellerin öte yanında, bana paralel olarak, Nikos'la birlikte Alman askerleri koşmaktaydılar. Gestapo binasının önüne geldiklerinde Nikos'u yere yıkıp kollarını ve bacaklarını yana açtılar. Dört SS, onu bu durumda ellerinden ve ayaklarından sımsıkı tutmuşlardı. Her şey, son derece sessiz ve sakin olup bitmekteydi. Tek sözcük bile söylenmiyordu. Yoluma devam edemedim ve birkaç saniye bu "ayinin" çekiciliğine kapılmış olarak kaldım. Merdivenden bir subayın bana bakmakta olduğunu gördüm. Bunun üzerine yoluma devam ettim. Arkamda ayak sesleri duydum. Subay, tel örgünün öte yanında, umursamaz bir ifadeyle benimle birlikte koşmaktaydı. Bunun bir rastlantı olduğunu düşündüm. Kliniğin büyük kapısında nöbetçi vardı. Subay ağır ağır caddeye çıktı, ansızın silahını çekti, yan tarafıma dayayarak sözcüğün tam anlamıyla havlamaya başladı. Ellerimi havaya kaldırdım ve biraz sonra kendimi Gestapo merkezinde buldum. Beni içersi yarı karanlık, büyük bir odaya soktular. Odanın öteki ucunda Nikos'u soymaktaydılar. Odanın ortasında yüksek bir masa vardı; çevresinde beş, altı SS ve o her yerde hazır ve nazır olan Yunanlı tercüman sıralanmışlardı. Tercüman, o yüksek ve iğrenç sesiyle bana seslendi: "Başını duvara döneceksin. Yerinden kıpırdarsan ya da başını döndürürsen, yanarsın. Ne dediğimi anlıyor musun?" Duvarın önüne dikildim, arkamda da boyu benden uzun olan bir SS gelip durdu. Sonra Nikos'u sorgulamaya başladılar. Alman konuşuyor, tercüman çeviriyor ve bu arada kendi sözlerini de eklemeyi unutmuyordu: "Budalalık yapma, emi! Bunlar seni paramparça ederler, anacığını düşün, olur mu! Sen iğrenç bir komünistsin, bok herif, senin canına okuyacağız, anladın mı!" Ya da ağız değiştirerek şöyle diyordu: "Sana yardım etmek istiyorum, kendini düşün ve konuş, akıllı bir adama benziyorsun." Nikos tek sözcük söylemedi. Böyle bir olaya bir daha yaşamım boyunca hiç

tanık olmadım. Sanki ağzını yapıştırmışlar gibiydi. İşkenceye başladıklarında, inlemelerini bile bastırmaya çalıştı. "Şu uzun boyluyu tanıyor musun? Birbirinizle bakıştınız. - Neden gülümsedin ona? - Bildirileri nerede basıyorsunuz? - Kimlere veriyorsun bilidirelir? - Elimizden kaçan öteki kimdi? - Şöyle bize, kim bu uzun boylu? - Ona iyi bak." Arkamdaki SS, başımı onlara doğru döndürdü; yarı karanlığın içersinde Nikos'un kanlar içersindeki vücudunu gördüm. Ondan sonra sanırım cinsiyet organlarına el attılar; çünkü tercüman gülüyor ve bayağı şeyler söylüyordu; Nikos artık kendini tutamıyor ve kesilmekte olan bir domuz gibi bağırıyordu. Bunun üzerine kendimi tutamadım ve ilk kez başımı döndürüp baktım; arkamdaki SS'in boynuma indirdiği darbenin şiddetinden yüzümü duvara çarptım; yüzüm bir anda kanlar içinde kaldı. Ama artık başka türlü hareket edemediğimden, sık sık dönüp baktım; sonunda bütün yüzüm kocaman bir yara olup çıkmıştı. Fakat hiçbir şey hissetmiyordum, çünkü yanımda duyduklarım ve kafamda canlandırdıklarım, başkaca her düşünceden ve içgüdüden daha güçlüydü. Ansızın: "Kaputt!" sözcüğünü duydum. Almanlar aralarında tartışıyorlardı. Büyük bir olasılıkla Nikos'u ilk sorguda öldürmek istememişlerdi. Ama bir terslik olmuştu. Hayalarını kestiklerinde, Nikos fazla mı kan kaybetmişti? Tercüman, ona şöyle demişti: "Seni eski ibne, seni komünist domuzu seni! Şimdi seni hadım edelim de gör!" veya: "Haydi bakalım, çağır Stalin'i de... i kurtarsın!" Şimdi odanın içi sessizleşmişti. Ortalık mezbaha gibi kokuyordu. Buruk bir kokuydu. Ter kokusu gibi. Kusmak için iki büklüm olduğumda, SS'den yediğim darbe üzerine soluksuz kaldım. Beni çevirdiler. İkibüklüm, duvara dayandım. Çizmelerini, bıçakları, sopaları gördüm, hepsi kan içindeydi. Ansızın doğruldum. Başımdaki nöbetçinin dışında, boyum hepsininkini aşıyordu. Yüzümü silip dimdik gözlerine baktım, her şeyi göze almıştım. Yalnızca hayalarımda tuhaf bir ağırlık hissediyordum. "Kimliğin," dedi bana tercüman. Bütün Yunanlıların taşıdıkları kırmızı Alman kimlik kartını çıkardım. Subay yüksek sesle: "Besteci misin?" diye sordu. - Bu mesleği kısa süre önce, belli bir kendini beğenmişlik duygusuyla, sanki besteci olmak için kendi kendime cesaret vermek istercesine, kimliğime yazmıştım -, ve Almanca karşılık verdim: "Evet, besteciyim." "Piyano mu?" diye sordu elleriyle piyano

çalar gibi yaparak. "Evet." Cellatlar bir anda değişiverdiler. Uzun boyluydum. O sıralarda sarışındım. Yüksek ırkın bütün işaretlerini taşıyordum. Olumlu işaretlerdi bunlar. Ama üstelik bir de besteci ve piyanist olmak! Bu, her şeyi değiştiriyordu. "Peki, peki." "Ne yapıyordun o sapakta?" "Sevgilimi bekliyordum." "Peki, peki." Bunun üzerine hepsi bir ağızdan adlar saymaya başladılar: "Bach? Beethoven? Wagner? Brahms?", Almanya'nın bütün ünlü adları birbirini izlemekteydi. Her adı söyleyişlerinde sopalarıyla çizmelerine vuruyorlardı ve kan, çevremizde bir göl oluşturuyordu. Nikos, mezbahada kesilmiş bir hayvan gibi, yanımızda uzanmıştı. Benim yüzüm şişmişti. Ve şimdi cellatlar, müziğin büyük dehalarının soyundan geldiklerini anımsamışlardı. Bunların hepsi şizofrendi. Birbirleriyle konuşuyorlardı. Sonunda tercüman bana döndü: "Bir kez daha paçayı kurtardın, anladın mı serseri! Seni burada alıkoyup .....k gerektiğini söyledimse de, dinletemedim bu aptal köpeklere. Ama kimliğin bizde kalacak, yarın almak üzere buraya geleceksin. Sakın gelmemezlik edeyim deme. Seni her yerde bulup bir bit gibi eziveririz. Ne bir, ne de bin Stalin kurtarabilir seni!" Almanlar, tercümanın gevezeliğine kızmışlardı. Dostça bir ifadeyle omuzumu sıvazladılar, "Auf Wiedersehen!" dedikten sonra beni kapıya ittiler.

Yüzümü tedavi etmek için Kalithea mahallesine daldım. Sonra Pendeli Manastırında kaldım. Bir daha o tercümanın karşısına çıkmayı kesinlikle istemiyordum. İki SS ile Yunan taburundan üç kişi, bize saldırdıktan sonra mahallenin yollarında kayboldular; onları bir daha gören olmadı. Kurtuluş günü yaklaştıkça, Atina'nın kurtarılmış bölgeleri genişliyor, Elas'ın, kentte yirmi binden fazla silahı olan ihtiyat ordusu da büyüyordu. Yakaladıklarımızı Vurlopotamos'a götürüyorduk; içlerinde Nikos'un öldürülmesine katılanların bulunup bulunmadığını anımsamaya çalışıyordum. Tsoliadeslere tercümanı sordum. İçlerinden biri, tercümanın Patras'taki Almanlardan olduğunu duyduklarını söyledi.

Buraya kadar anlatılanlardan, yani o dönemin anılarından, yaşantılarından ve serüvenlerinden, sanattan çok şey beklemiş olduğum ortaya çıkıyor. Ama bu beklentilerimi nasıl gerçekleştirebilecektim? Teknik olanaklarım çok sınırlıydı. Konservatuvarda 1943

sonbaharından beri okumaktaydım. Bu, bana ilk doğru dürüst bestem olan SIMFONİA NR.1'i 1945 başında tamamlayabilme olanağını sağladı. Ancak senfoninin müzikal ve özellikle de metin taslakları, 1942 ve 1943 yıllarında yapılmıştı. Benim anlayışıma göre sanatın, bize sağladığı estetik doyumun ötesinde bir misyonu yerine getirmesi gerekiyordu. İnsanlara bir mesaj iletmeliydi. Bu mesajı, Atina'ya oranla Tripolis'te çok daha belirgin olmak üzere, bir Tanrı arayışı, başka deyişle evrenin armonisinin *yasası* diye saptamıştım. Yapmam gereken, işgalin yarattığı yeni koşullarla ve bu koşulların çevrem ile benim açımdan doğurduğu sonuçlarla, o yasa arasında bir uyum sağlamaktı.

BİRİNCİ CİLDİN SONU

Chania 1907. Büyükbaba Mikhail Theodorakis, çocukları Chrisi ve Petros'la.

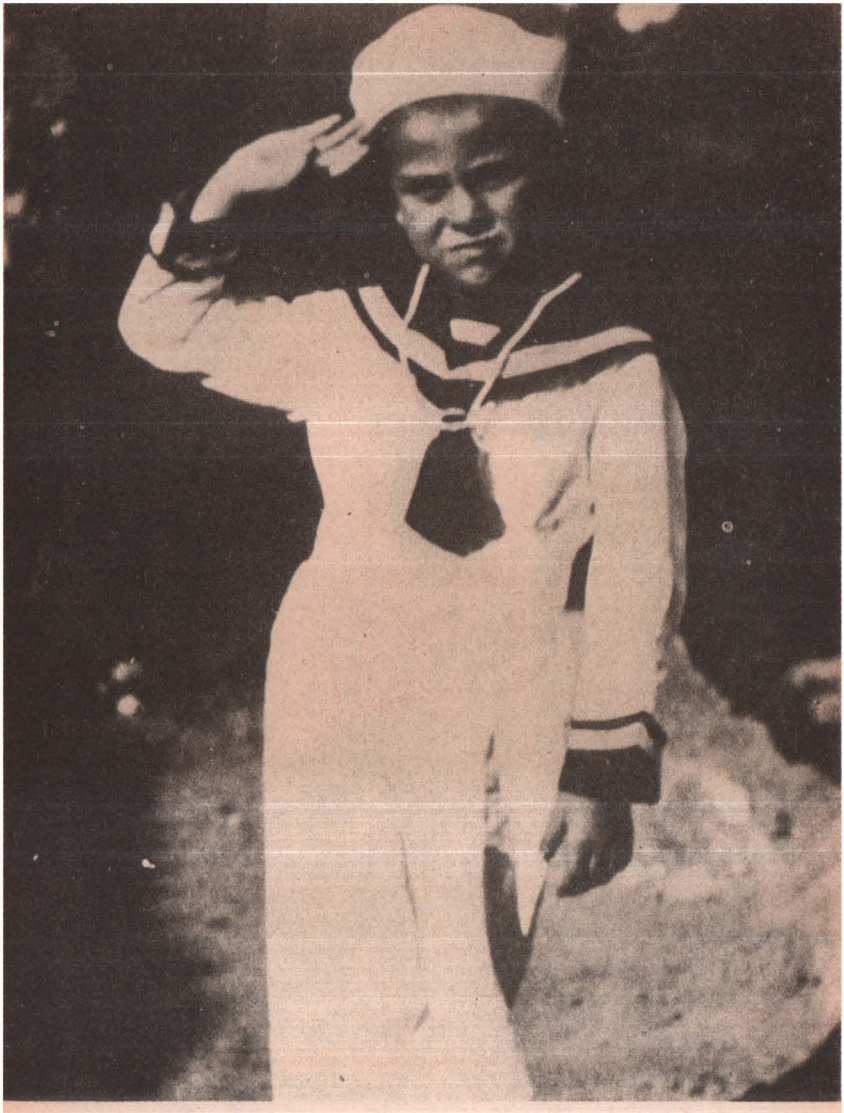
Baba Giorgos Theodorakis (solda oturan), 1912 Balkan Savaşı sırasında Giritli Öğrenciler Birliği'nde gönüllü askerken.

1911-1932 yılları arasında Yunanistan'da üç kez başbakan olan E. Venizelos.

Yunan Kralı II. Georg, Monarşi'nin 1935 Kasımında İngiltere'nin desteğiyle yeniden kuruluşundan kısa süre sonra.

1933 yazında Chios'ta.

Chios, 1934.

Mikis Theodorakis, doğumundan kısa süre sonra annesiyle Chios'ta (1925).

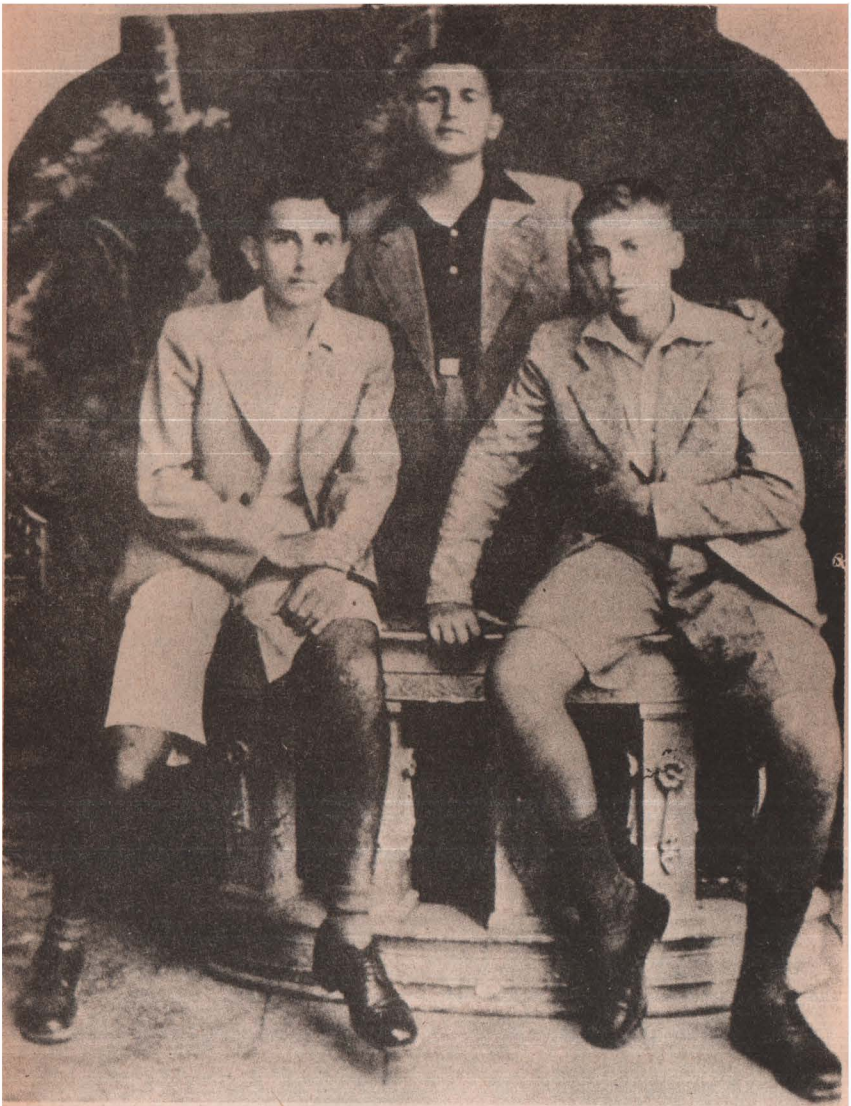
Babasıyla Mitilini'de (1928).

Çeşme 1919-1920. Theodorakis'in annesinin ailesi. Oturanlar: Büyükanne Stamatia ve büyükbaba Ioanis Pulakis. Ayakta (soldan): Aspasia Pulaki ile kardeşleri Andonis ve Froso.

Chania 1925. Theodorakis'in babasının ailesi. Oturanlar: Babaanne Ekaterini, halası Chrisi ve büyükbaba Mikhail Theodorakis. Ayakta (soldan): Mikis Epaminondas'ın kuzeni –Chrisi'nin oğlu– ve babası Giorgos Theodorakis.

Theodorakis, öğrenci arkadaşları Gotsis ve Kokinidis'le Patra'da (1937).

Diktatör Joannis Metaxas (solda), dikta yönetimi sırasında (1936-1941) II. Georg'la.

İşgal döneminde (1941-44) Akropolis'in eteklerinde Alman askerleri.

Mikis Theodorakis, arkadaşı şair Giorgos Kulukis ve çok sevdiği çoban köpeği Alba ile 1942'de Tripolis'te.

1943 Nisanında Makis Karlis'in "bağlarında." Mikis'le birlikte (soldan): Makis, Giorgos Kulukis (beyaz şapkalı), Kulukis'in kızkardeşi Titika ve Dimitrakopulos.

Kokkinia'da, 17 Ağustos 1944 günü "Kızıl" mahallenin kuşatılması. Maskeli bir milis üyesinin halk arasından gösterdiği direnişçiler, hemen orada işkenceden geçirilmekte ve idam edilmektedir.

Mikis Theodorakis

YAPAYALNIZ KALACAKSIN GECENİN ORTASINDA

(YAŞAMIM ve MÜZİĞİM)

"Dünyadan geçip giderken, kimi zaman kendimi olayların vahşi fırtınalarına bıraktığım oldu; nefretin ve zorbalığın fırtınaları gibi. İnsanlar karşısındaki temel tutumum böyle gelişti; ideolojik ve politik eylemlerim de bu temel tutumdan kaynaklandı. Zorbalık, çirkin yüzlüdür. Ondan nefret ederim. Abartmıyorum: iş zorbalıkla savaşmaya geldiğinde, vahşi bir hayvan bile olabilirim. İçimin derinliklerinde kendi kendime açıklayamadığım bir dalga oluşur ve saniyenin onda biri gibi bir zaman parçacığı içersinde beni sürükleyip götürür. Böyle anlarda ben, artık ben olmaktan çıkarım. İçimdeki insan, artık bir başkasıdır ve bu başkası benim kim olduğumla, nereye gittiğimle, ne istediğimle hiç ilgilenmez. Bu başkası, vahşi bir hayvan gibi pençelerini gösterir. Ben ise, zorbalığın karşıtı neyse, bütünüyle o olup çıkarım... Bütün bunları gözönünde tuttuğumda, neden bazı şeyleri yapıp bazı şeyleri de yapmamış olduğumu çok iyi anlıyorum. Zorbalığa duyduğum nefret, hep önce geldi; benim gözümde tıpkı benim gibi zorbalıktan nefret eden ve onunla savaşan insanlarla birleşmeyi ancak bu nefretten sonra düşünebilirim. Bu sözünü ettiklerim, güzel insanlardır. Çoğu kez kötü, bir deri bir kemik ve pislik içinde gözükseler bile, alınlarında güzelliğin damgasını taşırlar..."

Mikis Theodorakis

ISBN 975.510.178-0

KDV içindedir